T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2881
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1838

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

Yazarlar
Prof.Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN (Ünite 1, 3, 5)
Arş.Gör. Cihat ÖZSÖZ (Ünite 1)
Prof.Dr. Serap SUĞUR (Ünite 2)
Yrd.Doç.Dr. Zerrin SUNGUR (Ünite 4)
Arş.Gör. Aykut AYKUTALP (Ünite 5)
Yrd.Doç.Dr. Emre GÖKALP (Ünite 6)
Arş.Gör. Erhan AKARÇAY (Ünite 6)
Yrd.Doç.Dr. Yasemin ÖZGÜN (Ünite 7)
Yrd.Doç.Dr. Feryal Ayşın KOÇAK TURHANOĞLU (Ünite 8)

Editörler
Prof.Dr. Serap SUĞUR
Prof.Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı
Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı
Dr. Kadriye Uzun

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı
Doç.Dr. Emine Kolaç

Kitap Koordinasyon Birimi
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

ISBN
978-975-06-1544-3

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 25.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz ..... **vii**

1. ÜNİTE

Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi **2**
GİRİŞ 3
BOURDIEU SOSYOLOJİSİ 4
Düşünümsellik (Reflexivity) 4
TEMEL KAVRAMLAR: OYUN METAFORU 5
Alan 6
Habitus 9
Sermaye 11
SONUÇ 15
Özet 16
Kendimizi Sınayalım 17
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 18
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 18
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 19

2. ÜNİTE

Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Modernite: Jürgen Habermas **22**
GİRİŞ: HABERMAS'IN GENEL YAKLAŞIMI 23
KAMUSALLIĞIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ 25
BİLGİ VE İNSANSAL İLGİLER 27
TOPLUMSAL EYLEM VE TOPLUMSAL SİSTEM KAVRAMLARI 29
Habermas'ın Rasyonelleşme Üzerine Düşünceleri 31
MEŞRUİYET KRİZİ 33
İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI: SİSTEM VE YAŞANTI-DÜNYASI 35
Sistem ile Yaşantı-Dünyasının Ayrılması ve Yaşantı-Dünyasının Kolonileşmesi 38
SONUÇ 41
Özet 43
Kendimizi Sınayalım 45
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 46
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 46
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 47

3. ÜNİTE

Anthony Giddens: Modernlik/Geç Modernlik ve Yapılaşma Kuramı **48**
GİRİŞ: YAŞAMI VE SOSYOLOJİYE BAKIŞI 49
MODERN ÖNCESİ VE MODERNLİK 52
Modern Öncesi Dönemin Güven Ortamının Belirleyicileri 53
Modern Öncesi Dönemin Risk Ortamı 53
Modern Dönemde Güven ve Risk 53
MODERNLİĞİN SÜREKSİZLİKLERİ 54
Modern Öncesi ve Modern Dönemin Süreksizliklerinin Karşılaştırılması 55
MODERNLİĞİN DİNAMİKLERİ 55
Modernlik, Zaman ve Uzam 56

Yerinden Çıkarma/Edilme ve Açılımlı Mekanizmalar 57
Sembolik Göstergeler 58
Uzmanlık Sistemleri 58
Modernliğin Düşünümselliği 58
Küreselleşme 59
GEÇ MODERNLİK VE POSTMODERLİK 63
GEÇ MODERNLİKTE RİSKLER 65
YAPILAŞMA KURAMI VE YAPININ İKİLİĞİ 66
Yapılaşma Usulleri/ Şekilleri 68
Düşünümsel (Refleksive) Aktörler 70
ELEŞTİRİLER 71
Özet 73
Kendimizi Sınayalım 75
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 76
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 76
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 77

4. ÜNİTE

Kendisiyle Yüzleşen Toplum: Risk Toplumu 78
GİRİŞ 79
RİSK KAVRAMI 79
RİSK TOPLUMU KAVRAMI VE KURAMI 82
Düşünümsel Modernleşme 86
RİSK TOPLUMUNUN ÖZELLİKLERİ 87
RİSK TOPLUMUNDA BİREYLERİN PSİKOLOJİSİ 90
Özet 93
Kendimizi Sınayalım 95
Okuma Parçası 96
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 97
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 97
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 98

5. ÜNİTE

Manuel Castells: Enformasyon Çağı ve Ağ Toplumu Teorisi 100
GİRİŞ 101
AĞ TOPLUMUNUN YÜKSELİŞİ 104
Ağ Toplumunda Çalışmanın Dönüşümü: İş ve İşsizlik 104
Ağ Toplumunda Kent 107
AĞ TOPLUMU VE KİMLİĞİN GÜCÜ 108
Ağ Toplumunda Kimlik 108
Ağ Toplumunda Ataerkilliğin Sonu: Aile ve Cinsellik 109
Ağ Toplumunda Dini Fundamentalizm, Kültürel Kimlik 110
AĞ TOPLUMUNDA MİLLİYETÇİLİK VE ULUS DEVLET 111
Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik 111
Küreselleşme ve Ulus Devlet 112
Ağ Toplumu Kuramına Yönelik Eleştiriler 113
Özet 114
Kendimizi Sınayalım 116
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 117
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 117
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 119

Richard Sennett: Kamusal İnsanın Çöküşünden Yeni Kapitalizmin Kültürüne ..... 120 — 6. ÜNİTE
GİRİŞ 121
KAMUSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ YA DA KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ 122
Habermas ve Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü 124
Sennett: Kamusal İnsanın Çöküşü 126
YENİ KAPİTALİZMİN KÜLTÜRÜ 128
Esnek Şirket/Çalışma Modeli 130
Esnek Üretim Modelinin Çalışanlar Üzerinde Etkileri 131
İşe Yaramazlık Kabusu 133
İşe Yaramazlık Kabusunun Nedenleri 134
KARAKTER AŞINMASI 137
YENİ KAPİTALİZMDE İŞİN KİŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 139
Rutin Zaman Köleliği 140
Risk Alarak Yaşamak 142
Özet 144
Kendimizi Sınayalım 145
Okuma Parçası 146
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 147
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 147
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 148

Slavoj Zizek: Slovenya'dan Evrensele Uzanan Bir Düşünür ..... 150 — 7. ÜNİTE
GİRİŞ: SLAVOJ ZIZEK'İN GENEL YAKLAŞIMI 151
ZIZEK'TEKİ HEGEL VE LACAN 152
Evrensel ve Tikel 153
Özne ve Töz 154
ZIZEK VE POLİTİKA 155
Yugoslavya'dan Slovenya'ya Zizek 155
Slovenya'dan Yükselen Teorik Muhalefet 159
POPÜLER KÜLTÜR VE SİNEMAYA ZIZEK'LE BAKMAK 162
Anamorfoz (Yamuk Bakmak) 162
Semptom (Belirti) 163
Sinthome 165
İdeolojik Fantazi 167
Jouissance (Keyif) 167
Gerçek Üzerine Çözümlemeler 168
Özet 169
Kendimizi Sınayalım 171
Okuma Parçası 1 172
Okuma Parçası 2 172
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 173
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 173
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 175

8. ÜNİTE

Postmodernizm ve Mekân: David Harvey 176

GİRİŞ 177
MODERNİTE VE MODERNİZM 179
POSTMODERNİZM 181
KAPİTALİZMİN POLİTİK VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ 186
Fordizm ve Esnek Birikim Rejimi 186
ZAMAN VE MEKÂN 189
Zaman-Mekân Sıkışması 191
SONUÇ 195
Özet 197
Kendimizi Sınayalım 199
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 200
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 200
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 201

Sözlük 203

Önsöz

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler kitabınız uzaktan öğretim yöntemine uygun olarak hazırlanmıştır. Kitabın temel amacı toplumsal araştırmalarda önemli bir yere sahip olan sosyoloji kuramlarında son dönemde meydana gelen gelişmeler hakkında size aydınlatıcı temel bilgiler vermektir.

Kitapta yer alan ünitelerde çağdaş toplumların sorunlarının hangi perspektiflerden ve nasıl incelenip değerlendirildiği konusu öne çıkmaktadır. Bu bağlamda kitabın sırasıyla birinci, ikinci ve üçüncü ünitelerinde günümüz sosyolojisinin önemli kuramcılarından Bourdieu'nün alan teorisi, Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ve Giddens'ın yapı/fail ilişkisinin ortaya çıkardığı düşünümselliğin ele alındığı yapılaşma kuramı kısaca incelenmiştir. Dördüncü ünitede Beck'in sanayileşme ve aşırı üretimle ilişkilendirdiği risk toplumu kuramı, beşinci ünitede Castells'in bilgisayarlı iletişimin günümüzde yaşanan dönüşümleri ifade eden ağ toplumu kuramı ve altıncı ünitede Sennett'in yeni kapitalizmle ilişkilendirdiği karakter aşınması yaklaşımı ana hatları ile ele alınmıştır. Yedinci ünitede Slovenyalı düşünür Zizek'in Hegel felsefesinin ve Lacan'ın psikanalizinin güçlü etkilerini taşıyan yaklaşımı ve son olarak sekizinci ünitede günümüzün önde gelen önemli sosyal kuramcılarından Harvey'in postmodernizmle ilgili yaklaşımı temel özellikleri açısından ele alınmıştır. Elinizdeki kitap, adı geçen bu sosyologların günümüz toplumlarına farklı perspektiflerden nasıl baktıkları konusunda bir çerçeve sunmaktadır.

Bu vesile ile bu kitabın hazırlanmasında ve ünitelerinin yazılmasında emeği geçen başta öğretim üye ve elemanlarına, kitabın dizgi ve grafik tasarımında katkılarından dolayı Yrd.Doç.Dr. Davut Alper ALTUNAY'a ve kitabın basım işlerinde emeklerinden dolayı A.Ö.F. dizgi birimine çok teşekkür ederiz.

Editörler
Prof.Dr. Serap SUĞUR
Prof.Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Bourdieu'nün salt yapıyı veya salt bireyi temele alan sosyolojik yaklaşımlara getirdiği eleştirileri açıklayabilecek,
- Düşünümselliğin sosyolojik araştırmalara sağlayacağı katkıları açıklayabilecek,
- Yapı-birey ikiliğini aşmak için öne sürdüğü görüşleri özetleyebilecek,
- Bourdieu'nün teorik ve metodolojik çerçevesini oluşturan temel kavramları tanımlayabilecek,
- Bourdieu'nün sosyologlara biçtiği rolü değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Düşünümsellik
- Alan
- Habitus
- Doxa
- Illusio
- Ekonomik Sermaye
- Toplumsal Sermaye
- Kültürel Sermaye
- Simgesel Sermaye
- Simgesel Şiddet

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi

- GİRİŞ
- BOURDIEU SOSYOLOJİSİ
- TEMEL KAVRAMLAR: OYUN METAFORU
- SONUÇ

Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi

GİRİŞ

Bourdieu sosyolojisi, birbirine zıt görünen birçok kavram ve kuramı bir araya getirme çabasını içerir. Var olan tüm ikiliklere eleştiri getiren Bourdieu, her kavram ve kuramın, incelenen olgu ve olaya göre açıklayıcılığının değişebileceğini, bu yüzden hiçbir kavram ve kuramın dışlanamayacağını, aynı zamanda hiçbirinin de genel geçer kabul edilemeyeceğini ısrarla vurgular. Salt yapıya veya salt bireye vurgu yapan çalışmaların, vurgu yapmadıkları gerçeklikleri sürekli olarak gözden kaçırdıklarını belirten Bourdieu (Allan 2006 s.172-173), ikili yönünü ya yapısalcı inşacılık ya da inşacı yapısalcılık olarak belirtir. Ona göre, incelenen olay veya olgunun tüm tarihsel geri planının bilinmesi gerekir. Teorik ve tarihi altyapının tek başlarına açıklayıcı olmadığını öne süren Bourdieu, kurulan teorinin pratiğe dökülmesi gerektiğini ve pratiği olmayan teorinin doğrulanamaz olduğunu belirtir.

Salt yapıya veya salt bireye vurgu yapan yaklaşımları eleştiren Bourdieu epistemolojik konumunu yapısalcı inşacılık ya da inşacı yapısalcılık olarak belirler.

DİKKAT

Pierre Bourdieu'nün yaşamı ve düşüncelerine dair "Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi" isimli eserden (2007, İletişim Yayınları) ayrıntılı bilgi edinebilirsiniz.

KİTAP

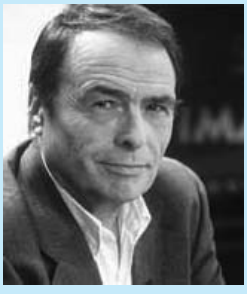

Pierre Bourdieu (1930-2002)

Pierre Bourdieu, Atlantik-Pirene'lerde Denguin şehrinin, Bearn taşrasında 1 Ağustos 1930'da doğmuştur. Babası posta idaresinde devlet memuru olan Bourdieu, eğitimini sırasıyla Pau Lisesi, Le Grand Lisesi ve sonra da Yüksek Öğretmen Okulu'nda (Ecole Normale Supérieure) kendisini onlardan biri olarak tanımlamadığı seçkinlerle birlikte sürdürdü (Elliott ve Ray, 2003, s. 86). 1954-1955 döneminde felsefe diplomasıyla Moulins Lisesi'nde öğretmen oldu. Askerlik görevini yaptığı ve 1958-1960 yılları arasında asistan olarak çalıştığı Cezayir ona ayrıcalıklı bir çalışma sahası sundu. Cezayir'in Kabil bölgesi köylüleri üzerine yaptığı antropolojik çalışması ona sosyolojik kuramının temellerini atma imkanı vermiştir. ***Pratik Teorisinin Anahatları*** *(1972) eserinde Bourdieu'nün eserlerinin tümünü yöneten çizgiyi oluşturacak olan kavramlar rahatlıkla görülebilir. Cezayir Savaşı'nın sonunda (1960-1961) Paris'te asistan, sonra 1961'den 1964'e kadar Lille'de misafir öğretim üyesi olarak görev aldı. 1981'de Collége de France'ın Sosyoloji kürsüsüne atandı.* ***Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales****'teki çalışmalarda ve 1975'teki kuruluşundan itibaren****Actes de la Recherce en Sciences Sociales*** *(ARSS) dergisinde yöneticilik yaptı (Elliott ve Ray, 2003, s. 86). 1993'te CNRS (****Centre National de la Recherce Scientifique*** *– Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi)'in Altın Nişanını kazandı. Bourdieu 23 Ocak 2002'de yaşamını yitirdi (Ünal, 2004, s. 21).*

BOURDIEU SOSYOLOJİSİ

Düşünümsellik (Reflexivity)

Bourdieu sosyolojisi, toplumsal aktörlerin sürekli olarak rasyonel ve ekonomik çıkarlara göre hareket ettiklerini savunan rasyonel eylem kuramına karşı aktörlerin içkin bir *pratik mantığa, sezgiye ve de bedensel yatkınlığa* göre hareket ettiklerini savunan, bu bakımdan da toplumsal dünyada beden ile pratiklerin mantığına önem veren bir sosyoloji olarak bilinmektedir.

Pierre Bourdieu, kuram ve metodolojinin iç içe bir süreç olduğunu sıklıkla vurgular. Ona göre kuram, pratiği olduğu gibi yönlendiren bir süreç değildir. Teorik olarak kusursuz ancak pratiğe dökülemeyen ve/veya dökülme çabası gütmeyen bir kuram oluşturmak çabasında değildir. Kavramlara faydaları nispetinde önem ve yer verir. Bourdieu, kuramı ve pratiği önermeler ve deneysel örneklerle şekillendirdiği için sınırsız bir kavram evrenine de sebep olmaz (Wacquant, 2003, s. 35; Deer, 2008, s.200-201). Bu anlamda her konuyu kendi bağlamında araştırmak, (pratiğin ve kavramların da bu bağlamda şekillenmesi) Bourdieu'nün araştırma ve makalelerinin tutarlılığının kanıtı niteliğindedir.

Düşünümsel (reflexive) neden ve sonuç arasında iki yönlü dönüşlü dairesel ilişkileri ifade eder. Bu çerçevede sosyolojide ve genel olarak sosyal bilimlerde düşünümsel arka planda kendisini harekete geçiren faktörleri dönüşümlü olarak etkileyen bir toplumsal eylem olarak tanımlanabilir.

Pratik ve kuram arasındaki bu dönüşümlü süreç Bourdieu sosyolojisinin **"düşünümsel" (reflexive)** özelliğini temsil eder. Söz konusu düşünümselliğin temellerini Bourdieu'nün yaşam öyküsünde görmek mümkündür. Aldığı felsefe eğitiminin üzerine yaşadığı Cezayir deneyimi ve bu deneyim sırasında yaptığı görüşmeler, aldığı notlar ve çektiği fotoğraflar kendi metodolojik çerçevesinin de oluşmasını sağlamıştır. Bu çerçeve o kadar iç içe geçmiş bir haldedir ki, tek tek tanımlanmaya başlandığında düşünümsel sosyolojinin kavramlarından hiçbirinin diğerinden bağımsız ele alınamayacağı görülür. İçlerinden birisi tek başına ele alınmaya çalışıldığında, diğer kavramlar olmadan çok da işlevsel olmadığı rahatlıkla görüle-

bilecektir. Bu yüzden Bourdieu her zaman *alan, habitus, doxa, illusio, sermaye* gibi kavramları hep bir arada ele alarak tanımlama yoluna gitmektedir.

Öte yandan "düşünümselliğin önündeki engeller, epistemolojik olmaktan ziyade toplumsaldır. Çünkü düşünümsellik, kendilerini daima her türlü toplumsal belirlenimden muaf sayan entelektüellerin kendileri hakkındaki "karizmatik temsilleri"ni sorgular. Ve Bourdieu'ya göre düşünümsellik, bireysel olandaki toplumsalı, mahremin altında gizlenen kişisel-olmayanı, özeldeki evrenseli keşfettirerek entelektüeli yanılsamadan kurtarabilir" (Çeğin 2007:511)

Bourdieu'nun düşünümsel sosyolojisinin en önemli özelliklerinden birisi yapı ve birey arasındaki diyalektik sürece odaklanması ve bu odaklanma sürecinde araştırmacının kendisine de incelenen olayın/olgunun bir parçasıymış gibi bakmasını öğütlemesidir. Araştırmacı bu sayede incelediği olayın/olgunun hangi tarihsel şartlar altında ve hangi karşılıklı etkilerle içinde bulunduğu duruma ulaştığını ve kendisinin de hangi noktadan olaya yaklaştığını kendi tarihsel kültürel ve toplumsal arka planını hesaba katarak rahatlıkla görebilecektir. Yapılan araştırmanın sağlıklı sonuçlar vermesi için bu geri dönüşlü süreç metodik anlamda önemli bir katkı sağlamaktadır.

DİKKAT

Bourdieu sosyolojisinin düşünümsel temelini en açık şekilde Bourdieu'nun araştırmacının kendisine de incelenen olayın/olgunun bir parçasıymış gibi bakmasını öğütlemesi sürecinde görmek mümkündür. Böylelikle düşünümsel yöntem aracılığıyla araştırmacı kendisinin de hangi noktadan olaya yaklaştığını kendi tarihsel, kültürel ve toplumsal arka planını hesaba katarak rahatlıkla görebilecek ve sonuç olarak bu geri dönüşlü süreçte araştırmacı nesnelliğini bozabilecek kendi konumundan ve yargılarından kaynaklanabilecek etkilerin bilincinde olacaktır.

Bourdieu, önerdiği yöntemi uygularken tekrara düşmekten de hiçbir zaman çekinmemiştir. Daha önceki eserlerinde söylediği şeylerin bilindiğini varsayarak hareket edemeyeceğini *Pratik Nedenler* isimli eserinde ifade etmektedir. Büyük kısmı Japonya'da verdiği bir konferanstan derlenen bu metinde Bourdieu, sık sık daha önceki örneklerine dönerek izleyiciler/okuyucular için hatırlatmalar yapmakta, bu sayede öğrenmeyi de kolaylaştırdığını düşünmektedir (Bourdieu, 2006a, s. 165). Bourdieu'ye göre bu totolojik bir tekrardan ziyade araştırmayı güçlendiren bir durumdur (Göker, 2007, s. 530). Okuyucu ya da dinleyicinin sözü edilen her şeyi bildiğini veya o konuya dair bir önbilgisi olduğunu varsaymak Bourdieu'nün düşünümsel sosyolojisinin mesafeli durduğu yaklaşımlardandır.

TEMEL KAVRAMLAR: OYUN METAFORU

Bourdieu'nün geliştirdiği kavramların anlaşılmasını kolaylaştırmak için verdiği en bilindik örneklerden birisi oyun örneğidir. Bu başlık altında oyun örneği aracılığıyla kavramlara genel bir giriş yapılıp, sonraki başlıklarda belli başlı kavramlar ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Buna göre oyunun oynandığı yer *alandır* ve oyuncular oyuna dahil olmak için o oyundan elde edilebilecek bazı çıkarlara sahip olmalıdırlar. Bu çıkarları *illusio* kavramı karşılar ve oyunun oynanmaya değer bulunması ve kuralların (yani *doxa*nın) sorgulanmaması şeklinde karşımıza çıkar. Oyuna dahil olmak demek onu oynanmaya değer bulmak demektir. Oyuna dahil olarak bu değer sorgulanmadan *alanın* yerleşik düzeni (kuralları, *doxa*sı) tanınmış ve benimsenmiş olur (Bourdieu, 2006b, s. 405). Her oyuncu oyunda kullanılmak üzere elinde bazı kozlar bulundurur ve bu kozları da Bourdieu'nün *sermaye* kavramı karşılar. *Ekonomik* (maddi

kaynaklar), *kültürel* (özellikle eğitim yoluyla edinilmiş olan kültürel kodlar), *toplumsal* (ilişkiler ağı) olmak üzere üç temel sermaye tipi vardır ve bu sermayeler içinde bulundukları şartlara göre farklı önemlere sahip olabilirler. Bu önem durumuna göre *sermaye* tiplerinin pratikteki yansıması ve/veya toplamı olarak adlandırılabilecek *simgesel sermaye* oluşur ve bu *sermayeler* bütünü oyuncuların ellerindeki kozlar olarak işlev görürler. Her koz farklı oyunlarda farklı işlevlere sahiptir, yani her *sermaye* tipi farklı *alanlarda* farklı işlevler görebilir. Böyle Bourdieu'da dört temel sermaye türü ile karşılaşılır.

Özetlemek gerekirse; *alan* oyunun (ya da sosyolojik anlamda mücadelenin) sürdüğü yerdir. Bireyler ellerinde bulundurdukları *sermaye*, sorgulamadan kabul ettikleri kurallar (*doxa*) ve oyunun sonunda elde edeceklerine inandıkları çıkarlar (*illusio*) doğrultusunda kendilerini sonuca götürecek bazı yollara zaman içerisinde aşina olmaya başlarlar. Nasıl sonuca gidileceğine dair sahip olunan bu davranış kalıpları, karşılaşılan durumlar neticesinde bireylerin ortak bir yatkınlıklar bütünü oluşturmasına yol açar. Bourdieu, bu yatkınlıklar bütününe ***habitus*** adını verir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 82-83).

Bourdieu, *habitus* ve *alan* arasındaki ilişkiyi ontolojik bir suç ortaklığı olarak tanımlar. Çünkü aralarında iki yönlü bir ilişki olduğunu varsayar. *Alan habitusu* yapılandırma eğilimindeyken, *habitus* da *alana* dair algıyı yapılandırma eğilimindedir. Aşağıda daha geniş olarak ele alınacak olmakla birlikte burada kısa bir tanım vermek gerekirse *habitus*; bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçiminin, planlı olmayan bir niyetliliğin/yönelmişliğin, kişinin açıkça ifade etmeden de geleceğe yönelmesini mümkün kılan dünyadaki düzenliliklere pratik hakimiyetin bir ilkesidir (Bourdieu, 2007, s. 48). Yine Bourdieu'nun kendi ifadesiyle habitus; bir konumun içkin ve bağıntısal özelliklerini bütünleşik bir hayat tarzında, yani insanlar, mekanlar ve pratiklerle ilgili bütünleşik bir tercih dizisini dile getiren can verici ve birleştirici kökendir (Bourdieu, 2006a, s. 21). Bu kavramlar bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

SIRA SİZDE 1

Oyun metaforu bağlamında Illusio kavramını nasıl tanımlarsınız?

Alan

Bourdieu'nün alan kavramı yukarıda sözü edilen düşünümsel metodun önemli örneklerinden birisidir ve hem tanımlanması hem de incelenip tespit edilmesinin yegâne yolu yine bu düşünümsel metottan geçer. Bu anlamda Bourdieu'nün kuramı bütünlüklü bir yapı sergilemektedir.

Bourdieu, alan kavramını tanımlarken bu kavramı "hem Weber'e karşı, hem de Weber ile" kurduğunu, yani Weber'den etkilendiğini, ancak yerine göre onu eleştirdiğini belirterek söze koyulur (Akt. Corcuff, 2007, s. 398). Gerçekten de alan kavramını tanımlarken Bourdieu Marksizmden çok Weber'e yakındır. Daha açık bir ifadeyle Bourdieu toplumsal yaşamın sadece ekonomik faktörler ve sınıflar nezdinde incelenemeyeceğini, başta eğitim ve kültür olmak üzere ekonomik faktörler dışında kalan diğer faktörlerin de toplumsal yaşamda önemli bir rol oynadığını düşünür. Bu açıdan toplum analizinde ekonomik alt yapıdaki üretim ilişkileri ve sınıf kavramını kullanan Marksizmin aksine Bourdieu *alan* olarak adlandırdığı bu kavramı kullanır. Bu tanımlamada alan çeşitli sermaye türlerine sahip toplumsal konumların olduğu ve bireylerin sahip olmak için peşlerinde koştukları bir mücadele alanı olarak tasvir edilir.

Öz olarak alan "incelenen toplumsal uzayın üstüne bina edilen bir kavram/nesnedir" (Göker, 2007, s. 545). Alan, kendi belirlenimlerini içine girenlere dayatan bir güç alanıdır. Örneğin bilim insanı olmak isteyen birisi o alandaki bilimsel sermayeyi edinmek ve o bilimsel çevrenin habitusunu kendisi için çıkış noktası kabul etmek zorundadır, yani bu alanın kurallarına bağlı kalmak zorundadır (Wacquant, 2007, s. 63). Buna örnek olarak Calhoun'un "sanatçı, özgürlüğünü genel toplumsal bağlamıyla ilişki içinde, kesinlikle sanatsal alana yatırımların dayattığı belirlenimleri kabul ederek kazanır" cümlesi de eklenebilir (2007, s. 112). Sosyal alanlar içinde yaratılan etkiler, ne rastgele eylemlerin aritmetik toplamı ne de ortak bir planın bütünleşmiş sonucudur. Bu etkinlikler toplumsal alanlarda meydana gelen mücadeleler tarafından üretilirler. Bu alanlar, mücadelelerin genel eğilimlerini etkilerler. Yani bu eğilimler, temel hukukunu oluşturdukları oyunun yapısının içine yazılmış olan varsayımlara (iki alan arasındaki ilişkilere) bağlıdır (Bourdieu, 2005, s. 61).

Alan kavramı sosyolojik çözümleme anlamında ele alındığında alanın, toplumsal konumlar arasındaki bağıntıların bir bileşkesi olduğu görülür. Buradaki bağıntı nesnel olarak bireylerden bağımsız var olan gerçekliktir ve alandan alana farklılık gösterir. Ekonomik alanda duygusallıktan uzak, iş ve işe dair nitelikler önemliyken, sanat alanında ekonomik çıkarın sorgulandığı bir yapı mevcuttur ve bu durum bağıntıların bütününe bakıldığında alanlar arasında farklılıklar olduğunu gözler önüne serer (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 81).

Peki alanın sınırları nasıl çizilir? Bourdieu bu soruya net bir cevap veremeyeceğini belirtir. Çünkü ona göre her alanda sınır, o alanın kendi mantığına göre belirlenir. Bu sınırlar genelde başkalarını dışlama üzerine kurulur ve yazılı belgeler ya da yasalarla belirlenmemiş soyut bir aidiyet tanımı dayatırlar.

Örneğin X ya da Y'nin, algıladığımız şekliyle alanın temel yasasında yazılı gereklere uygun bir sosyolog olmadığını ya da gerçek bir sosyolog olmadığını söylediğimizde yaptığımız budur. Şu ya da bu uzmanlık ve aidiyet ölçütleri dayatma ve kabul ettirme çabaları, konjonktüre göre başarılı ya da başarısız olabilir. Şu halde, alanın sınırları, ancak deneysel bir araştırmayla belirlenebilir. Alanlar her zaman söylenmemiş ya da kurumlaşmamış "giriş engelleri" içerseler de, bunlar çok nadiren hukuksal sınırlar (örneğin ***numerus clausus*** *) biçimini alır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 85 ve Bourdieu, 2006b, s. 347-348).*

Numerus Clausus: Bir grup insanın bir görevde ya da bir meslekte yer almalarının belli bir sayıyla sınırlanması. Eski kullanımıyla Yahudi öğrencilerin sayısının sınırlı tutulması anlamına gelirdi (ilgili eserin çevirmen notu).

Alanı işleten ve zamanla dönüştüren dinamikler de yine alanın özgül mantığı çerçevesinde anlaşılabilmektedir. Bu dinamik, karşı karşıya gelen farklı kuvvetler arasındaki mesafeye göre oluşur ve eyleyiciler stratejilerini alandaki konumlarına ve kendi alan algılarına göre düzenlerler. Bu stratejilerin oluşturulduğu, korunduğu veya dönüştüğü yer bizzat alandır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 86-87). Dönüşüm gerektiğinde ve farklı davranışlar gereklilik halini aldığında, başka alanlar veya alanın içinde bulunduğu farklı durumlar için sıra dışı görülen davranışlar sıradan davranışlar olarak kabul görmeye başlar (Bourdieu, 2006b, s. 341). Dönüşümün farklı bir örneği de alana yeni giren eyleyicilerin alanda daha önceden bulunanları arkaplana iterek tutum ve algıları zamanla dönüşüme uğratması örneğidir (Bourdieu, 2006b, s. 358-359).

Burada Bourdieu'nün düşünümsel sosyolojisinin bir yansıması görülmektedir. Alan hem içerdikleri hem de onu oluşturan dinamikler bağlamında ele alınmakta, aynı şekilde dinamikler de hem onları kapsayan alan hem de oluşturdukları alan bağlamında değerlendirilmektedirler. Çünkü alan hem simgesel mekanizmalar tarafından dışarıdan sınırlandırılan hem de eyleyiciler tarafından üzerinde mücadele edilen iki boyutlu bir yapıdır (Göker, 2007, s. 545).

DİKKAT

Sözü edilen sınırlar ve dinamik kuvvetler anlamında şu tanımı vermek yerinde olacaktır; her alan, mücadele halindeki bireylerin nihai sınırlara ulaşmak için çaba harcadığı ancak tam da bu yüzden sürekli hareketli sınırlara sahip olan (yani mücadelenin hiç bitmediği) bir oyun mekanı oluşturur (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 89).

Yeni alternatifler doğması yoluyla yeni bir alanın oluşumu ise 3 aşamada gerçekleşir. *Sanatın Kuralları* (2006b) eserinde Bourdieu'nün yazınsal alan üzerinden örneğini verdiği bu 3 evre sırasıyla **(i)** *özerkliğin kazanılması* (yani içinde bulunulan alanın yapısına direniş gösterilmesi), **(ii)** *ikici yapının ortaya çıkması* (yani iki cepheli bir çatışmanın doğması) ve son olarak **(iii)** *simgesel sermayenin oluşması* (yani kendine has bir sermayeyle yeni bir alanın ortaya çıkması) evreleridir.

KİTAP

Alan oluşumunun tüm evreleri Bourdieu'nün "Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı" eserinde (2006, İletişim Yayınları) sanat alanı üzerinden ayrıntılı olarak analiz edilmektedir.

Bourdieu, alan kavramıyla ilgili tanımlamaları yaparken sistem ya da aygıt kuramcılarına da bazı eleştiriler getirir. Althusserci anlamda "aygıt" ya da Luhmanncı anlamda "sistem" algısı *bazı amaçlara ulaşmaya programlanmış bir cehennem makinası* tahayyül eder. Bourdieu'ya göre bu düşünce eleştirelliği engelleyen bir yapı sergiler. Çünkü aygıt ya da sistem olarak adlandırılan tüm gerçeklikler, farklı konumlar için sürekli mücadele halinde bulunan eyleyicileri ve kurumları içlerinde barındırırlar. Bu mücadeleleri dikkate almayan bir anlayış o alanın tarihini de göz ardı etmiş olur (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 87-88). Alanın incelenmesinde tarihinin göz ardı edilmesi düşünümsel sosyoloji açısından sorunlu bir durum teşkil eder.

Bourdieu alanı incelerken nelere dikkat edilebileceğine dair üç temel uğrak belirlemektedir. Bunlardan **(i)** ilki alanın konumunun iktidar alanına göre çözümlenmesi gerekliliğidir. İlgili alanın iktidar alanıyla olan ilişkisi ve onun karşısındaki konumu mutlaka hesaba katılmalıdır. **(ii)** İkinci uğrak alandaki eyleyicilerin ya da kurumların konumları arasındaki bağıntıların nesnel yapısının kurulması gerekliliğidir. **(iii)** Üçüncü olarak da eyleyicilerin habituslarının çözümlenmesi gerekliliğidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 90).

Bu inceleme sürecinde görülecektir ki, alanlar arasında bir benzerlik vardır. Nitelikleri ve içerikleri değişse de tüm alanlarda konum almalar benzerdir. Yani *ezen ve ezilen, koruma ya da yıkma mücadelesi, yeniden üretim mekanizmaları vb.* durumlar her alanda görülen (içerik açısından farklı) benzerliklerdir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 92). Buradan da anlaşılacağı üzere alanla ilgili evrensel olan şey, tanım değil mücadeledir. Çünkü alanların evrensel bir tanımı olsaydı mücadeleye gerek kalmazdı (Corcuff, 2007, s. 409).

SIRA SİZDE 2

Bourdieu'nun alan kavramını incelerken dikkat edilmesi gereken unsurlar nelerdir? Belirtiniz.

Bourdieu bu noktada bireyin konumuna dair kısa bir tanımlama yapar. Buna göre birey başlı başına sosyal bilimin nesnesi değildir. Kuşkusuz birey edilgen ve var olmayan bir yanılsama da değildir, çünkü alanda eyleyici konumundadır. Ancak bireylerin bakış açılarının ve konum almalarının daha iyi anlaşılabilmesi için alanın bilgisinden yola çıkmak önemli bir gerekliliktir. Yani alan ilk bakışta kendi şartlarını katılımcılara dayatan bir yapı olarak görünür. Yukarıda da sözü edildiği

gibi bir alanda söz sahibi olmak için eyleyicinin o alana ait asgari sermayeyi edinme mecburiyeti vardır (Wacquant, 2007, s. 63). Eyleyiciler bu süreçte sermaye taşıyıcıları olarak tanımlanırlar ve sermayeleri oranında alanda bir yer edinirler. Böylece sermaye dağılımının yeniden üretilmesine veya bozulmasına doğrudan etki ederler. Bu süreci inceleyecek bir araştırmacı alanı oluşturan sermaye biçimlerini ve sermaye biçimlerinin konum aldığı alanı gidiş-gelişli -yani düşünümsel- bir metotla ele almak durumundadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 93-94).

Weber'e göre hukuk kurallarına uygun bir "meşru iktidar uygulama" pratiği modern devletin temel özelliklerinden birisidir (San, 1971, s. 123).

Alanın incelenmesi ya da betimlenmesinde öne çıkan bir diğer nokta da bir alanın diğer alanlarla olan ilişkileridir. Bourdieu bu noktada özellikle ekonomik alanı başat konuma yerleştiren Marksist kuramcıları eleştirir ve alan kavramının en önemli üstünlüğünün *alanın sınırının ne olduğu ve diğer alanlarla nasıl eklemlendiği* gibi soruları sormaya zorlaması olduğunu belirtir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 96).

Bourdieu'nün önemli kavramlarından olan simgesel şiddet kısaca "insanların silah gücünden değil, aksine (yanlış)-anlamanın gücünden zarar görmeleri veya engellenmeleri" (Calhoun, 2007, s. 119) yani "şiddetin görünmez ve kibar bir formu" olarak tanımlanabilir (Türk, 2007, s. 613). Bu kavrama son bölümde tekrar değinilecektir.

Bourdieu, Loic Wacquant'la yaptığı ve *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* adıyla kitaplaştırılan söyleşisinde bir alan olarak "devlet" kavramına da değinir. Bourdieu devlet kavramının iyice tanımlanmış ve herkesçe kabul edilmiş bir gerçeklik olarak, tanımlamaya ihtiyaç duymaksızın ele alınmasını sorunlu bulur (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 98 ve 101).

Bourdieu'nün belirlemeleri ışığında bir alanın sınırlarının nasıl çizildiğini tartışınız?

SIRA SİZDE 3

Habitus

Alan kavramının önemli tamamlayıcılarından olan *habitus* ise hem bireyi şekillendiren hem de bireyin eylemleri (pratikleri) tarafından şekillendirilen karşılıklılık durumudur. Birey habitusu sayesinde farklı ihtimaller karşısında çözüm üretme yeteneği kazanır (Wacquant, 2003, s. 27). Dolayısı ile birey hem yapılaşmış bir sınıflamanın içerisinden gelmekte hem de yapılaşma sürecinde olan bir sınıflamayı inşa etmektedir.

Habitus, yalnızca pratikleri ve pratiklerle ilgili algıları organize eden ve yapılaştıran bir yapı değil, aynı zamanda kendisi de yapılaştırılmış bir yapıdır. Sosyal dünyayla ilgili algıları düzenleyen mantıki sınıflar içerisindeki bölünme prensibi sosyal sınıflar içindeki bölünmenin içselleştirilmesinin bir ürünüdür (Bourdieu, 1984, s. 170).

Kişi daha önce herkesin yaptığı birçok şeyi yeniden yaparak habitusu da yeniden üretmiş olur. Başka bir deyişle habitus; eylemi yapan kişinin çok da hesaplamadan yaptığı ve özünde toplum tarafından kabul görmek için pratiğe döktüğü bir gerçekliktir. Hesaplamadan yapmaktan kasıt, bireyin toplumca kendisinden beklenenin dışında bir şey yapmama eğiliminde olmasıdır. Habitus bu anlamda bireye "kim olsa aynı şeyi yapardı" mantığıyla hareket etme imkanı veren, küçük dönüşümler yaşasa da genel yapısını koruyan bir "yatkınlıklar bütünüdür" (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 121 ve 125; Allan 2006, s.178-179). Yani habitus kişiyi toplumsal düzendeki yerine uygun hale getiren eylem eğilimleri setidir. Bireylerin hem psikolojik hem de biyolojik olarak oyuna dahil olabilecek hale gelmesini sağlar (Calhoun, 2007, s. 104).

Bir başka ifadeyle, Bourdieu'ya göre habitus, yukarıda da belirtildiği gibi, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal dünyada karşılaştıkları durumlara karşı uyum sağlamada, bilinçten çok bedensel ve pratik mantığa dayalı olarak geliştirdikleri yatkınlıklar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu haliyle habitus kavramı Bourdieu'nun çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Habitus kavramı Calhoun'un tanımıyla ele alındığında Weber'in "sosyal eylem" kavramıyla benzerlikler göstermektedir (Bkz. San, 1971, s. 16-17). Gerçekten de bazı çevrelere göre Bourdieu, habitus kavramı etrafında şekillenen bir toplumsal eylem kuramı geliştirmeye çalışmıştır.

DİKKAT

Tarifi zor bir kavram olan *habitus*, Pierre Bourdieu'nun çalışmalarında "toplumsal yapılar ile toplumsal pratik (ya da toplumsal eylem) arasındaki bağı oluşturduğunu düşündüğü, bir dizi edinilmiş düşünce, davranış ve beğeni kalıpları için kullanılan bir kavramdır. *Habitus* kavramı, yapısal eşitsizliğe kültürel açıdan yaklaşmayı sağlayabilecek bir temel sunmakta ve eylemlilik üzerine odaklanmaya olanak tanımaktadır" (Marshall, 1999, s. 291).

Habitus; bireyin zorunluluklar sonucu vardığı çıkmazlardan kurtulmasına, o bireyin sosyal yapıdaki yerini -hiyerarşideki yerleri, cinsiyetleri, yaş sıralaması açısından ailedeki konumları vb.- göz önünde bulundurarak çözümler sunan bir ilkedir (Bourdieu, 2002, s. 558). Bu anlamda habitusun tarihsel de bir yönü vardır. Tüm bu süreci etkileyebilmesi için habitusun geçmişten gelen ve geleceğe uzanan bir yapısı olması gerekir. Bu durum "tarihe dayanarak bireysel ve kolektif pratiklerin üretildiği bir tarih üretimi" tanımında da ortaya çıkar (Bourdieu, 2003, s.54, Elliot 1999, s.109). Dolayısı ile habitus geçmişin deneyimleri ile şimdinin etkinliklerini içerir ve bireyin sosyal sınıfının belirlenmesinde önemli ölçüde etkili olur. Habitus'un bir diğer işlevine dair Bourdieu şunları söyler;

> *Aktörler kavramının işlevlerinden biri de eyleyiciler arasında üslup birliği sağlamaktır. Habitus, bir konumun içkin ve bağıntısal özelliklerini birlikçi (üniter) bir yaşam stilinde, yani insanların, malların/varlıkların, pratiklerin tercihindeki birlikçi bir bütünde dile getiren can verici ve birleştirici kökendir (Bourdieu, 2006a, s. 21).*

Habitusu gündelik yaşamdan bir örnekle de açıklayabiliriz. Örneğin, bir birey kendi evine, evindeki eşyalara ve odaların konumuna zaman içinde alışır ve daha sonra karanlıkta dahi kalsa tahmin ve el yordamıyla ev içinde yolunu bulabilir. Örneğin evinin karanlık koridorundan geçip tahmini bir hamleyle elini ışığı yakmak için elektrik düğmesinin üzerine ya da yakınlarına atabilir. Ancak misafir olarak ilk defa gittiği bir evde bir anda karanlıkta kalsa orada yaşayan insanların yaşamayacağı bir tedirginlik duyar. Çünkü zihninde o eve ve evin yerleşimine dair bir bilgi yoktur. Orada da rahatlıkla yolunu bulabilmesi için daha önce çok defa o eve gelmiş, o evin içyapısına dair bazı bilgileri aklının bir köşesine yazmış olması gerekirdi. *İşte habitus insanın kendi evinde karanlıkta dahi yolunu bulmasını sağlayan bu bilgiler ve yatkınlıklar gibi, içinde bulunduğu toplumsal alanlarda zorluklar yaşadığında onu çözüme ulaştıran bilgiler ve yatkınlıkların tümüne verilen isimdir.*

> *Habitus (Lat.) Kaynağını Aristoteles'in heksis'inden (huy; iyelik) alan ve ortaçağ felsefesinde "sürekli yinelenen, alışkanlık haline getirilmiş davranış biçimi" için kullanılan terim: "edinilmiş düşünce, davranış ya da beğeni kalıbı". Çok sonraları, XX. yüzyıl toplumbiliminin önde gelen adlarından Pierre Bourdieu de habitus kavramını toplumsal yapılar ile toplumsal eylem ya da pratik arasındaki bağı oluşturan bir dizi edinilmiş düşünce, davranış ve beğeni kalıbını nitelemek için kullanmıştır. Bourdieu'nün kazanılmış eğilimler toplamı olarak habitus'u, örtük bir biçimde çocukluğun ilk yıllarında edinilir; ama aşı(lama) bir kez tuttu mu, bireyin yapıp etmelerindeki canalıcılığı sonsuza dek sürer gider. Habitus, içinden çıktığımız toplumsal dünyanın sınırlandırmalarına ayak uydurmamızı sağlar; yüz yüze geldiğimiz sonsuz sayıda durum için birçok strateji geliştirmemize olanak tanır. Başka başka toplumsal ardyörelerden gelen kişiler farklı farklı habitus'lar üretirler. Habitus'un en önemli işlevi ise oyunu hissetme duygusunu aşılamasıdır (Güçlü ve Diğerleri 2003:640-641).*
>
> *Bourdieu, habitus kavramının anlamının, "alışkanlık" kelimesinden daha iyi bir biçimde, Aristoteles'teki "exis" edinme ve "yetenek" anlamlarını ifade ettiğine vurgu yapmaktadır (Tatlıcan ve Çeğin 2007:305-306). Görüldüğü üzere habitus, hem bir tortu özelliğindeki davranışları (Bourdieu bu kavrama düşünümsel bir özellik katarak) hem de değişme ve yeniliğe yatkınlığı ifade eden bir anlama sahiptir.*

Tüm bu söylenenler ışığında alan ve habitus arasındaki bağıntıyı daha net görmek mümkündür. Alan, varlığını sürdürmek için habitusu şekillendirir. Çünkü bir alan, yeniden üretimini sağlayacak eyleyicilere ihtiyaç duyar ve bu eyleyiciler habitusun varlığı sayesinde etkin olurlar. Bu anlamda, habitus yeniden üretimi sağlayarak alanın var olmasında etken rol oynar. Bu durum habitus ve alanın birbirine ne kadar bağlı olduğunu kanıtlar;

Habitus'a hem alanın yapısı tarafından şekillendirilmesi, hem de bireylerin eğilimleri aracılığıyla alanı şekillendirmesi açısından bakıldığında, Mouzelis'in yaptığı "habitus ... yapısalcılık ve fenomenolojik/etnometodolojik yaklaşımlar arasında bir yerde durur" belirlemesine dikkat çekmek gerekmektedir (Akt. Tatlıcan ve Çeğin, 2007, s. 310).

> *Bizzat kendisinin bir ürünü olan "alan"la gerçek bir ontolojik suç ortaklığı ilişkisi içinde olan habitus, bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçiminin, planlı olmayan bir niyetliliğin/yönelmişliğin, kişinin açıkça ifade etmeden de geleceğe yönelmesini mümkün kılan dünyadaki düzenliliklere pratik hakimiyetin bir ilkesidir. ... Habitus ve alan arasındaki iki yönlü ilişki derinlemesine analiz edilebilir: Yapılaşmış bir uzay olarak "alan" habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana ilişkin algıyı yapılandırma eğilimindedir (Bourdieu, 2007, s. 48).*

Bourdieu, habitus kavramını hangi amaçla kullanmaktadır? Bu kavramla neyi açıklamaktadır?

SIRA SİZDE 4

Sermaye

Bourdieu, çalışmalarında toplumsal hiyerarşileri ve egemen yapıları yeniden üreten mekanizmaları ve bununla ilişkili toplumsal mücadeleleri analiz etmeye çalışır ve bu noktada ekonomik faktörlere öncelik veren Marksist analizi eleştirir. Nitekim ona göre toplumsal hiyerarşilerin ve egemen yapıların yeniden üretiminde toplumsal aktörler tarafından aktif olarak üretilen dilsel ve kültürel beceriler de önemli bir rol oynar. Bourdieu'ya göre bireylerin söz konusu bu toplumsal etkinlikleri toplumsal dünyada birbirinden görece özerk olan ve içlerinde belirli *sermaye türlerinin* rekabet ettiği, yukarıda kavramsal tanımı yapılan çeşitli toplumsal *alan*ların oluşumuna yol açar. Bu noktada Bourdieu'nun Marksist yaklaşımla toplumsal çatışma ve mücadelenin önemini paylaştığı ancak bu çatışma ve mücadelenin toplumsal sınıflar arasında ekonomik bir çatışmaya indirgenmesi noktasında da ondan ayrıldığı görülmektedir. Nitekim Bourdieu için her bir toplumsal alanda gerçekleşen çatışma büyük ölçüde bu alana özgüdür ve bu nedenle de hiç bir alan basitçe diğerine indirgenemez.

Bourdieu, yukarıda kavramsal tanımı yapılan *alan*lar içerisinde, hakimiyet çabası sırasında elde edilmeye çalışılan sermaye tiplerini **(i)** ekonomik, **(ii)** toplumsal (ya da sosyal), **(iii)** kültürel ve **(iv)** simgesel sermaye olarak tanımlar.

Ekonomik sermaye, salt ekonomik kaynakların elde bulundurulması anlamına gelir. Marx'tan alıntıladığı bu sermaye türü gelir ve mülkiyet sahipliğini ifade etmekle birlikte aynı zamanda ekonomik olanın diğer pratiklerle ilişkisi bağlamında anlaşılması üzerine kuruludur. Yani Bourdieu'de ekonomik olan, ekonomik olmayandan bağımsız ve kopuk bir sermaye türü değildir (Göker, 2007, s. 282). Bourdieu'nün ekonomik sermaye kavramı ile Marks'ın sermaye sınıfı arasındaki farka bakacak olursak; Bourdieu'nun ekonomik sermaye kavramı, bireyin sahip olduğu gelir-mal-mülk ilişkisini tanımlarken Marks'ın sermaye sınıfı ekonomik açıdan üretim araçlarını elinde bulunduranları ifade etmektedir. Dolayısı ile Marx'taki sermaye sınıfının sınırları ve ölçütü kesindir. Üst sınıfa tekabül eden bir burjuva sınıfı betimlemesidir. Bourdieu'da ise sınıfı açıklamak için ekonomik sermaye yalnız başına yeterli değildir. Diğer üç sermaye türü olan sosyal, kültürel, simgesel sermayelere de bakmak gerekir.

Toplumsal ya da sosyal sermaye ise bir eyleyicinin içinde bulunduğu alanda sahip olduğu ilişkiler ağına gönderme yapar. "Eyleyicinin diğerleriyle olan bağlantıları, grup üyelikleri, bu ilişkilerin getirdiği eyleyicinin üstündeki veya ona yönelik yükümlülükler, ayrıcalıklar ve itimat" gibi olgular bu sermayenin içeriğini oluşturur (Göker, 2007, s. 282).

Bourdieu'nun çalışmalarında çok temel bir yeri olan *kültürel sermaye* ise bir alanda gücü elinde bulunduranların eğitim yoluyla ailelere ve dolayısıyla bireylere aşıladığı yapıdır. Yani bir nevi "bilgi sermayesidir" (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 108). İlerleyen süreçte aileler kendi büyüklerinden öğrendiklerini çocuklarına aktarıp, kendi geçtikleri eğitim sürecine çocuklarını da dahil ederek bu sistemin yeniden üretilmesini ve kültürel sermayenin (ya da başka bir deyişle kültürün) nesilden nesile aktarılmasını sağlarlar. Başka bir tanıma göre kültürel sermaye, eğitimsel nitelikten, uyumlu tavır ve tarzlardan veya ilgi çeken ürün ve varlıklara hükmedilmesinden anlaşılabilen bir formdur (Crossley, 2001, s. 87).

Bourdieu'nun sözünü ettiği dördüncü sermaye tipi ise aşağıda ayrıca ele alınan *simgesel sermaye*dir. Simgesel sermaye diğer sermaye tipleri ile yakından ilişkilidir. Simgesel sermaye kısaca tüm sermaye türlerini çeşitli oranlarda içinde barındıran ve bu şekilde belli bir alanda söz sahibi olabilmek için geçerli hale gelen sermaye türüdür. Gösterge değeri olan soyut bir durumdur. Örneğin eğitimin sonucunda alınan diplomalar simgesel sermaye özelliği taşır. Antika eserlere sahiplik, koleksiyonculuk vs. gibi durumlar simgesel sermayeye ilişkin örneklerdir.

Bourdieu'yu kültürel yapısalcı olarak nitelendiren Turner, onun sınıf görüşünü anlamak için bu dört sermaye türü arasındaki farklılıkları tanımlamanın gerekli olduğunu belirtir. Buna göre ekonomik sermaye (mal ve hizmet ürünlerini kullanabilen araçsal nesneler ve para) gibi değerli mal ve mülkiyeti; toplumsal sermaye grup ilişkilerini, sosyal ilişki ağları ve pozisyonlarını; kültürel sermaye kişiler arası informal becerileri, alışkanlıkları, tarzları, dili kullanma biçimini, eğitimsel başarıları, zevk ve beğenileri, yaşam tarzını; simgesel sermaye ise diğer üç sermaye türünün düzenlemelerini ve değişken seviyedeki yasal-meşru durumlarının kullanımlarını içerir. Bu dört sermaye formunun her biri yalnızca temel sürekliliğin sağlanmasını değil aynı zamanda birbirini dönüştürme özelliğine de sahiptir. Bu dört sermaye türünün dağılımı, sosyal sistemin objektif sınıf yapısını belirler. Sonuç olarak, ekonomik kazanımlar söz konusu oldukça kimliği oluşturan unsurlar güçlenecek ve kültürel sermayenin sürekliliğini sağlayacaktır (Turner, 2003, s. 495-496).

DİKKAT

Bourdieu'ye göre eğitim, sistemin egemen sınıf lehine devamının sağlanması yolunda önemli bir etkendir.

KİTAP

Eğitimin sistemin yeniden üretimine yaptığı katkılarla ilgili belirlemeler için Pierre Bourdieu'nün Pratik Nedenler isimli eseri (2006, Hil Yayınları) incelenebilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi kültürel sermayenin Bourdieu'nun çalışmalarında çok temel bir yeri vardır. Göker'in (2007, s. 282-283) belirttiği üzere, kültürel sermaye üç halde varolur; ***i)*** bedenselleşmiş (örneğin çocukluktan bu yana öğrenilmiş dil ve yazma alışkanlıkları ile bedenin kullanım tarzı) olarak, ***ii)*** nesneleşmiş (örneğin kitap, resim, sanat ve bilim eseri gibi özel kültürel hüner gerektiren nesneler) olarak ve ***iii)*** son olarak da kurumsallaşmış (örneğin eğitim kurumu aracılığıyla yaratılan eşitsizlik ve hiyerarşi) olarak. Bourdieu çalışmalarında özellikle orta sınıf ailelerin çocuklarını okulda başarılı olmak için gerekli olan dilsel ve kültü-

rel becerilerden oluşan kültürel bir sermaye ile donattıklarını belirtir (Marshal, 1999, s. 448). İşçi sınıfı kökenli çocukların ise bu becerileri okulda öğrenemediklerini, bu nedenle de "tarafsız gibi görünen okullardaki değerlendirmelerin, sosyokültürel becerileri, doğal yeteneğe bağlı eşitsizliklerin sonucuymuş gibi gösteren statü kazanma hiyerarşilerine dönüştürerek aslında ekonomik eşitsizliği" meşrulaştırdığını savunur (Marshal, 1999, s. 448).

Bourdieu'ya göre, orta sınıf mensupları çocuklarına aktardıkları kültürel sermayeyle içinde bulundukları konumu (ve dolayısıyla sistemi) yeniden üretirler. Bireyler başarıya ulaşmak için bazı kaynaklara ihtiyaç duyarlar ve bu kaynaklar o alanda hakim olan simgesel sermayeye denk düşer. Bir alanda mevcut olan simgesel sermaye hakim sınıf tarafından belirlendiği için simgesel sermayeye sahip olabilmek adına atılan her adım hakim sınıfın pratiklerinin de taklit edilmesini gerektirir ve bu yolla sistem (özelde de eğitim sistemi) hakim sınıfın lehine yeniden üretilir. Bu anlamda eğitim, yeniden üretim ve meşrulaştırma noktasında önemli bir role sahiptir. Günümüzde büyük bir kapsayıcılığa sahip olan ve bireyleri belli kültürel sınıflar özelinde tek tipleştirme eğiliminde olan eğitim, bu yolla kültürel ve ekonomik anlamda meşru (yani yasal) yollarla belli tipolojiler oluşturulmasına yardımcı olur. Eğitimin rolü şöyle de özetlenebilir; aile içi eğitim aracılığıyla ailenin varolan sistemden edinmiş olduğu habitus bireye ulaşır, birey okul deneyimlerinin de temelini oluşturan bu habitusla eğitim hayatını tamamlar. Ailesinden edindiği habitus ile eğitim sayesinde öğrendiği bilgiler bireyin okul sonrası deneyimlerini yönlendirir. Hayata atılan birey için çocuğuna aktaracağı bu habitus, büyük ölçüde ailesi ve eğitim kurumu aracılığıyla edindiği deneyimlerden oluşur (Özsöz, 2010, s. 37-39). Öznel durumların da işe dahil olmasıyla uzun vadede habitus dönüşümler yaşayabilir, ancak kısa vadede bir sonraki nesle aktarılan habitus çok büyük değişiklikler yaratmaz. İyi eğitim alamayan veya hiç eğitim görememiş olan bireyler hakim sınıf pratiklerine ve genel geçer simgesel sermayeye sahip olamayacağı için ekonomik anlamda da her zaman ikincil konumda kalacaklardır. Böylelikle kültürel sermayeyi hakim sınıf lehinde şekillendiren eğitim, ekonomik alanın (doğal olarak ekonomik sermayenin) belirlenmesine de katkı sağlamış olur.

Bourdieu'ya göre modern endüstri toplumlarında en temel karşıtlık da kültürel sermaye ile ekonomik sermaye arasındadır. "Ekonomik sermayenin (servet, gelir, mal-mülk) dağılımı hiyerarşinin baskın ilkesi, kültürel sermayenin (bilgi, kültür, eğitim) dağılımı ise hiyerarşinin daha az baskın ilkesidir" ve bu "zıtlık iktidar alanını şekillendirir" (Corcuff, 2007, s. 417). Öyle ki, kültürel sermayesi yüksek ancak ekonomik sermayesi daha düşük düzeyde olanlar egemen sınıfta yer almalarına rağmen "egemen elit içindeki tabi konumları işgal ederler" (Calhoun, 2007, s. 113). Bu kişilere verilebilecek örnek toplumun önde gelen entelektüelleri olabilir. Örneğin, tanınmış bir akademisyen, kültürel olarak geniş bir sermayeye ve eğitim anlamında da hatırı sayılır bir geçmişe sahip olmasına rağmen, ekonomik güçleri doğrultusunda elit kesimin daha az söz sahibi kişileri arasında yer alma riskiyle karşı karşıyadır.

DİKKAT

Burada eklenmesi gereken önemli bir ayrıntı, hangi tür sermaye olursa olsun büyük bir sermayeye sahip olmanın her zaman için birçok ayrıcalık kazandırdığıdır. Gündelik yaşamda ulaşılabilecek yeni bir konum oluştuğunda (örneğin bu bir iş imkanı olabilir), bu konumlardan ilk haberdar olanlar ve bu konumlara ilk yönelenler (hangi sermaye biçimi olursa olsun) sermaye bakımından zengin olanlardır (Bourdieu, 2006b, s. 395).

Bir alandaki dinamizmin temelini de, o alanda hakim olan özgül sermayeye (ya da konumlara) sahip olma mücadelesi oluşturur. Örneğin sanat alanında herkes kültürel sermayesi oranınca, hakim simgesel sermayeye sahip olup, onu kendi istekleri doğrultusunda dönüştürme ve yeni bir düzene sokma mücadelesi vermektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 26). Yani;

Eyleyicinin sosyal bağlantıları ve grup aidiyetleri üzerinden sahip olduğu sermaye, satın alma gücü, eğitimi, dil alışkanlıkları, beğeni yargısı, bunların hepsi farklı alanlarda diğer eyleyicilerle mücadele içinde birer tahakküm kozuna dönüştürülebilir. Bu durum habitusun sürekli yeniden üretilmesini ve üretilirken de dönüşmesini beraberinde getirir (Göker, 2007, s. 279).

Simgesel şiddetin bir diğer özelliği de egemenlik ve boyun eğme ilişkilerinin sevgi ilişkilerine, iktidarın karizmaya ya da duygusal bir hoşnutluk yaratabilecek bir cazibeye, yani gönüllü bir sömürü ilişkisine dönüşmesidir (Bourdieu, 2006a, s. 186).

Bu noktada *simgesel şiddet* kavramı önem taşır. İktidar, yeniden üretimini -yani var olan düzenin devamını- sağlamak için, fiziksel şiddet içermeyen bir baskı unsuru kullanır. Bourdieu'nun simgesel şiddet kavramıyla somutlaştırdığı bu baskı, bir toplumsal eyleyici üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan şiddet biçimidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 166). Bu kabul ettirme sürecinde iktidarın elinde bulundurduğu baskı araçları (ya da başka bir deyişle kişinin ilgili alanda iktidarla sorun yaşamaksızın başarıya ulaşmasını sağlayacak her türlü sermaye) simgesel sermayeyi oluşturur. Farklı bir alanda, (örneğin din alanında) simgesel sermayenin içeriği farklı bir boyut kazanacak, ancak simgesel şiddeti sağlaması bağlamında yine aynı işlevi görecektir. Bir toplumda ekonomik çıkarlar (illusio) önemli konuma gelmişken, bir diğer toplumda kültürel çıkarlar (illusio) önem kazanabilir.

Ayrıca "simgesel sermaye, bilişsel temelli, yani bilgiye ve başkaları tarafından kabul görmeye dayalı bir sermayedir" (Bourdieu, 2006a, s. 149). Yani bir karşılıklılık söz konusudur. Bu karşılıklılık simgesel sermayenin şiddete dönüşmesi noktasında da farklılıklar doğurur; diğer bir ifade ile simgesel şiddetin boyutunu da belirler. Çünkü iktidar bu yolla sürekli karşıtlıklar dayatarak simgesel şiddeti teşvik edecektir.

Simgesel sermaye, onu görmelerini, tanımalarını, kabul etmelerini sağlayan algı ve değerlendirme kategorilerine sahip edimciler tarafından algılanarak, gerçek bir sihirli güç gibi simgesel anlamda etkili hale gelen, fiziksel güç, zenginlik, savaşçılık değeri gibi herhangi bir özelliktir. Bir buyruk verilir ve ona uyulur: Bu neredeyse sihirli bir edimdir (Bourdieu, 2006a, s. 175).

SIRA SİZDE 5

Bourdieu'ya göre sermaye kavramları ile habitus arasında nasıl bir ilişki vardır? Karşılaştırmalı olarak özetleyiniz.

Sonuç olarak denilebilir ki Bourdieu'nun sermaye kavramı günümüz toplumlarının analizi açısından kritik bir önem arz etmektedir. Nitekim önceki sınıf açıklamalarına dayanan kuramlar günümüz toplumlarını analiz etme açısından artık doyurucu değildir. Günümüzde sınıflar arasında keskin çizgiler bulunmamaktadır. Bu nedenle Bourdieu'nun sermaye, alan ve habitus kavramları günümüz karmaşık toplumların sınıf yapısını anlamak bakımından önem taşımaktadır.

SONUÇ

Şu ana kadar ifade edilmeye çalışılanlar özetlenecek olursa; Bourdieu toplumsal, sınıflar arasındaki çatışmayı açıklayabilmek için farklı alanlar belirler. Bu alanlar mevkiler arası ilişkilerden oluşur ve güce göre şekillenirler. Bu gücün dağılımı da sermayelerin dağılımına göre değişir. Sermayeler *ekonomik, toplumsal, kültürel* (ve ilerleyen aşamada *simgesel*) olmak üzere dört farklı başlıkta ele alınırlar. Öz olarak ekonomik sermaye, ekonomik kaynaklar anlamına gelir. Toplumsal sermaye, toplum içerisindeki ilişkiler bütününü yansıtır. Kültürel sermaye ise eğitim yoluyla öğrenilmiş tüm kabulleri, davranış kalıplarını, kısacası toplumun özünü içerir. Simgesel sermaye; içerisinde her sermaye türünün izlerinin görülebileceği, sahip olunan simgesel değerler bütünüdür. Tüm bu dinamikler aracılığıyla şekillenen sistemin yeniden üretimini sağlayan dinamik ise yukarıda tanımı verilen habitustur.

Sözü edilen bu kavramsal çerçeveyle Bourdieu salt yapıyı ve salt bireyi (ya da eyleyiciyi) ele alan ve bu yolla her iki etkenden birisini edilgen konuma yerleştiren makro ve mikro kuramlardan önemli bir kopuş sergiler. 1990'larda büyük bir çeşitliliğe sahne olan kültürel çalışmalara önemli bir katkı sağlayan Bourdieu metodolojisi bu haliyle klasik nesnelliğin kesin ifadelerinden kaçınılmasına imkan tanır (D'andrea ve Robbins 2000, s. 227).

Klasik nesnelliğin kesin ifadelerinden kasıt her türlü bireysel ve öznel etkinin göz ardı edildiği ifadelerdir.

Bireyin özgürleşimi ve adaletin temini için sosyologlara önemli bir misyon yükleyen Bourdieu, onlara kullanışlı bir metot sunma çabasındadır. Çünkü, ona göre sosyologlar görülmesi istenmeyen gerçeklere dikkat çeken aktivistlerdir ve bunu yapabilmenin yolu da incelenen olgu veya nesnenin içinde bulunduğu tarihsel, kültürel, ekonomik ve toplumsal tüm düzeylerde ele alınmasından geçmektedir. Sosyologlar bu sayede (düşünümsel metodolojiyi de kullanarak) kendi konumlarını dahi sorgulamaya açma erdemini gösterebilmelidirler (Nice 1995, s.49-52). Kısaca belirtmek gerekirse Bourdieu, sosyologlara hem yapıyı hemde eyleyeni ihmal etmeyen ve dikotomik açıklamalardan kaçınan, yapının inşacılığını ön plana çıkaran bir metodolojik anlayışa sahip olmalarını önermektedir. Araştırmacının nesnesi ile kurduğu ilişkide kendisininde oyunun bir parçası olduğunu göz ardı etmemesi gerktiğini vurgulamaktadır. Araştırmacının incelediği olay ya da olguyla ilgili olarak her türlü etkeni gözden geçirmesi, yapı ve birey arasındaki karşılıklılığı hesaba katması ve çalışmasının her aşamasını sürekli geri dönüşler yaparak sınaması.

DİKKAT

Önemli olduğu halde düşünümselliğin kullanılmaması entelektüelin toplumdaki yerini tartışmaya açmaktan kaçınma çabası olarak da yorumlanmaktadır (Çeğin, 2007, s. 511). Bir çeşit siyasal konformizm olan bu durumla bağlantılı olarak entelektüelleri medyayla ilgili de uyaran Bourdieu, bu konformizmden hareketle televizyona çıkmanın mühim bir özerklik yitimine sebep olduğunu, bunun da televizyonda konunun, iletişim koşullarının ve zamanın dayatılmış olmasından kaynaklandığını belirtir (Bourdieu, 1997, s. 20).

KİTAP

Pierre Bourdieu'nün televizyonculuk ve entelektüellerle ilgili görüşleri "Televizyon Üzerine" isimli eserinde (1997, Yapı Kredi Yayınları) ayrıntılı olarak incelenebilir.

Bourdieu'nun düşünümsel sosyolojisi olay ve olguların konumlarının incelenmesi için elverişli bir yöntem sağlamaktadır. Önemli olan belli sorumluluklar çerçevesinde bu yöntemin hassasiyetle uygulanmasıdır. Ayrıca Bourdieu'nun sermaye, alan ve habitus kavramları günümüz toplumlarının çoklu sınıf yapısını anlamak bakımından önem taşımaktadır.

Özet

AMAÇ 1

Bourdieu'nun salt yapıyı veya salt bireyi temele alan sosyolojik yaklaşımlara getirdiği eleştirileri açıklamak.

Bourdieu, yapının bireyi etkilediğini söyleyerek salt yapıyı temele alan ve bireyin yapıyı oluşturduğunu söyleyerek bireyi temele alan her türlü görüşü eleştirir. Bunun sebebi yapı ya da bireyden birisini öne çıkarmanın, öne çıkarılmayan diğer kavramı göz ardı etmeyi beraberinde getirmesi ve bu durumun da yapılan araştırmalarda birçok önemli olay ve olguyu görmemizi engellemesidir.

AMAÇ 2

Düşünümselliğin sosyolojik araştırmalara sağlayacağı katkıları açıklamak.

Düşünümsellik incelenen olay veya olguyla ilgili her türlü ayrıntıyı sürekli geri dönüşler yaparak düşünmek anlamında kullanılır. Örneğin, bir şiddet suçu incelenecekse, o suçun gerçekleştiği coğrafi ortam, orada yaşayanların kültürel pratikleri, mekanın tarihsel geçmişi vb. gibi olaya etki edebilecek her türlü etkene dikkat edilmeli ve bunu yaparken de araştırmanın geride kalan aşamalarında yapılmış olması muhtemel yanlışlıkların giderilmesi için her aşamanın sürekli gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde yapılmış bir araştırma durumun anlaşılması için araştırmacıya geniş bir çerçeve sunacaktır.

AMAÇ 3

Yapı-birey ikiliğini aşmak için öne sürdüğü tavsiyeleri özetlemek.

Bourdieu, yapı ve birey arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu belirterek, yapıyı oluşturan birey ile bireyi şekillendirmeye çalışan yapının etkilerinin birlikte ele alınması gerektiğini vurgular. Yapı ve birey arasındaki bu dönüşlü (ya da gidiş-gelişli) süreç Bourdieu'nun yukarıda açıkladığımız düşünümsel metodolojisiyle ele alındığında salt birey ya da salt yapıyı önceleme yanlışından kurtulmayı sağlayacak ve araştırma daha verimli bir hal alacaktır.

AMAÇ 4

Bourdieu'nun teorik ve metodolojik çerçevesini oluşturan temel kavramları tanımlamak.

Bourdieu, kavram tanımlarını ve metot önerilerini, teori ve metodoloji arasında bir karşıtlık belirtmeden yapar. Yani ona göre saha çalışması ile ona bilgi desteği sağlayan kuram arasında birliktelik olmalıdır. Sosyolojik bir araştırmayı sağlıklı bir şekilde yapabilmek için incelenen nesnel yapı ve öznel durumlar (yani bireyler) dönüşlü bir biçimde incelenmelidir. Bu dönüşlülük Bourdieu'nun düşünümsel sosyolojisinin sahada da uygulanması demektir. Yani yapıyı etkileyen bireyleri ve bireylerin pratiklerini ve zihinsel yapılarını etkileyen yapıyı, önceki aşamalara dönüşler yaparak ve araştırmayı sürekli sınayarak incelemektir. Araştırmamızı her nerede yapıyorsak oradaki nesnel ve öznel durumlar ile incelemenin yapıldığı ana kadarki tarihsel arka planı ve aynı zamanda da incelemekte olduğumuz alanın diğer alanlarla olan bağlantılarını göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu aşamada ise o alanda karşılaşacağımız kavramlar devreye girer. Bourdieu, toplumsal yaşamı bir mücadeleler *alanı* olarak görür. Bu alanda bireyler *ekonomik, toplumsal ve kültürel sermaye*lerin bileşkesi olarak tanımlayabileceğimiz bir *simgesel sermaye*yle farklı konumlar alırlar. Bu konumlar *habitus* adını verdiğimiz belirli tutum, eğilim ve davranış kalıplarını da beraberinde getirir. Bireyler eylemleriyle hem yapının devamlılığını -yani yeniden üretimini-, hem de yapıya doğrudan etki ederek dönüşümünü sağlarlar. Bu süreçte bireyler ilk etapta hiç sorgulanmayan bazı kurallar -yani *doxa*- ve *illusio* -yani bireysel çıkarlar- doğrultusunda hareket ederler.

AMAÇ 5

Bourdieu'nun sosyologlara biçtiği rolü değerlendirmek.

Bourdieu'ya göre sosyologlar, bireyin özgürleşimi ve adaletin temini, yani özetle sorunların çözümü konusunda sorumluluk alması gereken aktivistlerdir. Yapılan araştırmalar da bu hassasiyetle organize edilmeli ve bilerek ya da bilmeyerek gözden kaçırılan sorunlar sosyologlar tarafından dile getirilmelidir. Araştırma sürecindeyse sosyolog kendisini araştırdığı olgu ya da olayla birlikte nesneleştirerek, yani inceleme sürecine dahil ederek sürekli sorgulamalıdır.

Kendimizi Sınayalım

1. Bourdieu'nun, önerdiği yöntemi uygularken veya anlatırken sık sık önceki örneklerine dönerek hatırlatmalar ve tekrarlar yapmasıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Tekrara düşmek kaçınılmaz bir durumdur ve bunu avantaja çevirmek gerekir.
b. Tekrara düşmek üzerinde çok çalışılarak giderilecek bir yanlışlıktır.
c. Tekrar ve hatırlatmalar öğrenmeyi kolaylaştırır ve araştırmayı güçlendirir, okuyucu ya da dinleyicinin sözü edilen her şeyi bildiğini veya o konuya dair bir önbilgisi olduğunu varsayamayız.
d. Karşınızdaki kişi anlatacaklarınızla ilgili önceden bilgi sahibi olmalıdır, geriye dönük hatırlatmalar yaparak vakit kaybetmemek gerekir.
e. Sürekli tekrarlar yoluyla totoloji yapmak öğreticidir.

2. Aşağıdakilerden hangisi düşünümsellikle ilgili doğru tanımlardan biridir?

a. Düşünümsellik pratik ve kuramdan yalnızca birisine odaklanmaktır.
b. Düşünümsellik pratik ve kuram arasındaki dönüşümlü süreçtir.
c. Düşünümsellik incelenen olay veya olgunun kavramsallaştırılması sürecidir.
d. Düşünümsellik bir alanda başarıya ulaşmak için elde edilmesi gereken yetidir.
e. Düşünümsellik araştırmacının ele aldığı konu hakkında yargılarını şekillendiren pratik bilgilerin tümüne verilen addır.

3. Habitus'un alanla olan ilişkisi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Alan habitusu şekillendirir ve dayatır, habitus edilgen konumdadır.
b. Alan habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana dair algıyı yapılandırma eğilimindedir.
c. Habitus alanı belirler ve sınırlarını çizer, alandan bağımsızdır.
d. Habitus ve alan yerine göre birbirlerinin yerine geçebilen iki ayrı dinamiktir.
e. Habitusun olduğu yerde alandan, alanın olduğu yerde habitustan söz edilemez.

4. Bourdieu'nun, alan kavramı ile Weber'in çalışmaları arasındaki ilişki ile ilgilisi aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Weber, alan kavramını tamamen yanlış kullanmıştır ve bu yüzden kavramla ilgili bir düzeltmeye ihtiyaç duyulmuştur.
b. Alan kavramı ve teorisi olduğu gibi Weber'den alıntılanmıştır.
c. Bourdieu'ya göre alan kavramı Weber'in teorisinde yer almayan büyük bir eksikliktir.
d. Bu kavram hem Weber'e karşı hem de Weber ile, yani Weber'den etkilenilerek ancak yerine göre Weber eleştirilerek kurulmuştur.
e. Bourdieu Weber'den etkilenmiş olmasına rağmen alan kavramını tamamen Weber'den bağımsız olarak tanımlamıştır.

5. Alanla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Bourdieu'da alan içerdiklerinden bağımsız bir gerçekliktir.
b. Alan hem simgesel mekanizmalar tarafından dışarıdan sınırlandırılan, hem de eyleyiciler tarafından üzerinde mücadele edilen iki boyutlu bir yapıdır.
c. Alan Bourdieu'nun teorisinin temelinde yer almasına rağmen net olarak tanımlamadığı soyut bir varsayımdır.
d. Dış dinamikler ve etkenler alan üzerinde etkiye sahip değildirler.
e. Eyleyiciler eylemleri aracılığıyla mücadele alanlarından özgürleşme eğilimindedirler.

6. Bir alanın oluşum aşamaları aşağıdakilerden hangisinde doğru sırayla verilmiştir?

a. Özerkliğin kazanılması, İkici yapının ortaya çıkması, Simgesel sermayenin oluşması.
b. Özerkliğin kazanılması, Simgesel sermayenin oluşması, İkici yapının ortaya çıkması.
c. İkici yapının ortaya çıkması, Simgesel sermayenin oluşması, Özerkliğin kazanılması.
d. Simgesel sermayenin oluşması, İkici yapının ortaya çıkması, Özerkliğin kazanılması.
e. İkici yapının ortaya çıkması, Özerkliğin kazanılması, Simgesel sermayenin oluşması.

7. Sosyolojide bireyin konumuyla ilgili aşağıdaki yargılardan hangisi **yanlıştır?**

a. Birey başlı başına sosyal bilimin nesnesi değildir.
b. Birey edilgen ve var olmayan bir yanılsama değildir, çünkü alanda eyleyici konumundadır.
c. Bireyin bakış açılarının ve konum almalarının daha iyi anlaşılabilmesi için alanın bilgisinden çıkmak önemli bir gerekliliktir.
d. Birey hesaba katılmaksızın yapılacak analizler alana dair net bilgiler sunar.
e. Birey (yani eyleyici) bir alanda söz sahibi olmak için o alana ait asgari sermayeyi edinme mecburiyetindedir.

8. Devleti "meşru simgesel şiddetin tekelini ele geçirmeyi amaçlayan mücadelelerin cereyan ettiği iktidar alanları bütünü" olarak tanımlayan Bourdieu bu tanımı kime atıfta bulunarak yapmıştır?

a. Karl Marx
b. Emile Durkheim
c. Max Weber
d. Louis Althusser
e. Niklas Luhmann

9. Birey ve habitus ilişkisine dair aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Habitus hem bireyi şekillendiren hem de bireyin eylemleri (pratikleri) tarafından şekillendirilen karşılıklılık durumudur.
b. Birey habitusu sayesinde farklı ihtimaller karşısında çözüm üretme yeteneği kazanır.
c. Habitus bireyin çok da hesaplamadan yaptığı ve özünde toplum tarafından kabul görmek için pratiğe döktüğü bir gerçekliktir.
d. Habitus bireyi belli kalıpların içine sokarak ve belli kodlarla tanımlayarak hareket alanını daraltır.
e. Habitus kişiyi toplumsal düzendeki yerine uygun hale getiren eylem eğilimleri setidir.

10. Aşağıdakilerden hangisi Bourdieu'nun teorisinde önemli bir yer tutan, ayrı ayrı tanımladığı sermaye türlerinden biri **değildir?**

a. Toplumsal Sermaye
b. Ekonomik Sermaye
c. Simgesel Sermaye
d. Yeniden Üretim Sermayesi
e. Kültürel Sermaye

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise, "Düşünümsellik (Reflexivity)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise, "Düşünümsellik (Reflexivity)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise, "Temel Kavramlar: Oyun Metaforu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise, "Alan" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise, "Alan" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise, "Alan" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise, "Alan" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise, "Habitus" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise, "Habitus" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise, "Sermaye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Illusio bireyin oyundan elde edeceğini düşündüğü çıkarlardır. Birey bu çıkarları doğrultusunda ve oyunun kurallarını (yani doxa'yı) sorgulamadan oyuna dahil olur. Birey böylece oyunu oynanmaya değer bulmuş ve alanın yerleşik düzenini kabul etmiş olur.

Sıra Sizde 2

Bourdieu, alanı incelerken dikkat edilemesi gereken üç temel uğrak belirlemektedir. Bunlardan ilki, alanın konumunun iktidar alanına göre çözümlenmesi gerekliliğidir. İlgili alanın iktidar alanıyla olan ilişkisi ve onun karşısındaki konumu mutlaka hesaba katılmalıdır. İkinci uğrak alanı, eyleyicilerin ya da kurumların konumları arasındaki bağıntıların nesnel yapısının kurulması gerekliliğidir. Üçüncü uğrak alanı ise eyleyicilerin habituslarının çözümlenmesi gerekliliğidir. Böylece incelenen alanın iktidar ile olan ilişkisi, eyleyiciler ya da kurumlar arasındaki bağlantılar ve eyleyicilerin habitusları önem taşır.

Sıra Sizde 3

Her alanın sınırları kendi iç mantığına göre çizilir. Bu sınırlar başkalarını dışlayan ve soyut bir aidiyet dayatan yapıdadırlar. Böylelikle alan kendi iç yapısını koruma eğilimi gösterirken dışarıdan alana dahil olan ya da olmak isteyenler alandaki iktidarı elde etme mücadelesi aracılığıyla dönüşüme yol açarak sınırların tanımlarını ve içeriklerini değiştirirler.

Sıra Sizde 4

Habitus, yalnızca pratikleri ve pratiklerle ilgili algıları organize eden bir yapılaştıran yapı değil, aynı zamanda yapılaşmışta bir yapıdır. Habitus kavramı içinde bulunduğu sınıfa işaret eder. Bireyin sahip olduğu alışkanlıklar, yatkınlıklar/eğilimler anlamına gelmektedir. Yapısında kalıcılık olduğu kadar bunları dönüştürüp değiştirme kapasitesini de içerir. Ancak birey sahip olduğu sermayeler aracılığı ile bu alışkanlık ve yatkınlıklarını dönüştürme amacını taşır. Dolayısı ile birey hem yapılaşmış bir sınıflamanın içerisinden gelmekte hem de yapılaşma sürecinde olan bir sınıflamayı inşa etmektedir.

Sıra Sizde 5

Bourdieu'nun dört farklı sermayeden söz etmektedir. Buna göre ekonomik sermaye (mal ve hizmet ürünlerini kullanabilen araçsal nesneler ve para) gibi verimli mülkiyeti; toplumsal sermaye grup ilişkileri, sosyal ilişki ağları ve pozisyonları; kültürel sermaye kişiler arası informal beceriler, alışkanlıklar, tarzlar, dili kullanma biçimi, eğitimsel başarılar, zevk ve beğeniler, yaşam tarzını; simgesel sermaye ise diğer üç sermaye türünün düzenlemelerini ve değişken seviyedeki yasal durumlarının kullanımlarını içerir. Bu sermaye kavramları içinde kültürel sermaye habitus kavramı ile yakından ilgilidir. Habitus bireyin yatkınlıkları anlamına gelmekte ve geçmişten getirilen alışkanlıklarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Dolayısı ile kültürel sermaye ile habitus kavramları iç içe geçerek, bireyin içinde bulunduğu sınıfı belirleyen önemli bir ölçüt oluşturur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

ALLAN, K. (2006). **Conptemporary Social and Sociological Theory,** Visualizing Social Worlds, Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.

BOURDIEU, P. (1984). **Distinction,** A social critique of the judgement of taste, Translated by R. Nice, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

BOURDIEU, P. (1997). **Televizyon Üzerine.** Çeviren: Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BOURDIEU, P. (2002). "On Marriage Strategies" **Population and Development Review.** Sayı: 28/3, New York: Population Council.

BOURDIEU, P. (2003). **The Logic Of Practice.** Çeviren: Richard Nice, Cambridge: Polity Press.

BOURDIEU, P. (2005). Hukukun Gücü: Yasal Alanın Sosyolojisine Doğru. Çeviren: Sibel Demir, Ankara: Kalan Yayınları.

BOURDIEU, P. (2006a). **Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine.** Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayın.

BOURDIEU, P. (2006b). **Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı,** Çeviren: N. Kamil Sevil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BOURDIEU, P. (2007). "Viva La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

BOURDIEU, P. ve WACQUANT, Loic J. D. (2003). **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar,** Çeviren: Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.

BOURDIEU, P. (1995). **Sociology in Question,** Translated By R. Nice, London: Sage Pub.

CALHOUN, C. (2007). "Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

CORCUFF, P. (2007). "Habitustan Hareketle: Kolektife Meydan Okuyan Tekil", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

CROSSLEY, N. (2001). "The Phenomenological Habitus and Its Construction", **Theory And Society.** Sayı: 30/1, Berlin: Springer.

ÇEĞİN, G. (2007). "Muhalif Bir Entelektüelin Büyü Bozumu: Bourdieu ve Entelektüeli Sorunsallaştırmak", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

D'ANDREA, V., ROBBINS, P. (2000). "British Sociology", içinde Edgar F. Borgatta, Rhonda Montgomery (ed.) **Encylopedia of Sociology** Second Edition, New York: Macmillan Reference.

DEER, C. (2008). **Pierre Bourdieu, Key Concepts,** Ed. M. Grenfell, Durham: Acumen Publishing Limited.

ELLIOT, A.& RAY, L. (2003). **Key Contemporary Social Theorists.** Oxford: Blackwell Publishing.

ELLIOT A. (1999). **Contemporary Social Theory**, Madlen, Massachusetts: Blackwell Publisher.

GÖKER, E. (2007). "Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

GÜÇLÜ, A. ve Diğerleri (2003). **Felsefe Sözlüğü,** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

MARSHALL, G. (1999) **Sosyoloji Sözlüğü,** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

ÖZSÖZ, C. (2009). **Pierre Bourdieu Sosyolojisi ve Simgesel Şiddet,** Yayınlanmamış.
Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

SAN, C. (1971). **Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi.** Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No. 47.

TATLICAN, Ü., ÇEĞİN, G.(2007). "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

TURNER, J. A. (2003). **The Sutructure of Sociological Theory,** United States: Thomson Wadsword.

TÜRK, B. (2007). "Bourdieu ve Söylem Tartışmaları", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

ÜNAL, A. Z. (2004). **Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu'nün Kültürel Sermaye Kavramı** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

WACQUANT, Loic J. D. (2003) "Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar'a Giriş", içinde **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar.** Çeviren: Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.

WACQUANT, Loic J. D. (2007). "Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Jürgen Habermas'ın genel yaklaşımını açıklayabilecek,
- Habermas'ın çalışmalarında kamusallığın önemini açıklayabilecek,
- Habermas'ın bilgi formlarını sıralayabilecek,
- Habermas'ın meşruiyet krizi kavramını tanımlayabilecek,
- Habermas'ın sosyal teorisini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Modernite
- Kamusallık
- Meşruiyet Krizi
- Amaçsal Eylem
- İletişimsel Eylem
- Araçsal Akıl
- İletişimsel Akıl
- Sistem
- Yaşantı-Dünyası

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Modernite: Jürgen Habermas

- GİRİŞ: HABERMAS'IN GENEL YAKLAŞIMI
- KAMUSALLIĞIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ
- BİLGİ VE İNSANSAL İLGİLER
- TOPLUMSAL EYLEM VE TOPLUMSAL SİSTEM KAVRAMLARI
- MEŞRUİYET KRİZİ
- İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI: SİSTEM VE YAŞANTI-DÜNYASI
- SONUÇ

Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Modernite: Jürgen Habermas

GİRİŞ: HABERMAS'IN GENEL YAKLAŞIMI

Bazı çevrelerce günümüz dünyasının yaşayan en önemli sosyal bilimcisi olarak kabul edilen Jürgen Habermas, farklı disiplinleri ve özellikle Marx, Weber ve Freud gibi farklı düşünürleri "eleştirel" sosyal kuram adı altında yeni bir senteze ulaştırma çabasında olan Frankfurt Okulu'nun en önemli ikinci kuşak temsilcilerinden biri olarak kabul edilir.

Öte yandan, çalışmaları Frankfurt Okulu'nun eleştirel toplum düşüncesi ile yakından bağlantılı olsa da, Habermas eleştirel teoriyi kendi düşünce sistematiği içinde yeniden oluşturmaya çalışır. Modern toplumu Aydınlanma diyalektiği üzerinden eleştiren Frankfurt Okulu temsilcilerinin totaliter sistemler tarafından özgürlüğü giderek yok edilen insanın kurtuluşuna dair kötümser bir tutum sergilediklerini hatırlayalım. Habermas ise Aydınlanma ertesinde modern toplumda *amaçlardan çok araçların rasyonelliği* olarak tanımlanan araçsal rasyonellik (Bottomore, 1993: 266) temelinde yükselen ve bireyi hapseden totaliter tahakküm biçimlerine eleştirel yaklaşmakla birlikte kurtuluşa dair bir çıkış yolu görme konusunda Frankfurt Okulu'nun önceki kuşak temsilcileri kadar kötümser değildir.

18 Haziran 1929 yılında Duesseldorf'ta dünyaya gelen Habermas felsefe, tarih, psikoloji ve Alman Edebiyatı okudu. 1956 yılında yeniden kurulan Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde Adorno'nun asistanı olarak çalıştı. Önce Heidelberg'de felsefe profesörü olarak daha sonra da Frankfurt'ta felsefe ve sosyoloji profesörü olarak çalıştı. Türkçe 'ye de çevrilen Kamusallığın Yapısal Dönüşümü adlı ilk önemli çalışmasını 1962'de yayımladı. Bir diğer önemli çalışması olan Bilgi ve İnsansal İlgiler 1968'de yayımlandı. Habermas 1971 yılında Frankfurt'tan ayrılıp Bavyera'da Starnberg'de yeni kurulan Bilimsel-Teknik Dünyada Yaşam Koşullarını Araştırma-Max Planck Enstitüsü'nün yöneticisi oldu. Bu dönemde aralarında Meşruiyet Bunalımı (1973) ve başyapıtı kabul edilen ve Türkçe' ye de çevrilen İletişimsel Eylem Kuramı'nın da (1981) bulunduğu çok sayıda eser yayımladı. Habermas 1982 yılında Frankfurt'a, Sosyoloji ve Felsefe kürsüsüne geri döndü. 1985 yılında Modernliğin Felsefi Tartışması adlı bir diğer önemli çalışmasını yayımladı. Habermas bugün hayatta olup çalışmalarını halen sürdürmektedir (Bottomore, 1993: 265). Habermas'ın Türkçeye çevrilen

diğer eserleri arasında Bilgi ve İnsansal İlgiler (1997), Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine (1998), Rasyonel Bir Topluma Doğru (1992), "İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim (2004), Bölünmüş Batı (2007), Doğalcılık ve Din Arasında-Felsefi Denemeler (2009) yer almaktadır.

Bu noktada Habermas'ın projesi kendi deyimiyle "tamamlanmamış bir proje" olarak gördüğü moderniteyi bir tamamlama projesi olarak görülebilir. Söz konusu bu proje, hem modernite projesinin eksiklerini belirlemeye hem de bunları tamamlamaya çalışır. Bu açıdan Habermas'ın moderniteye yaklaşımı ile geliştirdiği sosyal kuram modernitenin sona erdiğini ve post-modern bir döneme girdiğimizi savunan post-modernistlerden ve de post-yapısalcılardan da oldukça farklı ve özgün bir niteliğe sahiptir.

Habermas, içinde Marx, Durkeim, Weber, Mead, Parsons, Schutz gibi çok sayıda sosyal kuramcının içerildiği oldukça kapsamlı bir eleştirel teori geliştirmeye çalışır. Bu proje, eleştirel niteliği açısından Frankfurt Okulu geleneğini sürdürmekle birlikte bu okulun çalışmalarının basit bir devamı niteliğinde değildir. Aksine bu proje eleştirel teoriyi sosyoloji teorilerinin belli başlı kurucularının çalışmaları ekseninde yeniden inşa etme yönünde bir amaca sahiptir. Bu bakımdan da Habermas'ın teorik projesi önemli ölçüde klasik düşünürlerin çalışmalarının eleştirel bir okuması üzerine kuruludur.

Layder'e göre (2006: 250-251) Habermas, büyük boy teorileri reddeden Foucault ile post-yapısalcı ve post-modernist yazarlardan farklı olarak bu teorilerin faydalarına inanan ve büyük boy bir teori geliştirmeye çalışan bir yazardır. Scott'a göre de (1995: 228) Parsons sonrası dönemde sosyolojik teoride meydana gelen parçalanma dikkate alındığında, Habermas Parsons'un büyük boy teorisine benzer bir teorik proje geliştirmeye çalışan tek çağdaş düşünür olarak görülebilir. Habermas genel olarak **modernite** (veya modernlik) konusunda post-modernist ve ayrıca post-yapısalcı yazarlardan farklı görüşlere sahiptir.

Habermas'a göre 'modernite' tipik olarak Avrupa ve Amerikan tarihinde 17. yüzyılda Rönesans'ın bitimiyle başlayan dönemi tanımlarken 'modernizm" bu dönemi karakterize eden kültürü tanımlar, post-modernizmi ise modernizmden sonra gelen ve onun en temel varsayımlarına meydan okuyan bir kültürel dönem olarak tanımlar (Edgar, 2006: 96).

Nitekim modernitenin kurtarıcı bir güce sahip olduğu düşüncesinin iflas ettiğini ve artık post-modern bir dönemde yaşadığımızı savunan pek çok entelektüelden farklı olarak, Habermas moderniteyi henüz gerçekleştirilmemiş potansiyellere sahip "tamamlanmamış bir proje" olarak görür ve bu nedenle post-modern bir dünyadan söz etmek için henüz çok erken olduğunu savunur (Habermas, 1985; Ritzer, 1996: 586-587). Benzer şekilde Layder'e göre de (2006: 251) Habermas, modern toplumun zafiyetlerinin ve de sosyal analizde pozitivizm olarak bilinen geleneksel bilim anlayışının sınırlarının farkında olmakla birlikte "post-yapısalcıların ve post-modernistlerin aksine, Aydınlanmacı akıl projesini reddetmez. O, aklın etkinliğine (belirli 'rasyonel' düşünme biçimlerinin gelişimine) ve aydınlanmacı ve toplumsal özgürleşmeci potansiyeline inanır". Habermas, "Frankfurt Okulunun kapitalist 'burjuva' toplumunun bazı olumlu yanlarını belirlemeyi başaramayan yaygın düşüncelerinden de uzaklaşır" (Layder, 2006: 251). Bununla birlikte Habermas'ın çalışmaları geniş çevrelerce neo-Marksist çalışmalar olarak nitelenir. Bottomore'a göre ise Habermas da kendisini Marksist bir düşünür olarak görmekle birlikte "onun Marksizmi, Frankfurt Okulu'nunki gibi, hiçbir şekilde Ortodoks değildir ve özellikle etik'in tartışma temellerine gösterdiği süreğen ve artan ilgi onu birçok Marksistten, hatta neo-Marksistten ayırmaktadır" (Bottomore, 1993: 266).

Slattery, Habermas'ın bugüne kadar yapmış olduğu çalışmalarının ana temasının kısaca aşağıdaki gibi özetlenebileceğini vurgular (Slattery, 2008: 427):

a. Pozitivizmin eleştirisi ile bilim ve teknolojinin araçsal kullanımının eleştirisi
b. Eleştirel teorinin yeniden inşası ve güncelleştirilmesi
c. Marksizmin yeniden inşası
d. Yeni bir bilgi ve iletişim teorisinin geliştirilmesi

Habermas'ın bütün bu çalışmalarının gerçek amacının ise 'aklın' (reason) insanlık tarihindeki ilerleyişini-geçmişte zulme karşı nasıl bir silah olarak kullanıldığını, günümüzde ise gelişmiş kapitalizmin ideolojik egemenliğine yöneltilen tüm eleştirilere karşı nasıl bir baskı ve zulüm aracına dönüştüğünü- açıklamaktır (Slattery, 2008: 427). Nitekim Habermas eleştirel teorinin önde gelen düşünürleri gibi "günümüzde hakim olan rasyonaliteyi saf aklın çarpıtılması, bir bütün olarak insanlığın ihtiyaçlarından çok kapitalist sistemi geliştirmek için kullanılan 'araçsal' bir akıl biçimi olarak görür" (Slattery, 2008: 431). Bununla birlikte Habermas gelecekten yana umutsuz değildir. O her şeye rağmen "pozitivizmi bu araçsal akılcılığı çökertebilecek, insanlar arası iletişimi özgürleştirebilecek güçte yeni bir bilgi teorisinin geliştirilmesiyle rasyonel düşüncenin, bir kez daha, hâkim olacağını ve böylece daha adil ve özgür bir toplumun oluşacağını ümit eder" (Slattery, 2008:427). Habermas, modern dünyanın araçsal rasyonalite tarafından tamamen tahrif edilmesinin hiçbir zaman mümkün olmadığına, rasyonel düşünmenin alabileceği başka bir form olduğuna ve bunun da iletişimsel rasyonalite olduğuna inanır.

Habermas'ın oldukça geniş düşünsel ilgilere sahip bir düşünür olması ve çalışmalarının süreç içerisinde giderek daha kapsamlı ve karmaşık hale gelmesi, çalışmalarını kısa bir yazıda özetlemeyi imkansız kılmaktadır. Bu nedenle bu ünitede Habermas'ın genel yaklaşımından ve özellikle sosyal teoriye önemli katkılar sağlayan önemli çalışmalarından genel olarak ve kısaca söz etmekle yetineceğiz.

KAMUSALLIĞIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

Öncelikle Habermas'ın 1962'de yayımlanan ve ilk büyük çalışması olarak kabul edilen *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nden *(Strukturwandel der Öffentlichkeit)* kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Habermas bu çalışmasında, vatandaşlar arasında şeffaf, açık ve akılcı tartışmaya dayalı olarak oluşturulan, kamu ve kamuoyu anlamına da gelen kamusallığın tarihsel gelişimini, dönüşümünü ve de çöküşünü irdeler. Her ne kadar Habermas'ın burada sözünü ettiği kamusallık Türkçeye kimi zaman kamusal alan olarak çevrilse de kitabın Türkçe çevirmenleri Tanıl Bora ve Mithat Sancar, yazarın burada mekan anlamına gelen kamusal alandan ziyade eylem, davranış anlamına gelen kamusallığın veya aynı anlama gelen kamu ya da kamuoyunu kastettiğini özellikle vurgulamaktadırlar (Cantek, 1998: 48). Bu ünitenin devamında ise bağlama göre hem kamusallık hem de kamusal alan kavramlarının her ikisi de kullanılacaktır.

Habermas'a göre vatandaşların muhakemeye ve müzakereye dayalı görüşlerinin iletilmesini sağlayan, devlet ile toplum arasında aracılık yapan bir kamunun oluşumu demokrasinin gelişimi bakımından son derece önemlidir Habermas'ın kamusallığa yönelik ilgisinin temeli de buradan, yani demokrasiye yönelik olan ilgisinden gelir. Bu noktada Habermas bağımsız, özerk ve eşitler arasında, müzakereye dayalı bir ortak kanaat ve irade oluşumu için gerekli olan iletişim koşullarını sağlayan ve yönetimi meşruluğa zorlayan bir kamusallığın oluşumunu özgürlükçü, eşitlikçi, akılcı bir katılımcı demokrasi teorisinin de temeli olarak görür (Habermas, 1962: 43).

Ona göre kamusallık, 18. yüzyılda Avrupa'da kapitalizmin gelişimi ile birlikte yükselen bir sınıf olarak burjuvazinin kamusal iletişim alanı olarak, yani bir burjuva kamusallığı olarak ortaya çıktı. "Burjuva toplumunda kamu, kendisini ilkin kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel şahıslar suretinde ortaya koyar" (Habermas, 1962: 93). Başka bir ifadeyle, kamusallık, devlete ait resmi olmayan bir alan olarak 18. yüzyılda devlet ile toplumun burjuva kesimi arasında ortaya çıktı. Habermas için burada önemli olan nokta kamusallığın eşit koşullarda ve hür bir iradeyle fikir alışverişinde bulunmak ve tartışmalara katılmak için gerekli olan iletişim koşullarının sağlandığı bir alanda şekillenmesi ve yöneticileri *meşruluğa* zorlayan eleştirel bir kamuoyu olarak ortaya çıkmış olmasıydı. Habermas, bu kamusal topluluğun üyelerinin kahvehaneler ve benzeri mekanlarda ve görece özgür dergi, gazete ve günlük basında düşünen, akıl yürüten bir kesim olarak nasıl ortaya çıktığını ve neticede yasaklayıcı hükümleri kamuoyu önünde nasıl meşrulaşmaya zorladıklarını, bir anlamda yönetimin meşruluğu üzerinde kamusallığın nasıl bir kontrol mekanizması olarak işlev görmeye başladığını anlatır (Habermas, 1962: 90).

Habermas, daha sonra da, kamusallığın nasıl dönüştüğünü irdeler. Habermas kamusallığın yapısal dönüşümünü iletişim ağının ticarileşmesi, bürokratikleşmenin ve devlet müdahaleciliğinin artması gibi temel dönüşümler çerçevesinde analiz eder. Bu süreçte kamusal topluluğun tutarlılığını sağlayan kurumlar, başta basın olmak üzere, sarsılmaya ve işlevlerini yitirmeye başlamıştır. İletişim ağının ticarileşmesi ve özgür basının sermayenin çıkarlarına hizmet etmeye başlamasıyla birlikte akıl üreten kamusal topluluk kültür tüketicilerine dönüşmeye başlar (Habermas, 1962: 279). Televizyon, radyo, gazeteler, dergiler ve romanlar gibi yazılı ve görsel basın eleştirel ve özgürleştirici iletişim araçlarından çok bağımlılık yaratıcı tüketim ürünlerine dönüşür. Kültür endüstrisinin kitle iletişim araçlarınca kamusal olarak yayılan ürünleri akıl yürüten kamusal topluluğu alıcı konumundaki dinleyen, seyreden ancak konuşma ve karşı çıkma şansı olmayan tüketicilere dönüştürür (Habermas, 1962: 291). Böylelikle eleştirel teorinin önde gelen temsilcilerinin de sözünü etmiş oldukları kültür endüstrisi tarafından düşünmeyen ve eleştirmeyen bir kamu yaratılmış olur. Neticede kamusallık özerkliğini, eleştirelliğini, akıl yürütme ve düşünce üretme işlevlerini, kısacası sivil toplum ile devlet arasındaki aracılık işlevini yitirmekle kalmaz, kamusal kanaatler yerine "alkışa amade bir ruh halinin" hakim olduğu kolayca yönlendirilebilen, öngörülebilen ve manipüle edilebilen bir kamuoyu haline dönüşür (Habermas, 1962: 354)

Ancak yine de Habermas eleştirel teorinin önde gelenlerinden farklı olarak karamsarlığa tamamen teslim olmadan çökmüş olan kamusallığın yeniden genişletilebileceğini ve özellikle karmaşık, çoğulcu toplumlarda demokratikleşme sürecinde yaşanan sorunların çözümü sürecinde kamusal bir iletişim temeli oluşturulabileceğini düşünür. Bu noktada da geç kapitalist toplumlarda sosyo-kültürel yaşam alanının özgürleşmesi talebiyle ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin kamusal alanın gelişip genişlemesinde önemli bir rol oynayacağını düşünür.

Habermas daha sonraki çalışmalarında kamusallığın dönüşümüyle ilgili düşüncelerini gözden geçirerek yumuşatsa da bu çalışmada kamusallığın dönüşümü ile ilgili dile getirdiği kaygılarının kariyeri boyunca yaptığı tüm çalışmalara yansıdığı öne sürülür (Edgar, 2006:124). Giddens da Habermas'ın çalışmalarının geniş bir ilgi uyandırmasında özellikle kamusallığın genişletilmesine ve tartışmanın teşvik edilmesine yönelik bu ilgisinin önemli bir rol oynadığını düşünmektedir (Giddens, 1987: 225).

DİKKAT

J. Habermas ile birlikte R. Sennett'de de kamusallığın dönüşümü bu kitabın altıncı ünitesinde biraz daha detaylı olarak ele alınmıştır.

BİLGİ VE İNSANSAL İLGİLER

Habermas'ın ilk dönem önemli çalışmalarından biri de 1968'de yayımlanan *Bilgi ve İnsansal İlgiler (Erkenntnis und Interesse)* adlı ünlü çalışmasıdır. Bu çalışma genellikle, başlangıçta amacı eleştirel sosyal kuram adı altında özgürleştirici/kurtarıcı bir sosyal bilim modeli geliştirmek olan Habermas'ın eleştirel teorisini üzerinde temellendireceği bir bilgi kuramı (epistemoloji) geliştirme çabasının bir ürünü olarak görülür.

Frankfurt Okulunun önde gelen temsilcileri gibi Habermas da bu çalışmasında ilk olarak bilgi ve bilim konusunda kendini genel-geçer tek paradigma olarak ortaya koyan pozitivist bilgi ve bilim modelini eleştirir. Nitekim Habermas pozitif bilimin, bilgi formlarından yalnızca *biri* olduğunu ve de yeterli bir bilgi teorisinin çeşitli bilgi formlarını tanıması gerektiğini savunur (Scott, 1995:231). Ona göre pozitivizm bilgi kuramını bilim felsefesine indirgemiş ve olanaklı bilginin koşullarına yönelik soruşturmayı çağdaş bilimler olgusu dolayısıyla kestirip atmıştır (Habermas 1968: 87). Habermas ise bu çalışmasında olanaklı bilginin koşullarını soruşturur ve bunu "pozitivizmin tuzaklarından kurtulan eleştirel bir bilim felsefesinin görevi..." olarak görür (Habermas, 1968: 373).

Öte yandan Habermas bilginin tarihsel olarak üretildiği konusunda Marx'a katılmakla birlikte, onun da tüm eylem biçimlerini *emek* düzeyine indirgeyen yaklaşımına eleştirel yaklaşır. Ona göre bir bilgi teorisi, Marx'ın çalışmalarında görüldüğü gibi sadece ekonomik bir emek modeline dayandırılmamalı, tarihin daha kapsamlı bir görünümünü içine alacak şekilde genişletilmelidir (Scott, 1995: 231).

Habermas özellikle *bilgi* ile insan *ilgileri/çıkarları* arasındaki diyalektik ilişkileri çözümlemeye çalışır. Nitekim eleştirel teorinin diğer temsilcileri gibi Habermas da genel olarak sosyal gerçekliğe bir *bütün* (totality) olarak odaklanma anlamına gelen diyalektikle yakından ilgilenir. Bu açıdan bilgi ile insani ilgiler arasındaki ilişkilere yönelik ilgisi de sübjektif ve objektif faktörler arasındaki daha geniş çaplı diyalektik ilginin bir örneği olarak görülür (Ritzer, 1996: 290). Bu bağlamda Habermas objektif düzeyde mevcut olduğunu düşündüğü bilgi ile daha sübjektif bir fenomen olduğunu düşündüğü insan ilgileri/çıkarları arasındaki ilişkileri diyalektik bir yaklaşımla çözümlemeye çalışır (Ritzer, 1996: 291).

Bu çözümlemede Habermas üç tür *bilgi* formu ile bunlara karşılık gelen ve her biri farklı bir *eylem/deneyim alanı* ile ilişkili olan üç tür **bilişsel ilgi/çıkar** alanı ayırt eder (Habermas, 1968: 373). Habermas'a göre her bir bilgi formunun arkasında yatan ve yönlendiren ilgiler/çıkarlar genellikle halktan insanlar tarafından bilinmediklerinden dolayı eleştirel teorisyenlerin bu ilişkileri açığa çıkarmaları gerekmektedir (Ritzer, 1996: 291).

DİKKAT

Habermas'ın çalışmalarında bilişsel ilgiler (cognitive interests), bilgiyi mümkün kılan ön-koşullar olarak anlaşılır. Habermas'ın bilişsel ilgileri bilgiyi mümkün kılan ön-koşullar olarak tanımlarken de ünlü Alman filozof Immanuel Kant'ı ilham aldığı bilinmektedir. Bilişsel ilgiler insan türünün hayatta kalmasının koşulu olarak insanları fiziksel dünya, sosyal dünya ve siyasal güç kullanma konusunda bilgi oluşturmaya teşvik eder (Edgar, 2006: 10).

Bu bilgi formlarından **birincisi** klasik pozitivizmde görülen *empirik-analitik (araçsal)* bilgi olup bu bilgi türünün arkasında yatan temel bilişsel ilgi/çıkar çevreye, insanlara ve genel olarak toplumlara uygulanabilen *teknik kontroldür.* Bu bil-

gi formu ile ona karşılık gelen *teknik* ilgi/çıkar *materyal dünyada çalışma/emek* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir (Habermas, 1968: 373-74; Scott, 1995: 232; Edgar, 2006: 10). Habermas, empirik-analitik bilginin gerekliliğini kabul etmekle beraber tek yönlü olduğunu savunduğu pozitivist bilim anlayışını reddeder. Ona göre pozitivizm, kavramsal olarak inşa edilen bir gerçeklikten ziyade dış dünyada verili bir gerçeklik varsayımından hareket etmekte ve de analitik-bilimsel bilginin insanların maddi koşullarını kontrol etmek amacıyla bizzat insan eylemi tarafından üretildiği gerçeğini göz ardı etmektedir (Scott, 1995: 232). Habermas bu nedenle pozitivizmi adına ***bilimcilik*** (scientism) dediği yaygın bir kanının oluşmasına yol açtığını savunarak eleştirir.

Habermas'a göre bilimcilik (scientism), doğa bilimlerinin bilgi kaynaklarından salt birini değil fakat tek bilgi kaynağını temsil ettiğini ve dolayısıyla tüm geçerli bilgi iddialarının doğa bilimlerinde bulunan araştırma yöntemlerine uymak zorunda olduğu yönünde yaygın bir kanıdır. Habermas bu kanının bilimsel bilgiyi metafizikten ayırmaya çalışan pozitivizmin bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunur. Habermas bilimciliği iki açıdan eleştirir. Birincisinde bilimciliğin bilginin nasıl oluştuğu konusunda yetersiz olduğunu, ikincisinde ise bilimciliğin çağdaş toplumda, -Habermas'ın karar vericilik (decisionism) dediği-, siyasal karar alma süreçlerinde bozulmaya yol açtığını savunur (Edgar, 2006:135).

SIRA SİZDE 1

Karar vericilik (decisionism) kavramının anlamını araştırınız.

İkinci bilgi formunu *tarihsel-hermeneutik/yorumbilgisel (iletişimsel)* bilgi veya daha kısaca *hümanistik bilgi* oluşturmaktadır ve bu bilgi türünün temel ilgisi dünyayı *anlamak*tır. Bu bilgi formu ile ona karşılık gelen ilgi/çıkar ise *kültürel alanda etkileşim* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir (Habermas, 1968: 374-76; Scott, 1995: 232; Edgar, 2006:10). Habermas'a göre analitik bilgi baskıcı denetimi kolayca artırmaya yönelik bir ilgiye/çıkara sahipken hümanistik bilgi ne baskıcı ne de özgürleştirici bir ilgiye/çıkara sahip değildir (Ritzer, 1996: 291).

Üçüncü bilgi formu ise *eleştirel bilgi* olup bu aynı zamanda Frankfurt Okulu ile Habermas'ın benimsediği bir bilgi sistemidir (Ritzer, 1996: 291). Diğer iki bilgi sisteminden farklı olarak eleştirel bilgi, temel olarak *ezilenlerin özgürlüğü/kurtuluşu* ile *ilgili*dir ve *tahakküm (domination)* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir (Habermas, 1968: 375-76; Scott, 1995: 232). "Emek ve etkileşim ideoloji ve aldatıcı inançlar tarafından yapılandırıldığında sistematik olarak çarpıtılır; özgürleştirici bilgi insanları ideoloji ve yanlışlardan kurtarmaya yönelik eylemleri bilgilendirir ve bu da insanların kendilerini geliştirme ve özerklik kazanmalarına yardımcı olabilir" (Scott, 1995: 233).

Neticede Habermas bu çalışmasında insanların ortaklaşa sahip oldukları üç bilişsel ilgi saptar:

a. çevremizi tanımaya ve denetlemeye çalışırken ortaya çıkan ve bizi ampirik bilimlere yönelten teknik ilgi,
b. birbirimizi anlayabilmek ve birlikte çalışabilmek için ihtiyaç duyduğumuz ve bizi hermeneutik bilimlere yönelten pratik ilgi
c. anlama ve iletişim kurma esnasında çarpıtmalardan kurtulma ihtiyacımızı yansıtan ve bizi psikanaliz gibi eleştirel bilimlere yönelten kurtarıcı ilgi (Marshall, 1999: 180-81).

Habermas'ın çalışmalarında bu üç temel teknik, pratik ve kurtarıcı ilgiler sırasıyla doğa bilimlerinin, sosyal bilimlerin ve eleştirel teorinin özgürleştirici /kurtarıcı siyasetinin gelişimini ve şekillenişini mümkün kılar (Edgar, 2006: 10).

Tablo 2.1
Habermas'ta Bilgi, Eylem ve İlgiler/Çıkarlar

Eylem ya da Deneyim Alanı	Bilişsel İlgi/Çıkar	Bilgi Formu
Materyal alanda emek/çalışma	Teknik kontrol (teknik ilgi)	Empirik-analitik bilimler (araçsal)
Kültürel alanda etkileşim	Pratik anlama (pratik ilgi)	Tarihsel-hermeneutik disiplinler (iletişimsel)
Tahakküm (Domination)	Özgürleşme/kurtuluş (kurtarıcı ilgi)	Eleştirel-diyalektik kuram

Kaynak: *John Scott, Sociological Theory, 1995, s.232; Quentin Skinner, Çağdaş Temel Kuramlar, 1991, s.134.*

Habermas'ın önceleri sosyal teoriyi bu üç bilgi formunun kapsandığı bir bilgi teorisi üzerinde temellendirmeye çalıştığı, ancak daha sonra sosyal teoriyi epistemolojik destek gerektirmeyen yeterliliğe sahip (self-sufficient) olarak görmeye başladığından bu amacından giderek uzaklaştığı savunulur (Scott, 1995: 237).

Benzer şekilde Habermas'ın çalışmalarının kabaca iki temel aşamaya bölünebileceğini belirten Giddens da *Bilgi ve İnsansal İlgiler* adlı çalışmayla sona eren birinci aşamada Habermas'ın eleştirel teorisini epistemoloji üzerinde kurmaya çalıştığını, ancak sonraki aşamada bu amacından uzaklaşarak sosyal analizin özgürleştirici potansiyeline ağırlık verdiğini öne sürer (Giddens, 1987, s.226). Giddens, Habermas'ın *İletişimsel Eylem Kuramı* (1981) adlı son dönem çalışmasını da söz konusu bu ikinci aşamada geliştirdiği düşüncelerin bir araya getirilerek işlendiği sentetik bir bildirim olarak görür (Giddens, 1987:227).

Öte yandan Habermas'ın sosyal teoriyi, epistemolojik destek gerektirmeyen yeterliliğe sahip olarak gören bu anlayışının teorisini savunmasız bıraktığı öne sürülür (Giddens, 1987: 226; Scott, 1995: 237).

TOPLUMSAL EYLEM VE TOPLUMSAL SİSTEM KAVRAMLARI

Habermas'ın oldukça kapsamlı ve karmaşık çalışmalarının oldukça iyi bir özetini veren Scott (1995: 234), Habermas'ın geliştirmeye çalıştığı sosyal teoride yer alan toplumsal eylem ve toplumsal sistemle ilgili görüşlerini erken dönem çalışmalarında, kökü Hegel'e uzanan bir toplumsal evrim teorisine dayanarak geliştirdiğini ve bu görüşlerinin sonraki çalışmalarının da temelini oluşturduğunu savunur. Söz konusu bu toplumsal evrim sürecinde emek, etkileşim ve dil kavramlarının merkezi bir yeri vardır. Nitekim bu süreçte iki eylem tipi olarak somutlaşan *emek ve etkileşim, dil* ile birlikte insan olmanın en önemli üç özelliğini oluşturur. Her ne kadar emek kavramı Marx'ın çalışmalarının merkezinde yer alsa da Habermas'ın bu kavramı ve genel olarak eylemle ilgili görüşlerini Hegel'in çalışmalarına dayanan bir toplumsal evrim teorisinden geliştirdiği savunulur (Scott, 1995: 234). Habermas'ın erken dönem çalışmalarında adı geçen bu toplumsal evrim teorisini daha önce geliştirilen toplumsal değişme teorilerindeki, özellikle de Marx'ın tarihsel materyalizm olarak adlandırılan tarihsel değişme ve gelişme teorisindeki yetersizliklere karşılık olarak geliştirdiği bilinmektedir (Edgar, 2006: 137). Toplumsal evrim;

(ı) *dil* (ya da sembolik temsil),
(ıı) *araçsal eylem* (emek ile ilişkili) ve
(ııı) *iletişimsel eylem* (etkileşimle ilişkili) olmak üzere, tüm somut eylem biçimlerinin analitik özelliklerini oluşturan üç boyutlu karmaşık bir süreç olarak çözümlenir (Scott, 1995: 234).

Bilgi kuramındaki bilgi formlarına paralel olarak araçsal eylem; rasyonel bir araç-amaç ilişkisi izleyen, empirik-analitik bilgi yönelimli ve somut düzlemde *emek* ile ilişkilendirilmiş bir eylem tipidir. İletişimsel eylem ise normlar tarafından yapılandırılan, tarihsel-hermeneutik bilgi yönelimli, somut düzlemde ise *toplumsal etkileşim* ile ilişkilendirilmiş bir eylem tipidir. Dil ise hem araçsal hem de iletişimsel eylem tiplerinin oluşumunda yer alan, anlamların söylemsel olarak inşa edilmesinde kilit rolü oynayan araçtır (Scott, 1995: 234). Habermas özellikle son dönem çalışmalarında dil kullanımına çok daha büyük bir önem verir ve bu durumu kendisi de "dile-dönüş" olarak nitelendirir (Edgar, 2006: 77).

Habermas sistem teorisi temelinde geliştirdiği toplumsal evrim sürecinde toplumun genel yapısını *ekonomi politik* ve *"kurumsal çerçeve"* olmak üzere birbirine bağlı iki alt sistemden oluşan bir sistem olarak çözümler. Bu çözümlemede araçsal eylem ve emek ekonomi politiği yapılandırır; iletişimsel eylem ve etkileşim ise aile, akrabalık ve benzeri ilişkilerden oluşan kurumsal çerçeveyi oluşturur (Scott, 1995: 235). Ne var ki Marksist sosyal teoriyi yeniden inşa etmeye çalışan bir düşünür olmasına rağmen Habermas'ın bir bütün olarak toplumun oluşumunda normatif kurumsal çerçeveye öncelik verdiği vurgulanır (Scott, 1995: 235-36).

Şekil 2.1

Eylemler ve Sosyal Sistem

Kaynak: *John Scott, Sociological Theory, 1995, s.235.*

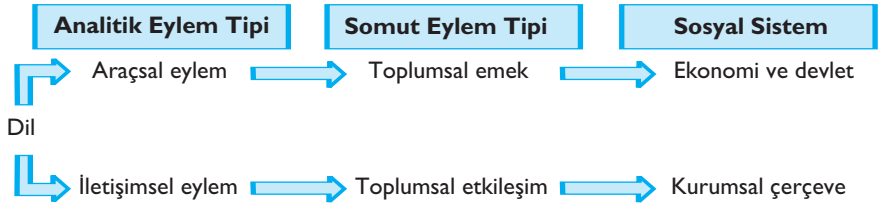

Benzer şekilde Ritzer de (1996: 293) Habermas'ın çalışmalarında en çok iletişimsel anlamaya ulaşma amacı taşıdığını düşündüğü *iletişimsel eylem* ile ilgilendiğini vurgular. Ritzer'e göre de tarihsel materyalizmi yeniden inşa etmek isteyen bir düşünür olarak Habermas çalışmalarında Marx'ın başlama noktası olan "duyumsal insan etkinliği" kavramından hareket eder. Ancak Marx'ı, söz konusu bu duyumsal insan etkinliğini

(ı) *çalışma/emek* (ya da amaçsal-rasyonel eylem) ile

(ıı) *sosyal/sembolik etkileşim* (ya da iletişimsel eylem) şeklinde analitik bir ayrıma tabi tutmadığı için eleştirir. Ona göre Marx, sosyal/sembolik etkileşimi (ya da iletişimsel eylemi) göz ardı edip onu çalışma/emek (ya da amaçsal-rasyonel eylem) kategorisine indirgemiştir. Habermas ise *emek/çalışma* ile *etkileşim* arasındaki bu temel ayrımı başlama noktası olarak aldığını özellikle vurgular (Ritzer, 1996, s.292).

Görüldüğü gibi Habermas hem Marx'ın çalışmalarının merkezinde yer alan çalışma/emek kavramıyla hem de hermeneutik ile bağlantılı yaklaşımların merkezinde yer alan etkileşim kavramıyla ilişkilendirdiği iki bileşenli bir eylem tipolojisini başlama noktası olarak ele alır. Bu noktada da Marx ile birlikte önceki büyük sosyal kuramcıları, bu iki bileşenli eylem tipolojisinden (yani emek ve etkileşim formlarından) sadece biriyle tek yönlü olarak ilgilendikleri düşüncesiyle eleştirir. Bununla birlikte kendisi de çalışmalarında daha çok *sosyal/sembolik* etkileşime ağırlık verir ve insan olmanın en belirgin özelliği olarak nitelediği iletişimsel eylemi tüm sosyal ve kültürel hayatın temeli olarak görür (Ritzer, 1996: 293).

Emek ve etkileşimle ilişkilendirdiği teknik ve pratik ilgiden sonra Habermas tahakkümü de kurtarıcı ilgiyle ilişkilendirir. Ancak bu noktada tahakküme bağlı olarak çeşitli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan çalışma ve emek sömürüsünün eleştirel analizi ile ilgilenen Marx'ın aksine, Habermas tahakküme bağlı olarak ortaya çıktığını düşündüğü *sistematik olarak çarpıtılmış iletişimin* eleştirel analizi ile ilgilenir. Sistematik olarak çarpıtılmış iletişim kavramı Habermas'ın özellikle erken dönem çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Freud'un psikanaliz üzerine olan çalışmalarından esinlenilerek geliştirilen bu kavram, kabaca toplumsal etkileşimin engellenmesi ve baskıya dayalı iletişim nedeniyle karşılıklı anlamaya dayalı iletişimsel eyleme ulaşılamama durumu olarak tanımlanabilir. Ona göre tahakkümün toplumsal etkileşimi yapılandırdığı, serbest ve açık rasyonel söylemi engellediği her yerde sistematik olarak çarpıtılmış iletişimden bahsedilebilir (Scott, 1995: 236). Sistematik olarak çarpıtılmış iletişimin en önemli ideolojik sonuçlarından biri eşitsizliklerin algılanması, konuşulması ve de eleştirilmesi gibi konularda insanlar üzerinde engelleyici ve köreltici etkilere sahip olmasıdır (Edgar, 2006: 148). Toplumsal etkileşimin sistematik olarak çarpıtılmasını Habermas ortak bir anlayışa ulaşma anlamındaki iletişimsel eylemden veya çarpıtılmamış iletişim anlamında kullandığı *"ideal konuşma durumu"*dan uzaklaşma anlamında kullanır. Habermas'ın çalışmalarında *ideal konuşma durumu,* "özgür ve şeffaf iletişim için gerekli olan koşullar" anlamı taşımaktadır (Edgar, 2006: 64).

Habermas'a göre ideal konuşma durumuna ulaşmanın en önemli ve birincil koşulu ise söyleme katılanlar arasında güç dengesizliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu, hiç kimsenin görüşünü bir diğerine zorla dayatamayacağı ve hiç kimsenin bir diğerinin konuşmasını ya da eleştiri yapmasını engelleyemeyeceği koşulların sağlandığı bir durum anlamına gelmektedir (Edgar, 2006: 65). Başka bir ifadeyle, sınıf ve statü gibi farklılıkların bireylerin konuşmaya katılmalarını hem de eşit koşullarda katılmalarını engellemediği bir durum anlamına gelmektedir. Katılımcıların konuşmaya eşit olarak katılımlarının güç dengesizliği tarafından engellenmesi durumunda ise ideal konuşma durumundan söz edilemez, aksine özgür, eşit ve açık olmayan, çarpıtılmış iletişimden söz edilebilir.

Sonuç olarak Marx gibi Habermas'ın da çalışmalarında analitik başlangıç noktasını oluşturan bir temel benimsediği ancak Habermas'ta bu temelin Marx'taki gibi *çarpıtılmamış/özgür emek* değil *çarpıtılmamış/özgür iletişim* olduğu ve aynı zamanda bu temelin her iki büyük düşünürün siyasal amacını da oluşturduğu savunulur (Ritzer, 1996: 293). Bu siyasal amaç Marx'ın çalışmalarında emek sömürüsüne dayalı kapitalizm yerine geçecek sınıfsız bir topluma, yani sosyalizme ulaşma şeklinde belirirken Habermas'ın çalışmalarında özgür ve şeffaf iletişimin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırıldığı *ideal bir konuşma durumu*na ulaşma şeklinde belirir (Ritzer, 1996: 283). Habermas'ın ideal konuşma durumuna ulaşmayı amaçlayan iletişimsel eylem kuramının güçlü, ahlaki boyutlar içerdiği de açıktır.

Habermas'ın Rasyonelleşme Üzerine Düşünceleri

Öte yandan Habermas'ın çarpıtılmamış iletişim ile ilgili düşüncelerinin rasyonelleşme üzerine olan düşünceleriyle bağlantılı olduğu bilinmektedir. Nitekim iletişimin önündeki engellerin kaldırıldığı, düşünce ve fikirlerin serbest ve açık olarak sunulduğu bir iletişim sistemi özü itibarıyla rasyoneldir. Başka bir ifadeyle, Habermas'a göre kurtuluşun/özgürleşmenin yolu bir anlamda *rasyonel iletişimdir.* Genel olarak bakıldığında ise Habermas'ın rasyonelleşme üzerine olan düşüncelerinde Weber'den etkilendiği ancak aynı zamanda Weber' in konuyla ilgili düşüncelerini de

büyük ölçüde revize ettiği bilinmektedir (Edgar, 2006: 128). Buna göre Weber rasyonel düşünmenin alabileceği tek formun araçsal akılsallık (rasyonalite) olmadığını belirtmekle birlikte araçsal aklın kapitalist toplumların kültürel ve kurumsal örgütlenmesinde giderek daha da dominant hale geldiğini hatta kabul gören tek akılcılık biçimine dönüştüğünü vurgular (Edgar, 2006: 74). Bu nedenle Weber çalışmalarında daha çok araçsal rasyonalite üzerinde yoğunlaşır. Habermas ise araçsal rasyonalitenin toplumsal yaşam üzerinde teknik bir kontrole dönüşen etkileri konusunda Weber'e katılmakla birlikte ondan farklı olarak modern dünyanın araçsal rasyonalite tarafından tamamen tahrif edilmesinin mümkün olmadığını savunur ve bu nedenle rasyonel düşünmenin alabileceği diğer formlar üzerinde yoğunlaşır (Edgar, 2006: 128).

Gerçekten de Habermas son dönemin en önemli çalışması *İletişimsel Eylem Kuramı*'nda, Weber' in rasyonelleşme kuramının, özellikle kapitalist modernleşme sonucunda ortaya çıkan toplumsal patolojilerin açıklanması konusundaki önemini vurgulamakla birlikte bu kuramın belirli sorunlar içerdiğini ve günümüzde iyileştirilmiş bir kavramsal çerçeveyle yeniden yapılandırılması gerektiğini savunur. Habermas, Weber' in rasyonelleşme kuramındaki temel sorunların da öncelikle "Weber'in eylem dizgelerinin rasyonelleşmesini, sadece amaçsal rasyonellik görünümü altında incelemesinden" kaynaklandığını, ikinci olarak da "Weber'in eylem kuramsal kavramsal çerçevesinin dar boğazlarının engellemesiyle, kapitalist modernleşme örneğini, genel olarak toplumsal rasyonelleşme ile eşit tutması" sonucundan kaynaklandığını vurgular (Habermas, 1981:753). Rasyonelleşmenin daha geniş bir kavramsal çerçevede ele alınması gerektiğini savunan Habermas'ın ise kariyeri boyunca hem araçsal rasyonaliteyi hem de rasyonel düşünmeyi restore edecek alternatif bir akıl (reason) formunu kapsayan bir rasyonelleşme düşüncesi geliştirmeye çalıştığı ve nihayetinde bu amacına iletişimsel eylemi temellendiren iletişimsel akıl ile ulaştığı vurgulanır (Edgar, 2006: 128). Dahası Habermas moderniteyi "tamamlanmamış bir proje" olarak tanımlarken de aslında "iletişimsel akılsallıkta bulunan potansiyelin noksan olarak hayata geçmesini' kastettiği bilinmektedir (Habermas, 1985'ten aktaran Callinicos, 2005: 420).

Benzer şekilde Ritzer'e göre de (1996: 294); Habermas rasyonelleşmenin modern dünya üzerindeki etkileri konusunda Weber'den etkilenir ancak temel sorunun genel anlamdaki rasyonelleşmeden ziyade toplumsal yaşam üzerinde teknik kontrol oluşturan araçsal rasyonelleşmeden kaynaklandığını düşünür. İletişimsel eylemin rasyonelleşmesini ise araçsal rasyonelleşme probleminin panzehiri olarak görür. Nitekim iletişimsel eylemin rasyonelleşmesi her türlü tahakkümden kurtarılmış özgür ve açık iletişimin önünü açacak, o da beraberinde daha az baskıcı bir normatif sistemin gelişmesine yol açacaktır. Bir başka ifadeyle, iletişimsel eylemin rasyonelleşmesi iletişimin önündeki engelleri kaldıracağından bir anlamda özgürleşmenin de kendisidir.

Araçsal rasyonalite bir amaca ulaşmada en uygun araçların akılcı seçimi olarak tanımlanmaktadır. Araçsal rasyonalitede amaçlardan çok araçların rasyonelliği söz konusudur.

Böylelikle Habermas'ın çalışmalarında rasyonelleşmenin yeni bir üretim sistemine değil fakat yeni ve daha az tahrif edici bir normatif sisteme yol açtığı ve bu düşüncenin de Habermas'ın sosyal evrim teorisinin merkezinde yer aldığı, yani Habermas için evrimin nihai noktasının *rasyonel toplum* olduğu vurgulanır (Ritzer, 1996:294). Habermas da *Rasyonel Bir Topluma Doğru (Towards a Rational Society)* adlı 1972 tarihli çalışmasında bu amacını açıkça ortaya koyar. Habermas bu çalışmasında araçsal akla yönelik eleştirisinin de onu reddetmek değil aksine onu bir anlamda "rasyonel toplum" projesinin hizmetinde ve özellikle yaşantı-dünyası dediği toplumsal alanın iyileştirilmesinde kullanmak olduğunu belirtir (Habermas,

1972: 90). Öte yandan Habermas'ın çalışmalarında evrimin nihai noktasının *rasyonel toplum* olduğunu vurgulaması ve sürecin yeni bir üretim sistemi ile değil de yeni bir normatif sistemle son bulması literatürde Habermas'ın evrim teorisinde materyal düzeyden normatif düzeye kaydığı, dolayısıyla Marksizmden uzaklaştığı yönünde tartışmalara yol açmıştır (Ritzer, 1996:294).

MEŞRUİYET KRİZİ

Habermas'ın *Meşruiyet Krizi (Legitimation Crisis)* adlı 1976 tarihli çalışmasında ele aldığı meşruiyet krizleri fikri o zamanlar gelişme halinde olan büyük projesinin bir parçasını oluşturur ve Habermas bu düşüncelerini sonra gelen *İletişimsel Eylem Kuramı* (1981) adlı en önemli çalışmasında "sistem" ve "yaşantı-dünyası" modelinde yeniden formüle ederek tartışır (Slattery, 2008: 428; Scott, 1995: 249). Bu çalışma devletin önemli bir role sahip olduğu "örgütlü" ya da geç kapitalizmde **meşruiyet** (meşru güç, otorite) sorunuyla ilgilidir. Nitekim bütün toplumlarda olduğu gibi kapitalist toplumlarda da mevcut yönetimler yönetme biçimlerini meşrulaştırma ve haklı gösterme ihtiyacı duyarlar. Meşruiyet "Bir hükümetin, siyasal partinin ya da siyasal sistemin ona tabi olan halkın çoğunluğu tarafından kabulüdür" (Edgar, 2006: 86). Bir diğer alternatif tanıma göre "'Meşrulaştırma' terimi, bir yönetimin veya sosyal sistemin kendi varlığı ve gücünü haklı çıkarmaya çalışma biçimini anlatır" (Slattery, 2008: 428). Öte yandan kriz terimi ise "toplumdaki gerilimlerin sosyal sistemin baş edemeyeceği bir noktaya ulaştığı ve yakın bir yıkılma tehlikesi içeren bir durumu ifade eder (Slattery, 2008: 428). Alternatif bir tanıma göre de kriz; "çözülmesi kararlı bir eylemi gerektiren kritik bir an"dır (Edgar, 2006: 29). İşte Habermas bu çalışmasında "gelişmiş kapitalist toplumlardaki bu kriz dönemlerini ve modern devletin bu tür krizlerle başa çıkarken kapitalist sistemin meşruluğunu korumayı nasıl başardığını anlamaya ve açıklamaya çalışır" (Slattery, 2008: 428).

Bu çalışmada Habermas öncelikle Marx'ın yaşadığı dönemden günümüze kapitalizmde meydana gelen gelişmeleri incelemeye çalışır. Buna göre Marx devletin ekonomik hayatta sınırlı role sahip olduğu liberal kapitalizm döneminde yaşadı. Günümüzün kapitalizmi ise devletin hem ekonomik hem de diğer alanlarda önemli bir rol oynadığı ve gücünü artırdığı örgütlü bir kapitalizmdir. Ona göre her ne kadar günümüz kapitalizmi hala emek ve sermaye sınıflarına bölünmüş ve sermaye sahibinin çıkarına göre işliyor olsa da artık ne proleterya devrimin müjdecisi ne de sınıf mücadelesi "kapitalizmin sürekliliğini tehdit eden ya da toplumun dönüşümünün en olası kaynağını öneren ana gerilimin kaynağı değildir" (Skinner, 1991: 142). Marx'ın zamanında sınıf bölünmesi, sınıf çatışması ve sınıf mücadelesi toplumsal değişmenin temel kaynağını oluştursa da günümüzde sınıfsal uzlaşmanın sağlanmasıyla birlikte bu durum önemli ölçüde ortadan kalmıştır.

Ne var ki Habermas'a göre, kapitalizm ekonomik sorunları ve dolayısıyla ekonomik temelli sınıf çatışmasını zayıflatarak tehdit edici olmaktan çıkarmayı başarmış olsa da bu sefer de sistem kendi meşruiyetini tehdit eden farklı nitelikte krizlerle karşı karşıyadır. Bu yeni krizler ve gerilimler ekonomik faktörlerden değil fakat kültürel ve ideolojik faktörlerden beslenmektedir. Dolayısıyla kapitalizm içinde daha önce sınıf farklılıklarından kaynaklanan ve sınıf hareketleri şeklinde somutlaşan gerilimler günümüzde yeni toplumsal hareketlerle yer değiştirmiştir. Özetle, Habermas kapitalizmin günümüzde ekonomik çıkarlardan çok yaşantıdünyası dediği yaşam alanının özgürleşmesine ve kaybedilen değerlerine yönelik taleplerle mücadele veren barış, öğrenci, ekolojik, kadın ve benzeri biçimler alan

yeni toplumsal hareketlerin yarattığı gerilimlerle sarsıldığını ve bu gerilimlerin siyasal sistemde, ekonomik krizlerden daha büyük bir tehlike arz eden meşruiyet krizleri yaratma potansiyeline sahip olduklarını düşünmektedir.

Habermas, kapitalizmin günümüzde de ekonomik krizlerle karşı karşıya olmakla birlikte geç kapitalist dönemde önemli bir role sahip olan devletin müdahalesiyle bu krizlerin aşılabileceğini ancak bu sefer de devletin ekonomik alandaki krizleri çözerken diğer toplumsal alanlarda sırasıyla birbirini tetikleyen krizlere yol açabileceğini düşünür. Habermas geç kapitalist toplumda ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel sistem çıkışlı olarak birbirini tetikleyebilen dört olası kriz eğilimi belirler: *ekonomik krizler, rasyonalite krizleri, meşruiyet krizleri ve motivasyon krizleri.* Habermas ekonomik sistemdeki krizler ile siyasal sistemdeki rasyonalite krizlerini, bu iki (ekonomik ve siyasal) sistemden oluşan topluma verdiği adla, **sistem** krizleri olarak değerlendirir. Meşruiyet ve motivasyon krizlerini ise toplumsal-kültürel sistemle (yani yaşantı-dünyasıyla) ilişkili *kimlik krizleri* olarak değerlendirir (Habermas, 1976: 45).

Tablo 2.2 *Olası Kriz Eğilimlerinin Bir Sınıflaması*

Olası Kriz Eğilimlerinin Bir Sınıflaması		
Çıkış Noktası	**Sistem Krizleri**	**Kimlik Krizleri**
Ekonomik Sistem	Ekonomik Krizler	
Politik Sistem	Rasyonalite Krizleri	Meşruiyet Krizleri
Sosyo-Kültürel Sistem		Motivasyon Krizleri

Kaynak: *Habermas, J. (1976) Legitimation Crisis, London: Heineman., s.45.*

Bu ünitenin devamında ele alınan sistem ve yaşantı-dünyası kavramları Habermas'ın *İletişimsel Eylem Kuramı* adlı sonraki çalışmasında geçen temel kavramlardır. Bununla birlikte Habermas'ın bu iki kavramı daha önceki çalışmalarında geliştirmeye başladığı bilinmektedir.

Buna göre geç kapitalist toplumda bir ekonomik kriz devlet müdahalesiyle çözülebilmekte ancak devlet ekonomik bir krizi çözerken bir taraftan da siyasal alanda rasyonalite krizine yol açabilen mali ve idari sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin, devlet rasyonel bir planlamadan ziyade arz-talep dengesine göre işleyen piyasa ekonomisinde ortaya çıkan bir kriz esnasında batık sanayi kuruluşlarını borçlanarak kurtarabilir. Ancak bu da Habermas'ın adına rasyonalite dediği krize yol açan ciddi mali ve idari sorunları da beraberinde getirecektir. Öte yandan devlet ekonomik krizde çalışanlar karşısında işverenleri kurtarmayı tercih etmiş görüneceğinden ve icabında mali kriz nedeniyle sosyal güvenlik ve benzeri için ayırdığı harcamaları da kısacağından ayrıca bir meşruiyet krizine yol açabilecektir (Slattery, 2008: 429-430). Devletin politik açıdan taraf tutmuş görünmesi halkın ona olan güveninin sarsılmasına ve meşruiyetinin sorgulanmasına, bu da akabinde Habermas'ın motivasyon dediği krizin oluşumuna yol açabilir (Slattery, 2008: 429). Adı üzerinde, motivasyon krizi insanların sisteme olan güvenlerinin azalması nedeniyle sistemin gerekliliklerini (yani mesleki çalışma gibi temel rol ve sorumlulukları) yerine getirmek için ihtiyaç duydukları motivasyonu yitirmeleri anlamına geldiğinden Habermas bu krizleri temel krizler olarak görür.

Sonuç olarak Habermas'a göre, "geç kapitalist toplumlarda meşruiyet esas olarak ideolojik kontrole, devletin ve (medya gibi) kültürel aygıtların insan kitlelerini mevcut sistemin adil, dürüst, rasyonel ve dolayısıyla meşru olduğuna ikna yeteneklerine bağlıdır (Slattery, 2008: 431). Başka bir ifadeyle, geç kapitalist toplumda devletin meşruiyet için önce vatandaşlarını destek vermeleri konusunda ikna edip, motive etmesi gerekmektedir. Habermas, geç kapitalist toplumda eğitim düzeyinin ve bilgi akışının daha yüksek olmasının meşruiyetin zor kazanılması üzerinde etkili olduğunu düşünür ve geç kapitalist toplumlarda rasyonel bir dönüşümün ger-

çekleşmesi bakımından meşruiyet krizlerini önemli görür. Görüldüğü gibi Habermas, klasik Marksizmin aksine geç kapitalist toplumu vurabilecek asıl önemli krizlerin ekonomik değil bir anlamda düşünsel krizler olduğunu ve bu krizlerin oluşumunda kültürel ve ideolojik faktörlerin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI: SİSTEM VE YAŞANTI-DÜNYASI

Habermas çalışmalarının ikinci aşamasında daha da geliştirdiği düşüncelerini 1981 tarihli *İletişimsel Eylem Kuramı (Theoriedes Kommunikativen Handelns)* adını taşıyan ve Türkçeye de 2001 yılında çevrilen ünlü eserinde yeniden formüle eder. Habermas'ın bu aşamada sosyal teorisini daha önce geliştirdiği bilgi teorisi üzerinde inşa etme düşüncesinden de giderek uzaklaştığı bilinmektedir. Habermas hem modernite hem sosyal teori hem de önemli, büyük düşünürlerle ilgili revize ettiği düşüncelerini bu iki ciltlik kapsamlı çalışmasında sunar. Bu çalışma aynı zamanda Habermas'ın kariyeri boyunca geliştirdiği tüm düşünceleri yeniden formüle ederek özetlediği bir çalışma olarak da görülür. Habermas bu çalışmasında önceki çalışmalarını yaşantı-dünyası ve sistem olarak adlandırdığı iki toplumsal alan kavramı çerçevesinde gözden geçirerek revize eder. Kitabın (Habermas: 1981) arka kapak açıklamasında da belirtildiği gibi; "Habermas, 21. yüzyılın Kapital'i olarak okunabilecek bu yapıtında, Marksist kuramın üretim araçları/üretim ilişkileri paradigmasının yetersizliğini, bu paradigmaya iletişimsel eylem ve yaşama evreni kavramlarını da ekleyerek oluşturduğu iletişimsel eylem kuramıyla aşmayı öneriyor".

Scott (1995: 238), Habermas'ın bu çalışmada da *amaçsa-rasyonel eylem* ve *iletişimsel eylem* şeklinde yeniden formüle ettiği eylem tipolojisini başlama noktası olarak aldığını vurgular. Adı üzerinde amaçsal-rasyonel eylem, başarıya yönlenmiş "katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden" koordine edildiği bir eylem tipidir (Habermas, 1981: 305). İletişimsel eylem ise anlaşmaya yönlenmiş bir eylem tipidir (Habermas, 1981: 305). Başarıya yönlenmiş amaçsal-rasyonel eylemi Habermas;

(a) *araçsal eylem* ve
(b) *stratejik eylem* olmak üzere her ikisi de katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden" koordine edildiği iki alt eylem tipi altında inceler.

"Başarıya yönlenmiş bir eylemi teknik eylem kurallarına uyulması görünümü altında inceliyor ve bir müdahalenin etki derecesini durumlar ve olaylar bağlamı içinde değerlendiriyorsak, bu eylemi araçsal olarak; başarıya yönlenmiş bir eylemi rasyonel seçme kurallarına uyma görünümü altında inceliyor ve etkisinin derecesini rasyonel bir rakibin kararları üzerinde değerlendiriyorsak, bu eylemi *stratejik* olarak adlandırıyoruz. Araçsal eylemler toplumsal etkileşimlerle bağlantılı olabilir; stratejik eylemler ise toplumsal eylemlerdir" (Habermas. 1981: 305). Araçsal eylem tek aktörlü, stratejik eylem ise en az iki ve daha çok aktör arasında geçen bir eylem tipidir. Tek aktörlü araçsal eylemde kişi kendisini çevreleyen doğal dünyayı manipüle etmekle ilgilidir, yani doğal dünyadaki nesnelere karşı araçsal bir tutuma sahiptir. İki veya daha çok kişiyi kapsayan stratejik eylemde ise kişi veya kişiler başkalarına karşı araçsal bir tutuma sahiptir, yani başkalarına nesnelermiş gibi davranarak bazı şeyleri kontrol etmeye ve manipüle etmeye çalışır (Edgar, 2006: 73, 144).

Habermas iletişimsel eylemi ise, toplumsal ilişkilerde anlaşmaya yönlenmiş bir eylem olarak çözümler. Habermas, "katılan aktörlerin eylem planlarının benmer-

kezci ego hesapları üzerinden değil de anlaşma edimleri üzerinden koordine edildiği durumlarda, *iletişimsel* eylemlerden söz" edilebileceğini belirtir (Habermas, 1981: 305). "İletişimsel eylemlerde taraflar birincil olarak kendi başarılarına yönlenmemiştir; eylem planlarını ortak durum tanımı temelinde birlikte kararlaştırabilmeleri koşuluyla, kendi bireysel hedeflerini izlerler. Bu bakımdan, durum tanımlarının görüşülmesi, iletişimsel eylem için gerekli olan yorumlama başarımlarının önemli bir bileşenidir" (Habermas, 1981: 305).

Tablo 2.3
Habermas'ta Eylem Tipleri

Habermas'ta Eylem Tipleri		
Eylem Yönlenimi / Eylem Konumu	**Başarıya Yönlenmiş**	**Anlaşmaya Yönlenmiş**
Toplumsal olmayan	Araçsal eylem	-
Toplumsal	Stratejik eylem	İletişimsel eylem

Kaynak: *Habermas, J. (2001), İletişimsel Eylem Kuramı, 1-2, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 305.*

Habermas'ın çalışmalarında merkezi bir öneme sahip olan iletişimsel eylemler ise ***yaşantı-dünyası*** diye tanımladığı sosyo-kültürel bir toplumsal yaşam alanında gerçekleşir. Araçsal ve stratejik eylemden oluşan amaçsal eylemler ise ***sistem*** adını verdiği (ekonomik ve siyasal sistemden oluşan) toplumsal alanda gerçekleşir. Bu iki kavram bir bakıma Habermas'ın önceki çalışmalarında toplumun genel yapısını çözümlemede kullandığı *ekonomi politik* ve *"kurumsal çerçeve"* kavramlarının ciddi bir değişime uğramış yeni halleri olarak görülebilir. Bu kavramlaştırmadan anlaşılacağı gibi Habermas'ın çalışmalarında toplum, hem "sosyo-kültürel yaşantı-dünyası"nın hem de "sosyal sistem"in özelliklerine sahip bir "bütün" olarak kavranır (Scott, 1995: 240-41).

Habermas'ın çalışmalarında merkezi öneme sahip olan sistem ve yaşantı-dünyası kavramları Türkçeye sırasıyla *dizge* ve *yaşama evreni/yaşam dünyası* olarak da çevrilmektedir. Bu ünitenin devamında bağlama göre kimi yerlerde dizge ve yaşama evreni kavramları da kullanılmaktadır.

Habermas iletişimsel eylem kuramında bu iki eylem tipolojisini temellendiren yaşantı-dünyası ve sistem kavramlarıyla toplum kuramında var olan iki farklı bakış açısını, kendi deyimiyle *sosyalbilimsel çözümlemeye içten ve dıştan bakan iki kavram stratejisini* birleştirmeye çalışır (Habermas, 1981: 584-86). Kendi ifadesiyle "Her toplum kuramının temelinde yatan 'dizge' ve 'yaşama evreni' ile karakterize edilen iki kavram stratejisinin birbirleriyle nasıl yeterli bir biçimde bağlanabileceği"ni araştırır (Habermas, 1981:585).

Habermas'ın işaret ettiği bu içten (subjektif) ve dıştan (objektif) bakan kavram stratejileri literatürde işaret edilen eylem-yapı veya eylem-sistem yaklaşımları düalizmine de birçok açıdan benzerdir. Hatta bu yüzden Ritzer (1996: 549) Habermas'ın yaşantı-dünyası kavramı altında kısmen eylemle, sistem kavramı altında da kısmen yapı ile ilgilendiğini ve bu açıdan aslında kendi "eylem-yapı" yaklaşımını geliştirmeye çalıştığını savunur. Bununla birlikte Habermas'ın yaklaşımının bu noktada farklı ve özgün bir boyuta sahip olduğu açıktır.

Sosyalbilimsel çözümlemeye içten bakan kavram stratejisi, topluma katılımcıların iç perspektifinden bakar ve onu iletişimsel eylem sürecinde oluşturulan bir "yaşantı-dünyası" olarak kavrar. Bu açıdan da sosyal teorinin temel görevini toplumsal eylemlerin öznel anlamları ile ilgilenmek olarak görür. Bu bağlamda sembolik etkileşimcilik ve fenomenolojik teoriler toplumu üyelerin iç perspektifinden kavrayan yaklaşımlar olarak kabul edilirler. Zaten yaşantı-dünyası kavramı da hatırlanacağı üzere sosyolojik fenomenolojide ve özellikle Schutz'un çalışmalarında kullanılan bir kavramdır ve Habermas bu kavramı geliştirirken önemli ölçüde bu yaklaşıma dayandığını belirtir.

Bununla birlikte Habermas, yaşantı-dünyasını fenomenolojik yaklaşımdan daha kapsamlı olarak ele alır. Nitekim Habermas'a göre yaşantı-dünyasını daha kapsamlı kılan farklı ontolojik alanlar (dışsal-nesnel, normatif-toplumsal ve deneyimsel-öznel dünya gibi farklı gerçeklik düzeyleri veya tezahürleri) söz konusudur (Layder, 2006: 256-57). Bu bakımdan Habermas'ın yaşantı-dünyası analizi, fenomenolojinin yaşantı-dünyası analizinden farklı olarak, yapısal, kurumsal ve kültürel özellikleri de kapsayacak bir genişliğe sahiptir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Habermas'ın çalışmalarında *yaşantı-dünyası* iletişimsel eylemin gerçekleştiği alandır.

Yaşantı-dünyası *(lifeworld), toplumun sıradan üyelerinin gündelik yaşamda etkileşime girmek ve nihayetinde ortak bir anlayışa ulaşmak amacıyla kullandıkları bilgi, beceri ve yetenekler stoku olarak tanımlanabilir. Kavramın ilk olarak Edmund Husserl tarafından, daha sonra ise Alfred Schutz tarafından kullanıldığı, son olarak Habermas'ın kavramı önemli ölçüde değiştirerek kullandığı bilinmektedir. Habermas'ın bu kavramı özellikle toplumun bireyler üzerinde, onların her türlü eylemlerini ve düşüncelerini belirleyecek ölçüde, baskıcı bir güç olarak işlediği şeklindeki sosyal teoride mevcut olan bir önyargıyı düzeltmek ve bir anlamda bu önyargıya karşı toplumun sıradan insanlarının özneler/failler olarak yeteneklerini vurgulamak için kullandığı düşünülmektedir. Nitekim bürokrasilerle kapitalist ekonomilerin insan özgürlüğü üzerindeki sınırlayıcı etkilerine yönelik kaygıları paylaşmakla birlikte Habermas insanların yetenekli olduklarını ve toplumun halen ve ancak insanların gündelik yaşamdaki eylemleri tarafından yeniden üretilebileceğini ve bunu görmeyen bir sosyal teorinin de her zaman eksik kalacağını savunur. Habermas'ın yaşantı-dünyası kavramı* ***evrensel/biçimsel pragmatik*** *kuram çerçevesinde toplumun sıradan insanlarının iletişim kurabilme ve toplumsal etkileşimi sürdürmede dil kullanabilme yeterliliklerinin önemini vurgular (Edgar, 2006, s.89). Biçimsel (veya evrensel) pragmatik kuram, insanların iletişim kurabilmelerini sağlayan beceriler ve yeterlilikler ile ilgili bir kuramdır. Habermas, biçimsel pragmatik kuramında iletişimsel eylemi, insanların iletişim esnasında birbirlerini etkilemek için, nesnel, sosyal ve öznel üç biçimsel dünya tasarımı altında geliştirdikleri "geçerlilik iddiaları" (validity claims) çerçevesinde analiz etmeye çalışır (Habermas, 1981: 127). Evrensel pragmatik insanların birbirleriyle iletişim kurabilmek için ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri tanımlayarak insanların iletişimde takip edecekleri kuralları yeniden yapılandırır. Evrensel pragmatik bir anlamda iletişimin evrensel şartlarını yeniden oluşturmaya çalışır (Edgar, 2006:163) ve bu açıdan güçlü ahlaki boyutlar içerir.*

Scott, (1995: 241) Habermas'ın yaşantı-dünyasının Parsons'un yaklaşımında toplumların "içsel" örgütlenmelerine katkıda bulunan "bütünleşme" ve "gizil kalıp koruma" işlevleriyle ilgili olan (Habermas'ın anladığı şekliyle gündelik hayattaki etkileşim düzeninin sürdürülmesini sağlayan, yapılaşmış norm ve kurumlardan oluşan) bir "sosyal topluluk" (societal community) olarak anlaşıldığını vurgular. Layder de (2006:258) Habermas'ın yaşantı-dünyasını "toplumsal hayatın farklı yanlarını iletişimsel eylem aracılığı ile bir araya getirmeyi gerektiren bir parçaları birleştirme" çalışması olarak görür. Yaşantı-dünyası, toplum üyelerinin gündelik yaşamda kişilik ile birlikte toplumsal hayatın yapısal, kurumsal ve kültürel yanlarını anlamaya dayalı iletişimsel eylemler aracılığı ile sürdürülmeleri sayesinde yeniden üretilir.

Sosyalbilimsel çözümlemeye dıştan bakan kavram stratejisi ise toplumları kendi kendini düzenleyen "sistemler" olarak görür ve sosyal teorinin temel görevini

sistemin elementleri arasında bulunan sistematik bağlantıların araştırılması olarak kavrar. Bu bağlamda yapısal işlevselci teoriler ve sistem teorileri de topluma bir gözlemcinin dış perspektifinden bakan yaklaşımlar olarak kabul edilirler.

Habermas'ın çalışmalarında amaçsal eylemlerden oluşan sistem, toplumun kendini yeniden üretme kapasitesini artırır, çevresiyle ilgili faaliyetlerini yönlendirir, sürekliliğine katkıda bulunur. Scott (1995: 242-3) Habermas'ın sistem kavramını da Parsons'un yaklaşımında yer alan ve sistemin çevresiyle ilişkili "dışsal" örgütlenmesine katkıda bulunan "adaptasyon" ve "amaca ulaşma" işlevlerinden faydalanarak geliştirdiğini ve yine Parsons gibi bu süreçlerin sırasıyla ekonomik ve siyasal eylem sistemlerini tanımladığını savunur. Swingewood da Habermas'ın modelinin Parsons'un modeline çarpıcı derecede benzediğini vurgular (Swingewood, 1998: 344).

Sonuç olarak, Scott'a göre (1995: 244) Habermas'ın toplum modelinde sistem *siyasal* ve *ekonomik* olmak üzere iki ayrı yapıdan oluşurken, yaşantı-dünyası *özel alan* (aile ve ev içi ilişkiler alanı) ile *kamusal alan*ın merkezinde yer alan *sosyal topluluk* dediği alanlardan oluşur. Bu eylem alanlarının her biri de diğer alanlarla ilişkilerini düzenleyen belirli bir değişim aracı (sırasıyla ekonomi-para, siyasal sistem-güç, kamusal alan-etki, özel alan-sorumluluk) üretir. Böylelikle Habermas'ın bu çalışmasında eylem tipleri ile yeni kavramları yaşantı-dünyası ve sistem arasındaki ilişkilerin aşağıda görüldüğü gibi bir şekil aldığı belirtilmektedir.

Şekil 2.2

Eylem, Sistem ve Yaşantı-Dünyası

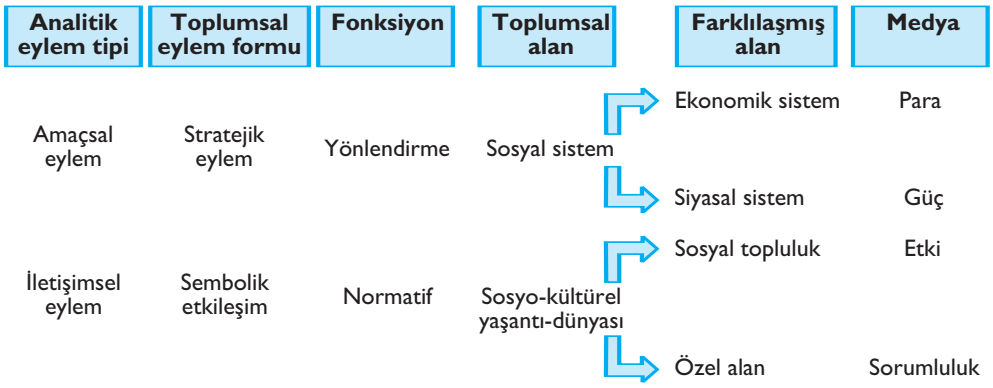

Kaynak: *John Scott, Sociological Theory, 1995, s.243.*

SIRA SİZDE 2

Habermas'ın toplum modeli ile Marx'ın toplum modelini karşılaştırınız.

Sistem ile Yaşantı-Dünyasının Ayrılması ve Yaşantı-Dünyasının Kolonileşmesi

Habermas'a göre toplumu oluşturan sistem ile yaşantı-dünyası geçmiş dönemlerde iç-içe geçmişken toplumsal evrim sürecinde giderek birbirlerinden farklılaşmış ve nihayetinde günümüzde birbirlerinden ayrılmıştır. Habermas sistem ile yaşantı-dünyasının birbirinden nasıl ayrıldığını ikinci dereceden bir farklılaşma olarak ele aldığını belirttiği toplumsal evrim sürecinde izlemeye çalışır.

Bu süreçte Habermas, sosyolojide üzerinde uzlaşılmış üç temel toplumsal evrim aşamasına, "kabile toplumları, geleneksel ya da devletçi örgütlenmiş toplumlar ve de (farklılaşmış bir iktisat dizgesine sahip) modern toplumlar"a işaret eder

(Habermas, 1981: 586). Habermas'a göre sistem açısından bakıldığında bu aşamaların her biri yeni ortaya çıkan sistem mekanizmalarıyla ve bunlara karşılık düşen karmaşıklık düzeyiyle karakterize edilir. Bu süreçte sistemin yaşantı-dünyasından koparılması, önceleri az farklılaşmış bir sistemle var olan yaşantı-dünyasının giderek sistemin yanında bir alt sisteme indirgenmesi şeklinde oluşur (Habermas, 1981: 586-87). Kabile toplumlarında yaşantı-dünyası ile sistem arasında yok denecek kadar az bir farklılaşma varken (yani sistem mekanizmaları toplumsal bütünleşme mekanizmaları ile iç içe iken) geleneksel toplumlardan modern toplumlara doğru bu farklılaşma gitgide artar.

İletişimsel rasyonalite veya iletişimsel akıl Habermas'ın hakikat ve ahlaki iyilik (moral goodness) ile ilgili problemlerin bireyler arasında özgür, açık ve zorlamaya dayalı olmayan bir iletişim sürecinde akılcı bir şekilde çözümlenmesini ifade etmek için kullandığı bir kavramdır (Edgar, 2006:23).

Habermas arkaik toplumlardan modern toplumlara geçişi Weber gibi rasyonelleşme süreciyle ilişkilendirir. Habermas'a göre bu süreç sistem ve yaşantı-dünyasını karakterize eden hem araçsal hem de **iletişimsel rasyonalitede** bir artışa işaret eder. Farklılaşma ve karmaşıklaşma arttıkça sistemin devlet ve ekonomi gibi yapısal mekanizmaları ve özellikleri gelişmeye ve özerkleşmeye başar. Habermas'ın deyimiyle bu farklılaşma esnasında sistem mekanizmaları toplumsal bütünleşmenin gerçekleştiği toplumsal yapılardan giderek daha büyük ölçüde kopmaya ve nihayetinde modern toplumlarda normlardan bağımsız yapılar biçiminde yoğunlaşmaya ve nesneleşmeye başlarlar (Habermas, 1981: 587). Sistemin yapısal mekanizmaları güçlendikçe, özellikle güç ve para temelinde işleyen siyasal ve ekonomik sistemlerin yaşantı-dünyası üzerindeki güç ve denetimi giderek artar ve nihayetinde yaşantı-dünyasını kontrol etmeye başlarlar. Habermas, sistemin yaşantı-dünyasına müdahalesini ve denetimini de **yaşantı-dünyasının kolonileşmesi** olarak kavrar. "Habermas'ın terminolojisiyle bu süreç bir 'sistem' olarak toplumun, bir 'yaşantı-dünyası' olarak topluma müdahalesi" olarak anlaşılır (Edgar, 2006: 17).

Yaşantı-dünyasının kolonileşmesi, çok karmaşık toplumlarda, büyük ölçekli toplumsal süreçlerin giderek daha özerk hale gelmesi ve bireylerin eylemlerini sınırlandırması sonucunda ortaya çıkan ve ferdi özgürlük yitimine yol açan bir süreçtir (Edgar, 2006: 17).

Habermas'ın bu çalışmasında geçen bu kavramı özellikle sistem ile yaşantı-dünyası arasındaki ilişkiye yönelik, ilk defa *Meşruiyet Krizi* adlı önceki çalışmasında, öne sürdüğü görüşlerindeki eksikliklere karşılık olarak geliştirdiği belirtilmektedir (Edgar, 2006: 17). Başka bir ifadeyle, yaşantı-dünyasının kolonileşmesi kavramı Habermas'ın *Meşruiyet Krizi* adlı önceki çalışmasında ele aldığı yaşantı-dünyasını vuran krizlere yol açan sürecin yeni ve daha incelikli bir değerlendirmesi olarak görülebilir.

Yaşantı-dünyasının kolonileşmesi; özünde yaşantı-dünyasını temellendiren en önemli etkinlik ve eylem alanı olan iletişim ile iletişimsel eylemlerin sınırlandırıldığı, dahası dilsel iletişim ve uzlaşının tahrip edildiği bir sürece işaret eder. Bu süreç ise Habermas'a göre toplumun karmaşıklaşan örgütsel yapısının ortak anlayışlara ulaşmayı hedefleyen iletişimsel eylem temelinde işlemesinin giderek zorlaşması sonucunda devlet ve ekonomi gibi alt sistemlerin araçsal eylem temelinde işlemek durumunda kalmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle toplumsal eylemlerin örgütlenmesinde iletişim baskı altında kaldığından özellikle ekonomik ve siyasal alanda bu görevi önemli ölçüde para ve güç yüklenir. Daha basit bir ifadeyle bu durum toplumun karmaşıklık düzeyinin giderek artması ve dilsel iletişim araçlarına aşırı yüklenilmesi sonucu insanların günlük yaşamda eylemlerini dilsel uzlaşı oluşturarak örgütlemek yerine Habermas'ın 'dilden arındırılmış iletişim araçları' dediği para ve güç araçlarını kullanarak örgütlemeleri olarak tanımlanabilir (Habermas, 1981: 618, 619). Böylelikle dilden arındırılmış iletişim araçları olarak güç ve para dilsel araçlarla anlaşma ihtiyacını azaltarak işlediklerinden dilsel uzlaşı oluşturmanın yükünü hafifletmiş olurlar. Bir başka deyişle yaşantı-dünyasındaki iletişim kaynakları üzerindeki aşırı yük, iletişimsel eylem yerine araçsal ya da stratejik eylem kullanılarak hafifletilmeye çalışılır.

Sonuç olarak Edgar'ın (2006:21) belirttiği gibi Habermas, modern toplumda sistem mekanizmalarının kullanımını gerekli ve hatta oldukça faydalı olduğunu düşünmekle birlikte araçsal eylem temelinde işleyen ekonomik sistem ile siyasal sistemin yaşantı-dünyasına sürekli müdahalesinin (örneğin, tüm etkinliklere ekonomik değerler biçilmesi gibi ve devletin özel ve kamusal etkinlikleri gitgide daha çok düzenlemesi gibi) yaşantı-dünyasının sürdürülmesini sağlayan iletişimsel eylem ve becerilerin aşınmasına yol açtığını düşünür. Daha açık bir ifadeyle Habermas için yaşantı-dünyasının kolonileşmesi sorunu *sistemin amaca ulaşmak için bir araç olmaktan çıkarak kendi içinde bir amaca dönüşmesi* sonucunda ortaya çıkar (Edgar, 2006:19). Ritzer'in ifadesiyle (1996:551-52), yaşantı-dünyasının kolonileşmesi durumu Habermas'ın yaşantı-dünyası ile sistem arasında gördüğü diyalektik ilişkinin sistemin yaşantı-dünyası üzerindeki kontrol gücünün artması sonucu bozulması olarak tanımlanabilir.

Rasyonelleşme açısından bakıldığında da bu durum toplumsal yaşamın örgütlenmesinde *iletişimsel aklın* (communicative reason) karşısında doğa bilimlerini temellendiren *araçsal aklın* (instrumental reason) zafer kazanarak hâkim hale gelmesi (yani Habermas'ın *bilimcilik* dediği durumun hâkim olması) olarak anlaşılabilir. Bu durum ise Habermas için sorunun temel kaynağı gibi görünmektedir. Nitekim Habermas'a göre toplumsal yaşamın örgütlenmesinde iletişimsel akıl araçsal aklı tamamlayan bir niteliğe sahiptir. Çünkü insanların yaşayabilmesi için hem doğal çevrelerini bilim ve teknoloji aracılığıyla kontrol etmeye (yani araçsal akla) hem de iletişim kurmaya (yani iletişimsel akla) ihtiyaçları vardır (Edgar, 2006: 24). Öte yandan Habermas, ilk etapta temeli sosyal bilimlerde hermeneutik modele dayanan iletişimsel aklın da tek başına yeterli olamayacağını ve onun da toplumsal yaşamda iletişim imkânlarındaki sistematik çarpıtmalara karşı eleştirel teori tarafından mutlaka desteklenmesi ve tamamlanması gerektiğini savunur (Edgar, 2006: 24). Düşüncelerini daha da geliştirdiği son dönem çalışmalarında ise Habermas'ın eleştirel teori modelini terk ederek bir anlamda bütün insanların potansiyel olarak eleştirel ya da rasyonel bir tartışmaya girebilecek temel becerilere sahip olduklarını gösteren iletişimsel aklı merkeze aldığı belirtilmektedir (Edgar, 2006: 24).

Görüldüğü gibi rasyonalite ve rasyonalitenin hakim olduğu modern toplum konusunda Habermas, Weber'den etkilenmekle birlikte ondan farklı düşünmektedir. Nitekim "Weberyan açıdan, *sistem* biçimsel/formel rasyonalitenin etki alanıdır, yaşantı-dünyası ise tözsel (substantive) rasyonalitenin etki alanıdır" ve bu çözümlemede Habermas'ın yaşantı-dünyasının kolonileşmesi tezi aslında "modern dünyada, formel rasyonalitenin tözsel rasyonalite karşısında galip geldiği ve daha önce usulen tözsel rasyonalite tarafından tanımlanan alanları tahakküm altına almaya başladığı" şeklindeki Weberyan tezin yeni bir düzenlemesidir (Ritzer, 1996: 549).

Ne var ki Layder'in (2006: 262) belirttiği gibi yaşantı-dünyasının kolonileşmesi tezi Habermas'ın araçsal rasyonalite temelli bürokratik hâkimiyeti Weber gibi anlam kaybına ve özgürlük yitimine yol açan kötü ve kaçınılmaz bir "çelik kafes" olarak görmesine yol açmaz. "Aksine o, sistemin unsurlarının adil, özgür ve eşitlikçi bir toplum yaratmak için yaşantı-dünyasını zorlayabileceğini vurgular. Bu toplumsal süreçler kaçınılmaz değildir. Protesto hareketleri ve toplumsal değişme yönündeki baskılar Habermas'ın iletişimsel rasyonaliteye içkin olduğunu düşündüğü bir oluşumu, hedefler ve kaynakların dağılımı üzerinde özgür tartışma ve konsensüs potansiyeline yol açabilir. Bu anlamda Habermas, Aydınlanmacı aklın -sistemin kolonileştirici buyruklarının kuşatması altında olan- güç ve para biçimindeki bu yanını kurtarmanın mümkün olduğuna inanır" (Layder, 2006:162-263). Kapitalist

toplum çözülmedikçe daha iyi ve eşitlikçi bir toplum yaratma imkanı olmadığını düşünen Marx'tan ve insanlara tahakkümden kurtulma konusunda ümit vermeyerek kötümserliğiyle ün yapan Frankfurt Okulunun önde gelen temsilcilerinden farklı olarak Habermas için "sistemin kolonileştirici etkilerine karşı toplumsal direniş imkanı her zaman vardır. Bu yolla, feminizm, yeşil politikalar, anti-nükleer faaliyetler gibi yeni toplumsal hareketlerin eleştirel potansiyeli modernite potansiyelinden tamamen vazgeçmeden sürdürülebilir. Bu düşünce Habermas'ı modernizm karşıtları ve post-modernistlerin karşısına yerleştirir" (Layder, 2006:263).

Özetle yaşantı-dünyasının kolonileşmesine karşı çözüm yaşantı-dünyasındaki rasyonalitenin ve rasyonel iletişimin sistem üzerinde etkili olacak düzeyde güçlendirilmesi ile mümkün olabilir. Yaşantı-dünyasının rasyonelleşmesi ve rasyonel iletişimin giderek artması ile birlikte Habermas'ın "yeni politikalar" dediği barış, çevreci ve benzeri toplumsal hareketler kolonileştirmeye karşı yaşantı-dünyasını etkin kılmaya çalışırlar. Bu açıdan da Marx'ın bölüşüm problemlerine odaklanan emek yönelimli muhalif politikalar düşüncesinden (Layder, 2006: 264) ve dolayısıyla sınıf temelli toplumsal hareketlerden farklılaşırlar. Başka bir ifadeyle, Habermas için geç kapitalist dönemin temel sorunu Marx'ın erken kapitalist dönemde görüp işaret ettiği bölüşüm ve sömürü sorunu değildir. Yaşantı-dünyasının sistem tarafından kolonileştirilmesi sorunudur ve bunun çözümü de genel olarak sistem ile yaşantı-dünyası arasındaki ilişkinin yaşantı-dünyasındaki deformasyonu ortadan kaldıracak şeklide dengeli ve uyumlu bir şekilde yeniden düzenlenmesi ile ilişkilidir. Bu açıdan da Habermas geç kapitalist dönemde sistemin yaşantı-dünyasını kolonileştirmesine karşı muhalif olarak ortaya çıkan barış, çevreci, kadın, eşcinsel ve benzeri çok sayıda toplumsal hareketin ortaya çıkışını ümit verici olarak görür. Edwards'a göre (2004: 117), bu yeni toplumsal hareketler modernite projesinde demokrasi ve özgürlük vizyonunu canlı tutarlar. Bir başka ifadeyle yeni toplumsal hareketler modernite projesinde demokratikleşme sürecinde tamamlanamayan eksikliği temsil ederler.

Yeni toplumsal hareketlerin Habermas'ın kuramı açısından önemini tartışınız.

SIRA SİZDE 3

SONUÇ

Sonuç olarak, Ritzer'in (1996: 586) ifade ettiği gibi Habermas modernite ve rasyonaliteyi eleştirmekle birlikte aynı zamanda savunan ve bu açıdan modernizmin varsayımlarına saldıran post-modernistlere karşı moderniteyi *"tamamlanmamış bir proje"* olarak görerek tamamlamaya çalışan günümüzün tartışmasız lider sosyal kuramcısıdır.

Post-modernizm genel olarak modernizmin aklı ve bilimi evrensel bir geçerliliğe ve uygulanabilirliğe sahip olarak gören ve bu sayede toplumsal yaşamın iyileştirilebileceği ve de insanlığın daha mükemmele doğru ilerleyeceğini varsayan bu ve benzeri varsayımlarına meydan okur. Edgar, (2006:98) Habermas'ın post-modernistlerin modernite eleştirilerine iki açıdan karşılık verdiğini belirtir. *Öncelikle* ona göre, "modernizm her zaman bir öz-eleştiri hareketi olmuştur. Kendinden şüphe etmek doğasının bir parçasıdır. Bu yüzden, bir dereceye kadar, post-modernizm kendinden şüphenin yeni bir görünüm altında yürütülmesinin biraz daha fazlasıdır" (Edgar, 2006:98). *İkinci* olarak da Habermas'a göre bu öz-şüphe en azından 19. yüzyıldan beri modern toplumun örgütlenme biçimine yönelik olarak Sol-Hegelciler ve Sağ-Hegelciler tarafından temsil edilen iki ayrı koldan yürütülen bir eleştiriyi içermektedir (Edgar, 2006:98). Bu iki eleştiri kolu açısından bakıldığında

ise Habermas siyasal baskıların kaynağını teşhis ederek özgürleşmeye yol açmak amacıyla modernite projesini tamamlamaya çalışan bir sosyal kuramcı olarak kendisini Sol-Hegelcilerin mirasçısı olarak görürken post-modernistleri Sağ-Hegelciliğin mirasçıları ve bundan dolayı yeni muhafazakarlar olarak görür (Edgar, 2006:98).

Daha açık olarak Habermas, post-modernistlerin araçsal akla yönelik eleştirilerini kabul etmekle birlikte onları araçsal akıl ile iletişimsel akıl arasında bir ayrım yapmadıkları ve bu nedenle araçsal akıl ile birlikte iletişimsel aklı da terk ettikleri için eleştirir. Böyle yaparak da aslında kendilerini çağdaş topluma eleştirel bir meydan okuma yapacak bir kaynaktan da mahrum ettiklerini savunur (Edgar, 2006: 99-100). Kaldı ki Habermas'ın araçsal akla yönelik eleştirisi de onu tamamen terk etme yönünde değildir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Habermas'a göre toplumsal yaşamın akılcı örgütlenmesinde hem araçsal hem de iletişimsel akla ihtiyaç vardır. Ne var ki iletişimsel rasyonalitenin hakim olduğu yaşantı-dünyasının araçsal rasyonalitenin hakim olduğu sistem tarafından kolonileştirmesi sorunu modernitenin temel sorunu olmuştur. Başka bir ifadeyle, Habermas'a göre modernitenin temel sorunu sistem ile yaşantı-dünyasını temellendiren araçsal rasyonalite ile iletişimsel rasyonalite arasında, yaşantı-dünyasının zararına olacak şekilde işleyen ilişkiden kaynaklanmaktadır. Böylece Habermas için modernite projesinin tamamlanması esasında sistem ile bugüne kadar özgür iletişim imkanları kısıtlanan yaşantı-dünyası arasında rasyonelleşmiş ilişkilerin olduğu tümüyle akılcı bir toplum projesidir (Ritzer, 1996: 587). Sistemin yaşantı-dünyasını kolonileştirmesini engellemenin yolu ise Habermas'ın ifadesiyle sistemin "ilgası" değil, sistemin yaşantı-dünyasına yönelik sömürgeci müdahalelerine karşı set çekilmesidir (Habermas, 1962: 41). Daha açık olarak bunun yolu sistemle yaşantı-dünyası arasındaki çarpık ilişkilerin yeniden düzenlenmesidir. Bunun için de sistemin yaşantı-dünyası üzerindeki aşırı etkisini azaltacak, yaşantı-dünyasının ise sistem üzerindeki zayıf etkisini güçlendirecek önlemlerin alınması gereklidir. Bu noktada da yaşantı-dünyasını temellendiren iletişimin önemi bir kez daha ön plana çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Habermas çağdaş toplumun sorunlarının sistem içinde yapılacak ve sitemin daha iyi işlemesini sağlayacak iyileştirmelerle değil, yaşantı-dünyasının rasyonelleşmesi ve böylelikle sistemin işleyişi üzerindeki etkisinin güçlendirilmesi ile mümkün olabileceğini savunur (Ritzer, 1996: 589-590). Bu noktada da yaşantı-dünyasında iletişimsel eylemlerde bulunan toplumsal hareketlerin kamusal alanda devreye girerek etkili olacaklarını ümit eder.

Özet

AMAÇ 1

Jürgen Habermas'ın genel yaklaşımını açıklamak.

Habermas'ın geliştirmeye çalıştığı eleştirel toplum kuramı, Frankfurt Okulu'nun eleştirel toplum düşüncesi ile yakından bağlantılıdır. Öte yandan Habermas, araçsal akla eleştirel yaklaşmakla birlikte Aydınlanmacı akıl projesini reddetmez. Habermas, modern dünyanın araçsal rasyonalite tarafından tamamen tahrif edilmesinin hiçbir zaman mümkün olmadığına, özgürleştirici potansiyele sahip başka 'rasyonel' düşünme biçimlerinin olduğuna inanır. Habermas, "Frankfurt Okulunun kapitalist 'burjuva' toplumunun bazı olumlu yanlarını belirlemeyi başaramayan yaygın düşüncelerinden de uzaklaşır" (Layder, 2006: 251). Bununla birlikte Habermas'ın çalışmaları geniş çevrelerce neo-Marksist çalışmalar olarak kabul edilir. Habermas'ın projesi kendi deyimiyle "tamamlanmamış bir proje" olarak gördüğü moderniteyi bir tamamlama projesi olarak görülebilir. Bu açıdan Habermas'ın görüşleri modernitenin sona erdiğini ilan eden post-modernistlerden ve de post-yapısalcılardan da ayrılır. Habermas, içinde Marx, Durkeim, Weber, Mead, Parsons, Schutz gibi çok sayıda sosyal kuramcının içerildiği kapsamlı bir eleştirel teori geliştirmeye çalışır. Habermas, post-yapısalcı ve post-modernist yazarlardan farklı olarak bu teorilerin faydalarına inanan ve büyük boy bir teori geliştirmeye çalışan tek çağdaş düşünür olarak görülür.

AMAÇ 2

Habermas'ın çalışmalarında kamusallığın önemini açıklamak.

Habermas'ın *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı çalışmasına konu olan kamusallık kavramının genel olarak çalışmalarında önemli bir yeri vardır. Habermas'ın, vatandaşlar arasında şeffaf, açık ve akılcı tartışmaya dayalı olarak oluşan kamusallığa yönelik ilgisi demokrasiye vermiş olduğu önemden kaynaklanır. Ona göre kamusallık, devlete ait resmi olmayan bir alan olarak 18. yüzyılda devlet ile toplumun burjuva kesimi arasında, yani bir burjuva kamusallığı olarak ortaya çıktı. Habermas için burada önemli olan nokta kamusallığın eşit koşullarda ve hür bir iradeyle tartışmalara katılmak için gerekli olan iletişim koşullarının sağlandığı bir alanda şekillenmesi ve yöneticileri meşruluğa zorlayan eleştirel bir kamuoyu olarak ortaya çıkmış olmasıydı. Süreç içinde iletişim ağının ticarileşmesi, bürokratikleşmenin ve devlet müdahaleciliğinin artması gibi temel dönüşümlerle birlikte kamusallık özerkliğini, eleştirelliğini ve düşünce üretme işlevlerini yitirmekle kalmayıp kolayca yönlendirilebilen/manipüle edilebilen bir kamuoyuna dönüşmüştür. Yine de Habermas kamusallığın yeniden genişletilebileceğini ve demokratikleşme sürecinde yaşanan sorunların çözümü sürecinde kamusal bir iletişim temeli oluşturulabileceğini ümit eder.

AMAÇ 3

Habermas'ın bilgi formlarını sıralamak.

Habermas, erken dönem çalışmalarında sosyal teorisini üzerinde temellendireceği bir bilgi kuramını *Bilgi* ve *İnsansal İlgiler* adlı ünlü çalışmasında özetler. Bu çalışmada Habermas üç tür bilgi formu ile bunlara karşılık gelen üç tür bilişsel ilgi ve eylem/deneyim alanı ayırt eder. **Birinci** bilgi formu klasik pozitivizmde görülen *empirik-analitik (araçsal)* bilgi olup bu bilgi türünün arkasında yatan temel bilişsel ilgi/çıkar çevreye, insanlara ve genel olarak toplumlara uygulanabilen *teknik kontrol*dür. Bu bilgi formu ile ona karşılık gelen *teknik ilgi*/çıkar *materyal dünyada çalışma/emek* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir. **İkinci** bilgi formunu *hermeneutik (iletişimsel) bilgi* oluşturmaktadır ve bu bilgi türünün temel ilgisi dünyayı anlamaktır. Bu bilgi formu ile ona karşılık gelen ilgi/çıkar ise *kültürel alanda etkileşim* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir. **Üçüncü** bilgi formu ise *eleştirel bilgi* olup bu aynı zamanda Frankfurt Okulu ile Habermas'ın benimsediği bir bilgi sistemidir. Diğer iki bilgi sisteminden farklı olarak eleştirel bilgi temel olarak ezilenlerin *özgürlüğü/kurtuluşu* ile *ilgili*dir ve *tahakküm (domination)* olarak tanımlanabilecek bir eylem ya da deneyim alanı ile ilişkilidir. Habermas'ın önceleri sosyal teoriyi bu üç bilgi formunun kapsandığı bilgi teorisi üzerinde temellendirmeye çalışmakla birlikte süreç içerisinde bu amacından giderek uzaklaştığı savunulur.

AMAÇ 4

Habermas'ın meşruiyet krizi kavramını tanımlamak.

Habermas'ın *Meşruiyet Krizi* çalışmasında ele aldığı *meşruiyet* krizleri düşüncesi devletin önemli bir role sahip olduğu "örgütlü" ya da geç kapitalizmde meşruiyet (meşru güç, otorite) sorunuyla ilgilidir. Habermas, kapitalizmin günümüzde de ekonomik krizlerle karşı karşıya olmakla birlikte geç kapitalist dönemde önemli bir role sahip olan devletin müdahalesiyle bu krizlerin aşılabileceğini ancak bu sefer de devletin ekonomik alandaki krizleri çözerken diğer toplumsal alanlarda sırasıyla birbirini tetikleyen krizlere yol açabileceğini düşünür. Habermas, geç kapitalist toplumda ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel sistem çıkışlı olarak birbirini tetikleyebilen dört olası kriz eğilimi belirler: *ekonomik krizler, rasyonalite krizleri, meşruiyet krizleri ve motivasyon krizleri*. Habermas, ekonomik sistemdeki krizler ile siyasal sistemdeki rasyonalite krizlerini, bu iki (ekonomik ve siyasal) sistemden oluşan topluma verdiği adla **sistem** krizleri olarak değerlendirir. Meşruiyet ve motivasyon krizlerini ise toplumsal-kültürel sistemle (yani yaşantı-dünyasıyla) ilişkili *kimlik krizleri* olarak değerlendirir (Habermas, 1976: 45) ve geç kapitalist toplumu vurabilecek asıl önemli krizlerin ekonomik değil bir anlamda düşünsel krizler olduğunu savunur.

AMAÇ 5

Habermas'ın sosyal teorisini özetlemek.

Habermas başyapıtı olarak kabul edilen *İletişimsel Eylem Kuramı* adlı çalışmasında önceki çalışmalarında başlama noktası olarak ele aldığı eylem tipolojisini *amaçsal-rasyonel eylem* ve *iletişimsel eylem* adı altında yeniden formüle eder. Habermas'ın çalışmasında merkezi bir öneme sahip olan iletişimsel eylemler yaşantı-dünyası diye tanımladığı sosyo-kültürel bir toplumsal yaşam alanında gerçekleşir. Amaçsal-rasyonel eylemler ise *sistem* adını verdiği (ekonomik ve siyasal sistemden oluşan) toplumsal alanda gerçekleşir. Habermas, iletişimsel eylem kuramında bu iki eylem tipolojisini temellendiren yaşantı-dünyası ve sistem kavramlarıyla toplum kuramında var olan iki farklı bakış açısını, kendi deyimiyle *sosyalbilimsel çözümlemeye içten ve dıştan bakan iki kavram stratejisini* birleştirmeye çalışır. Habermas'a göre toplumu oluşturan sistem ile yaşantı-dünyası geçmiş dönemlerde içiçe iken toplumsal evrim sürecinde giderek birbirlerinden farklılaşmış ve bu süreçte güç ve para temelinde işleyen sistem mekanizmaları yaşantı-dünyasını kontrol etmeye başlamıştır. Habermas, araçsal eylem temelinde işleyen sistem mekanizmalarını modern toplumda gerekli görse de yaşantı-dünyasına sürekli müdahalelerinin **yaşantı-dünyasının kolonileşmesi** sürecine yol açtığını düşünür. Bu durum toplumsal yaşamın örgütlenmesinde doğa bilimlerini temellendiren *araçsal aklın iletişimsel akıl* karşısında zafer kazanarak hâkim hale gelmesi olarak anlaşılabilir. Habermas'a göre bunun çözümü ise araçsal aklın iletişimsel akılla tamamlanmasıdır. Nitekim Habermas'ın moderniteyi "tamamlanmamış bir proje" olarak tanımlarken de aslında "iletişimsel akılsallıkta bulunan potansiyelin noksan olarak hayata geçmesini' kastettiği bilinmektedir (Habermas, 1985'ten aktaran Callinicos, 2005: 420). Daha açık olarak yaşantı-dünyasının kolonileşmesine karşı çözüm, yaşantı-dünyasındaki rasyonalitenin ve rasyonel iletişimin sistem üzerinde etkili olacak düzeyde güçlendirilmesi ve bu bağlamda Habermas'ın "yeni politikalar" dediği barış, çevreci ve benzeri toplumsal hareketlerin kolonileştirmeye karşı yaşantı-dünyasını etkin kılmaya çalışması ile mümkün olabilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Habermas'ın çalışmaları aşağıdaki yaklaşımlardan hangisiyle yakından bağlantılıdır?

a. Etnometodoloji
b. Fenomenoloji
c. Pozitivizm
d. Frankfurt Okulu
e. İşlevselcilik

2. Habermas'a göre aşağıdakilerden hangisi kamusallığın özelliklerinden biri **değildir?**

a. Açık ve akılcı tartışmaya dayalı olması
b. Devlete bağımlı olması
c. Müzakereye dayalı görüşlerin iletilmesini sağlaması
d. Devlet ile toplum arasında aracılık yapması
e. Yönetimi/yöneticileri meşru olmaya zorlaması

3. Habermas'a göre pozitivizmde görülen bilgi formu aşağıdakilerden hangisidir?

a. Tarihsel-hermeneutik bilgi
b. Yorumbilgisel bilgi
c. Eleştirel bilgi
d. Kritik bilgi
e. Empirik-analitik bilgi

4. Doğa bilimlerinin bilgi kaynaklarından salt birini değil tek bilgi kaynağını temsil ettiğini bu nedenle tüm geçerli bilgi iddialarının doğa bilimlerinde bulunan araştırma yöntemlerine uymak zorunda olduğunu savunan yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

a. Hermeneutik
b. Pragmatizm
c. Bilimcilik
d. Karar vericilik
e. Doğalcılık

5. Tarihsel-hermeneutik bilgiye karşılık gelen ilgi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Pratik anlama
b. Teknik ilgi
c. Özgürleşme
d. Kurtuluş
e. Doğayı kontrol etme

6. Aşağıdakilerden hangisi Habermas'ın **temel** amaçlarından biridir?

a. Sitemin ilgası
b. Sınıfsız toplum
c. Çarpıtılmamış iletişim
d. Araçsal aklın terkedilmesi
e. Modernite projesinin terkedilmesi

7. Aşağıdaki kavramlardan hangisi Habermas'ın çalışmalarında kullandığı **temel** kavramlardan biri **değildir?**

a. İletişimsel eylem
b. Dil
c. Emek
d. Etkileşim
e. Kolektif bilinç

8. Habermas'ın toplumsal-kültürel sistemle ilişkilendirdiği kimlik krizleri aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

a. Ekonomik ve meşruiyet krizleri
b. Meşruiyet ve motivasyon krizleri
c. Rasyonalite ve motivasyon krizleri
d. Ekonomik ve rasyonalite krizleri
e. Politik ve ekonomik krizler

9. Habermas'ın çalışmalarında merkezi bir öneme sahip olan iletişimsel eylemler aşağıdaki alanlardan hangisinde gerçekleşir?

a. Ekonomik sistemde
b. Siyasal sistemde
c. Devlet yapısında
d. Yaşantı-dünyasında
e. Bürokratik yapıda

10. Aşağıdakilerden hangisi toplumu üyelerin iç perspektifinden kavrayan yaklaşımlardan biridir?

a. Toplumsal organizmacılık
b. Pozitivizm
c. Yapısal işlevselcilik
d. Marksizm
e. Fenomenoloji

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Kamusallığın Yapısal Dönüşümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Bilgi ve İnsansal İlgiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Bilgi ve İnsansal İlgiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Bilgi ve İnsansal İlgiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Toplumsal Eylem ve Toplumsal Sistem Kavramları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Toplumsal Eylem ve Toplumsal Sistem Kavramları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Meşruiyet Krizi " konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "İletişimsel Eylem Kuramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "İletişimsel Eylem Kuramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Karar vericilik (decisionism) ahlâk, siyaset ya da hukuk gibi alanlarda bir karara ulaşmayı sağlayacak nesnel temeller bulunmadığını, bu türden konularda bir karara ulaşmak için genel geçer ölçütlerden yoksun olduğumuzu savunan görüş olarak tanımlanmaktadır (Mautner, 2000: 122). Bir diğer alternatif tanıma göre, karar vericilik değer yargılarının, (örneğin, ahlâk, güzellik veya sanat eserlerinin değerleri konusundaki yargıların) rasyonel çözünürlüğe elverişli olmadığını ve bu yüzden sadece geçici öznel heveslere dayalı keyfi kararlar ile çözülebilir olduğunu savunan bir görüştür. Habermas karar vericiliği, geç kapitalist toplumda pozitivizme ve de araçsal aklın yaygınlığına bağlar. Habermas'ın erken dönem çalışmalarının çoğunun karar vericiliğe karşı olarak etik ve siyasal kararları temellendiren amaçlar ve değerler üzerinde rasyonel bir tartışmanın hem mümkün hem de gerekli olduğunu göstermeye çalışmakla ilgili olduğu savunulur (Edgar, 2006: 36).

Sıra Sizde 2

Marx'ın toplum modeli *ekonomik altyapı* ile *siyasal ve ideolojik üstyapı* arasındaki önemi vurgularken Habermas'ın modeli *ekonomik ve siyasal sistem* ile *sosyo-kültürel yaşantı-dünyası* arasındaki ayırımı vurgular. Daha açık bir ifadeyle Mark'ın toplum modelinde devlet üstyapı içinde ele alınırken, Habermas'ın modelinde devlet ekonomi ile birlikte sistem dediği toplumsal alanı oluşturur. Habermas, Marx'ın toplum modelinin tek taraflı bir ekonomik determinizme dayandığını düşünür. Kendi modelinde ise sistem ile yaşantı-dünyası arasında sadece karşılıklı bir nedensel ilişki olmadığını fakat sistemi temellendiren amaçsal rasyonel eylemlerin şekillenmesinde yaşantı-dünyasının önemli bir rol oynadığını varsayar (Scott, 1995: 243).

Sıra Sizde 3

Habermas'a göre ekonomik çıkarlara dayalı emek hareketlerinden farklı olarak yeni toplumsal hareketler yaşantı-dünyasının özgürleşmesine yönelik kimlik, yaşam stili ve kültürel alanla ilgili taleplere sahiptirler. Bu açıdan yeni toplumsal hareketler ekonomik çıkarlardan çok yaşantı-dünyasının kolonileştirilmesine karşı tepki hareketleridir. Yeni toplumsal hareketler özellikle yaşantı-dünyasının rasyonelleşmesi, kamusallığın ve kamusal alanın genişlemesi, çarpıtılmış iletişimin dönüştürülmesi, demokratikleşme sürecinin iyileştirilmesi ve meşruiyetin sağlanması açısından önemlidir. Özetle Habermas'ın teorik projesinde kamusal alanda yer alan yeni toplumsal hareketler demokrasinin vazgeçilmezleri olarak yerlerini alırlar.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Bottomore, T. (1993). **Marksist Düşünce Sözlüğü**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Callinicos, A. (2005). **Toplum Kuramı**, Tarihsel Bir Bakış, İstanbul: İletişim Yayınları

Cantek, L. (1998). "Kamusallığın Dönüşüm Serüveni", **Virgül** 5, Pusula Yayıncılık.

Edgar, A. (2006). **Habermas: The Key Concepts**, London: Routledge.

Edwards, G. (2004). "Habermas and New Social Movements: What's New?" içinde N. Crossley& J. M. Roberts (Der.) **After Habermas**, Malden: Blackwell. (Erişim tarihi: 19.05.2011) http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-954X.2004.00476.x/pdf

Giddens, A. (1987). **Social Theory and Modern Sociology**, Cambridge: Polity Press.

Habermas, J. (1962). **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Habermas, J. (1968). **Bilgi ve İnsansal İlgiler**, İstanbul: Küyerel Yayınları, 1997.

Habermas, J. (1968). **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, YKY: İstanbul, 1993.

Habermas, J. (1970). **Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.

Habermas, J. (1972). **Towards a Rational Society**, Londra: Heinemann.

Habermas, J. (1976). **Legitimation Crisis**, London: Heinemann. (Erişim tarihi: 17.05.2011) http://www.wehavephotoshop.com/PHILOSOPHY%20NOW/PHILOSOPHY/Habermas/J%FCrgen%20Habermas%20Legitimation%20Crisis.pdf

Habermas, J. (1981). **İletişimsel Eylem Kuramı, I-II**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Habermas, J.(1985). "Modernity-An Incomplete Project" içinde H. Foster (ed.) **Postmodern Culture**, Londra. (Erişim tarihi: 17.05.2011) http://www.aphotostudent.com/wp-content/uploads/2009/11/habermas_modernityproject.pdf

Layder, D.(2006). **Sosyal Teoriye Giriş**, İstanbul: Küre Yayınları

Marshall, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mautner, T. (2000). **The Penguin Dictionary of Philosophy**, London: Penguin Books.

Ritzer; G. (1996). **Sociological Theory**, New York: McGraw-Hill.

Scott, J. (1995). **Sociological Theory: Contemporary Debates**, Cheltenham: Edward Elgar

Skinner, Q. (1991). **Çağdaş Temel Kuramlar**, Ankara: Vadi Yayınları

Slattery, M. (2008). **Sosyolojide Temel Fikirler**, İstanbul: Sentez Yayıncılık

Swingewood, A. (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Modern döneme ilişkin güven ve risk ortamının ne olduğunu ayırt edebilecek,
- Modernliğin düşünümselliğini açıklayabilecek,
- Küreselleşmenin boyutlarını analiz edebilecek,
- Yapılaşma kuramını özetleyebilecek,
- Düşünümsel aktörlerin kendilerini nasıl inşa ettiklerini ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Modernlik
- Geç Modernlik
- Ontolojik Güvenlik ve Risk
- Uzam-Zaman Uzaklaşması
- Yapılaşma
- Düşünümsel Aktörler

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Anthony Giddens: Modernlik/Geç Modernlik ve Yapılaşma Kuramı

- GİRİŞ: YAŞAMI VE SOSYOLOJİYE BAKIŞI
- MODERN ÖNCESİ VE MODERNLİK
- MODERNLİĞİN SÜREKSİZLİKLERİ
- MODERNLİĞİN DİNAMİKLERİ
- GEÇ MODERNLİK VE POSTMODERNLİK
- GEÇ MODERNLİKTE RİSKLER
- YAPILAŞMA KURAMI VE YAPININ İKİLİĞİ
- ELEŞTİRİLER

Anthony Giddens: Modernlik/Geç Modernlik ve Yapılaşma Kuramı

GİRİŞ: YAŞAMI VE SOSYOLOJİYE BAKIŞI

Giddens, modernliğin sonuçlarının tartışıldığı günümüze nispeten özgün kabul edebileceğimiz düşüncelere sahip olarak bizlere serimlediği düşünceleri ile sosyolojide yeni bir ufuk açmıştır. Toplumsal kuramını epistomolojik ve ontolojik yaklaşımlardan yola çıkarak değerlendirmiş ve toplumsal ilişkilerin analizini anlamak için ontolojik yaklaşımın önemli olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede günümüz sosyolojisinde önemli bir konuma sahip olan Giddens, hem bir teori oluşturma hem de bir eylem adamı olma çabası içinde olmuştur. Onun üç temel kuramını modernlik/geç modernlik, küreselleşme ve yapılaşma meseleleri olarak sıralamak mümkündür.

Giddens makro ve mikro kuramcıların yöntemlerinden farklılaşmış, geleneksel ve dualist yaklaşımlardan uzaklaşmaya çalışmıştır. Sosyolojide kökleşmiş karşıtlıkları reddeden bir çaba içinde olmuştur. Böylece yorumsamacı sosyolojinin bazı yönlerini daha geleneksel yapısalcı sosyolojinin unsurları ile uzlaştırma denemesinde bulunmuştur. O, toplumsal yaşamın evrensel yasalarının bulunmadığını, yapının dışsal olarak ve tek faktörlü olarak davranışlarımızı belirlemediğini kabul etmekte ve aynı zamanda Parsonscu bakışın işlevselliğini de reddetmektedir (Layder 2006:185-186). Giddens, birey-toplum düalizmine karşı çıkan ve yeniden üretilen pratikler üzerine yoğunlaşan bir sosyolog olmuştur.

Düalizmlerin hiçbir teorik dönüşümü sağlamaya uygun olmadığını belirten Giddens (2003:7), birey-toplum (yapı/fail) karşıtlığından söz etmek yerine, bu ikili yapıların karşıtlıktan oluşan dönüşümselliklerini hesaba katmak gerektiğini savunmuştur.

YAŞAMI

Giddens, Edmonton, 1938'de Londra'da orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası ulaşım sektöründe çalışan bir memurdur. Giddens, ailesinde üniversite öğrenimi gören ilk kişidir. Lisans eğitimini 1959 yılında Hull Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Yüksek lisansını London School of Economics'ten, doktorasını ise 1974 yılında Cambridge'de tamamlamıştır. Hull Üniversitesinden mezuniyetinden sonra akademik çalışmalarına devam eden Giddens, İngiltere'de Leicester ve Cambridge, ABD'de California üniversitelerinde dersler vermiştir. 1961 yılında Leicester Üniversitesi'nde Sosyal psikoloji dersleri vermeye başlamıştır. Bu sıralarda güncel Britanya sosyolojisinde kendi orijinal katkılarını oluşturmaya başladığı belirtilmektedir. 1969 yılında Cambridge Üniversitesi'nde geldiği pozisyonla İktisat Fakültesi bünyesinde kurulacak olan Sosyal ve Siyasi Bilimler Komitesi'nin oluşumunda önemli bir rol üstlendi. 1987 yılında İktisat Fakültesi'ne profesör olarak atandı. 1997 yılından 2003 yılına kadar London School of Economics'in yöneticisi ve Kamu Politikaları Araştırma Enstitüsü Danışma Kurulu üyesi olarak görev yaptı. Giddens aynı zamanda eski Başbakanı Tony Blair'in danışmanlığını yürüttü. "Üçüncü Yol" olarak bilinen politik yaklaşımı Tony Blair'in olduğu gibi Bill Clinton'ın da politikalarında önemli bir rehber görevi görmüştür. Giddens Britanya politikasında söz sahibi olan önemli politik figürlerden biri ve düşünce kuruluşu Politika Ağı'nın araştırma ve uygulamalarına büyük katkı sağlayan bir isimdir. 29 dilde yayımlanan 34'ten fazla kitabıyla, yılda birden fazla kitap yayınlamış bir yazardır.

http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fi/anthony-giddens-23592.aspx.(26.04.2011).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Anthony_Giddens#Ya.C5.9Fam_.C3.96yk.C3.BCs.C3.BC (26.04.2011).

DİKKAT

Giddens Sosyoloji'de kuramını oluştururken, bir yandan işlevselcilik ve yapısalcılık, diğer yandan yorumsamacı yaklaşımları birbirleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler üzerinden giderek oluşturmaya çalışmıştır. Böylece toplumların, hem kurumsal işlevler düzeyini hem de tarihsel ve anlamsal değişimler alanını bir araya getirerek kapsayıcı bir metodik deneme yaparak kuramını oluşturmuştur. Sosyolojinin metodik olarak yeniden üretilen pratikler üzerine odaklanması gerektiğinden söz eder (Giddens 1999: 4; Giddens 2003: 7).

Dolayısı ile Giddens, metodik bağlamda kuram oluşturmayı çağın genel eleştirilerini dikkate alan bir biçimde değerlendirme olanağına sahip olmuştur.

Özellikle *Sosyolojik Metodun Yeni Kuralları* (2003:6) kitabında Durkheim'ın pozitivist açıklamalarını önemsemekle birlikte, onun metodunu eleştiriye tabi tutmuştur. Ancak kendisinin Durkheimci gelenekten beslendiğini, bunun yanı sıra Marx ve Weber'in düşünce ve metodlarından etkilendiğini fakat kendisinin bu geleneksel anlayışın üzerine yeni dediği işlevselci, yapısalcı, anlamacı ve tarihselci prespektifleri harmanlayarak bir kuram inşa ettiğini belirtmektedir (Giddens & Pierson 1998: 8-9; Giddens 1984: xi-vvi). Bu inşacı kuramını reflektivist ya da düşünümsel/dönüşümsel olarak adlandırdığı görülmektedir

DİKKAT

Refleksivite (reflexivity) kavramı birçok anlama gelmekle birlikte "...dilin, düşüncenin, zihnin veya bir disiplinin kendi üzerine dönme gücü veya yeteneği, düşünümsellik anlamında zihnin kendi üzerine dönmesi, kendisinin hem öznesi hem de nesnesi olma kapasitesi, bilincin kendi özbilincine sahip olması durumu, bir bilgi dalı ya da disiplinin bir teori veya ideolojinin araştırma konusu ya da düşünce-nesnesi bağlamında benimsediği bakış açısı, yöntem veya stratejileri söz konusu yöntem veya stratejilerle bunları kullanarak ulaştığı düşünce ya da teorilere de uygulaması durumu...."v.b. anlamlara gelmektedir (*Paradigma Felsefe Sözlüğü,* Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000'den aktarılan Giddens 2003: 9 çevirisini yapan Ü. Tatıcan ve B. Balkız).

Sosyolojinin kendine özgü entelektüel bir disiplin olduğunu ileri süren Giddens, klasik sosyologların kuramlarını indirgemeci olarak niteler. Tarihin doğrusal bir çizgide gelişmediğinden, birçok kırılma ve çatışma noktalarını içinde barındıran bir süreç olduğundan söz eder. Bu nedenle sosyolojide pozitivist varsayımlar yerine, yapı ile eylemin soyut problemlerini vurgulayan bir yaklaşımın gereğinin önemini vurgular (Tucker 1998:24). Sosyoloji ne doğa bilimi, ne de bilim olmayan bir alandır. Ona göre sosyoloji, kendi sorunsalını yansıtan özelliğe sahip bir bilimdir (Giddens 1991a:19).

Giddens'a göre, yorumsamacı/hermeneutik sosyolojilerin eksiği yapıdır, katkısı ise eylemde insan öznelerin belirleyiciliğidir. İşlevselci ve yapısalcılar ise, zorlama, güç, organizasyon gibi kavramlarla topluma vurgu yaparlar. Eksiklikleri ise aktörleri büyük güçlerin oyuncağı olarak ele almaları, insan failliğini değerlerin içselleştirilmesine indirgemeleri, onların toplumsal hayattaki aktifliğini ihmal etmeleri ve normların müzakereye açık olduğunu görememeleridir. Aslında Giddens birbirine zıt olan işlevselci-holistik ve sembolik etkileşimci-aksiyonel ontolojik yaklaşımlardaki benzerliğin farkındadır (Giddens 2003:188).

Giddens, günümüz toplumlarının bir geçiş sürecinde olduklarını, sosyal bilimcilerin, bu süreci değişik isimlerle adlandırdıklarını, örneğin; bilgi toplumu, bilişim toplumu, tüketim toplumu gibi yeni bir aşama olarak yorumlayanlar olduğu gibi, post modern, postmodernizm, sanayi sonrası toplum, kapitalizm-sonrası toplum gibi önceki dönemin tasfiyesine ilişkin görüşleri ön plana çıkaranların da bulunduğunu belirtmektedir (Giddens 1994:10; Giddens 1990:2).

Öncelikle toplumların günümüzde post-modern döneme geçtiği iddasını reddeden Giddens, aksine günümüzde modernliğin sonuçlarının giderek radikalleştiğini ve evrensel bir boyut alarak toplumları sarıp-sarmaladığını belirtir.

Bu konuda söz edilmesi gereken bir başka kavram da çifte yorumsama veya hermeneutiktir. Bu düşüncenin kısmen mantıksal kısmen de empirik olduğuna değinir. Bütün sosyal bilimler hermeneutik özellik gösterirler. Betimlenecek bir olayın içinde yer almak demek, karşılıklı olarak bilgininin sıradan aktörler ve sosyal bilimciler tarafından paylaşılması anlamına gelmektedir. Sosyolojik kavramlar gündelik eylemin içinden çekilip çıkartılamaz (Giddens 2003: 18). Sosyolojik bilgi, toplumsal yaşam alanına sarmal bir şekilde girip çıkan bir süreçtir. Bu sürecin tamalayıcı bir parçası olarak sosyoloji hem kendini hem de toplumsal alanı yeniden yapılandırır (Giddens 1994: 21). Sıradan aktörlerin gündelik yaşama dair atfettikleri anlamlar ile o kültürün içinden gelen sosyoloğun teorik açıklamaları örtüşünce çifte hermeneutik dediğimiz durum oluşur. Buna Türkiye'den bir örnek olarak "hortumculuk" kavramını verebiliriz. Bu kavram, tüm nesneleri içine alan korkunç bir doğa olayı olan hortum ile devletin maddi olanaklarını kendi çıkarları için sahiplenenlerin ve bunu alışkanlık haline getirenlerin içinde bulundukları durumu tanımlamayı ifade eder.

SIRA SİZDE 1

Giddens, sosyolojiyi nasıl bir bilim olarak değerlendirir? Açıklayınız.

Bu bölümde Giddens'ın görüşleri modern öncesi ve modern dönem ile geç kapitalist dönem bağlamında ele alınmakta, geç kapitalist dönemde küreselleşme sürecinin oluşumu ve gelişimi ile yapılaşma kuramı çerçevesinde yapılaşma usulleri, sosyal ilişki ve rutinlikler ile bölgeselleşme ve düşünümsel aktör kavramları üzerinde durulmaktadır.

MODERN ÖNCESİ VE MODERNLİK

Modern öncesi dönem ile modern dönem arasında genelleştirilmiş karşılaştırmaların yapılmasının son derece riskli bir uğraş olduğunu belirtmekle birlikte Giddens, her iki döneme ilişkin süreksizliklerin varlığını açıkça ortaya koymanın mümkün olduğundan söz etmektedir. Bu nedenle Giddens söz konusu iki dönemin karşılaştırmasını güven ve risk değişkenleri üzerinden yapmaktadır. Modernliği, 17. Yüzyılda Avrupa'da başlayan ve daha sonra tüm dünyayı etkisi altına alan bir toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olarak tanımlar. Ancak bu tanımın zaman süreci ve coğrafi bağlamından daha fazla bir şeyi ifade ettiğine değinir. Günümüzde modernliğin yeteri kadar anlaşılamadığını vurgulayan Giddens, modernliğin doğasına bakılmasının sosyolojik analizler için kaçınılmaz olduğunu öne sürer (Giddens 1994: 9-11).

Modern öncesi ve modern kültürleri karşılaştırmada "güven" önemli midir, sorusuna Giddens'ın verdiği yanıt şöyledir: Kişinin kendini dünyada güvende hissetmesini anlatan ve diğer insanlarla bir arada yaşamasını olanaklı kılan güven odaklı "ontolojik/varlıksal güvenlik" olgusu, insani varoluşun temel bir özelliğidir (Layder 2006:193). Bu nedenle ontolojik güvenliğin temelinin genellikle ilk çocukluk döneminde oluşturulduğunu belirten Giddens, yetişkinlik dönemi rutinleriyle devam ettirildiğini öne sürer. Yaşantımızdaki toplumsal pratiklerin birçoğu rutinler tarafından sürdürüldüğü için güvenirliği, hayatımızda onun rutin doğası aracılığıyla deneyimleriz ve dünyanın ontolojik statüsünü sorgusuz sualsiz kabul ederiz. Modern-öncesi toplumlarda geleneksel kurumlardaki güvenirlik ve rutinler, dünyanın olumsallığını gizlerdi. Akrabalık ve cemaat, zaman ve uzam boyunca güvenilir bir biçimde eylemleri yapılandıran bağlar yaratırdı. Din, deneyimi güvenilir şekilde düzenleyen bir kozmoloji oluştururdu. Geleneğin kendisi tanımı gereği bir rutin olduğu için toplumsal ve doğa olaylarını yapılandırırdı fakat modern toplumlarda bu kurumsal ortamların hiçbiri güçlü bir güvenirlik ve ontolojik güvenlik hissi yaratmamaktadır. Giddens'a göre bu ihtiyaçlar farklı şekillerde karşılanır: Rutin, soyut sistemlerle bütünleşmiştir, saf/arı ilişkiler cemaat ve akrabalığın yerine geçmiştir ve düşünümsel olarak inşa edilmiş bilgi sistemleri dini kozmolojilerin yerini almıştır. Sonuç, ontolojik güvensizliğin, -"gerçekliğin varoluşsal demir atması" ile bağlantılı olarak endişenin- geleneksel toplumlardan ziyade modern toplumlarda çok daha fazla görülüyor olmasıdır (Allan 2006: 273; Giddens 2000a: 39). Toprağa bağlı tarımsal üretimin hâkim olduğu modern öncesi kültürlerde zaman ve uzamın uzaklaşması, modern dönem ile karşılaştırıldığında göreceli olarak düşük düzeyde seyreder (Giddens 1990:100). Bunun anlamı, geleneksel toplumların zaman ve uzama yakından bağlı olduğudur. McLuhan'ın ifadesi ile söylersek, geleneksel dönemde bedenimizin uzandığı yere kadar ulaşma olanağımız bulunurken, elektronik çağda sinir sistemimiz dünyayı bir ağ gibi sarmaktadır (Özkök 1991: 156). McLuhan'ın bu ifadesi, zaman ve mekânın yakınlaşmasını getirmiştir. Giddens'ın görüşünde ise daha sonra değineceğimiz üzere "zaman ve uzamın" yerden/me-

kândan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu anlayış Giddens'da modern öncesi ve modern toplum karşılaştırmasının da özünü oluşturur. Çünkü modern dönemde "zamanın uzamla uzaklaşması" (bu kavramdan anlaşılması gereken, varlık ve yokluk olgularını birleştirecek biçimde düzenleme ve yeniden düzenleme özelliğine vurgu yapılmasıdır) durumu giderek artmıştır (Giddens 1994:20). Dolayısıyla Giddens'ın modern öncesi ve modern dönemi, güven ve risk ortamına dayalı olarak karşılaştırması daha anlamlı hale gelmiştir.

Modern Öncesi Dönemin Güven Ortamının Belirleyicileri

Giddens (1994:93), modern öncesi dönemin genel özelliklerini güven ortamı ve risk ortamı bakımından analiz eder. Güven ortamının belirleyicilerini 4 faktörle açıklar. Bunlar;

1. Zaman-uzam içindeki toplumsal bağları istikrarlı kılmada akrabalık ilişkileri düzenleyici bir rol üstlenir.
2. Tanıdık bir çevre sağlayan bir yer olarak yerel toplulukların varlığına/ağırlığına dikkat çeker.
3. İnsan yaşamının ve doğanın tanrısal bir yorumunu sağlayan inanç ve ritüel uygulama tarzları olarak dinsel kozmolojiler önemli bir yer tutar.
4. Bugün ile geleceği birbirine bağlayan geleneğin çevrilebilir bir özelliğe sahip olmasından dolayı geçmişe yönelik bir bağlantının söz konusu olduğunu vurgular (Giddens 1990: 100-102). Bu dört faktör modern öncesi dönemin temel güvenlik durumunu sağlayan toplumsal ilişki biçimleridir.

Modern Öncesi Dönemin Risk Ortamı

Giddens, modern öncesi dönemin risk ortamını ise şöyle değerlendirir;

1. Bulaşıcı hastalığın yaygınlığı, iklimin güvenilmezliği ve sel baskınları gibi doğal felaketler başta olmak üzere doğadan kaynaklanan tehdit ve tehlikeler mevcuttur.
2. Yağmacı ordular, yerel beyler, haydutlar ve hırsızlardan kaynaklanan insan şiddeti tehdidinin bulunmasıdır.
3. Dinsel kayradan yoksun kalma ya da kötü bir büyünün etkisine girme riskinin varlığıdır. Bu riskleri azaltmanın yollarının başında akrabalık ilişkileri, yerelleşmiş ilişkilerin önemi, dini inançlar ve bir rutin olan gelenekler gelmektedir (Giddens 1990: 102-108). Dolayısıyla bu açıklamalar, modern öncesi dönemde toplumların nasıl bir risk içinde olduklarını gösterir.

Modern Dönemde Güven ve Risk

Giddens (2010:13), modernite ya da gelenek-ötesi **(post-traditional)** toplumu, gelenek ve alışkanlığa ait kesinliklere ilişkin rasyonel bilginin yer aldığı bir düzen olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda modern dönemde yerinden çıkarma/yerinden edilme kavramı ile ifade ettiği soyut sistemlere yönelik güven ilişkilerinin nasıl olduğunu (Giddens 1994:93; Giddens 1990:102) üç kategoride değerlendirir:

1. Toplumsal bağları istikrarlı kılma aracı olarak dostluk ya da cinsel (akrabalık) yakınlıkla ilgili kişisel ilişkiler, 2. Belirsiz zaman aralıklarındaki ilişkileri istikrarlı kılma yolu olarak soyut sistemler (açılımlı mekanizmalar), 3. Geçmiş ile geleceği bağlantılandırma tarzı olarak karşı-olgusal, geleceğe yönelik düşünce. Bu durumu post-geleneksel dönem olarak değerlendiren Giddens, post-geleneksel dönemi modernliğin bir parçası olarak nitelemektedir. Modern dünya daha önce yaşanan dönemlerden farklı değildir, aksine modernitenin ileri bir aşamasıdır ki, geç-

mişin eğilimlerini ve güçlerini yansıtır (Slattery 2007: 419). Bu özelliklerinden dolayı Giddens bu dönemi **geç modern dönem** olarak isimlendirir.

Modern toplumsal kurumların gelişimi ile güven ve risk, güven ve tehlike ilişkilerinin bir şekilde dengelenmesi durumunun ortaya çıktığını belirten Giddens (1994:93-98), modernliğin risk ortamını; modernliğin düşünümselliğinden kaynaklanan tehdit ve tehlikeler, savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan insan şiddeti tehdidi ve modernliğin düşünümselliğinin benliğe uygulanmasından kaynaklanan kişisel anlamlılık tehdidi olarak sıralar. Dolayısıyla modernliğin günümüzde yaşanan risk ve tehlikelerinin toplumun varlığını tehdit etmekle birlikte bu risk ve tehlikelerin karşıtlıklar içinde kendini yeniden dönüştürme imkânının bulunduğuna işaret eder. Bu durum toplumların geçiş dönemlerine ilişin yaşanmışlıklarını ifade eder ve modernliğin süreksizliğini ortaya çıkarır. Buradan radikalleşen modernliğe doğru bir gidişin olduğunu ileri sürer (Tucker 1998: 145).

SIRA SİZDE 2

Modern öncesi ve modern dönemi güven ortamları bakımından karşılaştırınız.

MODERNLİĞİN SÜREKSİZLİKLERİ

Giddens'ın modernliğin süreksizlikleri (the discontinuities of modernity) konusunda söylemek istediği, modern toplumsal kurumların birçok bakımdan benzersiz oldukları, diğer bir ifade ile geleneksel toplum düzeni anlayışını yansıtmadığıdır. İnsanlık tarihinin süreksizlikler ile belirlendiği ve doğrusal bir gelişim çizgisine sahip olmadığı bilinen bir gerçekliktir. Giddens burada insanlık tarihini süreksizlik bağlamında bir bütün olarak açıklamaya ve analize girişmez, onu ilgilendiren daha çok modern dönemle ilişkili olan süreksizlik ya da süreksizlikler toplamıdır (Giddens 1990: 5). Toplumlardaki gelişmelerinin kesintiye uğramışlık ile varlığını sürdürdüğünü ifade eder.

Modern yaşam tarzları, geleneksel toplumsal düzen çeşitlerinden benzeri görülmedik bir biçimde ayrışmakta ve modernliğin getirdiği dönüşümler gerek yaygınlık gerekse yoğunluk bakımından önceki döneme özgü değişim biçimlerinden oldukça farklılık göstermektedir. Bu farklılık yaygınlık açısından bakıldığında, küresel düzeyde bir toplumsal ilişki ve etkileşim biçimlerinin kurulmasına, yoğunluk bakımından ise gündelik yaşamımızın en mahrem ve kişisel özelliklerini değiştirme biçiminde etkili olmuştur. Kuşkusuz geleneksel ile modern arasında belli noktalarda sürekliliklerin var olduğu inkâr edilemez. Ancak tarihsel zaman içerisinde ortaya çıkan değişikliklerin dramatik etkisi iledir ki bunları yorumlarken önceki döneme ait yereleşik bilgilerimizin sınırlılığını hiç aklımıza getirmedik. Oysa klasik sosyologların toplumsal evrimcilik anlayışı (ister işlevselcilik isterse çatışmacı kuramcılar olsun) modernliğin süreksizlikçi (discontinuist) karakterinin fark edilmesini, deyim yerindeyse, engelleyen bir faktör olmuştur (Giddens 1990:5-6).

Evrimci açıklamaların genel anlamda "büyük anlatıları" temsil ettiğine değinen Giddens, evrimcilerin tarihi, insanlıkla ilgili olaylar karmaşasını sistematik bir tablo düzeni içerisine sokarak yine olaylar dizisinin yardımı ile anlatmaya çalıştıklarından söz eder. Giddens'a göre toplumsal evrimciliğin yapısını bozmak demek, tarihin bir bütünmüş ya da belirli bazı birleştirici örgütlenme ve dönüşüm ilkelerini yansıtıyormuş gibi görülemeyeceğini kabul etmek anlamına gelir. Fakat bu durum görünürde bir kaos ya da sonsuz sayıda farklı tarihler yazılabileceği biçiminde de yorumlanmamalıdır. Çünkü tarihsel geçişin analizi, bizi aynı zamanda o dönemin belli karakterlerin tanımlanabilecek ve haklarında genellemeler yapılabilecek bir niteliğin varlığına da götürür. Dolayısı ile açıklama sistematiğinin yapısını bozmak, bize yalnızca modernliğin incelenmesini sadeleştir-

mekle kalmayacak, aynı zamanda post-modern değerlendirmelere ilişkin tartışmaların odak noktasını da yeniden görmemize yardımcı olacaktır (Giddens 1994:12-13; Giddens 1990: 5-6)

Modern Öncesi ve Modern Dönemin Süreksizliklerinin Karşılaştırılması

Giddens & Pierson (1998: 90), modern toplumu endüstriyel uygarlıkla ilişkili olarak üç kategoride değerlendirmektedirler: **i.** İnsan ilişkileri tarafından dünya düşüncesinin dönüşümüne açık davranışlar seti, **ii.** Ekonomik kurumların karmaşıklığı, endüstri üretimi ve pazar ekonomisi ve **iii.** Kitle demokrasisi ve ulus-devleti de içine alan politik kurumlar. Bu çerçeveden yaklaşıldığında, Giddens modern toplumsal kurumları geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran süreksizlikleri ise üç kategoride değerlendirerek açıklamaktadır (Giddens 1990: 6):

1. **Değişim hızı:** Geleneksel düzenlerin (toplumlar) kendi içlerinde devingen oldukları söylenebilir. Fakat modernliğin koşulları içinde değişimin hızı had safhadadır. Bunun önemli bir yönünü teknoloji oluştursa bile, bu hız diğer toplumsal ilişkilerde de kendini gösterir.
2. **Değişim alanı:** Dünyanın farklı bölgeleri birbiri ile bağlantılı hale geldikçe toplumsal dönüşümün dalgaları yerkürenin tüm yüzeyini kapsamaktadır.
3. **Modern kurumların doğası:** Ekonomik üretim sisteminin piyasa koşulları ve metalaşması, ulus-devletlerin sisyasal sistemi gibi ekonomi-politik güç ilişkilerinin birlikteliği, daha önceki dönemlerde hiç görülmediği kadar iç içe geçmiştir. Dolayısıyla modern kurumlar doğaları gereği yeni dönemin ihtiyaçlarını karşılayan bir özellik göstermektedirler.

Bu üç kategori aynı zamanda modernliğin karakterleridir. Çünkü bu yorum, modernliğin güvenlik ve tehlike ile güven ve risk konusunda aydınlık ve karanlık olmak üzere iki yönlü bir olgu olduğunu ortaya koyar. Giddens'a göre aslında klasik sosyologlar modern çağı sorunlu olarak tahlil etmişlerdir. *Capitalism and Modern Social Theory* (1984: 375) adlı kitabında, klasik sosyologların her birinin metodolojik farklılığının bulunduğunu, tam kapsamlı bir "genel teori" yarattıkları iddiasında bulunmadıklarını ifade etmektedir. Ancak Giddens, Marx ve Durkheim'ın, modern çağın olumlu yönlerinin olumsuzluklarından daha çok ağır bastığına inandıklarını, Weber'in ise daha kötümser bir tarzda modern çağın maddi ilerlemenin bireysel yaratıcılığı ve özerkliği yok eden bir bürokrasinin genişlemesine öncülük ettiğine inandığını savunur. Bu üç sosyolog, modern endüstriyel yaşamın bireyi sıkıcı ve tek düze bir çalışma disiplini altına sokan küçültücü sonuçlarını görmüşler, fakat üretim güçlerinin bu denli gelişmesinin eko-sisteme yönelik yıkıcı ölçekte bir tehdit oluşturabileceğini ve savaşın endüstrileşebileceğini kestirememişlerdir (Giddens 2009:23-24 ;Giddens 1994:15).

Modernliğin süreksizlikleri ne anlama gelmektedir? Açıklayınız.

SIRA SİZDE 3

MODERNLİĞİN DİNAMİKLERİ

Modernlik, özünde gelenek ile bir karşıtlık içindedir. Bu karşıtlık modernliğin dinamiğini oluşturur. Modernliğin baskın özelliği, yeni olana karşı açık durmak ve bir düşünümsellik beklentisi içinde olmaktır. Böylece modernlik düşünümsel olarak uygulanmış bilgiden oluşur. (Giddens 1994:40)

Modernliğin dinamizmi, zaman ve uzamın ayrılmasından ve aynı zamanda toplumsal yaşamı organize eden zaman ve uzamın dilimlenmesini sağlayacak şekilde

yeniden birleştirilmesinden, toplumsal sistemlerin yerinden edilmesinden, birey ve grupların eylemlerinden oluşan toplumsal ilişkilerin sürekli bilgi girdileri yolu ile düşünümsel olarak düzenlemesinden ve yeniden düzenlemesinden gücünü almaktadır (Giddens 1994: 22; Tucker 1998: 144). Böylece düşünümselliğin varlığı, modern ile gelenekselin bir karşıtlık içinde devingenlik özelliği göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bozulma ve yeniden kurulma modernliğe dinamiklik kazandırmaktadır.

Bu nedenle Giddens'a göre toplum yapılandırılmamıştır, yani bağımsız bir varlığa sahip sert/katı ve değişmez bir nesne olarak var olmaz. Burada önemli olan husus, toplumun doğası gereği sürekli olarak bozulmaya ya da değişime açık olduğudur. Bu sabit olasılık şüphesiz insanların toplumun gerçekliği hakkında hissettiği yaygın ve bilinçdışı güvensizlik duygusunu yaratandır (Allan 2006: 273). Fakat bu olasılık aynı zamanda modernliği hem yapılaşma süreci hem de birey açısından önemli bir mesele kılar. (Allan 2006: 274). Bu bağlamda modernliğin dinamizmini yaratan dört farklı unsur vardır. Bunlar: zaman ve uzamın birbirinden ayrılması, yerinden çıkarma/edilme ve açılımlı mekanizmalar, radikal düşünümsellik ve küreselleşmedir. Şimdi bu dört unsuru kısaca özetleyelim.

DİKKAT

Modernliğin süreksizlikleri ve dinamikleri konularında "Giddens'ın Modernleşmenin Sonuçları (1994)" kitabının okunmasında yarar vardır.

Modernlik, Zaman ve Uzam

Modernlik ile zaman ve uzamı anlaşılır kılmak için Giddens önce modern öncesi kültürlere bakmak gerektiğinden söz eder. Modernlik öncesi kültürlerin zamanı hesaplama biçimleri vardır. Bu hesaplama takvim, yazının bulunuşu gibi toprağa yerleşik devletleri birbirinden farklılaştıran özellikler olarak değerlendirilmektedir. Ancak gündelik yaşamın temelini oluşturan zaman hesabı, sürekli zamanı uzama bağlamakta ve kesinlikten uzak olarak değişken bir durum göstermektedir. Her hangi bir kişi o günün tarihini ancak diğer toplumsal ve bölgesel işaretlere bakarak söyleyebilirdi. "Ne zaman" sözcüğü, "nerede " ile ya da düzenli doğal olaylarla ilişkilendirilerek biliniyordu. Mekanik saatin icadı ve nüfusun giderek yayılması (başlangıcı 18. yüzyılın sonuna kadar uzanır) zamanın uzamdan ayrılmasına yol açmış ve zaman, günün dilimlenmesine örneğin, çalışma saatinin düzenlenmesine olanak sağlamıştır. Böylece mekanik saat toplumsal örgütlenmede birliği sağlayan bir ölçü birimi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle takvimin dünya ölçeğinde standatlaşması ve zamanın bölgelerden bağımsızlaşarak standartlaşması evrensel anlamda zamana ilişkin farklılıkları ortadan kaldırmıştır (Giddens 1990: 17-18).

Bu gelişmelere bakıldığında zamanın boşaltılması, uzamın boşaltılması bakımından bir ön koşul olmuştur. Boş uzamın gelişimi, uzamın yöre'den ayrılması ile anlamlılık kazanmıştır. Yöre, coğrafi olarak konumlandırılmış toplumsal eylemin fiziki ortamını ifade etmekte ve mekân fikri ile kavramsallaştırılmaktadır. Modern öncesi toplumlarda uzam ve yöre kavramları birbiri ile örtüşmekte ve toplumsal yaşamın uzamsal boyutları birçok bakımdan bireylerin birbirleri ile yerel etkinlikleri bakımından önem taşımaktadır. Modernliğin ortaya çıkması ile birlikte yüzyüze etkileşim durumundan uzaklaşılarak orada bulunmayanların etkileşimlerini de kapsayacak biçimde yöreden kopuşu getirmiştir. Dolayısıyla modernlik koşullarında mekânların, toplumsal faaliyetlerden etkilenerek yalnızca görünürde olup bitenleri göstermekle kalmamakta aynı zamanda mekânın "görünür biçimi" onun

doğasını belirleyen uzaklaşmış ilişkilerini örterek saklamasına da neden olmaktadır (Giddens 1990: 18-19).

Uzamın mekândan ayrılması zaman örneğinde olduğu gibi ölçümün tek biçime dönüşümü gibi olmamıştır. Yerkürenin batılı gezgin ve kâşifler aracılığı ile perspektif anlayışından uzak bir şekilde dünya haritalarının ortaya çıkmasına öncülük edecek biçimde adım adım çizgiye dökülmesi, uzamı herhangi bir yer ve bölgeden bağımsızlaştırmıştır. Böylece zamanın uzamdan ayrılması (time-space distanciation) tek yönlü bir gelişim olarak yorumlanmamalıdır, aksine bu gelişim diyalektik özelliklere sahiptir. Diğer bir ifade ile zamanı uzamdan ayırmak toplumsal etkinlikler bakımından yeniden birleşimleri için bir temel oluşturur. Bu konuda Giddens tren çizelgesi örneğini verir; trenlerin hareket saatlerini gösteren tarife benzeri bir zaman çizelgesi ilk bakışta insanlara yalnızca sıradan bir şema gibi görünebilir. Ama bu tarife gerçekte trenlerin ne zaman, nereye varacağını gösteren bir zaman-uzam düzenleyiciliğini sağlayan bir araç işlevi görür. Bu niteliğiyle tren, yolcu ve yükün zaman ve uzamın geniş bir alana yayılmasına yol açarak karmaşık bir eşgüdüme olanak sağlar (Giddens 1990: 19-20).

Zaman ve uzamın nasıl boşaltıldığını anlamak için, insanların zaman-uzamla nasıl bir ilişki içinde olduğu ele alınmalıdır. Modernliğin başlangıcına kadarki dönemde zaman ve uzam doğal ortamlarla ve çevrelerle çok yakından ilişkiliydi. Fakat modern toplumlarda zaman ve uzam, daha önceden sahip oldukları doğa ile ilgili bağlarından koparılarak soyut varlıklara dönüşmüşlerdir. Dahası uzam kavramının kendisi fiziksel olmaktan çok sembolik hale gelmiştir. Bilindiği gibi modernlik, ilerlemeye duyulan inanç ile ifade edilir. Ilerleme, değişim anlamına gelir ve (Allan 2006: 275) zaman ve uzamın boşaltılması "değişimi yerel alışkanlık ve pratiklerin sınırlamalarından serbest kılarak çeşitli değişme olasılıklarını başlatmaya hizmet eder" (Giddens 1990: 20). Zaman ve uzamı soyutlaştırmak aynı zamanda modernliğin bir başka ayırt edici özelliği olan bürokratik organizasyona yardımcı olur. Zaman ve uzam, doğa ilişkileri ve toplumsal ilişkilerden soyutlandığı (boşaltıldığı) için yaşamlarımız tam anlamıyla rasyonel organizasyona bağlıdır. Zaman ve uzamın boşaltılması, zaman-uzam uzaklaşmasının sınırsız biçimde arttırılabileceği anlamını taşır ve artan zaman-uzam uzaklaşması, artan düşünümsellik karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirirler ve birlikte modernliğin dinamizmini- sürekli değişim yönelimini- yaratırlar (Allan 2006: 276).

Böylece zaman ve uzamın birbirinden ayrılması yerinden çıkarmalarla/edilmelerle ilgili iken bu durum bir yönü ile farklılıkları ortaya çıkarır, diğer yönü ile yeni birleşimlere kapı aralar.

Yerinden Çıkarma/Edilme ve Açılımlı Mekanizmalar

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişi tartışırken özellikle işlevselciler başta olmak üzere birçok sosyolog, yapısal farklılaşmadan bahseder. Giddens'ın yapısal farklılaşmada sorunlu olarak gördüğü şey, yapısalcıların, modernliğin merkezi bir özelliği olan radikal zaman-uzam uzaklaşmasına mantıklı bir açıklama getirilmemesidir. Kendisi kurumları açılımlı mekanizmalar açısından değerlendirirken buna mantıklı bir açıklama getirdiğini belirtir. Bu noktada ideal bir geleneksel toplum tipi kurgulayacak olursak bu toplumda toplumsal ilişki ve etkileşimin birçoğu, yerel ortamlarda kökleşmiş karşılaşımlar içerisinde gerçekleşir. Bu toplumda insanlar çevrelerindeki herkesi tanırlar ve yardıma ihtiyaç duydukları insanlara bağımlıdırlar. Mesafeli durumlar, mesafeli ötekilerle birlikte sürekli olarak değişmez kalır yani mesafe korunur. Bu bağlamda yaşamı yerel bağlamından çekip çıkaran

Açılımlı mekanizmalar, toplumsal ilişki ve etkileşimleri yerel bağlamlarından çekip çıkaran pratiklerdir.

iki temel mekanizma vardır: I. sembolik göstergeler ve II. uzmanlık sistemleri (Allan 2006: 276).

Sembolik Göstergeler

Sembolik göstergeler herhangi bir kişi ya da kurumla ilişkili olmaksızın dağıtılan/devreden değişim araçları açısından düşünülebilir. Birçok gösterge türü olmakla birlikte para bu türler arasında mükemmel bir örnektir. Para, her malın aynı değer sistemine göre belirlendiği evrensel bir değer sistemi yaratır. Gereklilik itibariyle bu değer sistemi soyuttur; yani, içsel hiçbir değeri yoktur. Diğer her şeyi temsil edebilmesi için kendi içinde bir değer taşımamalıdır. Paranın evrensel ve soyut doğası onu sınırlamadan özgür kılar ve uzun mesafeler ve zaman periyotları karşısında değiş tokuşu kolaylaştırır. Bu nedenle doğası gereği para, zaman-uzam uzaklaşmasını arttırır ve paranın soyutlama seviyesi oldukça yüksek, yarattığı bu etki de büyük olur (Allan 2006: 276-277; Kaspersen 2000: 87; Ritzer 1997: 145).

Uzmanlık Sistemleri

Giddens'ın bahsettiği bir diğer açılımlı mekanizma da uzmanlık sistemleridir. Yine geleneksel bir topluluk kurgulayalım. Eğer geleneksel bir toplumda yaşıyorsanız ve bir çocuk sahibi olacaksanız kime gidersiniz? Eğer aynı grup içindeyken evlilik problemleri yaşıyorsanız kimden yardım alırsınız? Daha verimli ürünler yetiştirmeyi, tanrıları yüceltmeyi, bir bina inşa etmeyi ya da bir tür toplumsal işbirliğini gerektiren bir şey yapmayı istediğinizde nereye başvurursunuz? Tüm bu soruların yanıtı ve yaşamın diğer tüm ayrıntıları sizin toplumsal ilişki ağınızda bulunur. Daha iyi ürün almak için bu konuda deneyimli olan bir arkadaşınıza, evliliğinizi danışmak için büyükbabanıza, çocuk sahibi olmak için ebelik yapan komşunun karısına gidersiniz (Allan 2006: 277; Kaspersen 2000: 84; Ritzer 1997: 145).

Günümüzde bu tür sorun ve ihtiyaçlar için başvurduğumuz adres, kişisel olarak hiçbir şekilde tanımadığımız, soyut bilginin hâkim olduğu akademik bir eğitimden geçen uzmanlardır. Fakat uzmanlık bilgi sistemlerine bağımlı olmak amacıyla uzmanlara başvurmak zorunda değiliz. Örneğin, bir binanın nasıl inşa edildiği ya da pek çok sınıf ve ofisin nasıl kurulduğu konusunda hiç bir bilgi sahibi değilken, ofisime her gittiğimde ya da sınıfta her ders anlattığımda bu uzmanlık bilgisine bağımlı olmuş bulunmaktayım. Bilgisayarı her açtığımızda ya da ışığı her yaktığımızda ya da arabamızı her çalıştırdığımızda kısaca modern yaşam ile ilgili herhangi bir şeyi her yaptığımızda, soyut uzmanlık bilgi sistemlerine bağımlıyızdır. Uzmanlık bilgi sistemleri, yaşamlarımızın merkezini yerel bağlamlardan soyut bilgi ve uzak ötekilere geliştirilen bağımlılığa taşıdıkları için açılımlıdırlar (Allan 2006: 277).

Modernliğin Düşünümselliği

Giddens düşünümselliği statik bir durum olarak değil, değişken bir durum olarak görür. Modernliğin, düşünümselliğin seviyesini dramatik bir biçimde yükselttiğini öne sürer. Modern zaman öncesinde insanlar toplum hakkında pek düşünmezlerdi. Aslında kendine yönelik bir varlık olarak toplum düşüncesi Montesquieu ve Durkheim gibi düşünürlerin eserlerinden önce pek bilinir değildi. Günümüzde ise topluma ilişkin farkındalığımız son derece yüksektir ve ulusumuz ve katılım gösterdiğimiz organizasyonlar ve kurumlarımız hakkında bilinçli olarak düşünürüz (Allan 2006: 274).

İlerleme ve düşünümsellik, doğaları gereği birbirleriyle ilişkilidir. İlerlemenin düşünümselliği gerektirdiği son derece açıktır ve modernite de endemik bir yapı-

dadır. Çünkü her toplumsal öge kendisini hedefi, amaçları ve pratikleri açısından sürekli olarak değerlendirmek durumundadır. Fakat ilerleme umudu hiçbir zaman cisimleşmez- ilerleme ideali- ona hiçbir zaman ulaşamayacağımız anlamını taşır. İlerlemeye yönelik attığımız her adım, elde ettiklerimizi geliştirme umutlarıyla sınanır. İlerleme, ulaşılmış bir amaç olmaktan ziyade motive edici bir değer, modernliğin söylemsel bir özelliği haline gelir (Allan 2006: 274).

"Modernliğin kendisinin derinden ve aslen toplumbilimsel olduğuna" değinen Giddens, (1994: 44) aktörün toplumsal yaşam hakkında daha fazla bilgiye sahip olması onun kendi geleceğini şekillendirmesi ve tehlikelere zımni olarak karşı koymasını olanaklı kılacağını söyler. Bu bağlamda modernliğin düşünümselliği, düşünce ve eylemin sürekli olarak birbirine yansıtılarak sistemin yeniden üretilmişliği üzerine kuruludur. Yani geleceğe yönelik olarak, önceden yapılmış olanla yeni bilgilerin harmanlanması ilkeli bir biçimde savunulacak konuları örtüştürür. Böylece düşünümsellik, bilgi ve yaşam hakkındaki temel anlayışımızın kısmen şekillendirilmesi anlamına gelir. Modern bilgi, bilimsel bilgiye eşdeğerdir ve bilgiyi bilimsel yapan ise daimi bir irdeleme ve sistematik şüphedir. Bu bilgi anlayışı her bireyin kültürel dokusuna işlemiştir. Bu işleyiş eğitim-öğretim sisteminin bir parçası olarak okullarda sürdürülür. Eğitim kurumları modern organizasyonlar olarak doğaları gereği bürokratiktir ve bu nedenle rasyonel hedef belirleme, geri dönüşlü pratikler ve daimi düşünümselliğe bağlılardır (Allan 2006: 275). Bu bağlamda modernliğin düşünümselliğini artıran bir başka faktör de özellikle kitle iletişim araçlarıdır. Bireyin kendisi dönüşümsel bir kapasiteye sahip olduğu için bu araçlardan öğrendiklerini kendi yaşantısına ussal olarak uyarlamaya çalışır (Kaspersen 2000: 88).

Radikal modernliğin bir sonucu olarak birey, belirli kimliklerin, yaşam süresi göstergelerinin ve bilginin elde edilmesiyle benliği toplumsal olarak belirleyen toplumsal ağlar ve kurumlardan çekip çıkarılmıştır. Modern bireye verilen sadece içsel olarak göndergesel olan benliğin düşünümsel tasarımıdır. Bunun bir parçası olarak birey, uzmanlık bilgi sistemleri ve aracı deneyimler kullanarak stratejik yaşam planlaması geliştirir. Benliğin düşünümsel tasarımı, (uzmanlar tarafından sunulan ve kitle iletişim araçlarıyla erişilebilir olan) olası yeni bilgilere dayalı daimi bir değerlendirme ve yeniden değerlendirme içerir (Allan 2006: 284).

Küreselleşme

Giddens düşünce ve eylemlerinde ne küreselleşme taraftarı ne de küresellemeşe karşıtı olmuştur. Daha çok küreselleşemenin günümüz gerçekliği içinde bir süreç olduğunu ancak yarattığı tehlike ve risklere müdahale edilmediği takdirde eko-yaşam adına olumsuzluklar yaratacağını kabul etmiş ve bu sürecin toplumların çıkarlarına uygun hale getirilmesi için nasıl dönüştürülebileceğini anlatmaya çalışmıştır. Kaleme aldığı, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* başlıklı eserinde Giddens neo-liberal söylemle refah hakları düşüncesinden yola çıkarak demokratikleşme ile minimal devleti özdeşleştiren bir yol sunar. Dolayısıyla Held ve diğerlerinin tanımına göre literatürde Giddens ve onun gibi düşünenler, düşünümselciler/şüpheciler olarak adlandırılır (Rantanten 2005:5-6; Keyman 2000: 20; Görgün-Baran 2010:317).

DİKKAT

Giddens küreselleşmeyi, "yerel oluşumları millerce uzakta gerçekleşen olaylar tarafından şekillendirecek biçimde uzak yerellikleri birbiriyle bağlantılandıran dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması" olarak tanımlar. Küreselleşmeyi bu nedenle, bir arada bulunma halini zaman ve uzamın daha da ötesine taşıyan uzak ile yerel arasındaki diyalektik bir ilişki bağlamında değerlendirir (Allan 2006: 278).

Modernliğin yapısal olarak küreselleştirici özelliği bulunduğuna değinen Giddens bu süreçte bilhassa dört kurumun modernliğin dinamizmini ve zaman periyodunu biçimlendirdiğini öne sürer. Bunlar: kapitalizm, endüstrileşme, şiddet tekeli/zorlayıcı güç ve gözetimdir. Böylece modernliğin dinamiği ile küreselleşmenin boyutlarını birbirine denk düşecek biçimde bağlantılandırarak açıklar. Modernliğin dinamiği açısından **kapitalizme** dikkat çeker. Kapitalizm içsel olarak yayılmacıdır. Kapitalizm kâra duyulan ihtiyaç tarafından yönlendirilir ve bunun sonucunda pazarların, teknolojilerin ve metalaştırmanın yayılımını yönlendirir (Allan 2006: 277).

Endüstrileşme, kapitalizm ile bağlantılı olmakla birlikte kendi dinamiklerine ve diğer kurumsal alanlarla kurduğu ilişkilere sahiptir. Endüstrileşme, şiddet tekeli/zorlayıcı güç ve gözetim birbirlerini besler ve genel anlamda endüstriyel-askeri kompleks olarak tanımlanan şeyi yaratırlar. Askeri bir kompleks, güçlü bir ordu ve askeri üretime odaklanmış bir ekonomi aracılığıyla yaratılır. **Zorlayıcı güç,** teknolojiyi kullanmaya başladığında endüstrileşmeye bağımlı olmakla kalmayıp daha fazla ve daha gelişkin **güç ve gözetim** teknolojilerinin üretimi için daimi bir itici güç oluşturur. Kapitalizmin farklı uluslar arasında ilişkileri mümkün kılması gibi askeri bir kompleks de uluslararası ilişkileri meydana getirir (Allan 2006: 277-278).

Küreselleşme içerisinde meydana gelen temel süreçler birbirleriyle bağlantılıdır. Örneğin, bürokratik, rasyonel yönetimin kullanımı dünya kapitalizminde ve uzmanlık sistemlerinde artar. Tüm bu dinamikler -radikal düşünümsellik, zaman ve uzamın ayrılması, yerinden edilme, küreselleşme- karşılıklı olarak birbirlerine atıfta bulunur ve birbirlerini etkilerler. Örneğin zaman ve uzam gerçeklikten ayrıldığı için kurumlar toplumsalı yerelden daha da uzaklaştırırlar. Bunun sonucunda da küresel düzeyde daha soyut bağlantıların yaratılmasını sağlarlar. Tüm bu unsurlar birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirir ve modernliğin dinamizmini inşa ederler (Allan 2006: 278-279). Ancak Giddens'ın (1994a:5) da vurguladığı gibi küreselleşme aynı zamanda bu yönü ile yeni tabakalaşma biçimleri, yerinden edilmeleri, çoğunlukla çatışmaları üreten ve sıradışı yolları içeren kompleks ve karmaşık bir süreçtir.

Şekil 3.1

Kaynak: *Küreselleşmenin Boyutları (Giddens 1990: 71; Kaspersen 2000:93)*

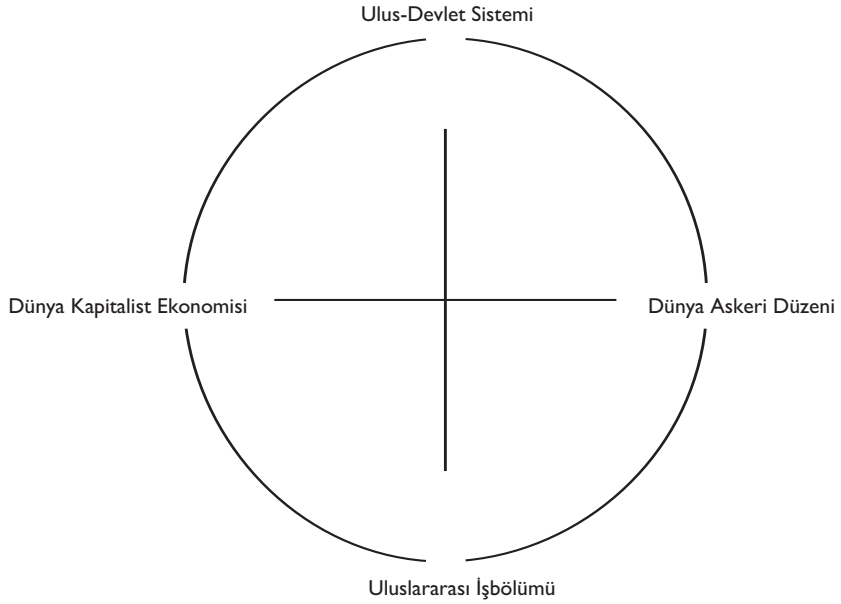

Bugün modernliğin kurumsal dinamizmi tam anlamıyla küreselleşmenin boyutları ile örtüşmektedir. Giddens, küreselleşmenin boyutlarını da, kapitalist dünya ekonomisi, ulus-devlet sistemi, uluslar arası işbölümü ve askeri dünya düzeni olarak dört kategoride değerlendirir. Bu dört boyuta ilişkin bilgiler belirtilen bu (Kaspersen 2000: 92-94; Giddens 1990: 71-78; Giddens 1994:68-73) kaynaklardan sentezlenerek aktarılmaktadır:

Bugün dünyanın ekonomik örgütlenişi ana güç merkezleri olan **kapitalist devletler aracılığı** ile gerçekleştirilmektedir. Bu devletlerin kendi iç yasaları ve uluslararası ekonomi politikaları ekonomik faaliyetlerin birçok biçimde düzenlenmesini gerektirir. Bu durum ticari şirketlerin küresel açılımları için geniş bir alan sağlar. Ticari kuruluşlar dolayısıyla ulusaşırı şirketler ekonomik güçlerine bağlı olarak hem kendi ülkelerindeki hem de diğer ülkelerdeki politikaları etkilerler. Bugün ulusaşırı şirketlerin büyük bir çoğunluğu bütün uluslardan daha fazla bütçeye sahiptir. Bu şirketlerin sahip oldukları ekonomik anlamdaki bütçeleri her zaman ulus devletlerle rekabet halinde olacakaları anlamına gelmemektedir. Yani rekabet edemeyeceği durumlar da söz konusudur. Bunlar toprak bütünlüğü ve şiddet araçlarının kontrolüdür. Tüm devletler şiddet araçlarının kontrolünü ellerinde tutarlar. Böylelikle ekonomik güçleri ne kadar çok olursa olsun endüstriyel-ticari şirketler hiçbir zaman askeri örgütler olamazlar. Kendilerini belirli bir toprağın egemen olan siyasal/yasal varlıkları gibi göremezler. Ulus-devletler küresel düzeyde bir aktör olarak kabul ediliyor ise endüstriyel şirketler de dünya ekonomisinde başat failler olarak yer almaktadır. Görüldüğü üzere firmalar/şirketler devletlerle ve müşterileri ile ticari ilişkilerinde kârı ön planda tutarak üretime girerler. Bu şekilde şirketler piyasalarda yayılarak meta piyasalarının ve para pazarlarının oluşumunu ve genişlemesini sağlarlar. Bu süreç, doğası gereği eşitsizlikleri gündeme getirir.

Bilindiği üzere **ulus-devlet** modernliğin dönüşümsel karakterine uzun süre katkıda bulunmuş ve ulus-devlet sahip olduğu sınırlar yolu ile egemenliğini sağlamıştır. Fakat küreselleşme, doğası gereği merkezileşme yönündeki dönüşümselliği ile belli devletlerin toprak eğemenliği arasında bir gerginlik yaratır. Bu durumda bazı ülkelerin bireysel egemenlikleri azalırken aynı zamanda güçlerini diğer bir biçimde birleştirerek devlet sistemi içindeki etkinliklerini artırırlar. Örneğin, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, OECD ülkeleri. Ancak bu durum gerçekten karmaşık bir süreçtir. Ulusların ve şirketlerin çıkar ilişkileri ve olası çatışmaları sürekli bir güven ortamının olamayacağı anlamına gelir.

Küreselleşmenin üçüncü boyutu askeri dünya düzenidir. Özellikle savaşın endüstrileşmesi, silah ve askeri örgütlenme teknik ve araçlarının bir ülkeden diğerine akışı ve devletlerin birbirleri ile kurdukları ittifakları kapsayan gücün küreselleşmesi bağlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca askeri gücün küreselleşmesi savaşlarla da yakından ilgilidir. Burada yerel çatışmaların nasıl küresel çatışmalara dönüştüğünü vurgulamak gerekir. Giddens, ülkelerin nükleer silahlar üretme yoluna giderek diğer devletleri bu tür silahları kullanmaktan alıkoyma amacı taşıdıklarına değinir. Bu durum nükleer güçler arasında savaşın ertelenmesini getirebilir. Ancak kendi toprak sınırları içindeki çatışmalarda kullanmayı engellemez. Giddens, bu söylemleri ile geç-modernitede güvenlik ve risk ile güvenlik ve tehlikenin sınırlarının kompleks ve karmaşıklığını gözler önüne sermektedir.

Küreselleşmenin dördüncü boyutu olan **uluslararası işbölümü** endüstriyel gelişme ile ilgilidir. Modern endüstri yalnızca yapılan işi değil, aynı zamanda endüstri türü, gerekli beceriler ve hammadde üretimi bakımından bölgesel uzmanlaşmaya dayalı bir iş bölümünü de gerekli kılmıştır. Küresel ekonomik bağımlılığın

arttığı günümüzde kapitalist ülkelerin kendi ekonomilerini yönetmeleri eskisinden daha zor hale gelmiştir. Makine teknolojilerinin dünya ölçeğinde yayılması insanların maddi-fiziki çevre ile olduğu kadar gündelik yaşamın birçok yönünü de etkilemektedir.

Öyle görünüyor ki, küreselleşme sürecinde uluslararası işbölümü sermayenin maliyeti en düşük olan bölgelerde üretim yapma olanağını yaratmıştır. Ucuz emek gücü ve daha fazla kâr anlayışı küreselleşmenin 16. yüzyıldaki sömürgeleşme biçimini hatırlatmaktadır. Gelir dağılımının eşitsiz uygulaması ise Üçüncü Dünya Ülkelerindeki işsizliğin, yoksulluğun, terör ve siyasi çatışmaların artmasına, ulusötesi göçlerin, kadın ticaretinin ve mülteci-sığınmacı sorunlarının katlanarak büyümesine yol açmıştır.

Giddens küreselleşmeyi modern dönemde gerçekleşenlerin sonucu olarak değil, bizzat modernitenin kendisini tüm dünyaya yaymasıyla oluşmuş bir olgu olarak tanımlar.

Giddens'a göre küreselleşmenin dört boyutu olan "kapitalist dünya ekonomisi", "ulus-devlet sistemi", "uluslararası işbölümü" ve "askeri dünya düzeni", modernliğin dört ana parametresi olan "kapitalizm", "endüstriyalizm", "gözetleme" ve "askeri güç"ün etkileşip genişleyerek dünya ölçeğine yayılmış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

DİKKAT

Zamanın mekândan bağımsız kalışı modernleştirici bir süreçtir. Giddens'a göre, küreselleşmenin ön koşulu zamanın mekândan bağımsız kılınmasıdır. Bu sayede toplumsal ilişkiler mekâna bağımlı olmaktan kurtulmuş uzaktaki yerlerle etkileşim içine girilmiştir. Modernizasyon toplumsal ilişkileri yaygınlaştırmakta, toplumlar arasında küresel ilişki ağları kurulmaktadır. Yerel faaliyetler ile uzak mesafeler arasındaki ilişkiler gelişmektedir. Ona göre küreselleşme, modernitenin devamıdır. Küreselleşmeye karşı değildir, taraftar da değildir. Ancak dünyanın gidişatının küresellşmeye doğru olduğu tespitinde bulunmaktadır.

Küreselleşme, politik ve ekonomik etkilerin biraraya getirilişilerinden doğan bir dizi karmaşık süreçleri içermektedir. Bu durum hem yeni uluslar üstü sistemler ve güçler yaratmakta hem de gelişmekte olan ülkeler giderek daha fazla değişime maruz kalmaktadır.

Küreselleşme, hem içinde büyük sistemlerin yer aldığı hem de yaşamımızın çoğu mahrem kısmını ve özelini içine alan ilişkileri kapsar. Bu bakımdan yaşam tarzımız aynı zamanda küresel sonuçlardır. Örneğin Kopenhang'dan satın aldığımız kıyafetler İngiltere'de tasarlanmış, Tayvand ya da Polonya'da üretilmiştir. Bu durum uluslararası işbölümü ve dünyanın eko-sistemi bakımından küreselleşmenin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaspersen 2000: 94).

Küreselleşme Giddens'e göre, yalnızca muazzam bir ekonomik, politik, kültürel sistemler ve iletişim ağlarındaki gelişmeyi değil, aynı zamanda yerel ve kişisel anlamda etkili faaliyetleri ve deneyimleri de içine alır.

Küresellşme konusunda önemli olan bir nokta da modern teknolojik araçlar olarak medyanın küreselleştirici etkisini gözden uzak tutmamaktır. Mekanize iletişim teknolojileri küresellşmenin bütün yönlerini önemli ölçüde etkilemiştir. İletişim teknolojileri aynı zamanda endüstriyalizmin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Özellikle iletişim teknolojileri kültürel küreselleşmenin aracısı olmuş, zaman ve uzamın önemini yitirmesine yol açmıştır (Giddens 2000:42-43). Küreselleşme sancılı bir süreçtir ve bu süreçte yaşanan krizler, toplumları ve bireyleri risk ve tehlikelerle karşı karşıya bırakmaktadır. Böylece güvenlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bunu aşmanın yolu ise güven ve güvenliği inşa edecek mekanizmaların uygulamaya konulmasından geçmektedir.

GEÇ MODERNLİK VE POSTMODERLİK

Giddens, modernliği şu sözleri ile değerlendirmektedir. "Modernlik terimini kullananların çoğu, ben dâhil, onu evrensellik iddiaları sorgulanabilir nitelikte olan, tarihsel olarak özgül bir sosyo-ekonomik ve kültürel oluşum olarak görüyorlar. Benim anlayışıma göre modernlik tarihin sonu değildir; ama modern olan şekilsiz, parçalı, çizgisel olmayan bir post-modernlik halinde çözülmüş de değildir. Dolayısıyla "post-modern" fikri yalnızca "modernliğin aklının başına gelmesini" ya da kendi sınırları ile yüzleşmek zorunda kalmasını değil, aynı zamanda bunu aşmayı da içerir" (Giddens 2000b: 20). Bu açıklamada Habermas'ın görüşleri ile Giddens'ın görüşlerinin kesiştiği görülür. Çünkü Habermas'a göre modernizm henüz tamamlanmamış bir projedir. Aydınlanma düşüncesinin geliştirdiği bu proje bir takım çalkantılı olaylara yol açmakla birlikte Habermas, bu sorunların üstesinden gelinebileceğine inanır (Habermas 1996: 38-55). Bu nedenle Habermas da Giddens gibi içinde bulunduğumuz dönemi postmodern olarak nitelemeye yanaşmaz.

Giddens, çağımızın krizini sistemin tüm rasyonalitesine karşın kapitalizmin krizi olarak görmez. Bugün ve gelecekte olacak gerilimin ekolojik kriz olduğunu iddia eder. Ona göre, "ekolojik kriz "örselenmiş bir modernliğin" krizidir, ama sadece çevrecilikle özdeşleştirilmemelidir". Bu nedenle önemli olan günümüzde modernliğin üzerine inşa edilen toplumsal baskılarla hesaplaşmaktır. Burada karşı karşıya gelinmesi ve netleşmesi gereken konu, fiziksel ekoloji değil, bir "yaşam ekoloji" meselesinin varlığına dikkat çekmesidir (Giddens 2000b: 20). Bu bağlamda son zamanlarda kullanılan "sanayi ötesi toplum" terimi hem kapitalist hem de sosyalist sistemler için geçerli görülmekte ve ekonomik sistemlerin bir ölçüde birbirlerine yakınlaştıkları yorumunu güçlendirmektedir (Giddens 1984: 246).

Böylece Giddens'a göre düşünümsellik tartışmalarını post modernlikle ilişkilendirmek mümkündür. Henüz postmodern bir toplumsal evrende yaşamadığımızı beliren Giddens yine de yaşam tarzlarının ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin farklılığına dikkati çeker. Postmodern ve postmodrenite kavramlarını ayırır. Giddens'a göre bir anlamda, Postmodernizm mimaride, edebiyatta, sanatta ve şiirdeki son dönem değişmelere göndermede bulunurken, postmodernite son dönemlerdeki sosyal dünyanın kurumsal değişmelerine işaret eder. Eğer bir post modernlik dönemine doğru gidiyorsak bu, toplumsal gelişimin yörüngesinin bizi modernliğin kurumlarından uzaklaştırıp yeni ve farklı bir toplumsal düzene doğru götürdüğü anlamına gelir. Postmodernlik, hiçbir şeyin tam bir kesinlikle bilinemeyeceğine, epistemolojinin önceki temellerinin güvenilir olmadığına, tarihte teleolojiye yer olmadığına, dolayısıyla ilerlemenin hiçbir çeşidinin kabul edilemeyeceğine işaret etmektedir (Giddens 1994: 46-47; Tucker 1998: 143; Stevenson 2008: 241). Bu nedenle Giddens, postmodernite yerine "geç modernite" kavramını kullanmayı tercih eder.

Giddens'ın verdiği örneğe baktığımızda " Hiç hız trenine bindiniz mi" diye sorarak şu açıkmayı yapar. Bir hız trenini eğlenceli kılan şey, tehlikenin ve güvenin bir arada bulunmasıdır. Hız trenini güvenli bulmasak ona binmeyiz, ancak tehlikeye meyilli bir yapımız olmazsa hız treni eğlenceli olmaktan çıkar. Yüzlerce metre yükseklikten kavisler çizerek hızlı bir şekilde trenle aşağıya inmek, bize ölüm olasılığını düşündürür ama trene ve onu inşa eden uzmanlara duyduğumuz güven, bu olasılığın yaratacağı gerilimi ortadan kaldırır. Anthony Giddens modernliği tıpkı bu şekilde resmeder, fakat bazı önemli farklılar ortaya koyarak (Allan 2006: 264). Örneğin;

Giddens'a göre modernlik bir juggernaut (önüne geçilmez ezici güç), "bütün bireylerin topluca bir dereceye kadar kontrolünde bulunan fakat aynı zamanda kontrolümüzden çıkıp kendisini parçalara ayırabilme tehlikesini taşıyan devasa bir güç makinesidir". 'Juggernaut' sözcüğü, Hintçe bir kelime olan ve tanrı Vishnu ya da Krishna'yı -evrenin lordunu- temsil eden 'JAGANNATHA' kelimesinden gelir. Her yıl tanrının imgesi, inançlı kalabalıklar arasında danslar ve davullar eşliğinde bir geçit töreniyle sokaklarda gezdirilirdi. O zamanlarda daha erken selamete kavuşmak amacıyla inananların ölümle karşı karşıya gelmek için kendilerini devasa tören arabasının tekerlekleri altına atmaları gerektiğine inanılırdı. Juggernaut bu nedenle körü körüne bir bağlılık ve adanmayı gerektiren karşı konulmaz bir güç olarak nitelenir (Allan 2006: 264).

Bu karşı konulmaz güç imgesi, yarattığı tehlike ve güven hissiyle birlikte heyecan dolu hız trenini akla getirir, fakat modernliğin juggernautı bir hız treni gibi kontrol edilebilir ve hareketi önceden tahmin edilebilir değildir. Bu noktada Habermas ve Giddens arasında temel bir farklılık bulunmaktadır. Habermas için rasyonel kontrol modernliğin merkezindedir ve gerçekleştirilmesi mümkündür. Fakat Giddens için modernlik tanımı gereği kontrol dışıdır. Modernliğin amacı gelişmedir fakat yarattığı etki, denetimsiz bir değişim makinesine dönüşen mekanizmaların ve süreçlerin ortaya çıkmasıdır. Biz, Jagannatha'ya kendini adayanlar gibi modernliğin gücü ve cenneti içine çekilmiş durumdayız (Allan 2006: 264-265). Bu nedenle toplumu kontrol etme gücüne sahip değiliz. Çünkü modern toplum daha önceki toplumlardan çok daha hızlı değişmekte ve küresel uzanımını genişleterek geleneksel sosyal pratikler üzerinde çok daha büyük dönüştürücü etkide bulunmaktadır (Stevenson 2008: 219). Böylece Giddens'ın düşüncesinde bu dikotomik anlayış, diyalektik bir biçimde çarpışarak modernliğin düşünümselliğini ve dönüşümselliğini sağlamaktadır.

SIRA SİZDE 4

Habermas ile Giddens'ın modernlik konusundaki görüşlerinin kesiştiği ve farklılaştığı yönler nelerdir? Karşılaştırınız.

Bu konuda Giddens'ın görüşünü aktaran Allan, şunları söylemektedir: *"Modernlik içinde yaptığımız gezinti hiç bir biçimde sıkıcı ve karşılıksız değildir; genellikle keyif vericidir ve umut verici bir bekleme ile doludur. Fakat modernliğin kurumları var olmaya devam ettikçe bu yolculuğun ne yönünü ne de hızını kontrol etme şansına sahip değiliz. Bunun sonucunda, hiç bir zaman tamamıyla kendimizi güven içinde hissedemeyiz çünkü vardığı yer, yüksek risklerle doludur"* (Allan 2006: 265).

"Modernlik", endüstrileşme, onun sadece kurumsal boyutu olarak ele alınmadığı sürece, kabaca "endüstrileşmiş dünya"nın eşdeğeri olarak düşünülebilir

Geç modernlik, Giddens'ın 1990'ların başından itibaren en büyük ilgi alanını oluşturmuştur. Giddens modernlik ile öncelikle post-feodal Avrupa'da kurulmuş olan fakat etkileri bakımından yirminci yüzyılda giderek dünya tarihine yerleşen kurumlara ve davranış biçimlerine atıfta bulunmaktadır (Adams & Sydie 2001: 385).

Giddens, post modernistlerin iddia ettiği gibi post modern bir döneme girildiği konusunu tartışmaktan çok, modernliğin sonuçlarının nasıl bir dönüşüm geçirdiğine bakmak gerektiğinden söz eder. Kuşkusuz modernliğin ötesinde oluşmakta olan yeni ve farklı bir düzenin varlığı inkâr edilemez olduğuna, bunu "post modern" olarak niteleyebileceğimize, ancak birçok sosyal bilimcinin yaptığı gibi bunu "post modernlik" olarak değerlendirmenin uygun olmayacağına işaret eder. Dile getirilmesi gereken önemli bir husus da Giddens'ın post modern toplum ya da endüstri-sonrası toplumu değil, geç modern toplumu ele aldığıdır. Bu kavram ara-

cılığıyla Giddens, tarihsel süreklilik ve değişimi birlikte vurgular (Adams & Sydie 2001: 385).

Giddens kapitalizm ve endüstrileşme arasında bir ayrım yapar. Kapitalizm, küresel çapta etkinlik gösteren işgücü piyasalarında oldukça yüksek bir rekabete dayalı bir üretimi ifade ederken; endüstrileşme, doğayı kontrol etme ve dönüştürme maksadıyla makine teknolojisinin kullanımına atıfta bulunur. Bu geç modern dünyanın endüstri dışında en fark edilir özelliği ulus-devlettir. Buna ek olarak, Luhmann ölçüsünde olmasa da modern dünyayı bir araya getirmede iletişimin önemine dikkat çeker (Adams & Sydie 2001: 385).

Modern dünya, nüfusun gittikçe kalabalıklaşan bir kesimi için hayatta kalmayı hatta "iyi yaşam"ı mümkün kılar. Ulus-devlet, karmaşık bir dünyada demokrasi ve bireysel faillik için olanak sunar. *Sağ ve Solun Ötesi (Beyond Left and Right) ve Üçüncü Yol:Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi (The Third Way:The Renewal of Social Democracy)* adlı kitaplarında Giddens eski "sol" fikirlerin güncelliğini yitirdiğini "sağcı" fikirlerin ise çelişkili ve hatta tehlikeli olduklarını iddia eder. Giddens'ın sosyal demokrat (liberal) "üçüncü yol"u ise sadece bir teori değil, aynı zamanda siyasal aktivizm ve idealizmi alevlendirmeyi amaçlayan bir eylem programıdır. Tanrıların ve geleneğin etkinliğini yitirmesi Giddens'a göre modern dünyada kurumların ve hareketlerin düşünümsel bir biçimde kendi kendilerini düzenleyebilmeleri bakımından onları/bireyleri serbest kılmıştır; bir başka deyişle bu sayede önce tasarlar sonra da kendi tarihimizi yaratırız (Adams & Sydie 2001: 385).

Giddens'ın modernlik teorisinin altbölümleri arasında uzaklaşma/aralama (distanciation), güç/iktidar (power), güven ve risk bulunmaktadır. Uzaklaşma, ilişkilerin artık belirli mekânlara bağlı olmadığı gerçeğini ifade eder. Bu durum Mors alfabesi ve uçağın icadından bu yana geçerli olmakla birlikle bilgisayar sayesinde yirmi birinci yüzyılın başlangıcından itibaren daha da belirgin hale gelmiştir. (Adams & Sydie 2001: 385; Ritzer 1997: 144)

DİKKAT

Giddens'ın hem yapılaşma hem de modernlik kuramında önemli bir yere sahip olan bir diğer kavramı ise güç/iktidar ya da failliktir. Bu kavramlar bireyin karar verebilme ve eylemde bulunabilme kapasitesine işaret eder. İktidar/Güç bir kaynak değildir; kitle iletişim araçları ve toplumsal bağlantılar birer kaynaktır. İktidar/Güç, hem sınırlar hem de olanaklı kılar. Sınırlama olarak güç/iktidar, bir kuvvet (force) değildir; bir seçim kısıtlamasıdır.

Bir başka deyişle hâkimiyetle uyum içinde olan iktidar olmasa bile bireyler modern dünyada yaptıkları seçimler üzerinde belirli bir güce (ya da kontrole) sahiptirler. İktidar, dolayısıyla sadece tahakküm değildir, aynı zamanda "dönüştürücü bir kapasite"dir ya da şeyleri meydana getirme becerisidir. Böylece Giddens'a göre modern dünya, yetki vericidir, çünkü insanları geleneksel, sanayi öncesi toplumun kısıtlamalarından özgür kılmıştır (Adams & Sydie 2001: 385-386). Ancak geç modernlik, modernliğin düşünümselliğini gerektirdiğinden güven problemi vardır ve karmaşık riskler ve tehlikelerle doludur.

GEÇ MODERNLİKTE RİSKLER

Bununla birlikte, Giddens'ın risk hakkındaki görüşlerinin ikinci kısmı, Luhmann'ın görüşlerinin ötesindedir. İnsanlar sürekli olarak gelecekte doğabilecek riskleri hesaplamaya çalışırlar. Hızla değişen modern toplumda, bireyler plan kurarak riski azaltmaya çabalarlar. Bu duruma güzel bir örnek sağlık ya da yaşam sigortasıdır. Giddens bunu "geleceğin kolonileşmesi" olarak tanımlar. Risk bağlamında düşün-

mek, rahatsız edici olabilir, fakat hiçbir şeyin garantisi olmadığı için birçok birey riski azaltma ve huzur içinde olma amacıyla karar verir. (Giddens, 1991a: 133-134, Adams & Sydie 2001: 386). Giddens, geç modern topluma özgü dört tip riskten bahseder: (1) Devlet eliyle ya da başka yollarla yapılan ve hiç kimsenin kaçmasının mümkün olmadığı gözetim, (2) Türlerin yaşamını sürdürememe riskiyle birlikte artan askeri güç, (3) Kapitalizmin istikrarsız nitelikleri sebebiyle, ekonomik büyümenin çökme ihtimali ve (4) Kapitalizmi sınırlayan ekolojik ve çevresel kısıtlamalar (Giddens 1990: 55-63).

Öte yandan çevresel sorunlarla ilgili olarak Giddens'ın açıklayıcı söylemi ise şöyledir: "*Gerçekleşme olasılığı düşük ama sonuçları tehlikeli olan riskler, modern dünyada hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır; bununla birlikte en iyi ihtimalle en aza indirgenebilirler... Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombaları ya da Three Mile Island veya Çernobil'de meydana gelen kazalar gibi görece olarak küçük çaplı olaylar, ne olabileceği konusunda bir fikir verirler" (Adams & Sydie 2001: 386).*

Giddens bu bağlamda günümüz modernitesini, geçmişin eğilimlerini ve güçlerini bünyesinde taşıdığı için "post-geleneksel" olarak da adlandırmaktadır (Slattery 2007: 419).

SIRA SİZDE 5

Geç modernlikte temel risklerin neler olduğunu belirtiniz.

YAPILAŞMA KURAMI VE YAPININ İKİLİĞİ

En basit haliyle yapılaşma kuramında Giddens, sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji ve dramaturjinin öngörüleriyle klasik sosyolojinin yapı kavramını bir araya getirir (Allan 2006: 266; Ritzer 1996: 396).

Giddens'a göre özne-nesne ya da fail-yapı ayrımı yanlış bir dikotomidir ve insan eyleminin karmaşıklığına makul bir açıklama getirmek için yaratılmıştır. Giddens'a göre insani toplumsal aktiviteler geri dönüşlüdür (recursive) ve yaratılan bu dikotomi tavuk-yumurta problemine benzemektedir. Hem nesne hem de özne ya da hem yapı hem de fail, sadece farklı safhalarda olmakla birlikte birdir. Dolayısıyla toplumsal aktörler, toplumsal gerçekliği üretirler, fakat bu aktörlerin toplumsallığından bahsetmek hâlihazırda varolan toplumsal bir dünyayı kabul etmek anlamına gelir (Allan 2006: 266; Turner 2003: 476).

Yapılaşma kuramının birincil yargısı, toplumsal yapıların ve failliğin tekrar tekrar ve düşünümsel olarak yeniden üretildikleridir: aynı davranışlar yoluyla aynı anda sürekli olarak yaratılırlar.

Yapı ve failliği bir ikicilik/düalizm, karşılıklı olarak birbirlerinin dışında öğeler olarak görmek yerine Giddens bir ikilik/düalite, yani aynı şeyin analitik olarak birbirlerinden ayırt edilemez iki parçası gibi görür. **Yapının ikiliği,** yapının dönüşümlü olarak düzenlediği toplumsal eylem ya da davranışın hem aracı hem de sonucu olduğu anlamına gelir (Allan 2006: 266). Yapı ve fail ikili bir doğaya sahiptir ve doğaları gereği karşılıklı ilişki içindedir. Yapı ile eylem arasındaki bağlantı ise toplumsal pratikler aracılığı ile kurulur. Bu ise yapının ikiliğinin bir parçası olarak değerlendirilir (Layder 2006: 189). Bu nedenle toplumsal pratiğin yasalaştırılmasının üç bileşeni bulunur. Bunlar;

1. Anlamlı iletişim üretimi (anlamın iletişimi)
2. Güç (gücün kullanımı) ve
3. Ahlaktır (davranışın değerlendirici bir yargılamasıdır)

Sosyal pratikler dil aracılığı ile düzenlenir. Katılımcıların bir dizi kurala uymaları ile yaşam bulur. Sosyal pratikler farklılık yaratan eylemleri içerir (Cassell 1993: 10-11).

DİKKAT

Görüldüğü üzere Giddens yapı ve failliğin aynı eylem içerisinde karşılıklı olarak oluştuğunu öne sürer. Toplumsal karşılaşmalarda başvurulan kurallar ve kaynaklar, hem etkileşimi ve yapıyı yaratırlar hem de etkileşim ve yapı içerisinde bulunurlar. Toplumsal olarak bir arada bulunma eylemi yalnızca toplumsal kural ve kaynakların kullanılması aracılığıyla mümkündür -ve kurallar ve kaynaklar- yalnızca toplumsal olarak bir arada bulunma eylemi içerisinde var olurlar. Böylelikle yapı ve faillik tam olarak aynı kural ve kaynakların kullanımı aracılığıyla karşılıklı olarak inşa edilir (Allan 2006: 266; Turner 2003: 480).

Giddens, faillik ve yapının ikiliğinden bahsedebilmek için toplumsal yapının anlamını şöyle açıklar: Yapılaşma teorisinde toplumsal yapılar, kurallar ve kaynaklardan oluşur. İki tür kural vardır: normatif kurallar ve anlamlama kodları/anlamlandırıcı kurallar. Her iki durumda da bu kurallar, toplumsal pratiklerle sarmalanmış vaziyettedir ve soyut ya da bağımsız olarak var olmazlar. Giddens ayrıca kuralların sürekli olarak ya da nadiren başvurulan, söylenmeden anlaşılan ya da tutarsız, gayri resmi ya da resmi ve zayıf ya da güçlü biçimde onaylanmış olabileceklerini dile getirir. Normatif kurallar davranışı yöneten kurallardır fakat anlamlama kodları biraz daha farklıdır (Wallace & Wolf 1999: 213; Allan 2006: 267; Ritzer 1996: 394).

Anlamlama kodları/anlamlandırıcı kurallar, anlamın üretilmesini sağlayan kurallardır. Bu kodların yarattığı neticeye ilişkin bir örnek, politika akıl hocalarının kullandığı retoriktir. Akıl hocaları, meseleleri belirli bir tutumla yorumlamamızı sağlayacak şekilde bize rehberlik etmek isterler, fakat bunu yaparken genel olarak kabul edilmiş yorumlama kurallarına uymak zorundalardır. Eğer uymazlarsa, onların rehberliğine uymamızı gerektirmeyecek türden fırsatlar oluşur. Ancak bu kurallar, tarihsel ve kültürel olarak özgünlerdir ve bu nedenle de yorum zamanla değişime uğrar (Allan 2006: 267)

DİKKAT

İki tür kaynak vardır: yetkesel/düzenleyici ve dağıtıcı/maddi. Yetkesel/düzenleyici kaynaklar, yönetim teknikleri ya da teknolojileri, kurumsal pozisyon ve uzmanlık bilgisi gibi konulardan oluşur. Dağıtıcı/maddi kaynaklar ise maddi ürünlerin ya da maddi dünyanın denetiminden oluşur. Dolayısıyla kaynaklar, insanların ve gereçlerin denetimini içerir ve aktörlerin eylemlerini yapmasını sağlayan kolaylıklardır. Yapılaşma kuramı aktörlerin, aynı zamanda sosyal sistemlerin hem yaratıcıları hem de sosyal sistemler tarafından yaratılan, düşünümsel olarak düzenlenmiş eylem ve etkileşimlerin taşıyıcısı olduklarını vurgular (Allan 2006: 267; Turner 2003: 479; Giddens 1991a: 204).

Yapılaşma kuramını şemada görmeye çalışalım.

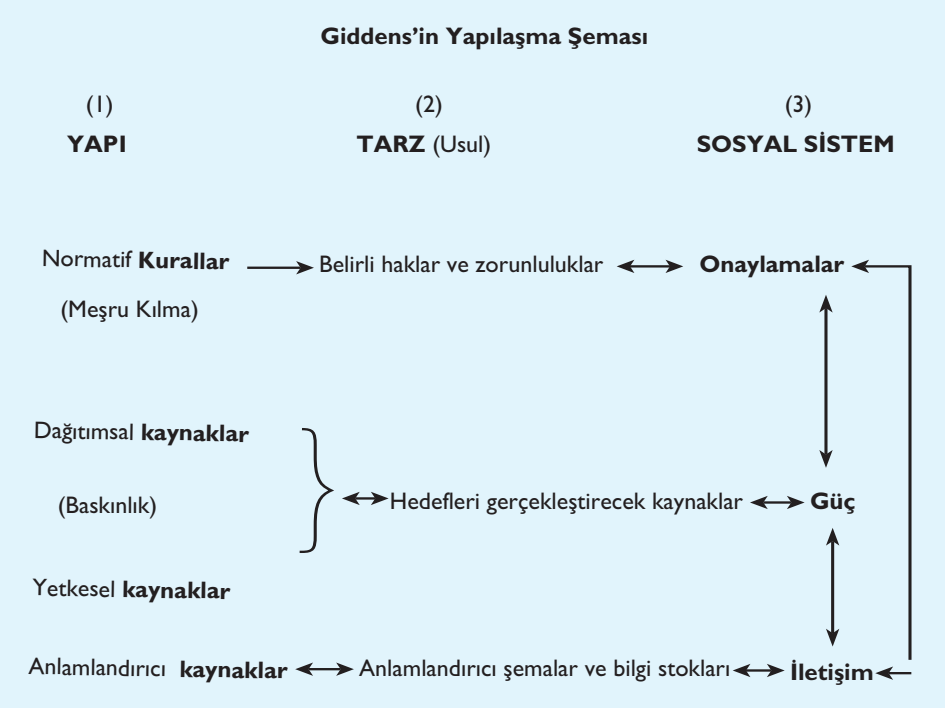

Kaynak: *Sosyal yapı, sosyal sistem ve bağlantı biçimleri (Turner 2003: 479)*

Yapılaşma Usulleri/ Şekilleri

Giddens, davranışları örüntüleme sorununu zaman-mekân uzaklaşması açısından yeniden farklı bir biçimde dile getirir: "toplumsal teorinin temel sorusu bireysel "varoluş"un sınırlılıklarının, toplumsal ilişkilerin zaman ve uzamın ötesine "uzanması" yoluyla nasıl aşılabileceğini açıklamaktır" (Allan 2006: 268). Zaman-uzam uzaklaşması/aralanması fikri, fiziksel olarak bir arada bulunma durumunun zaman ve uzamın ötesine uzanma yollarına atıfta bulunur. Dolayısıyla etkileşimler, zaman ve uzamın ötesine geçirilen aynı materyallerden oluştukları için örüntülenmişlerdir (Giddens 1999: 188).

Zaman-uzamın ötesine geçme ediminin nasıl gerçekleştiği Giddens'ın temel sorusudur ve cevabı da yapılaşma şekillerine ilişkin düşüncelerinde bulunur. Şekil/usul (modality) kelimesi, giyinme ya da davranış tarzı gibi bir ifade türüne atıfta bulunan biçim/tarz (mode) kelimesiyle ilişkilidir. Yapılaşma usulleri dolayısıyla kişilerin etkileşim halindeyken bilerek kullandıkları kural ve kaynaklardır (Allan 2006: 268; Turner 2003: 479)

DİKKAT

Yapılaşma sisteminde üç öğe bulunmaktadır: toplumsal pratikler, usuller ve yapılar. Yapılaşma usulleri, yapı ve eylemin (failliğin) ifade edilme yollarıdır. Yapılaşmayı müziğin kendisi olarak düşünecek olursak, usuller analog ya da dijital tarzda olsun yeniden üretilme biçimidir ve toplumsal pratik de bu müziği üreten müzisyendir. Görüldüğü üzere yukarıdaki çizelgeden de anlaşılacağı üzere, Giddens bir taraftan üç toplumsal pratiğe (iletişim, güç ve yaptırım) diğer taraftan da yapılara (anlam, güç/tahakküm ve meşrulaştırma) tekabül eden üç usul ya da ifade tarzı öne sürmektedir (Allan 2006: 268-269; Giddens 2010: 267-270).

Yapılaşma usullerini bir örnek ile açıklamak gerekirse, tarihi daha önceden belirlenmiş bir sınava girmeyi reddettiğinizi ve dersi veren profesörün de 'sınava girmezseniz dersi geçemeyeceğinizi' söylediğini düşünün. Bu durumda ne olur? Öncelikli olarak iletişim ve yaptırımların dâhil olduğu toplumsal pratikler vardır ve bu durumda sizin kurduğunuz iletişim hem sizin hem de profesörünüzün hali hazırda bildiği bir şema yoluyla yorumlanır. Bu şemayı "eğitim ortamlarında kullanılan anlamlar" olarak adlandıralım. Siz bu pratiği, yirmi birinci yüzyılın başındaki bu toplumun genel anlam yapısının bir parçası olması sebebiyle bilirsiniz. İkinci olarak ise profesör de sınıf içi davranış normlarına dayalı yaptırımlar uygular ki, bu normlar da bu toplumun meşrulaştırma yapısının birer parçası oldukları için bilginiz dâhilindedir. Sizin ve profesörün arasındaki fiili konuşma, yorumlama şemaları ve anlamlandırma yapısı aynı anda ortaya çıkar. İletişim, anlama ve yorumlama olmaksızın var olamaz ve bunun gibi fiili iletişim olmadan da yorumlama ve iletişim var olamaz. Aynı durum, profesörün başvurduğu yaptırımlar için de geçerlidir (Allan 2006: 269-270; Turner 2003: 480).

Giddens'ın yapıyı kurallar ve kaynaklar olarak tanımlaması, -anlamlama ve meşrulaştırma, kurallara ve tahakküme sıkıca bağlı olduğundan- daha çok kaynaklarla (olanaklarla) bağlantılıdır. Güç/tahakküm, yetkesel ve dağıtıcı kaynakların sunduğu olanaklar yoluyla ortaya çıkan fiili güç olarak ifade edilir. Örneğin, üniversitenin bir profesör üzerinde kullandığı fiili gücün bir kısmı, sınıf ortamı, bilgisayar ve internet erişimi gibi olanaklar yoluyla ortaya çıkar. Dolayısıyla iki uçlu bir ok aracılığıyla tüm bu unsurları bir çember içine alarak tüm bu süreçlerin -toplumsal pratikler, usuller ve yapılar- düşünümsel ve geri dönüşlü olduğu ileri sürülür (Allan 2006: 270; Turner 2003: 480; Cassell 1993: 10-11).

DİKKAT

Bu şekilde fark edilmesi gereken şeylerden biri de tüm toplumsal pratiklerin, usullerin ve yapıların birbirleriyle bağlantılı olduklarıdır. Tümü bir araya getirilmiştir ve aynı anda ifade edilip üretilirler. Dahası, Giddens'ın kurumsallaşma ya da bir arada bulunma halini zaman ve uzamın ötesine taşıma ile kastettiği toplumsal yaşamın bu yönlerinin geri dönüşlü, iç içe geçmiş doğasıdır. Bu süreç, yokuş aşağıya yuvarlanan bir top gibi işler. Etkileşimleri zaman ve uzamın ötesine taşıyan da tekrar tekrar meydana gelen pratikler ve yapıların bu sürekliliğidir (Allan 2006: 270).

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise tüm bu kurumsallaşma hareketinin farklı kurumsal düzenler yarattığıdır. Birçok sosyolog kurumları bağımsız etkileri bulunan gerçek, ayrı nesnelermiş gibi görür, fakat Giddens kurumların gerçek nesneler olarak varolmadıklarını ifade etmeye çalışır. Farklı kurumsal düzenler, aynı anlamlama, tahakküm/güç ve meşrulaştırma yapılarından (kural ve kaynaklarından) meydana gelirler. Sembolik kurumsal düzenler açısından bakılacak olursa (örneğin siyasi ideoloji), bu düzenleri oluşturan unsurlar; sırasıyla anlamlama (A), tahakküm (T) ve meşrulaştırmadır (M). Örneğin demokrasi gibi bir ideoloji, anlamlama ve anlam ile birlikte anlamlarla sembolleri destekleyen tahakküm ve meşrulaştırma edimine dayalıdır. (A-T-M). Yasal kurumsal düzenler açısından ise sembolik etkileşimde mevcut bulunan oluşum sırasının tam tersi bir sıra (yani meşrulaştırma, tahakküm ve anlamlama: M-T-A) etkilidir. Siyasi kurumlar ve ekonomik kurumlar ise tahakküm, anlamlama ve meşrulaştırma (T-A-M) sırasına göre oluşurlar (Allan 2006: 270- 271). Dolayısıyla kurumlaşma farklı yapılarda farklı biçimde işler ve kurumu kurum yapan bu işleyiş özelliğidir.

KİTAP

Giddens'ın (1999) "Toplumun Kuruluşu" kitabının okunması yapılaşma kuramına ilişkin ayrıntılı olarak bilgilgiler elde etmek bakımından önerilmektedir.

Düşünümsel (Refleksive) Aktörler

Giddens'a göre etkileşimler dâhilinde bulunan üç önemli şey vardır: **I.eylemin düşünümsel gözetimi, II. eylemin rasyonelleştirilmesi ve III. eylem motivasyonu.** Giddens'a göre bu üç görev tabakalaşmıştır ya da farklı "farkındalık seviyelerine" sahiptir (Allan 2006: 271)

I. En farkında olarak yapılan davranış, düşünümsel bir gözetimdir. İnsanlar birbirleriyle etkileşim kurabilmek için birbirlerinin davranışlarını takip etmeli, konuşmanın seyrini gözetim altında tutmalı, kendi davranışlarının izlerini sürmelidirler. Bu rutin edimin bir parçası olarak davranışlarımız için nedenler bulabiliriz, yani kendi eylemlerimizi rasyonelleştirebiliriz (Allan 2006: 271; Trucker 1998: 80).

II. Eylemin rasyonelleştirilmesi hususunda Giddens, söylemsel bilinç ve pratik bilinç arasında bir ayrım yapar. Söylemsel kelimesi söylem ya da konuşma ile ilişkilidir. Fakat daha derin bir anlama da sahiptir, analitik uslamlama tarafından ortaya çıkarılan bir söylemdir. Söylemsel bilinç, eylemlerimize sözlü ve mantıklı bir açıklama yapabilme yeteneğidir. Toplumsal pratikler ve durumlar hakkında bildiğimiz ve ifade edebildiklerimizdir. Bu bilinç, karşılaşma halinin düşünümsel gözetimi ve eylemin rasyonelleştirilmesi ile doğrudan bağlantılıdır -söylemsel bilinç, bizim her ikisi ile ilgili farkındalığımızdır (Allan 2006: 271; Giddens 1991a: 370).

Pratik bilinç ise toplumsal olarak nasıl varolacağımız ve davranacağımız konusunda sahip olduğumuz bilgiye atıfta bulunur. Fakat insanlar bu bilgiyi sözlü olarak ifade edemezler. Giddens'a göre toplumsal durumlar ve pratikler son derece karmaşıklardır ve bu nedenle, engin ve incelikli bir bilgi temeli gerektirirler. Bu durumda rasyonel düşünce aracılığıyla değil, sezgiyle hareket etmemiz gerekir (Allan 2006: 271).

DİKKAT

Söylemsel ve pratik bilinçle ilgili dile getirilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır: Bu iki bilinç durumu birbirleriyle zorunlu olarak bağlantılı değildir. İlk bakışta söylemsel bilincin, pratik bilincin bize yapmamızı söylediği şeyleri açıklama yeteneği olduğu düşünülebilir. Fakat pratik bilinç hakkında daha önce ifade edildiği gibi "insanlar bu bilgiyi sözel olarak ifade edemezler". Dolayısıyla söylemsel bilinç (açıklama), pratik bilinçle (eylemlerle) gerçek herhangi bir yolla zorunlu olarak bağlantılı değildir. Nasıl davranacağımızı ve eylemimizi nasıl açıklayacağımızı biliriz, fakat bu iki durum da aktörün bilinçdışı motivasyonlarının değil, toplumsal etkileşimin birer parçasıdır (Allan 2006: 271).

Pratik bilinç tarafından temellenen rutinleşme hem günlük etinliklerde kişiliğin sürekliliğini hem de toplumun kurumlarının yeniden üretimini sağlar (Giddens 1999: 108).

III. Bilinçdışı güdülenim ya da motivasyon ise alışkanlıklarımız ve rutinliklerimizdir. Pratik bilinç rutinin üretimi ile ilgilidir ve bir araba ya da bisiklet sürmeye benzer: Bu eylemin gerçekleşmesi büyük ölçüde alışkanlığımız ya da pratik bilinç dışındadır. Aktörler eylemde bulunmak için motivasyona sahiptir. Motivasyonlar eyleme neden olan istekleri kapsar ve eylem için planlar sağlar (Giddens 1991a: 370). Aynı şekilde gündelik yaşamda toplumsal pratikler olarak yaptıklarımız bir rutindir. Eylemlerimizi, kısmen -zaman ve uzamın, rutinleşmiş toplumsal

pratiklerle bağlantılı olarak bölge içine alındığı- **bölgeselleştirme** yoluyla rutinleştiririz. Bir başka deyişle fiziksel uzamı ayrımladığımız için davranışlarımızı kolaylıkla rutinleştiririz. Böylece, belirli toplumsal pratik türleri belirli alanlarda ve zamanlarda oluşurlar. **Bölgeselleştirme biçim, özellik, süreklilik (duration) ve süreye (span) göre üç çeşitlilik özelliği gösterir** (Allan 2006: 272)

Rutinleştirme "yapılaşma teorisinde temel bir kavramdır" ve günlük yaşam aktivitelerinin mutat ve olması gerektiği gibi karşılanmasını sağlayan süreçlere atıfta bulunur. Rutinleştirme dolayısıyla yüz yüze etkileşimlerin zaman ve uzamın ötesine geçtiği birincil yoldur ya da bir başka şekilde ifade edilirse, rutinleştirme yapılaşma usullerinin kurumsallaştırıldığı temel yollardan biridir.

i. Bölgenin biçimi, onu diğer bölgelerden ayırmak için kullanılan bariyer ya da sınır çeşitleri bağlamında ele alınır. Biçim, bir arada bulunma halinin az ya da çok olası durumlarını mümkün kılar. Koridorda durup biriyle konuştuğunuzda ikinizin etrafında oldukça geçirgen olan sembolik bir sınır vardır ve diğerlerinin bu konuşmaya katılması [yani sınırı geçmesi] son derece mümkündür. Fakat erkekler ya da kadınlar tuvaletine girdiğinizde, bir arada bulunma olasılığını açıkça sınırlayan fiziksel ve sembolik bir sınırla karşılaşırsınız.

ii. Bölgenin özelliği, bir bölge içerisinde tipik olarak var olabilecek toplumsal pratik türüne gönderme yapar. Örneğin, insanlar yüzyıllardır evler içerisinde yaşarlar fakat evin özelliği zamanla değişime uğramıştır. Tarım toplumlarında ev ekonominin, devletin ve ailenin merkezidir; fakat modern kapitalist toplumlarda ev, kesinlikle ailenin alanını oluşturur ve bu nedenle kamusal olmaktan ziyade özeldir (Allan 2006: 272).

iii. Bölgenin sürekliği ve süresi, coğrafi mekânın büyüklüğüne ve zamanın uzunluğuna atıfta bulunur. Belirli bölgeler, genellikle toplumsal pratikler için sadece günün belirli süreleri boyunca ya da belirli zaman uzunluklarıyla uygundur; yatak odası örneğin, uyku zamanıyla özdeşleştirilir. Dolayısıyla bir stadyum bir hava alanı ile karşılaştırıldığında bir arada bulunabilme ve toplumsal pratikler için özgün fırsatlar sunar (Allan 2006: 272).

Giddens insan eyleminin özü itibariyla düşünümsel bir özelliğe sahip olduğunu söyler. Böylece toplumsal davranış biçimleri, zaman ve uzam içinde süreğen olarak yeniden üretilir (Wallace & Wolf 1999: 215). Bu durum göstermektedir ki, aktörler bir taraftan yapıdan etkilenirken diğer taraftan da yapıyı etkilemekte ve ilişkileri yeniden üretmektedir. Bourdieu gibi Giddens da yapı-fail ikiliğinin biraradalığını vurgulayan son dönem sosyologlardandır.

Bu konuda daha ayrıntılı bilgiyi Giddens'ın "Modernite ve Bireysel Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Kimlik (2010)" kitabında bulmak mümkündür.

Sonuç olarak Giddens, kendi düşünce sistematiğini ontolojik bakışla ortaya koyar. Bireyin kendi yaşamını devam ettirmesini varoluşsal bir sorun olarak kabul eder. Bunu ise yukarıda ifade edildiği üzere ontolojik güvenlik ile bağlantılandırarak açıklamaya çalışır.

ELEŞTİRİLER

Bazı eleştirmenlere göre Giddens'ın yapı kadar failliğe de önem vermesi günümüz teorik çerçevesi açısından oldukça katkı vericidir. Bununla birlikte Giddens hakkındaki değerlendirmelerin tümü bu şekilde olumlu değildir. Stjepan Mestrovic, Giddens'ın teorisi üzerine yazdığı kitabında oldukça eleştireldir ve Giddens'ın kadınlar ve modern dünya hakkındaki görüşleri üzerine getirdiği eleştirilerin bir kısmı fazla abartılıdır. Bununla birlikte Giddens hakkında yapılan eleştirilerden ikisi dikkat çekicidir. Birincisi Giddens'ın insan failliğine yaptığı vurgu ve ikincisi de modern dünya hakkındaki optimist bakış açısıdır (Adams & Sydie 2001: 390).

Giddens'a göre "her toplumun her yetkin üyesi, o toplumun kurumları hakkında son derece bilgi sahibidir. Bu bilgi, kişinin günlük aktivitelerinden uzak olmaktan ziyade onlarla çok yakın bağlantılıdır" ifadesini hem Luhmann hem de Mestrovic, sorgular. Luhmann'a göre günümüzde vatandaşlar inceleyemeyecek kadar çok meşgul ya da stres altında oldukları bir bilgi bombardımanı altındadırlar. Mestrovic buna ek olarak birçok kişinin dünya olaylarıyla ilgili meselelerde umarsız göründükleri ortada iken kendilerini güçlü hissedebilen ve fail olabilen bireyler olarak görülmesi şaşırtıcıdır. Bu konuda Giddens'ın insanlığın tam olarak ne kadarlık bir kısmına işaret ettiğini bir başka deyişle günümüz dünyasında kaç insanın etkili birer fail olarak hissedip hareket ettiğini sorgulamak gerekir (Adams & Sydie 2001: 390).

Mestrovic'e göre Giddens, faillerin toplumsal yapıyı nasıl algıladıklarını ve failin eylemlerinin belirli sonuçlar doğuracağına dair duyduğu inancın köklerini açıklamada başarısızdır. Ona göre, Giddens açısından faillik ve yapının tüm bu yönleri görünürde kendiliğinden varlardır ki bu da yeterli bir sosyolojik açıklama değildir. Bu nedenle faillik ve denetim hissinden daha çok günümüzde insanlar, başkaları ya da kendi çevreleri üzerinde etki yaratma konusunda bir tür tevekkül ve duyarsızlık hissine kapılmışlardır (Mestrovic, 1998: 206'dan Aktaran Adams & Sydie 2001: 390).

Giddens'ın diyalog, düşünümsellik, demokrasi ve küreselleşme üzerine yaptığı afili teorileştirmeye rağmen dünyadaki insan hakları ihlallerini çözmenin nasıl mümkün olacağına yönelik getirdiği açıklamanın yetersiz kaldığına dikkat çekilmektedir (Adams & Sydie 2001: 391).

Giddens'ın ideolojisi liberal ve sosyal-demokratiktir. Aslında ideolojiyi muhafazakârlıkla eşanlamlı olarak görür: "egemen grupların ya da sınıfların kendi bölgesel çıkarları, diğerlerine evrensel çıkarlar olarak gözükür." Kendisini liberal ve eleştirel bir teorisyen olarak niteleyen Giddens, kapitalizmi bir sömürü düzeni olarak gören ve yok edilmesi gerektiğini düşünen Marksist ya da başka türden herhangi bir toplumsal düşünceye karşı çıkar. Ve modern dünyayı, gerek olumsuz özellikleri gerekse olumlu olasılıklarla birlikte özgürlük ve yapının bir birleşimi olarak görür (Adams & Sydie 2001: 388).

Giddens'ın modern dünyanın büyük riskleri üzerine yaptığı tartışamadan hareketle, onun gelecekle ilgili oldukça karamsar olduğu düşünülebilir. Fakat yine de bir liberal olarak Giddens, riskleri birer sorun ya da kaçınılmazlık olarak değil, birer olasılık olarak görür. Emeği, barışı, çevresel hareketleri ne başarının ne de yenilginin bir garantisi olarak görür. Giddens'ın liberalizmini Kivisto'ya, "makul ütopyacı realizm" olarak tanımlar (Adams & Sydie 2001: 387).

Özet

AMAÇ 1

Modern döneme ilişkin güven ve risk ortamının ne olduğunu ayırt edebilmek.

Giddens, modern dönemin birçok riskinin bulunduğunu, bu risklerin gelişim süreci için kaçınılmaz olduğunu belirtir. Bu nedenle bazı önlemlerin alınmasının zorunluluğunu vurgular. Giddens, modernliğin risk ortamını; (1) modernliğin düşünümselliğinden kaynaklanan tehdit ve tehlikeler, (2) savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan insan şiddeti tehdidi ve (3) modernliğin düşünümselliğinin benliğe uygulanmasından kaynaklanan kişisel anlamlılık tehdidi" olarak sıralar. Öte yandan modernitenin güven ortamını üç kategoride değerlendirir: 1. Toplumsal bağları istikrarlı kılma aracı olarak, dostluk ya da cinsel (akrabalık) yakınlıkla ilgili kişisel ilişkiler, 2. Belirsiz zaman aralıklarındaki ilişkileri istikrarlı kılma yolu olarak soyut sistemler (bunlar; para gibi sembolik göstergeler ile sorun çözmeye yönelik uzmanlık bilgileridir), 3. Geçmiş ile geleceği bağlantılandırma tarzı olarak karşı-olgusal, geleceğe yönelik düşünce. Bu üç durumun post-geleneksel dönemde cereyan ettiğine değinen Giddens, post-geleneksel dönemi modernliğin bir parçası olarak niteler. Modern dünya daha önce yaşanan dönemlerden farklı değildir, aksine post-geleneksel dönem modernitenin ileri bir aşaması olarak geçmişin eğilimlerini ve güçlerini yansıtır (Slattery 2007: 419). Bu özelliklerinden dolayı Giddens bu dönemi **geç modernlik** olarak isimlendirir.

AMAÇ 2

Modernliğin düşünümselliğini açıklayabilmek.

Giddens düşünümselliği statik bir durumdan ziyade değişken bir durum olarak görür. Modernliğin düşünümselliği, düşünce ve eylemin sürekli olarak birbirinin üzerine yansıtılması ile sistemin yeniden üretilmişliği üzerine kuruludur. Yani önceden yapılmış olanla yeni bilgilerin ışığında ilkeli bir biçimde savunulacak konular örtüşmeye başlar. Bu bağlamda modern organizasyonlar doğaları gereği bürokratiktir ve bu nedenle rasyonel hedef belirleme, geri dönüşlü pratikler ve daimi düşünümselliğe bağlılardır. Modernliğin düşünümselliği, artan bir biçimde özellikle kitle iletişim araçlarının gelişimi yolu ile mümkün hale gelir. Dolayısıyla yaşamın düşünümselliği toplumsal uygulamalarla ilgili yeni bilgiler doğrultusunda sürekli olarak incelenmekte, reforme edilmekte ve yapıcı olarak değiştirilmektedir.

AMAÇ 3

Küreselleşmenin boyutlarını analiz edebilmek.

Giddens, küreselleşmenin boyutlarını, (1) kapitalist dünya ekonomisi, (2) ulus-devlet sistemi, (3) uluslar arası işbölümü ve (4) askeri dünya düzeni olarak dört kategoride değerlendirir. Ticari kuruluşlar dolayısıyla ulusaşırı şirketler ekonomik güçlerine bağlı olarak hem kendi ülkelerindeki hem de diğer ülkelerdeki politiklaları etkilerler. Bugün ulusaşırı şirketlerin büyük bir çoğunluğu bütün uluslardan daha fazla bütçeye sahiptir. Küreselleşme, doğası gereği merkezileşme yönündeki dönüşümselliği ile belli devletlerin toprak egemenliği arasında bir gerginlik yaratır. Bu durumda bazı ülkelerin bireysel egemenlikleri azalırken aynı zamanda güçlerini diğer bir biçimde birleştirerek devlet sistemi içindeki etkinliklerini artırırlar. Askeri dünya düzeninde özellikle savaşın endüstrileşmesi, silah ve askeri örgütlenme, teknik ve araçlarının bir ülkeden diğerine akışı ve devletlerin birbirleri ile kurdukları ittifakları kapsayan gücün küreselleşmesi bağlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca askeri gücün küreselleşmesinin savaşlarla yakından ilgili olduğu görülmektedir. Uluslararası işbölümü endüstriyel gelişme ile ilgilidir. Modern endüstri yalnızca yapılan işi değil, aynı zamanda endüstri türü, gerekli beceriler ve hammadde üretimi bakımından bölgesel uzmanlaşmaya dayalı bir iş bölümünü gerekli kılmıştır. Giddens küreselleşmeyi modern dönemde gerçekleşenlerin sonucu olarak değil, bizzat modernitenin kendisini tüm dünyaya yaymasıyla oluşmuş bir olgu olarak tanımlar. Ve bundan kaçışın pek mümkün olmadığını vurgular.

AMAÇ 4

Yapılaşma kuramını özetleyebilmek.

Yapılaşma kuramına göre, toplumsal yapılar kurallar ve kaynaklardan oluşur. İki tür kural vardır: Normatif kurallar ve anlamlama kodları. Her iki durumda da bu kurallar toplumsal pratiklerle sarmalanmış vaziyettedir ve soyut ya da bağımsız olarak var olmazlar. Giddens ayrıca kuralların sürekli olarak ya da nadiren başvurulan, söylenmeden anlaşılan ya da tutarsız, gayri resmi ya da resmi ve zayıf ya da güçlü biçimde onaylanmış olabileceklerini dile getirir. Normatif kurallar davranışı yöneten kurallardır. Anlamlama kodları ise anlamın üretilmesini sağlayan kurallardır. İki tür kaynak vardır: Dağıtıcı/maddi ve yetkesel/düzenleyici kaynaklar. Dağıtıcı/maddi kaynaklar maddi ürünlerin ya da maddi dünyanın denetiminden oluşur. Yetkesel/düzenleyici kaynaklar ise yönetim teknikleri ya da teknolojileri, kurumsal pozisyon ve uzmanlık bilgisi gibi konulardan oluşur. Dolayısıyla kaynaklar, insanların ve araç/gereçlerin denetimini içerir. Yapılaşma sisteminde üç öge bulunmaktadır: Toplumsal pratikler, usuller ve yapılar. Yapılaşma usulleri, yapı ve eylemin (failliğin) ifade edilme yollarıdır. Giddens bir taraftan bu üç toplumsal pratiğe (iletişim, güç ve yaptırım) diğer taraftan da yapılara (anlam, tahakküm ve meşrulaştırma) tekabül eden üç usul ya da ifade tarzı öne sürmektedir (yorumlayıcı şemalar, olanaklar ve normlar). Giddens'ın yapıyı kurallar ve kaynaklar olarak tanımlaması, anlamlama ve meşrulaştırma, kurallara ve tahakküme sıkıca bağlı olduğundan daha çok kaynaklarla (olanaklarla) bağlantılıdır. Tahakküm, yetkesel ve dağıtıcı kaynakların sunduğu olanaklar yoluyla ortaya çıkan fiili güç olarak ifade edilir. Yapılaşma usulleri dolayısıyla kişilerin etkileşim halindeyken bilerek kullandıkları kural ve kaynaklardır. Güç bir kaynak değildir. Eylemin neticesinde elde edilen bir olanaktır.

AMAÇ 5

Düşünümsel aktörlerin kendilerini nasıl inşa ettiklerini ayırt edebilmek.

Etkileşimler dâhilinde bulunan üç önemli şey vardır. Bunlar; **i. eylemin düşünümsel gözetimi, ii. eylemin rasyonelleştirilmesi ve iii. eylem motivasyonu.** Bu üç unsur farklı "farkındalık seviyelerine" sahiplerdir. Gözetimde insanlar birbirleriyle etkileşim kurabilmek için birbirlerinin davranışlarını takip etmeli, konuşmanın seyrini gözetim altında tutmalı, kendi davranışlarının izlerini sürmelidirler. Davranışlarımız için nedenler bulabiliriz, kendi eylemlerimizi rasyonelleştirebiliriz. Rasyonelleştirme söylemsel bilinç ile pratik bilinç arasındaki etkileşime dayanır. Söylemsel bilinç, eylemlerimize sözlü ve mantıklı bir açıklama yapabilme yeteneğidir. Toplumsal pratikler ve durumlar hakkında bildiğimiz ve ifade edebildiklerimizdir. Pratik bilinç ise toplumsal olarak nasıl varolacağımız ve davranacağımız konusunda sahip olduğumuz bilgiye atıfta bulunur. Bu iki bilinç durumu birbirleriyle zorunlu olarak bağlantılı değildir. Bunlar, toplumsal etkileşimin birer parçasıdır. **Bilinçdışı güdülenim ya da motivasyon** ise alışkanlıklarımız ve rutinliklerimizdir. Rutinleşme günlük yaşam aktivitelerinin mutat ve olması gerektiği gibi karşılanmasını sağlayan süreçlere atıfta bulunur. Eylemlerimizi, kısmen (zaman ve uzamın, rutinleşmiş toplumsal pratiklerle bağlantılı olarak bölge içine alındığı) **bölgeselleştirme** yoluyla rutinleştiririz. Böylece, belirli toplumsal pratik türleri belirli alanlarda ve zamanlarda oluşarak düşünümsel aktörün inşası gerçekleşir.

Kendimizi Sınayalım

1. Sosyoloji'nin nasıl bir bilim olduğunu aşağıdakilerden hangisi en iyi açıklar?

a. Yapısalcı-İşlevselci-Tarihselci-Yorumcu bir bilim
b. Entelektüel ve kendi sorunsalını yansıtan bir özelliğe sahip bir bilim
c. Makro-mikro birlikteliğini inşa eden bir bilim
d. Yapı ve failin (toplum/birey) birlikteliğini inşa eden bir bilim
e. Düalizme karşı bir bilim

2. Hangisi modern öncesi dönemin güven mekanizmalarından biri **değildir?**

a. Akrabalık ilişkilerinin düzenleyiciliği
b. Yerel topluluklarının varlığı/ağırlığı
c. Yöneticilerin totaliterliği
d. Bugün ile geleceği birbirine bağlayan geleneğin dönüştürülebilirliği
e. Din, inanç ve ritüellerinin önemliliği

3. Modern dönemin risk unsurları aşağıdakilerden hangisi **değildir?**

a. Savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan insan şiddeti tehdidi
b. Modernliğin düşünümselliğinin benliğe uygulanmasından kaynaklanan kişisel anlamlılık tehdidi
c. İşsizlik ve yoksulluk
d. Nükleer savaş tehdidi
e. Sermaye dolaşımının bilinmeyen bölgelerdeki riskleri

4. Hangisi modern toplumsal kurumları gelenksel/modern öncesi toplumsal düzenlerden ayıran süreksizliklerden **değildir?**

a. Zaman ve uzamın uzaklaşması
b. Değişim alanının yerkürenin tüm yüzeyini kapsaması
c. Ekonomik üretim sisteminin piyasa koşulları ve metalaşması
d. Değişimin hızı bağlamında teknoloji üretiminin ve yaygınlığının hız kazanması
e. Ulus-devletlerin siyasal sistemi gibi ekonomi-politik güç ilişkilerinin birlikteliği

5. Hangisi modernliğin dinamiklerinden biri **değildir?**

a. Kapitalizm
b. Teknoloji
c. Endüstrileşme
d. Şiddet tekeli
e. Gözetim

6. Modernleşmenin açılımlı mekanizmaları aşağıdakilerden hangisidir?

a. Aydınlanma ve Bilim
b. Bürokratikleşme ve Bilimsel Yönetim
c. İletişim ve ulaşım teknolojileri
d. Sembolik göstergeler ve uzmanlık sistemi
e. Dünya kapitalizmi

7. Hangisi çağımızın en önemli krizidir?

a. Kapitalizm krizi
b. Teknoloji krizi
c. Ekolojik (yaşam ekolojisi) krizi
d. İdeolojinin krizi
e. Bilimin krizi

8. Post-modernlik kavramının anlamı aşağıdakilerden hangisi **değildir?**

a. Bireyler arası yüz-yüze ilişkilerin hız kazanacağına
b. Epistomolojinin önceki temellerinin güvenilir olmadığına
c. Hiçbirşeyin tam kesinlikle bilinemeyeceğine
d. Tarihte teleolojiye yer olmadığına
e. İlerlemenin hiçbir çeşidinin kabul edilmeyeceğine

9. Hangisi geç modernlikte risk unsurları arasında **değildir?**

a. Hiç kimsenin kaçmasının mümkün olmadığı gözetim düzeneği
b. Tüketim alışkanlıklarının değişmesi
c. Türlerin yaşamını sürdürme riskiyle birlikte artan askeri güç
d. Ekonomik büyümenin çökme olasılığı
e. Ekolojik ve çevresel kısıtlılıklar

10. Yapılaşma kavramını aşağıdaki önermelerden hangisi açık biçimde tanımlamaktadır?

a. Belirli bir yaşam biçimine ahlaki bakımdan bağlılı olmaktır
b. Bireylerin uyum gösterdiği üretici kural ve kaynaklar sistemleridir
c. Kendini gerçekleştirmektir
d. Hiyerarşik ilişki anlayışından uzaklaşmaktır
e. Bireyler arasında iletişimi sağlamaktır

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlışsa "Modern Öncesi ve Modern Dönem" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış isea "Modern Dönemin Riskleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Modernleşmenin Süreksizlikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Modernizmin Dinamikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Yerinden Çıkarma/edilme ve Açılımlı Mekanizmalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Modernlik ve Post- modernlik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Modernlik ve Postmodernlik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Geç Modernlikte Riskler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Yapılaşma" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Giddens, makro ve mikro kuramcıların yöntemlerinden farklılaşmakta, geleneksel ve dualist yaklaşımlardan uzaklaşmaya çalışmaktadır. Düalizmlerin hiçbir teorik dönüşümü sağlamaya uygun olmadıını belirten Giddens, toplum/birey (yapı/fail) karşıtlığından söz etmek yerine aralarında karşıtlıktan oluşan devingenlikleri hesaba katmak gerektiğini savunur. Sosyolojide kökleşmiş karşıtlıkları reddeden bir çaba içinde olmuştur. Böylece yorumsamacı Sosyolojinin bazı yönlerini daha geleneksel yapısalcı Sosyolojinin unsurları ile uzlaşturma denemesinde bulunmuştur. O, toplumsal yaşamın evrensel yasalarının bulunmadığını ileri sürer.

Sıra Sizde 2

Modern-öncesi toplumlarda geleneksel kurumlardaki güvenirlik ve rutinler, dünyanın olumsallığını gizlerdi. Akrabalık ve cemaat, zaman ve uzam boyunca güvenilir bir biçimde eylemleri yapılandıran bağlar yaratırdı. Din, deneyimi güvenilir şekilde düzenleyen bir kozmoloji oluştururdu. Ve geleneğin kendisi tanım gereği bir rutin olduğu için toplumsal ve doğa olaylarını yapılandırırdı. Fakat modern toplumlarda bu kurumsal ortamların hiçbiri güçlü bir güvenirlik ve ontolojik güvenlik hissi yaratmamaktadır. Giddens'a göre bu ihtiyaçlar farklı şekillerde karşılanır: Rutin, soyut sistemlerle bütünleşmiştir, saf/arı ilişkiler cemaat ve akrabalığın yerine geçmiş ve düşünümsel olarak inşa edilmiş bilgi sistemleri dini kozmolojilerin yerini almıştır. Sonuç, ontolojik güvensizliğin geleneksel toplumlardan ziyade modern toplumlarda çok daha belirgin olarak hissediliyor olmasıdır.

Sıra Sizde 3

Giddens, insanlık tarihinin süreksizlikler ile belirlendiği ve doğrusal bir gelişim çizgisine sahip olmadığını ileri sürmekte ve modernliğin süreksizliklerini üç kategoride değerlendirmektedir. Bunlardan birincisi, modernliğin değişim hızının had safhada olması; ikincisi, dünyanın farklı bölgelerinin giderek birbiri ile bağlantılı hale gelmesi ve yer kürenin tüm yüzeyini kapsaması; üçüncüsü ise modern kurumlar doğası gereği ekonomik üretim sisteminin piyasa koşulları ve metalaşması, ulus-devletlerin sisyasal sistemi gibi ekonomi-politik güç ilişkilerinin birlikteliğinin artmasıdır.

Sıra Sizde 4

Habermas'a göre modernizm, tamamlanmamış bir projedir. Bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemi post modern olarak nitelemez. Giddens da modermitenin tamamlanmadığından söz eder ve içinde bulunduğumuz dönemi geç modernite olarak betimler. Modernleşme karşı konulmaz bir hız anlayışı ile güç imgesi (juggernaut) yaratmıştır. Bu durum tehlike ve güven hissiyle birlikte heyecan dolu bir hız trenini akla getirir, fakat modernliğin juggernautı bir hız treni gibi kontrol edilebilir ve hareketi önceden tahmin edilebilir değildir. Bu noktada Habermas ve Giddens arasında temel bir farklılık bulunmaktadır. Habermas için rasyonel kontrol modernliğin merkezindedir yani bu hızın kontrol edilebileceğinden söz eder. Fakat Giddens için modernlik tanımı gereği kontrol dışıdır. Modernliğin amacı gelişmedir fakat yarattığı etki, denetimsiz bir değişim makinesine dönüşen mekanizmaların ve süreçlerin ortaya çıkmasıdır.

Sıra Sizde 5

Giddens, geç modern topluma özgü dört tip riskten bahseder: (1) Devlet eliyle ya da başka yollarla yapılan ve hiç kimsenin kaçmasının mümkün olmadığı gözetim, (2) Türlerin yaşamını sürdürememe riskiyle birlikte artan askeri güç (3) Kapitalizmin istikrarsız nitelikleri sebebiyle, ekonomik büyümenin çökme ihtimali ve

(4) Kapitalizmi sınırlayan ekolojik ve çevresel kısıtlamalar. Gerçekleşme olasılığı düşük ama sonuçları tehlikeli olan riskler, modern dünyada hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır. Fakat alınacak önlemler ve uygulanabilecek politikalarla bu riskler en aza indirilebilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Adams, B.N.& R.A.Sydie (2001). **Sociological Theory**, Thousand Oaks, California, London New Delhi: Pine Forge Press.

Allan, Kenneth (2006) . **Conptemporary Social and Sociological Theory**, Visualizing Social Worlds, Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.

Cassell, Philip (1993). **The Giddens Reader**. London: The Macmillan Pres. Ltd.

Giddens, A. (1984). **Capitalism and Modern Social Theory, An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber**, Cambridge: Cambridge University Press

Giddens. A. (1990). **The Consequences of Modernity**, Cambridge: Polity Press Ltd.

Giddens, A. (1991). **Modernity and Self-Identity, Self and Society in the Late Modern Age**, Cambridge: Polity Press Ltd.

Giddens, Anthony (1991a). "Structuration Theory: Past, Present and Future" B.C./D.J. (Ed.) **Giddens' Theory of Structuration: A Critical Approach**. London: Routledge.

Giddens, A. (1994). **Modernliğin Sonuçları**, Çev.: Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (1994a). **Beyond Left and Right, The Future of Radical Politics**, Stanford-Caifornia: Stanford University Press

Giddens, A.& c. Pierson (1998). **Conversations with Anthony Giddens**, Stanford-California: Stanford University Press.

Giddens, A. (1999). **Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları**, Çev: Hüseyin Özel, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Giddens, A. (2000). **Üçüncü Yol Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, Çev.:Mehmet Özay, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Giddens, A. (2000a). **Runaway World, How Globalization Is Reshaping** Our Lives. New York: Routledge.

Giddens, A. (2000b). **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, Çev.: T. Birkan, İst.: Metis Yay.

Giddens, A. (2003). **Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları**, Çev.: Ü. Tatıcan-B. Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Giddens, A. (2009). **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori Marx, Durkheim ve Weber'in Çalışmalarının Bir Analizi**, Çev.: Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Giddens, A. (2010). **Modernite ve Bireysel-Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum**, Çev.: Ümit Tatlıdil, İstanbul: Say Yayınları.

Görgün-Baran, A. (2010). *Küreselleşme Sürecinde Medyanın Rolü,* **Sosyoloji Yazıları 1**, Prof. Dr.Cihat Özönder'in Anısına, Ed.: N.G. Ergan, E. Burcu, B. Şahin, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları

Habermas, J. (1996). *Modernity: An Unfinished Project,* **Critical Essays on The Philosophical Discourse of Modernity**, Edited by M. Passern d'Entereves And S. Benhabib, The MIT Pres: Cambridge-Massachusetts, pp. 38-55.

Kaspersen Bo, L. (2000). **Anthony Giddens, An Introduction to a Social Theorist**, Translated by S. Sampson, USA: Blackwell Publishers.

Keyman, F. (2000). *Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri:Türban Sorununu Anlamak,* **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der.:E. F. Keyman-A.Y. Sarıbay, Alfa :İstanbul, s. 17-38

Layder. D. (2006). **Sosyal Teoriye Giriş**, Çev.:Ümit Tatlıcan, İstanbul:Küre Yayınları.

Özkök, E. (1985). **İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü**, Ankara: Tan Yayınları.

Rantanen, T. (2005). **Media and Globalization**, London: Sage Publications Ltd.

Ritzer George (1996). **Modern Sosiological Theory**, New York:The McGraw - Hill Com. Inc.

Ritzer, George (1997). **Postmodern Social Theory**, New York, St. Luis, San Fancisco, Toronto: The McGraw-Hill Companies, Inc.

Slattery, Martin (2007). **Sosyolojide Temel Fikirler**, Çev.: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Stevenson, N. (2008). **Medya Kültürleri, Sosyal Teori ve Kitle iletişimi**, Çev.: Göze Orhon-Barış E. Aksoy, Ankara: Ütopya Yayınları.

Tucker K. H. (1998). **Anthony Giddens and Modern Social Theory**, London: Sage Publications

Turner, Jonathan H. (2003). **The Structure of Sociological Theory**. California: Thomson

Wallace, R.&Wolf, A. (1999). **Contemporary Sociological Theory**: Expanding The Classical Tradition, USA: Prentice-Hall, Inc.

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Risk kavramını tanımlayabilecek,
- Risk toplumu kavramını ve kuramını özetleyebilecek,
- Düşünümsel modernleşme kavramını açıklayabilecek,
- Risk toplumunun özelliklerini ayırt edebilecek,
- Risk toplumunda bireylerin psikolojisini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Risk
- Risk Toplumu
- Düşünümsel Modernleşme

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Kendisiyle Yüzleşen Toplum: Risk Toplumu

- GİRİŞ
- RİSK KAVRAMI
- RİSK TOPLUMU KAVRAMI VE KURAMI
- RİSK TOPLUMUNUN ÖZELLİKLERİ
- RİSK TOPLUMUNDA BİREYLERİN PSİKOLOJİSİ

Kendisiyle Yüzleşen Toplum: Risk Toplumu

GİRİŞ

Günümüzde yaşamın neredeyse tüm alanlarında hızı giderek artan bir değişim ve bu değişimle birlikte pek çok sorun yaşanmaktadır ve bu sorunların temeline inildiğinde küreselleşmenin izleri sürülebilir. Küreselleşme sürecinin getirdiği sorunlar farklı kavramlarla ifade edilmekle beraber, bu durum günümüz insanının daha fazla sorunla baş etmesi gerektiği gerçeğini ne yazık ki değiştirememektedir. İşte risk de, küreselleşme süreciyle birlikte kullanılagelen bir kavramdır.

Bir ülkede meydana gelen bir afet sadece o bölgeyi ve o ülke insanlarını değil, aslında dolaylı olarak tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Dünyada bugüne kadar kaydedilen en büyük deprem Şili'de 22 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelmiş ve büyüklüğü 9.5 olarak ölçülmüştür. 2011 yılının Mart ayı başında Japonya'nın Fukuşima bölgesinde yaşanan 8.9 büyüklüğünde deprem Japonya adasını 2.4 metre hareket ettirmiş ve ardından gelen tsunami afeti binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Kayıplar bununla kalmamış, deprem sonrasında oluşan tsunami, tarım alanlarının yanı sıra nükleer santralleri ve petrol tesislerini de etkilemiştir. Fukuşima Bölgesi'ndeki nükleer tesislerin zarar görmesi ve nükleer sızıntı sebebiyle faaliyetleri durdurulmuştur. Japonya'nın elektrik ihtiyacının önemli bir bölümünü nükleer enerjiden sağlaması sebebiyle bir süre elektrik verilememiştir. Dünya Meteoroloji Örgütü'nden yapılan açıklamalarda, Japonya'da rüzgârın, deprem ve tsunamide hasar gören nükleer tesisteki patlamalardan sonra ortaya çıkan radyasyonu Pasifik'e sürüklediği belirtilmiştir. Fukuşima'daki altı reaktörden zarar gören dördünün faaliyetlerine son verileceği açıklanmıştır (http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/17410732.asp).

RİSK KAVRAMI

Risk fikri ilk kez dünyanın dört bir yanına yolculuklar yapan Batılı kâşifler tarafından kullanılmıştır. İngilizcede bilinmeyen sulara yelken açmak anlamında kullanılan bu sözcük İspanyolcaya Portekizceden girmiştir. Köken açısından başlangıçta "mekân"a yönelik olan bu sözcüğün anlamı, daha sonra bankacılık ve yatırım alanlarına girmesiyle beraber "zaman" düzlemine taşınmıştır (Giddens, 1999: 36).

Risk kelimesinin anlamı zaman içerisinde mekândan, zamana doğru değişmiştir.

Risk kelimesi, hem keşfettiğimiz, hem de normalleştirip denetlemenin yollarını aradığımız bir dünyaya göndermede bulunur. Burada "risk", istenmeyen sonuçlardan kaçınma anlamını taşıdığı sürece olumsuz bir çağrışıma sahiptir. Diğer taraftan, sorunlu bir gelecek karşısında cesur atılımlarda bulunma söz konusu olduğun-

da risk olumlu bir anlam taşıyabilir (Giddens & Pierson, 2001: 222). Örneğin, bir şirketin ya da girişimcinin yeni bir sektörde ya da ülkede yatırım yapması yani risk alması başarıyla sonuçlanması durumunda olumlu bir anlam içermektedir.

Anthony Giddens

1938'de doğan İngiliz sosyolog Anthony Giddens, eserleriyle sosyolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. 34 kitabı 29 dile çevrilmiş olan Giddens'ın 2007'de beşeri bilimler içinde en çok başvurulan yazarlar arasında beşinci sırada yer aldığı ifade edilmiştir.

Şans ya da tehlikeyle aynı şey olmayan risk gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri ifade etmektedir (Giddens, 2000: 37; Yıldırım, 2000: 85). Risk, geleceğini kendisi belirlemek isteyen bir toplumu harekete geçirici bir dinamiktir. Geleneksel toplumda risk esas olarak doğa güçlerinin müdahalesi ile tanımlanırken, modern toplumlarda riskleri azaltma amacına dönük olarak teknoloji yardımıyla insanların doğaya müdahalesi, hükümet politikaları ve ekonomik faaliyetler aracılığıyla topluma müdahalesi önceden öngörülmeyen ve denetimi zor olan tehlikelere yol açabilmektedir (Beck, 1992; Yıldırım, 2000: 85). Tüm eski kültürlerde, günümüzde riskle ifade edilen durumlar yazgı, talih ya da Tanrıların isteği olarak görülmüştür ve risk kavramına rastlanmamaktadır, çünkü bu kavrama ihtiyaç duyulmamaktadır. Örneğin bir Afrika kabilesi olan Azandeler, bir insanın yaşadığı talihsizliği ya da hastalığı kara büyüye bağlamışlardır. Bu tür görüşlerin modernleşmeyle beraber tamamen ortadan kalktığını söylemek de mümkün değildir. Sihir düşüncesinin, yazgı ve kozmoloji gibi kavramların bugün hâlâ dayanağı bulunurken, genellikle insanların bunları batıl inanç olarak sürdürdüğü ve daha hesaplı kararlarını desteklemek amacıyla kullandıkları ifade edilebilir (Giddens, 1999: 37). Riskin, Tanrılardan geldiğinin düşünülmesi, insan hatası ve sorumluluğu düşüncesini tamamen dışlamıştır. Böylelikle, riske olan bakış açısı değişerek, insan eliyle yapılmış olmasından çok, fırtına, sel baskını ya da bulaşıcı hastalık gibi doğal bir olay olarak algılanmıştır. İnsanlar da bu gibi durumlarda yapabilecekleri şeylerin çok sınırlı olacağını, bu tür olayların meydana gelişini kabaca tahmin ederek, etkilerini azaltmak üzere birtakım girişimlerde bulunabileceklerini düşünmüşlerdir (Lupton, 1999: 5). Risk kavramı, temelde kontrol etme özellikle de geleceği kontrol etme fikriyle birlikte biçimlenmiştir (Giddens, 1999: 27).

DİKKAT

Risk kavramının hayatımızı ve beslenme tercihlerimizi nasıl etkilediğini yaşanmış bir örnekle açıklamak gerekirse Deli Dana Hastalığı üzerinde durulabilir.

Günümüzde "Deli Dana Hastalığı" olarak da bilinen Bovine Spongiform Encephalopathy (BSE), ergin sığırların merkezi sinir sistemini etkileyen yavaş seyirli, ilerleyici ve öldürücü bir hastalıktır. Hastalık, ilk kez İngiltere'de Kasım 1986'da hasta sığırlara ait beyinlerin muayenesiyle tanımlanmıştır. Başlangıçta tek bir inekte daha sonra sınırlı bir bölgede görülmüştür. 1990 yılında ülkenin daha başka yörelerinde de çıkmış, daha sonra İrlanda, Umman ve İsviçre'de hastalığa rastlanmıştır. Hastalığın yayılmasını önlemek için sıkı önlemler alınmaya çalışılıyor ise de ülkeler arası hayvan hareketleri ve hayvan ürünleri ticareti sebebiyle birçok ülkeye bulaşmış olma olasılığı vardır (Kanada, Falkland adaları ve Umman'da ise sadece İngiltere'den ithal edilen sığırlardan bazı vakalar bildirilmiştir). İngiltere dışında az sayıda BSE olayları (yaklaşık 1500 olay), Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İrlanda Cumhuriyeti, İtalya, Liechtenstein, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya ve İsviçre'de yerli sığırlarda görülmüştür. Kanada, Falkland adaları ve Oman'da ise sadece İngiltere'den ithal edilen sığırlarda çok az sayıda olay bildirilmiştir.

İnsan ve hayvanlarda Deli Dana Hastalığı'na neden olan ajanların filtrelerden geçebildiği ve en küçük virüslerden 100 kat daha küçük oldukları bilinmektedir. Boyutlarıyla ilgili en büyük değerler, onları küçük virüs partikülleri sınıflaması içine sokar. Virüslerin aksine bu ajanların oldukça dirençli oldukları bilinmektedir.

Avrupa Komisyonu, İngiltere'den diğer üye devletlere gıda yasağının etkili olduğu tarih olan Haziran 1988'den sonra doğan hayvanlara kadar canlı sığırların ithalatını sınırlamıştır. Daha sonra 6 aylık yaştan önce kesilmeleri kaydıyla sadece besi buzağılarının ithalatına izin verilmiştir. Avrupa Komisyonu, Nisan 1990'dan itibaren de BSE'yi ihbarı zorunlu bir hastalık yapmıştır. Bu tarihten bu yana birçok ülke, ulusal sürülerinde BSE bulgusunu aramak için surveylans programları başlatmıştır.

Kaynak: *Bu metin http://www.veteriner.cc/yazar/bse.asp internet adresinden kısaltılarak alınmıştır.*

İki tür risk arasında ayrım yapılmalıdır: **(ı)** dışsal ve **(ıı)** imal edilmiş risk. **Dışsal risk,** bireyleri beklenmedik bir anda (dışarıdan) vuran olayların yarattığı risktir. Yine de bu olaylar, bütün nüfus içinde az çok öngörülebilir olmalarına ve sigorta edilebilmelerine yetecek kadar düzenli ve sık meydana gelirler. Dışsal risk son derece etkili bir şekilde hesaplanabilir; zaman ve risk çizelgelerine bakılarak insanların nasıl sigortalanacağına karar verilebilir. Sanayi toplumunun ilk iki yüzyılı dışsal riskin egemenliği altındaydı (Giddens, 1999: 27).

Doğanın ve geleneğin ötesinde yaşayan bir dünyanın en temel niteliği, dışsal riskten **imal edilmiş** risk aşamasına geçmiş olmasıdır. İmal edilmiş risk, bizzat insanlığın gelişim sürecindeki değişimler, özelikle de bilim ve teknolojideki ilerlemeler tarafından yaratılır. İmal edilmiş risk, karşılarında tarihin bize çok az deneyim sunduğu yeni risk ortamlarına karşılık gelir, bu risklerin hesaplanması bir yana, neler olduğu bile çoğu zaman bilinememektedir. İmal edilmiş risk, kişisel ve toplumsal hayata doğrudan girmektedir ve daha kolektif bir risk çerçevesi tarafından sınırlandırılmamıştır. İmal edilmiş risk yayıldıkça, riskin yepyeni bir risklilik durumu söz konusu olmaktadır. Yeni teknolojilerin kronik biçimde etkilediği ve eskiden kabul gören şeylerin neredeyse sonsuz kere yeniden gözden geçirildiği bir toplumda, gelecek bizi daha çok meşgul etmeye başlar ve aynı zamanda bulanık bir hâl alır (Giddens & Pierson, 2001: 223).

SIRA SİZDE 1

Günlük yaşantımızda karşılaştığımız çeşitli risklerin dışsal mı, yoksa imal edilmiş riskler mi olduğunu değerlendiriniz.

Alman sosyolog Ulrich Beck, risk kavramını günümüzde yaşanan toplumsal değişim ile ilgili analizin merkezine yerleşmiştir (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 86). Beck, gelişmiş ülke insanlarının bakışı ile kıtlık sonrası bir toplumda yaşadığımızı ifade etmektedir. İnsanoğlu, günümüzdeki koşullara ulaşana kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Maddi kaynakların insanlara akışını en üst düzeye çıkarmaya çalışan teknolojik gelişmeler kaydedilmiştir. Bu süreçte devlete düşen en önemli rol, yaratılan maddi kaynakların refah sistemi aracılığıyla toplumun tüm kesimleri arasında dağıtımını sağlamaktır. Bu modernleşme sürecinde insanlar maddi refah artışı karşılığında, bu artışı sağlayan teknolojik gelişmelerin insan sağlığı ve dünyanın ekolojik dengesi üzerinde yarattığı olumsuz etkileri göz ardı etmişlerdir. Diğer yandan, bu yaklaşımın artık değişmesi yönünde baskılar da ortaya çıkmaktadır. Batılı refah toplumlarında günümüzde ikili bir süreç yaşanmaktadır. Öncelikle, yüzyılın başındaki kıtlık günlerinin en önemli problemi olan günlük ekmeğin kazanılması için verilen savaş giderek önemini kaybetmektedir. Bugün, pek çok insan için açlık probleminin yerini aşırı kilo problemi almıştır. Bunun yanında, doğal zenginliklerin dünyanın kökünü kurutacak şekilde, bilinçsizce tüketilmekte olduğu konusunda da yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 87).

Üretim teknolojisinin yol açtığı yan etkilerin ortaya çıkardığı risk, Batılı toplumların baş etmek durumunda olduğu en önemli sorunlardan biridir. Bu riskin nasıl dağıtılacağına ilişkin çözümler aranmaktadır. Günümüz koşullarında ortaya çıkan risk olgusunun en belirleyici özelliği toplumlar arasında karşılıklı olarak ortaya çıkmasıdır. Risk, modernizasyon sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma olarak tanımlanmaktadır (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 88). Hem politik, hem de bilimsel olarak giderek daha fazla bilincine vardığımız riskler arasında, radyoaktif sızıntı, toksinler ve organizmalar üzerinde kalıcı, geri döndürülemez zararlara yol açan atıklar sıralanabilir. Bu risklerin niteliği tarihin diğer dönemlerinde karşılaşılandan farklıdır. Bugünün riskleri, yelkenli gemilerle engin denizlere açılanların karşı karşıya oldukları risklere benzememektedir. **(I)** İlk olarak günümüzde riskin kaynağı sanayileşmedir. **(II)** İkinci bir özellik sınaî üretim sırasında çevreye yayılan radyoaktif sızıntılar ve toksinler, duyularla anlaşılmaktadır. *Artık günümüzde **risk,** kıtlıktan değil, aşırı üretimden kaynaklanmaktadır.* Sanayileşme küresel ölçekte yayıldıkça, yol açtığı riskler de katlanarak artmaktadır. Riskler, hem politik hem de bilimsel olarak karşılıklıdır. Riskler, kendi kaynakları ile sınırlı değildir; doğaları gereği dünya üzerindeki her türlü yaşam şeklini tehdit etmektedirler. Nükleer kazalar ve asit yağmurları, zaman ve mekân sınırı tanımamaktadır. Bir kez başladığında, sürekli olarak tüm dünyayı kaplamaktadırlar. Yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesi riskin ve sonuçlarının bilimsel olarak hesaplanmasını imkânsız hale getirmektedir (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 88).

Günümüz koşullarında risk kavramı genel olarak modernizasyon sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma olarak tanımlanmaktadır (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 88).

RİSK TOPLUMU KAVRAMI VE KURAMI

Ulrich Beck

1944 yılında Promenya'da dünyaya gelen Ulrich Beck, Almanya'nın en çok tartışılan sosyologlarından biridir ve özellikle 1986 yılında yayımlanan "Risikogeselschaft" (Risk Toplumu) adlı kitabıyla tanınmıştır. O yıldan bu yana U. Beck'in neredeyse her yıl riskle ilgili bir kitabı yayınlanmıştır (Bkz. Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar).

Günümüz toplumlarının bilgi, sanayi ötesi ve post-modern toplumlar olarak nitelendirilmeleri yanında, son yıllarda sıkça kullanılan bir başka kavram da **"risk toplumu"** kavramıdır. "Risk toplumu" kavramı ilk olarak Alman sosyolog Ulrich Beck tarafından 1986'da Almanca yayınlanan ve daha sonra 1992'de İngilizceye *"Risk Society: Towards a New Modernity"* ismiyle çevrilen eserinde kullanılmıştır (Rosa&Freudenburg: 2006).

Risk toplumu kavramı ilk olarak Ulrich Beck tarafından ileri sürülmüştür.

Öte yandan İngiliz sosyolog Anthony Giddens'ın da risk toplumu konusunda önemli çalışmaları olduğu bilinmektedir. Risk toplumu tezinin iki temel yaklaşımını ileri süren Ulrich Beck ve Anthony Giddens, risk ve geç modernite konularındaki yaklaşımlarını birbirlerinden ayrı olarak geliştirmekle birlikte, her iki kuramcının çalışmalarında ortak birtakım yönler bulunmaktadır. Örneğin, her iki kuramcı da modernleşme süreci sonunda ortaya çıkan risk kavramını günümüzde merkezi bir ilgi alanı olarak görmektedirler. Riskler, geç modernite döneminde özelliklerini değiştirerek zaman ve mekân boyutlarında büyük etkiler yaratmaktadır. Beck ve Giddens, geç modernite döneminde belirsizlik ve güvensizliğe karşı gösterilen başlıca tepki olarak düşünümsellik kavramını ön plana çıkararak, riskin daha çok politik yönü üzerinde durmuşlardır. Her iki kuramcı da, halktan kimselerin riske bakış açıları üzerinde durarak, özellikle bu kimselerin uzmanlara, devlete ve sanayiye gösterdikleri tepkileri ele almaktadırlar. Giddens ve Beck, zayıf bir toplumsal yapılaşmacı yaklaşım çerçevesinde risk konusunu ele alırlarken, dikkatlerini riskin nasıl üretildiği, makro düzeyde toplumda riskin üstesinden nasıl gelindiği, riskin toplumsal ve politik alanda yaptığı etkiler üzerine yöneltmektedirler (Lupton, 1999: 81).

Risk toplumu, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrası toplumların değişen güvenlik ve risk algılamasını anlamaya yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlardan biridir. Temelde modernliği ve modernliğin bir sonucu olarak Sanayi Devrimi'nden 200 yıl sonra ortaya çıkmaya başlayan çevresel, ekonomik ve güvenliğe ilişkin yeni riskleri ele alan Beck'in bu yaklaşımı literatürde önemli bir yere sahiptir. Tehditlerin ve mağduriyetlerin değişen kitlesel boyutuna vurgu yapan risk toplumu yaklaşımı, özellikle yayılmacı bir ekonomi anlayışıyla alternatifsizmiş gibi gösterilen sanayi temelli modernleşmenin, yine modernliğin kendi dinamikleri tarafından ters yüz edilmesine dayanmaktadır (Bahar, 2009: 31).

Beck'e göre risk toplumu; "insanların bilgi ve teknolojileri yanlış ya da kötü amaçlı kullanmalarıyla bütün dünyayı tehlikeye sokmaları sonucunda ortaya çıkan yapıyı" ifade etmektedir (Şen & Koç, 2002: 933).

DİKKAT

Risk toplumu kavramı çerçevesinde çernobil reaktör kazası incelenebilir.

Çernobil reaktör kazası, 20. yüzyılın ilk büyük nükleer kazasıdır. Ukrayna'nın Kiev iline bağlı Çernobil kentindeki Nükleer Güç Reaktörünün 4. ünitesinde 26 Nisan1986 günü erken saatlerde meydana gelen nükleer kaza sonrasında atmosfere büyük miktarda fisyon ürünleri salındığı 30 Nisan1986 günü tüm dünya tarafından öğrenildi.

İngiltere'nin Galler bölgesinde kazadan iki hafta sonra saptanan yüksek radyoaktivite nedeniyle yeşil alanlara koyun ve sığırların girişi engellenmiştir. Araştırmalarda ilk yıl doz açısından en fazla radyoaktiviteye maruz kalan Avrupa ülkesi Bulgaristan olarak belirlenmiştir.

Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlar olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Uluslararası Sağlık Örgütü, Dünya Bankası gibi kurumların ve Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna yetkililerinin oluşturduğu bir organizasyon olan Çernobil Forumu 2005 yılında "Chernobyl's Legacy: Health, Environmental and Socio-Economic Impacts" (Çernobil'in Mirası: Sosyo-ekonomik, Çevresel ve Sağlık Bakımından Etkileri) başlıklı bir rapor yayınlamıştır.

En yüksek radyasyon dozlarına, sayıları bini bulan acil durum çalışanları ve Çernobil personeli maruz kalırken, çalışanların bazıları için maruz kaldıkları dozlar öldürücü olmuştur. Zaman içinde Çernobil'de çalışan kurtarma personelinin sayısı 600 bini bulurken, bunların bazıları, çalışmaları boyunca yüksek düzeyli radyasyona maruz kalmıştır. Radyoaktif iyodinden kaynaklanan çocukluk tiroid kanseri, kazanın en önemli sağlık sorunlarından birisidir. Kazadan sonraki ilk aylarda, radyoaktif iyodin düzeyi yüksek sütlerden içen çocuklar yüksek radyasyon dozları almıştır. 2002 yılına kadar bu grup içinde 4000'den fazla tiroid kanseri teşhis edilirken, bu kanserlerin büyük bölümünün radyoiyodin alımından kaynaklanmış olması çok muhtemeldir.

Kaynak: *Bu metin http://tr.wikipedia.org/ internet adresinden kısaltılarak alınmıştır.*

SIRA SİZDE 2

1986'da meydana gelen Çernobil kazası ve olası etkilerini risk toplumu tartışmaları çerçevesinde değerlendiriniz.

Beck'e göre, "çevresel kazalar, toplumdaki geleneksel gelir ve refah eşitsizliğini kırmıştır. Bu alanlarda çağdaş dünya, herkese eşit biçimde zarar veren nükleer ve kimyasal kirlenme ile karşı karşıyadır. Bu risk ve zarardan payını alanlar, gelir ve refahla ilgisi olmayan yeni kalıp ve eşitsizliklerin oluşturduğu toplumsal kategorilerden oluşmaktadır." Beck, bilgi toplumunu bekleyen küresel risklerden bahsederken, yeni bir toplumsal yapıya da işaret etmektedir (Şen & Koç, 2002: 933). Bu görüşlerden açıkça anlaşılacağı gibi, Beck için küreselleşmenin itici gücü modernizasyondur. Küresel riskler ise, küresel sanayileşmenin sonunda ortaya çık-

maktadır. Riskin kendisi de küreselleşmektedir. Riskin küreselleşmesi, yani dünyanın tehdit altında olması küreselleşme sürecinin hızını artırmaktadır. Beck'in küreselleşme olgusunun kavramlaşmasına katkısı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Risk küreselleşmektedir, çünkü risk dünya üzerindeki herkes için eşittir. Dünya üzerindeki bireylerin tümünü, mekân ya da sınıf farkı gözetmeksizin aynı ölçüde etkilemekte ve hiçbir sınır tanımamaktadır. Gıda üretim zinciri, insanları birbirine bağlamakta, havadaki asit yağmurları ülke sınırlarını hiç hissettirmeden aşmaktadır. Riskli ülkeler için karşılıklı tehdit içermesi, ayrıca mekânsal olarak sınırlanamaması küreselleşme bilincinin artışına katkıda bulunmaktadır. Risk yaratan faaliyetlerin kontrolü, ulus devletlerin gücünü aşmaktadır. Riskli faaliyetleri engelleyebilmenin tek yolu, uluslar üstü yaptırım gücü yüksek örgütler oluşturmaktır. Ülkelerin bir araya gelip çeşitli risk içeren faaliyetlere çözüm bulmak için yaptıkları stratejik silahsızlanma tartışmaları, dünya zirveleri, atıkların azaltılması, CFC'lerin (Kloroflorokarbon) kullanımının yasaklanması ve nükleer silahlarla ilgili anlaşmalar bu tür çabalara birer örnektir (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 89).

Diğer taraftan bugün dünyada doğası değişen ve küreselleşen riskin giderek daha fazla kullanılır hale gelmesi, kurumsallaşmış çevresel risklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla yüksek teknolojik düzeyde beliren, "risk iklimi" giderek herkesi kapsamakta ve kimsenin kaçışına izin vermemektedir. Dünya toplumu farklı gruplar, farklı ve eşit olmayan tehditler nedeniyle "ortak riskler" altında bulunmaktadır. Örneğin; Afrika eski komünist ülkeleri, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi çok parçalı bölgeler yeniden yapılanmaya yönelmekte ve dünya genelinde sivil toplumlar için tehdit oluşturmaktadır. Terör tehdidi ile yaşamak, toplumsal yaşamın "sigorta edilemez" bir konusudur. Beck, çalışmasında "Dünya Risk Toplumu" dediği yapıda "nükleer tehlike, iklim değişimi, Asya ekonomilerinin çöküşü ve yiyeceklerin anatomik yapısının değiştirilmesi gibi sigorta edilemez risklerin ortaya çıktığını" ifade etmektedir (Beck, 1986: 227; Şen& Koç, 2002: 933).

Beck, risk içeren faaliyetlerin zararlı etkilerinin tıpkı bir bumerang gibi geldiği yere geri döndüğünü anlatmaktadır (Bumerang, özellikle Avustralya yerlileri, eski Mısırlılar ve Avrupalılar ve Hindistan'ın bazı yörelerindeki kabileler tarafından silah olarak kullanılan yassı bir kesite sahip eğri bir sopadır. Bazıları düz olarak fırlatıldığı yönde ilerler, bazıları ise havada bir dairevi yörünge çizerek tekrar geri gelirler). Modernizasyonun başlangıç dönemlerinde, güçlü ve zengin olanlar kendilerini zararlı etkilerden korumanın bir yolunu bulmuşlardır. Günümüzde ise riskli faaliyet ne kadar uzaklaştırılırsa uzaklaştırılsın, etkileri gelişmiş merkezleri vurmak üzere geri gelebilmektedir. Bu, özellikle sınaî tarımda görülmektedir. Hormonlu gübre ile üretilen ürünler, tüm dünyada tüketilmektedir. Burada da, küreselleşme ile ilgili yerel ve evrensel çelişkisi ortaya çıkmaktadır. Riske neden olan ve riske kurban olan, aynı kişi olmaktadır. Küresel nükleer savaşın galibi bulunmamaktadır (Beck, 1992: 38; Eşkinat, 1998: 90).

Risk, sadece üretim konusunda ortaya çıkmamaktadır. Üretilenleri zararlı hale sokabildiği gibi, yer aldığı çevrede mülkiyet konusu nesnelerin değerlerinin düşmesine, hatta o ülke devletinin meşruiyetinin sarsılmasına bile yol açabilmektedir. Beck, belirli bir bölgede ekolojik tehdit içeren bir değişiklik nedeni ile, mülk fiyatlarının düşmesini ekolojik istimlak olarak tanımlamaktadır. Ekolojik istimlâk, tarımsal toprağın, ormanların, denizlerin ürün verme kapasitelerini, para kazanma fırsatlarını azaltabileceği gibi buna izin veren hükümetlerin ya da bu teknolojiyi getiren firmaların meşruiyetinin sorgulanmasına da neden olabilmektedir (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 90).

Aynı derecede riske hedef olan bir dünya toplumu ortaya çıkmaktadır. Bu olgu insanlar arasındaki eşitsizliği bir açıdan azaltmaktadır, çünkü risk sınıf farkı gözetmemektedir. Sıfır toplamlı istismar ilişkileri ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, burada Beck, aykırı bir formülasyonla, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme isteğinin, riski göze almalarına neden olduğunu açıklamaktadır. Uluslar arası sınıf sisteminden söz etmektedir. Sınaî üretimin yol açtığı zararlar konusunda bilinç arttıkça, gelişmiş ülke toplumları bunların kapatılması yönünde baskı yapabilmektedirler. Yeni sanayileşen ülkeler ise, ekonomik bağımsızlıklarını elde edebilmek uğruna riski ülkelerine davet edebilmektedirler. Bu sistem, temiz sanayilerin ileri toplumlarda kalmasına neden olurken, tehlikeli ve çevreyi kirleten sanayilerin üçüncü dünya ülkelerine ihraç edilmesine yol açmaktadır. Gelişmemiş ülkelerde riskli faaliyetlerle ilgili yasal önlemler ya yoktur ya da yeterli değildir. Bu ülkelerin insanları, zararlar konusunda yeterince bilgilendirilmemiş olmakta ya da zararlı faaliyetlerin engellenmesi için kamuoyu oluşturmak güç olabilmektedir. Uluslar üstü firmaların yöneticileri ise sahip oldukları sermayenin, gelişmekte olan ülkeler için önemini bilmekte, felaket meydana geldiğinde, yasal önlemlere karşı kaynaklarını öne sürmektedirler. Ancak, sermaye sahiplerinin karşı koyamadıkları tehlike bumerang etkisidir. Riskli faaliyetlerin zararları bulaşıcıdır; toksinler, tarımsal ürün satan ülkelerden ithal edilen gıda maddeleri ile geri gelmektedir. Sülfür emisyonu, yağmuru aside dönüştürmektedir. Gelişmiş ülkelerden ihraç edilen atom reaktörleri, radyoaktif madde içeren sızıntılara neden olmakta ya da bu reaktörlerin ürünleri nükleer silah üretme gücünü gelişmekte olan ülkeler için de olanaklı kılmaktadır. Bumerang etkisi, zengini de fakiri de aynı kefeye koymaktadır. Giderek artan riskler, dünya toplumunu tehlike toplumuna dönüştürmektedir (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 92).

Düşünümsel Modernleşme

Düşünümsel modernleşme yukarıda da belirtildiği gibi Beck ile Giddens'ın risk ve geç modernite konularındaki yaklaşımlarında önemli bir yere sahiptir. Literatürde önemli bir etki yaratan bu kavramı Beck ve Giddens geç modernite döneminde belirsizlik ve güvensizliğe karşı gösterilen temel bir tepki olarak ele alırlar. Bir başka ifadeyle, her iki kuramcı modernitenin günümüzde küresel bir risk toplumuna dönüşümünü düşünümsel modernleşme kavramıyla tanımlamaya çalışırlar. Burada düşünümsel modernleşmeden kastedilen esas itibarıyla moderniteyi sarsan ve öngörülemeyen sonuçlarından kaynaklanan belirsizlik nedeniyle toplumun kendisiyle karşı karşıya gelmesidir. Örneğin, Beck'in yaklaşımı içerisinde kullanılan düşünümsel modernleşme kavramı ile kastedilen, analitik anlamda düşünüm değil, toplumun kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesidir. Sanayi toplumundan risk toplumuna geçiş süreci, modernleşme dinamiği içinde gizli tepki kalıpları çerçevesinde istem dışı ve görünmez bir biçimde gerçekleşmektedir. Risk toplumu yapıları, insanlarla kurumların düşünce ve eylemlerinde sanayi toplumunun alışkanlıkları halen baskın olduğu için meydana getirilmektedir. Risk toplumu, siyasal tartışmalar sırasında seçilecek ya da vazgeçilecek bir seçenek değildir. Risk toplumu, modernleşme süreçlerinin kendiliğinden dönüşümü sırasında oluşmaktadır. Açık ve gizli olarak sanayi toplumunun temellerini sarsan, ortadan kaldıran, değiştiren ve tehditleri oluşturan; bu süreçlerin kendileridir (Beck, 1999: 34).

Nalçaoğlu (2000: 126) Beck'in çalışmalarına dayanarak düşünümselliği "bireylerin içinde yaşadıkları toplumda, yapılarla girdikleri ilişkide tek yönlü bir belirlenme ve boyun eğme pratiğinden çıkıp, yapı-eylem diyalektiğinin karşılıklı kurulma mantığının ayırdına varmaları ve araçsal rasyonalitenin hâkimiyetinde dayatılan toplumsal, bilimsel ve teknolojik yapıları sorgulamaları" şeklinde tanımlamaktadır.

DİKKAT

Anthony Giddens'ın konuyla ilgili çalışmaları ve düşünceleri kitabınızın başka bir ünitesinde ayrıca ele alınacaktır.

Modernleşmenin yaratmış olduğu sonuçlarla modernleşmeye ait temellerin kendi kendileriyle bu biçimde yüzleşmesi, modernleşmenin öz-düşünümü anlamındaki bilgilenme ve bilimselleşme sürecinden belirgin olarak ayırt edilmelidir. Sanayi toplumundan risk toplumuna geçişe düşünümsel yansıma, düşünüm üzerindeki yansıma adı verilirse, "düşünümsel modernleşme" kavramı, sanayi toplumu sistemi içinde kurumsal ölçütlerle işlenememiş, risk toplumuna özgü sonuçlarla karşı karşıya gelme anlamı taşımaktadır (Beck, 1999: 35). Bu durumun, ikinci bir aşamada kamusal, siyasal ve bilimsel düşünümün bir nesnesi haline gelmesi, bir toplum yapısından diğerine geçişin düşünümsüz, refleks benzeri "mekanizması"nın gözden kaçırılmasına neden olmamalıdır (Beck, 1999: 35).

Risk toplumu terimi, refleks ve düşünüm arasındaki bu ilişkiyi kavramsallaştırmaktadır. Toplum kuramı ve kültür araştırmacılarının anlayışı çerçevesinde bu kavram, sanayi toplumunun şimdiye kadar izlediği yolda yaratılan tehditlerin ağır bastığı bir modernlik evresi anlamına gelmektedir. Böylece, bu gelişmenin kendisini nasıl sınırlayacağı sorusu ortaya çıkarken, aynı zamanda şimdiye kadar sorumluluk bilinci, güvenlik, denetim, zararların sınırlandırılması ve zararların paylaşımı konularında ulaşılan düzeyi tehdit potansiyeli açısından yeniden değerlendirmek gerekmektedir. Diğer taraftan, söz konusu tehdit potansiyeli yalnızca algılama ve hayal gücünün eşiğini aşmakla kalmazken, bilimsel belirlemeler de bu potansiyele erişememektedirler. Bir başka deyimle, modern toplumlar değişmedikleri, kendi sonuçlarını düşünüm konusu etmedikleri, sanayide sürekli büyüme politikası güttükleri ölçüde, kendi modellerinin temelleri ve sınırlarıyla karşı karşıya geleceklerdir (Beck, 1999: 35).

Beck'in çalışmalarında modernleşme **(I)** basit ve **(II)** düşünümsel olmak üzere iki aşamalı bir süreç olarak belirir. Basit ve düşünümsel modernleşmeyi birbirinden ayırt etmek gerekir. Basit modernleşme eski tip, tek çizgi üzerinde ilerleyen bir modernleşme iken, düşünümsel modernleşme modern düzenin çelişkilerini ve sınırlarını kabul etmeyi ima eder. Bu çelişkiler çeşitli toplumsal hareketlerle ilişkili yeni politika alanlarında karşımıza çıkmıyor mu? Transit yolların yapımına karşı protestolarda, hayvan haklarına dair gösterilerde, yiyecek maddeleriyle ilgili yaşanan korkularda bunlar apaçık karşımızdadır. Düşünümsel modernleşme, daha genel anlamda risk için söz konusu olduğu üzere, tümden olumsuz bir beklenti değildir, hatta olumlu politik katılımlar için birçok fırsat sunmaktadır (Giddens & Pierson, 2001: 228).

RİSK TOPLUMUNUN ÖZELLİKLERİ

Risk toplumunu sanayi toplumundan analitik açıdan ayıran çizgi, alınan kararların sonucunda ortaya çıkan tehlikeler karşısında güvenlik normları sistemlerinin işlemez olduğu noktadır ve risk toplumu bu aşamada karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak, risk toplumunun sahip olduğu özellikler şöyle sıralanabilir:

1. Güvensizlik veya tehditlerin aslında modern bir sorun değil, bütün kültürlerde ve dönemlerde görülen eski bir sorunu oluşturduğu ima edilmektedir. Modern dönemdeki tehditlerin özelliği; ekolojik, kimyasal ya da genetik mühendisliğiyle ilgili tehlikelerin bir takım kararlar sonucu meydana gelmesi olgusudur. Bu anlamda, tehditler, üzerinde egemenlik kurmanın mümkün olmadığı doğa güçleri, tanrılar ve cinlere atfedilip, onların üzerine atılamaz. Teknik ve iktisadi faydayı göz önünde bulunduran kararların mütemadiyen ve barışçıl bir biçimde tehlikeleri ve faciaları dünyaya getirdiği her yerde, bunun (tehdidin ya da riskin istatistikî boyutlarından bağımsız olarak) merkezi bir siyasal anlamı vardır (Beck, 1999: 38-39).

2. Risk toplumunun sahip olduğu diğer özelliklerden biri ise yerleşik norm sistemlerinin başarısızlık göstermeleridir. Bu bağlamda, daha önceleri tekniğin egemen olduğu tartışmalarda baskın olan ögeler, yani belirli büyük teknolojik sistemlerde ya da gündelik pratiklerde kendini gösteren, kaza istatistikleri ya da senaryolarıyla belgelenebilir sözde "nesnel" tehdit biçimleri (örneğin sigara içmek veya bir nükleer santralin yakınında ikamet etmek gibi) tartışma dışı kalır (Beck, 1999: 39).
3. Risk toplumunda tehditlerin denetlenebilirliği sorunu da üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Tehditlere rağmen, kâr elde eden bir nükleer santralin ya da hormonlu yiyecek üreten bir şirketin üretimlerini durdurmasının sağlanıp sağlanamayacağı sorunu önem taşımaktadır. Burada, insan sağlığı ve çevrenin geleceğini ön planda tutan ekonomi-politik uygulamalara ihtiyaç vardır (Beck, 1999: 39; Bayhan, 2002: 192). Japonya'da 2011 Mart ayı başında meydana gelen afetin boyutları bir süre sonra deprem, tsunami ve nükleer sızıntı biçimde yayılarak, etkisini sadece bu afetlerin yaşandığı bölgelerde değil çevre ülkelerde de göstermeye başlamıştır.
4. Sanayi döneminden risk dönemine geçiş modernliğin arzu edilmeyen veya öngörülemeyen bir sonucudur. Risk toplumu kendi etkilerine ve tehditlerine kör ve sağır olan modernleşme sürecinin bir sonucudur (Beck, 1994: 6). Risklerin ve tehditlerin tahmin edilemezliği sosyal bütünleşmeye zarar vermektedir. Sınıf toplumları bir dereceye kadar eşitlik fikrine dayanırken, risk toplumunda emniyet önem kazanmıştır. Eşitsiz ve adaletsiz toplum yerini emniyetli olmayan toplumun değer sistemine bırakmıştır. Eşitlik, olumlu hedefler ve çağrışımlar yaparken, risk toplumu olumsuz ve savunmacı bir temele dayanmaktadır. Artık insanlar ve devletler iyi bir şey sağlamaktan çok, en kötüyü engellemeyi hedeflemektedir. Sınıf toplumun rüyası herkese pastadan az ya da çok pay verebilmekken, risk toplumunun rüyası herkesi zehirlenmekten kurtarmaktır. Sınıf toplumunun temel dürtüsü "açlık" iken, risk toplumunun temel dürtüsü "korku"dur (Beck, 1992: 49; Yıldırım, 2000: 86-87).
5. İnsanlar giderek artan biçimde farklı toplumsal kimlikler, yaşam biçimleri, kanaatler ve gruplar ya da alt kültürler düzeni içinde seçim yapma riskini almak durumundadır. Düşünümsellik, sanayi toplumundaki toplumsal ve siyasal kurumlara ve örgütlere dayanan sınıf kültürü ve aile gibi "kolektif vicdan biçimlerine" son vermektedir, böylelikle toplumsal cinsiyet ve aile rolleri değişmektedir. Toplumsal sınıflara bağlılık gün geçtikçe zayıflamakta, insanlar aile ya da komşuluğun sağladığı geleneksel destek ağlarından kopmakta ve çalışma bir çatışma ve kimlik oluşumu olarak önemini yitirmektedir. Bu geleneksizleşme de bireyselleşmeyi artırmaktadır. Bireyselleşmiş bir toplumda eşitsizlik ve bunun getirdiği sosyal ve siyasi sorunlar ortaya çıkmıştır (Beck, 1992: 88; Yıldırım, 2000: 87).
6. Tehlikelerle ilgili kültürel algılama (değerlendirme) farklılıklarının göz ardı edilmesi. Yaşamlarını tehdit eden ve kişisel olarak etki edemeyecekleri tehlikelerle yüzleşmek insanların ellerinde değildir. Algılama farklılığı bağlamında, birileri, gıdalardaki zehirli maddeleri kendisi için bir tehdit olarak görürken; diğerleri gıdalardaki zehirli maddeleri gündeme getirenleri kendine bir tehdit olarak görmektedir (Beck,1999: 41).

	Sınıf toplumu	Risk toplumu
Temel toplumsal düzenleme prensibi	Kolektifleşme (ailelerde, sınıflarda, işletmelerde, statü grupları ve benzerlerinde) ve gelenek	Bireyselleşme ve düşünümsellik
Eşitsizlik biçimi	Toplumsal sınıf konumu	Toplumsal risk konumu
Odaklanılan temel tartışma konuları/ adalet konuları	Kıt kaynakların dağıtımı (zenginlik)	"Kötü"lerin dağıtımı (riskler)
Paradigmatik biçimde yaşanan bireysel deneyim	Açlık	Korku
Potansiyel biçimde topluluk deneyimi	Sınıf bilinci	Risk bilinci
Ütopyacı projelerin hedefi	Kıtlığın giderilmesi	Riskin giderilmesi

Tablo 4.1
Sınıf toplumu ile risk toplumu karşılaştırması

Kaynak: *Alan Scott, "Risk Society or Angst Society? Two Views of Risk, Consciousness and Community" Adam, B., U. Beck and Joost Van Loon (ed.) The Risk Society and Beyond- Critical Issues for Social Theory. London: Sage Publications, 2000, p. 33-46.*

7. Risk toplumunun başka bir göstergesi, kişisel sigorta korumasının bulunmaması, hatta sınai ve teknik-bilimsel projelerin sigortalanamaz oluşlarıdır. Risk toplumu "güvensizleştirilmiş" bir toplumdur. Sigortalamanın sağladığı koruma, bu toplumda tehlikenin büyüdüğü oranda azalır. Luhmann'ın analiziyle, risk ve tehlike arasındaki ayrım şu şekilde ifade edilebilir: Gelecekte meydana gelecek olası zararlar, eğer insanların verdiği kendi kararlarına bağlanabilirse, riskten söz edilir. Uçağa binmeyen bir kimse uçak kazası geçiremez. Tehlikelerse, buna karşıt olarak, kaynağı dışarıda olan zararlardır. Örneğin; bir uçağın düştüğü yerde bulunan insanların ölümü gibi. Önceden bilinen tehlikeler -depremler ve volkan patlamaları, yağış sonucu otoyolların kaygan hale gelmesi ve evlilikler bu tehlikelere maruz kalmamak için, hangi kararların alınması gerektiğinin bilinmesi ölçüsünde risk kavramına girerler. Risk ve tehlike arasındaki ayrım, toplumsal düzeni böler. Kimileri için risk olan şey, başkaları için tehlikedir. Riskli bir biçimde sollama yapan sürücüler, atom santrallerinin yapımı ve işletilmesinde çalışanlar, gen teknolojisi alanında araştırma yapanlar sayısız örneklerden birkaçıdır. Neyin felaket olarak kabul edileceğini, karar verenler ve karardan etkilenenler farklı yanıtlayacaktır.
8. Her kültürün kendine özgü riskleri vardır. Almanlar için ormanların ölümü, dünyanın da sonu demektir. Britanyalılar, sabah kahvaltısında zehirli yumurtalarla karşılaştıklarında şok olurlar. 11 Eylül 2001 küresel terör saldırısından sonra, uçağa binme riski ve şarbonlu mektup riski, başta Amerikalılar olmak üzere bütün toplumları etkilemiştir.
9. Risklere bağlı olarak, ufkumuz da kararır. Çünkü riskler, neyin yapılmaması gerektiğini ifade eder. Dünyayı bir risk olarak tasarlayan kimse, sonunda eylem yeteneğini yitirir (Beck,1999: 46-47). Bu durum, paranoyak bir ruh halini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, "11 Eylül küresel terör sendromu", çoğulculuk, demokrasi ve hoşgörüyü olumsuz etkilemiştir. İçine kapanma, paranoya, "biz" ve "öteki" ayrımının keskinleşmesi, kabile psikolojisi ve benmerkeziyetçilik (etnosentrizm) artmaktadır.

10. Risk toplumunda, yaratılan hesaplanamazlığa ve düzensizliğe karşı, daha çok teknoloji, daha çok piyasa, daha çok devlet gibi eski sanayi toplumunun olanaklarıyla mı mücadele edilecektir? Yoksa iki-yanlılığı, muğlâklığı kabul eden ve olumlayan bir zihniyet ve eylemsellik değişimi mi başlayacaktır? Bu seçenek çok anlamlılık, belirsizlik, rastlantı kısaca "ve"nin merkezi bir konuma yerleştirilmesi ile geliştirilebilir (Beck, 1999: 53). Bilişim çağında ve risk toplumunda, teknolojiye ulaşmada ülkeler arasında adaletsizlik bulunmaktadır. Bu gerçekten hareketle ABD, Britanya, Almanya, Fransa, İtalya, Kanada, Japonya ve Rusya'nın oluşturduğu G-8 grubu "Enformasyon Teknolojisi Şartı" bağlamında, Üçüncü Dünya Ülkelerinin de bilişim teknolojisine kavuşmalarının önemini benimsemiştir. Ancak, bu karara karşılık şu soru sorulmaktadır: "Gıda, eğitim ve sağlık sorunları çözülmeden, yani bu insanlar 35 yaşına bile varamadan ölürken, değil İngilizce, kendi dilinde okuma-yazma bile bilemeyenlere internet götürmenin anlamı nedir?" (Bayhan, 2001: 76).
11. Sanayi toplumlarının karşılaştığı temel problemler de nitelik değiştirecektir. Genel olarak sanayi toplumlarının karşılaştıkları üç büyük problem, **(i)** iktisadi durgunluğun yol açtığı işsizlik; **(ii)** uluslararası sorunların yol açtığı savaşlar ve **(iii)** her türden diktatörlükler olarak sayılır. Bilişim toplumlarını bekleyen tehlikeler ise, **(i)** çok hızlı seyreden toplumsal dönüşümlere ayak uyduramamaktan kaynaklanan gelecek korkusu; **(ii)** bireysel ve örgütlü terörün yaygınlaşması; **(iii)** özel hayatın mahremiyetine tecavüzlerin artması ve **(vi)** özellikle bireylerin mahremiyetine devletin sınırsız müdahalesine imkân veren teknolojilerin yaygınlaşması gibi tehlikelerdir.
12. Bilişim çağında ve risk toplumunda ortay çıkan bir başka problem, internet ile sunulan bilişim bombardımanının beraberinde "bilgi kirlenmesini" getirmesidir. Denetimsiz sunulan bilgilerin, bilimsel olup-olmaması, doğru olup olmaması bağlamında sorun bulunmaktadır. Değerli-değersiz her türlü bilginin bir arada bulunduğu bir ortamda, işe yarar bilgiyi seçebilme yeteneği olan bireylerin yetiştirilmesi yanında, bu seçim sürecinin bir zaman alacağı da sorun olmaktadır (Bozkurt, 2000: 34-38).

RİSK TOPLUMUNDA BİREYLERİN PSİKOLOJİSİ

Teknolojik gelişmeler sonucunda gerçekleşen oluşumların ne gibi riskler taşıdığının tam olarak bilinemiyor olması tüm insanlığı tedirgin etmektedir. Bu tedirginliğin daha da artması beraberinde belirsizlik olgusunun yükselmesine neden olmuştur. "Belirsizliğin topluma geri dönüşüyle kastedilen; giderek daha çok sayıda toplumsal çatışmanın bir düzen sorunu olarak değil de, bir risk sorunu olarak ele alınmasıdır. Bu türden risk sorunlarının alamet-i farikası (özel işareti), bunlar için belirli bir çözümün var olmayışıdır; belirgin özellikleri, çoğu kez olasılık hesaplarıyla dile getirilmekle birlikte böylece bertaraf edilemeyen ilkesel bir belirsizliğe sahip olmalarıdır" (Beck,1999: 45). Risk toplumundaki bu belirsizlik olgusu, bireylerde bir güvensizlik duygusunun oluşmasına neden olmaktadır. Söz konusu güvensizlik duygusu başlangıçta dış dünyanın karmaşasına, belirsizliğine yöneliktir. "İnsanın durumu özünde belirsiz ve tehdit edici bir şeydir, fakat gündelik amaçlarda toplum üyelerinin çoğunun yetiştirilme tarzı, başkalarına ve 'sorgulanmayan' yaşam tarzına duyulan 'temel güven'in gelişmesiyle, onları derinlere kök salmış endişelerden koruyacaktır" (Marshall, 1999: 289).

Kendi özel yaşantısını yücelten birey, zamanla dış dünya ile bağ kurmaktan korkar hale gelmiştir, çünkü dışarıda hep tehlike vardır ve orada incinecektir. Bu 'içe kapanma ve dışarıda sürekli bir tehlikenin olduğu duygusu' bazı bireylerin ruh

sağlığına ciddi hasarlar verebilmekte ve bu kişilerin günlük yaşamını olumsuz etkileyebilmektedir. "Örneğin 1990 yılında Britanya'da Akıl Sağlığı Kurumu, altı milyon kişiye tıbbi olarak akıl hastalığı teşhisinin konduğunu rapor etmiştir. Bunlara, zihinsel olarak hasta olan ancak teşhis konulmamış olan, teşhis konulan ancak tedavi görmeyen ve tıbbi kurumlar haricindeki yardım alanları da ekleyebiliriz" (Lodziak, 2003: 18). Guntrip de bu yönde, modern bireylerde olağan gibi görülen birçok davranışın aslında "şizoid" belirtiler gösterdiğini ve toplumda sanıldığından çok daha fazla kişinin "şizoid" olduğunu iddia etmektedir. Kopukluk, kapatılmışlık, temassızlık, kendini ayrı ya da yabancı hissetme, her şeyin bulanık olması ya da gerçek dışı gelmesi, kendini insanlarla bir hissetmeme ya da yaşamın anlamını yitirmesi, ilgi azalması, her şeyin boş ve anlamsız görünmesi gibi şikâyetlerin hepsi çeşitli yönlerden bu ruhsal durumu betimler. Hastalar bunu 'depresyon' olarak adlandırırlar. Depresyon aslında hastanın saldırganlığını kendine yöneltirken açıkça öfkeli ve saldırgan bir davranışa kapılmama mücadelesinin bir parçasını oluşturan daha dışa dönük bir ruhsal durumdur. Yukarıda sözü edilen durumlar ise daha çok 'şizoid durumlar'dır (Guntrip, 2003: 12).

Giddens da buna benzer olarak bireyin psikolojisinde ciddi hasarların oluşmaya başladığını vurgulamaktadır. "İmal edilmiş risk sadece doğayla (ya da doğa olduğu düşünülen şeyle) ilgili değildir. Yaşamın diğer alanlarına da girmiştir. Örneğin, evliliğe ve aileye bakıldığında, iki ya da üç kuşak önce, insanlar evlendiklerinde nasıl bir süreç yaşayacaklarını bilirlerdi. Büyük oranda gelenek ve göreneklerin çerçevesini çizdiği evlilik, doğa durumuna yakın bir ilişkidir. Ama geleneksel yollar çözülmeye başlayınca, insanlar evlendikleri ya da bir ilişkiye başladıkları zaman, evlilik ve aile kurumlarının çok fazla değişmiş olması nedeniyle yaptıkları şeyin ne olduğunu tam bilmedikleri bir duyguya kapılır oldular" (Giddens, 2000: 41).

Geçmiş dönemlerdeki bireylerin korkuları ve ruhsal durumları ile risk toplumu olarak tanımlanan günümüz toplumunda yaşayan bireylerin korkuları ve ruhsal durumları arasında ne gibi farklılıklar vardır? Bir başka deyimle, risk toplumunun karakteristiği içinde bireyin psikolojik durumu nasıldır? "Histeri 19. yüzyılda ruh doktorlarının karşılaştıkları en yaygın sorundu. Bu sinirsel düzensizliklerin varlık nedeni tutucu bir dönem olan Viktoryen dönemde cinsel iffetin de ötesinde bir şeydi; bu dönemin kültürel ortamında ailenin kültürel görüntülerinin korunması yönünde büyük bir baskı vardı; öyle ki kaos içindeki toplumda ailenin kendisi başlı başına bir düzen ilkesiydi. Bu görüntüler düzenlemesinin karşısında ise duyguların iradedışı dışa vurulmasına dair korku ve inanç yer alıyordu" (Sennett, 1996: 401). 19. yüzyılın günlük yaşam ritüelinin bir yansıması olarak histeri oldukça yaygın bir durumdu. 20. yüzyıla gelindiği zaman ise histerik durumlara ilişkin veriler zayıflamıştır. Bu yüzyılda ise bireyler genel olarak, belirsiz bir ruh hali içindedirler. Kişi bir sıkıntı içindedir, fakat bu tanımlanamayan ve somut bir niteliğe sahip olmayan bir sıkıntıdır. "Sıkıntı, kelimenin tam anlamıyla biçimsizlik halidir. Bir bağlantısızlık ya da dağılma, eylemlilikten kopma duygusu ki bunun aşırısı şizofrenik dili doğurur; rutin tarzında ise eylemliliğin tam ortasında bir anlamsızlık hissi vardı" (Sennett,1996: 402). Birey dış dünya ile bağını kopararak kendisine dönmüştür, dışarıyla ilgilenmektense kendi içine kapanmıştır. Fakat kendi içine dönen birey bir doyum yaşamaz aksine kendine zarar verir, bir boşluk içindedir, ne hissettiğini anlamlandıramaz. 21. yüzyılın bireyinde ise, sürekli olarak çeşitli risklerle yaşayan birey ne yapacağını, nasıl davranacağını, ne yemesi gerektiğini bilemez. Özellikle iletişim araçlarının yönlendirdiği yaşamın her alanında, sürekli bir tehdidin var olduğu ve kişilerin tehlike altında olduğu şeklinde haberler, ilanlar bireyleri daha fazla korkutmaktadır. Bireyler bu kadar çok tehdidin var olduğu bir ortamda en iyi davranışın hiçbir şey yapmamak olduğunu düşünmekte ve geçmişte bireylerin asli görevleri

olarak kabul edilen birçok konuda uzmanlardan yardım istemeye başlamaktadırlar. Risk toplumunun bireyi, daha önceden tek başına rahatlıkla yaptığı işleri artık bir uzman yardımı almadan yapmanın ciddi tehlikeleri olduğuna inanmaya başlamıştır. Çocuğunun doğumundan başlayarak; çocuğuna nasıl ve neyi yedirmesi gerektiğini, ona nasıl davranırsa onun için daha iyi olacağını, onun geleceği için ne gibi yatırım kararları alması gerektiği, hangi okula gideceği ve bunun gibi birçok konuda bir uzman yardımı almaya başlayan birey bunları tek başına ve kendi kararları çerçevesinde yapmaya cesaret edemez olmuştur. "Risk saplantısının nihai sonucu insanın çaresiz bir varlık olarak görülmesi ve insanın ilerleme potansiyelinin küçümsenmesidir. Sonuçta ortaya çıkan insan oldukça garip bir yaratıktır. İnsanın yaşadığı başarısızlıklar, hatalı bir kararın sonucu ya da ders alınacak birer deneyim olarak görülmez, gündelik yaşamla baş edemeyen bir yaratığın doğal durumu olarak kabul edilir. İnsanın yaşamla baş edemeyeceği şeklindeki bu varsayım risk yelpazesini daha da genişletir" (Furedi, 2001: 36). Sonunda kendine güvenen, kendi ve sorumlu olduğu kişiler adına sağlıklı kararlar alabileceğine inanan aktif birey ortadan kalkar, onun yerine birey pasif hale gelir. Ve bu birey için önemli olan güvenliğini sağladığı bir ortamda risklerden uzak bir şekilde yaşamaktır.

Kendisine güvenmeyen, çaresiz birey olgusu sürekli olarak medyada çeşitli haberler içinde vurgulanmaktadır, birey hemen her gün kendi 'çaresizliği' ile yüzleşmektedir. "Modern toplumda benlik hakkında yazan neredeyse bütün yazarların birleştiği bir tema varsa, o da bireyin farklı ve geniş toplumsal evrenle bağlantılı olarak güçsüzlük hissini yaşamasıdır" (Lodziak, 2003: 68). Kendine güvenini yitirmiş bireylerin hızla arttığı toplumda artık 'kahraman olmak' değil 'mağdur olmak' daha önemlidir. "Toplum kendisini, kazananların değil, kaybedenlerin karşısında daha rahat hisseder. Yeni idoller, kendi sınırları içinde yaşamayı öğrenmiş kişilerdir" (Furedi, 2001: 189). Bu kişiler çocuklarını da aynı düşünce çerçevesinde yetiştirmekte ve bireyin çaresizlik duygusu yeni nesillere taşınmaktadır. Çocukluktan başlayan bu yetişme tarzıyla birlikte modern süreçlerin başlattığı güvensizlik güdüsü daha da şiddetlenerek farklı boyutlarda kendini gösterebilmektedir. Önceden kamusal yaşamdan çekilen birey bu sefer özel alanında da kendini rahatsız ve güvensiz hissedebilmektedir. Özel alanındaki kişilerin de ona zarar verebileceği düşüncesine; aile içi şiddet, ev içindeki nesiller arasındaki güvensizlik duygusunun artışı, aile içi taciz olaylarının artması örnek verilebilir. "Dıştaki korku kaynağı, bu yolla içtekiyle birleşir ve toplumsal baskının hem içten hem de dıştan sürekliliğini sağlar. İnsanlar arasındaki ilişkilerin dıştaki toplumsal yapısı, bireysel psişik hayatın iç yapısıyla birleşir ve böylece nevrotik korkunun sonu olmayan bir kaynağı haline gelir. Bu korku gerçekte insanların birbirlerinden duyduğu korkudur" (Duhm, 2002: 86). Bu çaresizlik ve güvensizlik duygusu bireyin yaşamının her alanında kendini gösterir, bu da bireyin toplumsal rol ve görevlerini yerine getirmesine engel olabilmektedir. "Yöneticilerin yönetmekten korkması gibi, öğretmenler öğretmeye isteksiz, ana-babalar da çocuklarını nasıl yetiştirecekleri konusunda kararsız. Danışmanlık hizmetleri, yardım hatları ve profesyonellerin gündelik yaşamımıza müdahale ettiği diğer biçimler çaresizlik sorununun ne kadar yoğun olduğunun bir ifadesidir. Güven sorununun kaynağı, kendimizi güvenilmeyecek derecede zavallı yaratık olarak görmemizdir" (Duhm, 2002: 191). Kendine güvenini yitiren birey, yardım almadan toplumsal rollerini ve görevlerini yapamayacağı duygusunun ağır basmasıyla birlikte bir danışmanın yardımına ihtiyaç duyar. Böylece psikologlardan ya da danışma hatlarından yardım alan kişilerin sayısı gittikçe artmaktadır. Sonuç olarak, kişilerin psikolojik durumlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan fiziksel rahatsızlıklar veya akıl sağlığı ciddi biçimde bozulmuş bireylerin sayısı toplumda gittikçe artmaktadır (Karakurt, 2003).

Özet

AMAÇ 1

Risk kavramını tanımlamak.

İlk kez dünyanın dört bir yanına yolculuklar yapan Batılı kâşifler tarafından kullanılan risk kavramının anlamı başlangıçta "mekân"a yönelik olarak kullanılırken daha sonra özellikle kavramın bankacılık ve yatırım alanlarına girmesiyle beraber "zaman" düzlemine taşınmıştır (Giddens, 1999: 36). Risk kelimesi, hem keşfettiğimiz, hem de normalleştirip denetlemenin yollarını aradığımız bir dünyaya göndermede bulunur. Bu bağlamda risk gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeler olarak tanımlanabilir. Ayrıca "risk", istenmeyen sonuçlardan kaçınma anlamını taşıdığı sürece olumsuz bir çağrışıma sahiptir. Öte yandan dışsal ve imal edilmiş olmak üzere iki tür risk arasında ayrım yapılmaktadır. Dışsal risk bireyleri beklenmedik bir anda (dışarıdan) vuran olayların yarattığı risktir. Dışsal risk son derece etkili bir şekilde hesaplanabilir ve sanayi toplumunun ilk iki yüzyılı söz konusu bu dışsal riskin egemenliği altındaydı (Giddens, 1999: 27). İnsanlığın gelişim sürecindeki değişimler, özelikle de bilim ve teknolojideki ilerlemeler tarafından dışsal riskten imal edilmiş risk aşamasına geçilmiştir Bu nedenle günümüz koşullarında risk kavramı genel olarak modernizasyon sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma olarak tanımlanmaktadır (Beck, 1992; Eşkinat, 1998: 88).

AMAÇ 2

Risk toplumu kavramını ve kuramını özetlemek.

Günümüz toplumlarının bilgi, sanayi ötesi ve post-modern toplumlar olarak nitelendirilmeleri yanında, son yıllarda sıkça kullanılan bir başka kavram da "risk toplumu" kavramıdır. İlk olarak Alman sosyolog Ulrich Beck tarafından kullanılan risk toplumu kavramı özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrası toplumların değişen güvenlik ve risk algılamasını anlamaya yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlardan biri olarak kabul edilir. Temelde modernliği ve modernliğin bir sonucu olarak Sanayi Devrimi'nden 200 yıl sonra ortaya çıkmaya başlayan çevresel, ekonomik ve güvenliğe ilişkin yeni riskleri ele alan Beck'in bu yaklaşımı literatürde önemli bir yere sahiptir. Tehditlerin ve mağduriyetlerin değişen kitlesel boyutuna vurgu yapan risk toplumu yaklaşımı, özellikle yayılmacı bir ekonomi anlayışıyla alternatifsizmiş gibi gösterilen sanayi temelli modernleşmenin, yine modernliğin kendi dinamikleri tarafından ters yüz edilmesine dayanmaktadır (Bahar, 2009: 31). Beck, çalışmalarında, risk toplumunu insanların bilgi ve teknolojileri yanlış ya da kötü amaçlı kullanmalarıyla bütün dünyayı tehlikeye sokmaları sonucunda ortaya çıkan yapı olarak tanımlamaktadır. Öte yandan Beck'in yanı sıra İngiliz sosyolog Anthony Giddens'ın da risk toplumu konusunda önemli çalışmaları olduğu bilinmektedir. Risk toplumu tezinin iki temel yaklaşımını ileri süren Ulrich Beck ve Anthony Giddens, risk ve geç modernite konularındaki yaklaşımlarını birbirlerinden ayrı olarak geliştirmekle birlikte, her iki kuramcının çalışmalarında modernleşme süreci sonunda ortaya çıkan risk kavramını günümüzde merkezi bir ilgi alanı olarak görme şeklinde ortak bir payda bulunmaktadır. Riskler, geç modernite döneminde özelliklerini değiştirerek zaman ve mekân boyutlarında büyük etkiler yaratmaktadır. Beck ve Giddens, geç modernite döneminde belirsizlik ve güvensizliğe karşı gösterilen başlıca tepki olarak düşünümsellik kavramını ön plana çıkararak, riskin daha çok politik yönü üzerinde durmuşlardır.

AMAÇ 3

Düşünümsel modernleşme kavramını açıklamak.

Düşünümsel modernleşme Beck ile Giddens'ın risk ve geç modernite konularındaki yaklaşımlarında önemli bir yere sahiptir. Literatürde önemli bir etki yaratan bu kavramı Beck ve Giddens geç modernite döneminde belirsizlik ve güvensizliğe karşı gösterilen temel bir tepki olarak ele alırlar. Bir başka ifadeyle, her iki kuramcı modernitenin günümüzde küresel bir risk toplumuna dönüşümünü düşünümsel modernleşme kavramıyla tanımlamaya çalışırlar. Beck'in çalışmalarında düşünümsel modernleşmeden kastedilen analitik anlamda düşünüm değil, esas itibarıyla moderniteyi sarsan ve öngörülemeyen sonuçlarından kaynaklanan belirsizlik nedeniyle toplumun kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesidir.

AMAÇ 4

Risk toplumunun özelliklerini ayırt etmek.

Riskin istatistikî boyutlarından bağımsız olarak merkezi bir siyasi anlamı vardır. Risk toplumunda yerleşik norm sistemleri başarısız kalmaktadır. Risk toplumunda tehditlerin denetlenebilmesi sorunlardan biridir. Risk toplumu kendi etkilerine ve tehditlerine kör ve sağır olan modernleşme sürecinin bir sonucudur. Risk toplumunda insanlar geleneksel destek ağlarından koparak geleneksizleşecek, bu da beraberinde bireyselleşmeyi getirecektir. Risk toplumunda insanların yaşamlarını tehdit eden ve kişisel olarak etki edemeyecekleri tehlikelerle yüzleşmek insanların elinde değildir. Risk toplumu "güvensizleştirilmiş" bir toplumdur. Her kültürün kendine özgü riskleri vardır. Risklere bağlı olarak ufkumuz da kararır, çünkü riskler neyin yapılmaması gerektiğini ifade eder. Bilişim ve risk toplumunda teknolojiye ulaşmada ülkeler arasında adaletsizlik bulunmaktadır. Risk toplumunda gelecek korkusu, bireysel ve örgütlü terörün yaygınlaşması, özel hayatın mahremiyetine tecavüzlerin artması ve bireylerin mahremiyetine devletin sınırsız müdahalesine imkân veren teknolojilerin yaygınlaşması gibi tehlikeler söz konusudur. Risk toplumunda internetle sunulan bilgiler bir bilgi kirliliği yaratmaktadır.

AMAÇ 5

Risk toplumunda bireylerin psikolojisini açıklamak.

Guntrip'e göre modern bireylerde görülen birçok davranışın aslında "şizoid" belirtiler gösterdiğini ve toplumda sanıldığından çok daha fazla kişinin "şizoid" olduğunu iddia etmektedir. Kopukluk, kapatılmışlık, temassızlık, kendini ayrı ya da yabancı hissetme, her şeyin bulanık olması ya da gerçek dışı gelmesi, kendini insanlarla bir hissetmeme ya da yaşamın anlamını yitirmesi, ilgi azalması, her şeyin boş ve anlamsız görünmesi gibi şikâyetlerin hepsi çeşitli yönlerden bu ruhsal durumu betimler.

Kendimizi Sınayalım

1. Risk toplumu kavramı ilk olarak aşağıdaki düşünürlerden hangisi tarafından ortaya atılmıştır ?

a. K. Marx
b. U. Beck
c. E. Durkheim
d. H. Spencer
e. D. Lupton

2. Bireyleri beklenmedik bir anda vuran olayların yarattığı risk türü aşağıdakilerden hangisidir?

a. Dışsal
b. İmal edilmiş
c. İçsel
d. Tehlikeli
e. Düşünümsel

3. Aşağıdakilerden hangisi çağımızda karşılaştığımız risklerin özelliklerinden biri **değildir?**

a. Günümüz risklerinin zaman ve mekân tanımaması.
b. Risklerin politik ve bilimsel açıdan karşılıklı olması.
c. Sınaî üretim sonucu yayılan radyoaktif sızıntının ve toksinlerin duyularla anlaşılması.
d. Günümüz risklerinin tek kaynağı doğa olması.
e. Risklerin kaynaklar ile sınırlı olmaması.

4. Aşağıdakilerden hangisi günümüz toplumları için kullanılan bir terim **değildir?**

a. Sanayi-ötesi toplum
b. Risk toplumu
c. Bilgi toplumu
d. Post-modern toplum
e. Politik toplum

5. Risk toplumu yaklaşımı içinde toplumun kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesi modernleşme ile ilgili aşağıdaki kavramlardan hangisine karşılık gelmektedir?

a. Dönüşümsel
b. Sına
c. Düşünümsel
d. Hızlı
e. Kurumsal

6. Aşağıdakilerden hangisi Beck ve Giddens'ın risk toplumu tezlerinin ortak yönlerinden biri **değildir?**

a. Riskin ekonomik yönüyle ilgilenmeleri
b. Riskler konusunda halkın uzmanlara, devlete ve sanayiye bakış açısını dikkate almaları
c. Zayıf bir toplumsal yapılaşmacı yaklaşım sergilemeleri
d. Riskin yarattığı toplumsal ve politik etkilere yönelmeleri
e. Riskin nasıl üretildiğine odaklanmaları

7. Aşağıdaki risklerden hangisi Beck'in "Dünya risk toplumu" dediği yapıda, sigorta edilemez riskler arasındadır?

a. Deprem
b. Hastalık
c. İklim değişikliği
d. Yangın
e. Ölüm

8. Risk toplumunda geçerli olan eşitsizlik biçimi ile ilgili toplumsal konum aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kurum
b. Risk
c. Sınıf
d. Statü
e. Grup

9. Aşağıdakilerden hangisi Guntrip'e göre modern bireylerde görülen şizoid belirtilerden biri **değildir?**

a. Temassızlık
b. Kapatılmışlık
c. Kopukluk
d. İlgi azalması
e. Bağımlılık

10. Aşağıdakilerden hangisi risk toplumu bireyinin psikolojisi ile ilgili sonuçlar arasında **yer almaz?**

a. Çaresizlik duygusunun artışı
b. Danışma hatlarından yardım alanların sayısının artması
c. Güvensizlik duygusunun artması
d. Bireylerin aktif olma özelliklerinin artması
e. Akıl sağlığı bozulmuş bireylerin sayısının artması

Okuma Parçası

Genel olarak afetler, özel olarak deprem konusunda Türkiye'de sosyologların daha önceki çalışmalarından çok farklı biçimde, kültür kavramının yanı sıra, "azgelişmişlik" kavramı temel alınarak, 1999 Marmara Depremi ve sonrasında ortaya çıkan durumun yapısal analizini yapmak ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Kasapoğlu ve Ecevit, 2005). Bu bağlamda 1999 Marmara Depremi, deprem sorunsalı üzerine çok şey ekleyebileceğimiz bir eşik olmuştur. Depremin bir doğa olayı olduğu düşüncesi, depremlerin yarattığı zararların kaynağının toplumsal olduğu düşüncesini gizleyebilmiş; bir süreç içerisinde oluşan zararların sanki beklenen değil, beklenmeyen olaylarmış şeklinde algılanması, geleneksel yaklaşımlara, bürokratik ve teknokratik temelli analizlere ve politikalara zemin hazırlamıştır.

Az gelişmiş ülkeler, yapılarını depreme dayanıklı olarak inşa edemedikleri için büyük zarar görmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, çok sayıda yıkılan binalara nedeniyle büyük can ve mal kaybı temelinde toplumsal yapı ve ilişkiler yıkılırken, gelişmiş ülkelerde bu toplumsal yapı, geçici bir süre bozulur, aksar, nadiren yıkılır. Gelişmiş ülkeler eski düzenin en kısa zamanda tekrar işler hale getirilmesine çaba sarf ederken, az gelişmiş ülkeler ancak, kaybı, kısmi bir düzeyde telafi etme çabası içerisinde, afetzedelerin asgari düzeyde yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamaya çalışırlar.

Sosyal bilimcilerin büyük bir kısmının da katıldığı, mühendislerin güçlü bir şekilde temsil ettikleri teknokratik eğilimin, afet zararlarının büyüklüğünü, yapı hatalarının denetlenmesinde görmesi, geçerli bir yargıdır; ancak yetersizdir; çünkü Türkiye benzeri ülkelerde zararların nedenleri, bir azgelişmiş toplum sorunsalıdır.

Az gelişmiş ülkelerde, bina fiyatları ve kiralar, tekel kârları ve rantlar (arsa vb.) ile birlikte normal inşaat maliyetlerinin birkaç kat üstüne çıkmakta, çalışanlarının büyük bir kısmı bu fiyatları ödeyebilecek gelir seviyesine sahip olamadıklarından, düşük kaliteli ama riskli yapıları kullanma durumunda kalmaktadırlar; bu durum devam ettiği sürece, depreme dayanıklı binaları inşa etmek sadece denetim ile mümkün değildir; benzer durum kamu binaları ve altyapı için de geçerlidir.

Az gelişmiş ülkelerin mevcut durumuna zemin hazırlayan ilişki, dünya sistemi ile girdiği bağımlı ve eşit olmayan rekabettir. Az gelişmiş ülkeler, hem kendi kaynaklarını dünya sisteminde güçlü ülkelere değerinin altında satmak, hem de onlardan değerinin üstünde mal ve hizmet almak zorunda bırakıldıklarından, sermaye birikimlerinin büyük bir kısmı dışarıya yönelir, toplum aşırı borç yükü altında gelişimini sağlayacak yatırımları gerçekleştiremez; işte az gelişmişliğin bu basit içeriği, yapı denetimine olanak vermez.

Aslında temel sorun, düşük ücret, düşük yaşam maliyeti, düşük kaliteli yaşam, yüksek riskli yaşam, kalitesiz konut, düşük maliyetli konut bir bütündür. Düşük maliyet basit olarak düşük inşaat maliyeti değil, yaşam düzeyinin düşürülmesi sonucu, kalitesiz konutta yaşama zorunluluğudur. Depreme dayanıklı konutta oturmak, yani depremde ölmemek belirli bir seviyede yaşamak olanağına sahip olmakla mümkündür. Rantlar bitmedikçe, gelirler artmadıkça, yaşam kalitesi yükselmedikçe, emeğin değeri, insanın yaşam hakkını karşılayacak düzeye çıkmadıkça, çalışanlar için riskler sürekliliğini koruyacaktır. Kamu binalarında görülen benzer durum, hem kamu kaynaklarının sınırlılığı hem de kamusal denetimin tekel kâr ve yüksek rantları ödemede oldukça cömert davranmasından kaynaklanmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde tekelleşmiş kâr ve rant ilişkileri, hem sermaye birikimini hızlandırması, hem de pazarı genişletme potansiyelinden dolayı varlığını sürdür. Kentleşme, kent yaşamı ve kent kültürü Türkiye için tam anlamı ile henüz gelişmemiştir. Çok yönlü deprem ve kent ilişkisi birçok kent için ve özellikle metropol kentler için oldukça yenidir. 1999 Marmara Depremi öncesi toplumun depreme yönelik bilgi ve düşünceleri sınırlıdır. Önceki depremlerin, bölgesel ve belirli kentlerde odaklandığı, etkilerinin sınırlı olduğu, daha çok ülkenin daha az gelişmiş bölgelerine aitmiş vb. düşünceler, deprem olgusunun kitleselleşmesini ve metropolleşmesini sınırlamıştır.

Az gelişmiş ülkelerde deprem sonrası, çalışanların ne sigortalarının, ne birikimlerinin, ne de devletin bu alanda kullanabileceği karşılıksız önemli bir kaynağının olmaması, deprem öncesi zaten yetersiz olan düzenin tekrar yeniden oluşturulmasını bile imkânsızlaştırmış, yaşamı daha düşük bir düzeyde tekrarlayan bir kısır döngü oluşturmuştur.

Temel olarak, deprem bir toplumsal ilişkiler bütünüdür; bu ilişkilerin az gelişmiş olduğu bir gerçekliktir. Gelişmiş ve az gelişmiş ülke toplumsal yapıları arasındaki farklar önemlidir, radikal eleştiri ihtiyacı vardır. Az gelişmiş toplumsal ilişkileri eleştirel bir biçimde sorgulamayan, sınıfsal çözümler aramayan bakış açılarının analiz ve uygulamaları büyük ölçüde muhafazakâr sonuçlar doğuracaktır.

Kaynak: Aytül Kasapoğlu ve diğerleri, **Yeni Toplumsal Travmalar,** Referans Yayıncılık, 2007, s. 58-60.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumu Kavramı ve Kuramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Risk Kavramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Risk Kavramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumu Kavramı ve Kuramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumu Kavramı ve Kuramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumu Kavramı ve Kuramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumu Kavramı ve Kuramı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumunun Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumunda Bireylerin Psikolojisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Risk Toplumunda Bireylerin Psikolojisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Örneğin deprem riskini ele alırsak, bu dışsal bir risktir. Bunun gibi yanardağ patlaması, tsunami gibi doğa olayları da dışsal risklerdir. Diğer taraftan, sigara imal edilmiş bir risktir. Günümüzde tütün ve tütün mamullerinin zararlarını azaltma konusunda etkili politikalar yürütülmeye çalışılsa da, çok sayıda insan sigaranın doğrudan ya da pasif içici olarak dolaylı zararlarını görmeye devam etmektedir. Bunun gibi genetiği değiştirilmiş organizmalar da (GDO) imal edilmiş bir risktir.

Sıra Sizde 2

Çernobil reaktör kazası, 20. yüzyılın ilk büyük nükleer kazasıdır. Ukrayna'nın Kiev iline bağlı Çernobil kentindeki Nükleer Güç Reaktörünün 4. ünitesinde 26 Nisan 1986 günü erken saatlerde meydana gelen nükleer kaza sonrasında atmosfere büyük miktarda fisyon ürünleri salındığı 30 Nisan 1986 günü tüm dünya tarafından öğrenildi. İngiltere'nin Galler bölgesinde kazadan iki hafta sonra saptanan yüksek radyoaktivite nedeniyle yeşil alanlara koyun ve sığırların girişi engellenmiştir. Araştırmalarda ilk yıl doz açısından en fazla radyoaktiviteye maruz kalan Avrupa ülkesi Bulgaristan olarak belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlar olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Uluslararası Sağlık Örgütü, Dünya Bankası gibi kurumların ve Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna yetkililerinin oluşturduğu bir organizasyon olan Çernobil Forumu 2005 yılında "Chernobyl's Legacy: Health, Environmentaland Socio-EconomicImpacts" (Çernobil'in Mirası: Sosyo-ekonomik, Çevresel ve Sağlık Bakımından Etkileri) başlıklı bir rapor yayınlamıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Adam, B., U. Beck and Joost Van Loon (ed.) (2000) **The Risk Society and Beyond- Critical Issues for Social Theory.** London: Sage Publications.

Adams, J. (1995) **Risk.** London: Sage Publications.

Alexander, J. (1996) "Critical Reflections on Reflexive Modernization" **Theory, Culture and Society.** 13(4): 133-8.

Bahar, H.İ. (2009) **Sosyoloji.** Ankara: USAK Yayınları.

Bauman, Z. (1991) **Modernity and Ambivalence.** Cambridge: Polity.

Bayhan, V. (2002) "Risk Toplumu" **Doğu Batı Dergisi.** S.19, ss. 188-202.

Beck, U. (1986) **Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eineandere Moderne.** Frankfurt am Main: SuhrkampVerlag.

Beck, U. (1992) **Risk Society: Towards a New Modernity.** (Trans. M. Ritter) London: Sage.

Beck, U.,Giddens, A. and Lash, S. (1994) **Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order.** Cambridge: Polity.

Beck, U. (1995) **Ecological Politics in an Age of Risk.** Cambridge: Polity.

Beck, U. and E. Beck- Gernsheim (1995) **Normal Chaos of Love.** Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (1996) "World Risk Society as Cosmopolitan-Society?"**Theory, Culture and Society.** 13 (4). 1-32.

Beck, U. (1997) **Democracy Without Enemies.** Cambridge: Polity.

Beck, U. (1997) **The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order.** Cambridge: Polity.

Beck, U. (1999) **Siyasallığın İcadı.** Çev. Nihat Ülner) İstanbul: İletişim Yayınları.

Beck, U. (1999 a) **World Risk Society.** Cambridge: Polity.

Beck, U. (1999 b) **What is Globalization.** Cambridge: Polity.

Beck, U. (2000) **Brave New World of Work.** Cambridge: Polity.

Beck, U. (2002) **Individualization: Institutional Individualism and Its Social and Political Consequences.** London: Sage Publications.

Beck, U. & J. Willms (2003) **Conversations with Ulrich Beck.** Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (2005) **Power in the Global Age: A New Global Political Economy.** Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (2006) "Living in the World Risk Society" **Economy and Society.** Vol. 35, Number 3 (August 2006) 329-345.

Beck, U. (2006) **Cosmopolitan Vision.** Cambridge: Polity Press.

Beck, U. & E. Grande (2007) **Cosmopolitan Europe.** Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (2008) **World at Risk.** Cambridge: Polity Press.

Castells, M. (1996) **The Rise of the Network Society.** Oxford: Blackwell.

Douglas, M. (1992) **Risk and Blame- Essays in the-Cultural Theory.** London: Routledge.

Douglas, M. and A. Wildavsky (1983) **Risk and Culture.** Berkeley: University of California Press.

Duhm, D. (2002) **Kapitalizmde Korku**. Ankara: Aytaç Yayınevi.

Eşkinat, R. (1998) **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. No:1036, Hukuk Fakültesi Yayın No:3.

Franklin, J. (1997) **Politics of Risk Society.** Cambridge: Polity.

Furedi, F. (2001) **Korku Kültürü.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (1991) **Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age.** Cambridge: Polity.

Giddens, A. (1999) **Elimizden Kaçıp Giden Dünya.** (Çev. Osman Akınhay) İstanbul: Alfa.

Giddens, A. & C. Pierson (2001) **Anthony Giddens'la Söyleşiler- Modernliği Anlamlandırmak.** (Türkçesi: Serhat Uyurkulak & Murat Sağlam) İstanbul: Alfa.

Guntrip, H. (2003) **Şizoid Görüngü Nesne İlişkileri ve Kendilik.** İstanbul: Metis Yayınları.

Hollway, W. and Tony Jefferson (1997) "The Risk Society in an Age of Anxiety: Situating Fear of Crime" **The British Journal of Sociology.**Vol: 48, No.2 (Jun 1997) pp. 255-266.

Karakurt, E. (2003) "Risk Toplumunda Birey" **İşgüç Dergisi.** Cilt:5 Sayı:2 Sıra:5 No: 154.

Kasapoğlu, A. & M. Ecevit (2001) **Depremin Sosyolojik Araştırması.** Ankara. Sosyoloji Derneği Yayınları No:8.

Kasapoğlu, A ve diğerleri (2007) **Yeni Toplumsal Travmalar.** Referans Yayıncılık.

Lodziak, C. (2003) **Kapitalizm ve Kültür.** İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Lupton, D. (1999) **Risk.** London: Routledge.

Nalçaoğlu, Halil. (2000) "Risk Society: Towards a New Modernity." Book review: Ulrich Beck, **Kültür ve İletişim** (3) 1.

Marshall, G. (1999) **Sosyoloji Sözlüğü.** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mythen, G. (2004) **Ulrick Beck- A Critical Introduction to the Risk Society.** London: Pluto Press.

Sennett, R. (1996) **Kamusal İnsanın Çöküşü.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sungur, Z. (2004) **Doğal Afet Kaynaklı Risk Olgusunun Petrokimya ve Akrilik Kimya Sanayi Sektörlerinde Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi: Kocaeli ve Yalova Uygulamaları.** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sungur, Z. (2002) "Türkiye'nin Sanayileşme ve Modernleşme Dinamiklerinin Risk Toplumu Tartışmaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Kocaeli ve Yalova Uygulamaları" **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi'nde sunulan bildiri,** s. 1075-1087.

Şen, A. & O. Koç (2002) 'Bilgi Toplumunun Taşıdığı Risk Unsurları', **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi'nde sunulan bildiri,** s. 925-935 içinde "www.sociologicus.de/lexikon/lex-soz/soziolog.htm" ve "http:www.sussex.ac.uk/Users/hafa3/crisksocs.htmMartinShaw".

Taylor-Gooby, P. & Jenz O. Zinn (2006) **Risk in Social Science.** New York: Oxford University Press.

Yıldırım, E. (2000) "Küreselleşme, Refah Devleti ve Risk Toplumu" (Derleyen: Veysel Bozkurt) **Küreselleşmenin İnsani Yüzü.** İstanbul: Alfa.

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ağ toplumu kavramını tanımlayabilecek,
- Ağ toplumunun oluşmasına neden olan etkenleri ayırt edebilecek,
- Ağ toplumunda çalışma ve kent yapısındaki değişimi açıklayabilecek,
- Ağ toplumunda kimliğin ve ataerkilliğin dönüşümünü açıklayabilecek,
- Ağ toplumunda milliyetçiliğin ve ulus-devletin dönüşümünü özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Enformasyonel Toplum
- Ağ Toplumu
- Küresel Kent
- Ataerkillik
- Milliyetçilik
- Ulus Devlet

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Manuel Castells: Enformasyon Çağı ve Ağ Toplumu Teorisi

- GİRİŞ
- AĞ TOPLUMU'NUN YÜKSELİŞİ
- AĞ TOPLUMU VE KİMLİĞİN GÜCÜ
- AĞ TOPLUMUNDA MİLLİYETÇİLİK VE ULUS DEVLET

Manuel Castells: Enformasyon Çağı ve Ağ Toplumu Teorisi

GİRİŞ

Bilim ve teknolojinin günümüzde hızlı bir biçimde gelişmesi yeni iletişim araçlarını gündeme getirmiş ve yeni medya olarak nitelendirilen araçların yaygınlığını artırmıştır. Özellikle bilgi teknolojileri de denilen bu araçlar toplumsal dönüşümleri etkilemiş ve günümüz toplumlarının yeni adlarla anılmasına neden olmuştur. Castells'e göre, post modern topluma temel özelliğini veren bilgi teknolojisi, internet ve dünyayı saran bilişim ağlarıdır. Bu gelişme başlangıçta sisteme yönelik bir tehdit olarak algılanmasına rağmen kısa sürede Batı kapitalizminin yeniden yapılanmasını ve canlanmasını sağlayarak dünya ölçeğinde küresel ağların kurulmasına yol açmıştır (Slattery, 2007, s.399-400).

Manuel Castells, 1942'de İspanyada doğdu. 1958-1962 yılları arasında Barcelona Üniversitesinde hukuk ve ekonomi eğitimi gördü. 1964'te Sorbonne Hukuk ve ekonomi Fakültesi'nden mezun oldu. Doktora derecesini, 1967 de Paris Üniversitesi Sosyoloji bölümünden aldı. Akademik hayatına 1967'de Paris Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri vererek başladı. 1972'de yazmış olduğu La Question Urbaine adlı kitabı on dile çevrildi ve bu kitabıyla "yeni kent sosyolojisi" kavramının entelektüel kurucularından biri oldu. 1982'de Guggenheim Fellowship, 1983'te C. Wright Mills ödülünü kazandı. 1979'dan beri Berkeley California Üniversitesi şehir ve bölge planlama ve sosyoloji bölümlerinin yanı sıra, Avrupa, Amerika, Kanada, Asya ve Latin Amerika'daki 15 değişik üniversitede konuk profesör olarak ders vermeye devam etmektedir. Castells ayrıca, UNESCO, Uluslar arası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (USAID), Avrupa Komisyonu (EC), Şili (Alende yönetimi), Meksika, Fransa, Ekvator, Rusya, Brezilya, Portekiz, İspanya ve Güney Afrika hükümetlerine danışmanlık yapmaktadır. Başta Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür adlı 3 ciltlik eseri olmak üzere Castells yirmi kitap ve yüzün üstünde makalenin yazarı ve on beş kitabın editörüdür.

1970'lerdeki petrol krizi ve ekonomik çöküntü, küresel ölçekteki dönüşümün ve kapitalist yeniden yapılanmanın bir biçimi olarak Fordizm'in krizi çeşitli kuramcılar tarafından yeni bir toplumsal ilişkiler ağının oluştuğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır (Kumar, 1999, s.14). Post-endüstriyel, Post-fordist, kapitalist ötesi toplum ve bilgi toplumu olarak formüle edilebilecek bu yaklaşımlara göre, endüstri toplumunun görece öneminin azaldığı iddiasını getirmiştir. Böylelikle endüstri toplumu; "endüstriyel fabrika, büyük şirket, akılcılaştırılan bürokrasi, tarımsal işgücünün yavaş yavaş tükenmesi ve büyük ölçekli şehirleşme, kamu hizmetlerinin dağıtımı için merkezi sistemlerin oluşturulması, kitle iletişiminin yükselişi" (Castells, 2007b, s.146) şeklinde karakterize edilmiştir. Post-endüstriyel (endüstri sonrası) toplum ise Bell tarafından (1976: s.127) işaret edildiği gibi, tarım ve sanayi sektöründen çok hizmet sektörünün önem ve ağırlık kazandığı bu toplum biçimi olan enformasyon toplumudur. Castells bu konuda Bell'in görüşlerini paylaşmakta ve günümüzde endüstri sonrası toplum olarak adlandırılan bu toplumu; küresel kentler, post bürokrasi, esnek üretim, lojistik, mikro elektronik ve genetik mühendisliğinin ağlar oluşturma mantığı etrafında şekillenmesi olarak da tanımlamaktadır. Castells'in çalışmaları, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin kültür, politika ve ekonomi içindeki değişmelerin ve yeni medya teknolojilerinin işlevlerinin ne olduğunun analizine yöneliktir. (Stevenson 2005: s.197).

Ağ toplumu; ağlar oluşturma mantığı etrafında merkezsiz, hiyerarşi içermeyen, yatay ilişkilerin hâkim olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimidir

Manuel Castells *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* (2008) adlı eserinde kapitalist dönüşümü, sanayileşmecilik ve devletçiliğin krizini, enformasyonel ekonominin doğuşunu, **"ağ toplumu"**nun oluşması olarak ortaya koymaktadır. (Castells, 1999, s.6). Ağ toplumu; ağlar oluşturma mantığı etrafında merkezsiz, hiyerarşi içermeyen, yatay ilişkilerin hâkim olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimidir (Castells, 1999, s. 6). Ağ mantığı; medyadan, küresel sermayeye; toplumsal hareketlerden, kimlik biçimlerine ve çalışma ilişkilerine kadar enformasyonel toplumun bütün alanlarının temelini oluşturmaktadır. Castells'e göre (2008a, s.622), "ağ, birbiriyle bağlantılı düğümler dizisidir. Ağlar; küresel finansal akışlar ağında menkul kıymetler piyasaları; Avrupa birliğini yöneten siyasi ağda bakanlar konseyi Avrupa komisyonu; medyanın küresel ağlarında düğümler, televizyon sistemleri, eğlence stüdyoları, haber ekipleridir". Ağlar her türlü sınırlamaya karşı koyarak iletişim kurabilen aynı iletişim evrenini içererek genişleyebilen yapılardır. Castells'e göre (2008a, s.623) "ağlar yeniliğe, küreselleşmeye, merkezsiz yoğunlaşmaya dayalı kapitalizm için; esneklik ve uyarlanabilirliğe dayalı iş, işçiler ve şirketler için; zamanın-mekanın yerinden edilmesini amaçlayan toplumsal örgütlenme için çok uygun araçlardır". Endüstri toplumundan enformasyon toplumuna geçiş ağlar oluşturma mantığının hakim olmasını simgelemekle birlikte, endüstri toplumunun ortadan kalkıyor olması temelde kapitalizm'in de ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Enformasyon toplumunda olan şey kapitalist ilişkilerin ağ mantığı dolayımıyla küresel ölçekte yaygınlaşmasıdır. Ağ toplumu, küresel ölçekte sermayenin, kültürün, işgücünün ve toplumların karşılıklı bağımlılık içerisine girmeleridir.

Bu sürecin temelinde, üretim biçimleri (kapitalizm, devletçilik) ve kalkınma biçimleri (sanayileşmecilik, enformasyonelizm) ekseninde kapitalizmle enformasyonel kalkınmanın tarihsel olarak biraya gelmesi ve ağlar etrafında şekillenmesi vardır (Castells, 2008a, s.17).

Castells'e göre ağ toplumu, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında üç bağımsız sürecin birlikte oluşmasıyla meydana gelmiştir. Birincisi, enformasyon teknoloji devrimi, ikincisi, kapitalizmin de devletçiliğin de ekonomik krize girmesi ve peşin-

den yapılanmaları, üçüncüsü, liberteryanizm, insan hakları, feminizm ve çevrecilik gibi kültürel ve toplumsal hareketlerin yeşermesidir (Castells, 2007a, s.486).

1. İlk olarak, enformasyon teknolojisi devriminin temelinde *mikro elektronik* ve *genetik mühendisliği* vardır. *Mikro-elektronik* devrim; "mikroçipi, bilgisayarları, telekomünikasyonu ve onların ağlarını içerir. Bu teknolojiler bilgi işleme kapasitesinde; sadece bilgi hacminde değil, işlemlerin karmaşıklığında ve işlem hızında da olağan üstü bir artış sağlarlar" (Castells, 2007b, s.149). Transistör'ün, bilgisayarın icadı ve mikroçiplerin makinelere uyarlanması teknolojik dönüşümü hızlandırmıştır. Buna göre bilgi işlem teknolojilerin üç temel ayırt edici özelliği vardır. **(i)** Hacim, karmaşıklık ve hız açısından kendisini genişleten işlem kapasiteleri, **(ii)** yeniden birleştirme yetenekleri, ve **(iii)** dağıtım esneklikleridir (Castells, 2007b, s.148-49).

Ağ toplumu, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında üç bağımsız sürecin birlikte oluşmasıyla meydana gelmiştir. Birincisi; enformasyon teknolojisi devrimi, ikincisi; kapitalizmin de devletçiliğin de ekonomik krize girmesi ve peşinden yapılanmaları, üçüncüsü; liberteryanizm, insan hakları, feminizm ve çevrecilik gibi kültürel ve toplumsal hareketlerin yeşermesidir (Castells, 2007a, s.486).

Diğer taraftan, *genetik mühendisliği,* İnsan Genomu Projesinin (DNA kodu) ileri yazılım programları ile çözülmesidir. Bunun anlamı, insan türü hakkında bilgi yapılarının dönüşmesi, DNA kodlarının yeniden oluşturabilmesi ve değişik türlerin sistemlerinin, kodlarının ve haberleşme yapılarının yeniden programlanabilmesidir. Teknolojiler toplumsal değişimin temel bir boyutu olarak görülmelidir (Castells, 2007b, s.145). Sanayi devrimi için buharlı makinelerin üretim sürecine girmesi ne anlama geliyorsa, bilgi işlem teknolojilerinin üretim sürecine girmesi enformasyon toplumu için o anlama gelmektedir. Teknolojiler belirli bir teknoloji paradigması etrafında örgütlenirler. Enformasyon toplumunun temelindeki teknoloji paradigması "bilgi işlem teknolojileri kümesi çerçevesinde merkezlenmiş olan bilgi işlem teknolojisi devrimi etrafında başlatılan yeni bir teknoloji paradigmasıdır" (Castells, 2007b, s.148). Buna göre ağ toplumunun temelinde de bu teknoloji paradigması ve bilgi işlem teknolojileri esasına dayanan ağlar oluşturma mantığı vardır.

2. İkinci olarak, Castells'e göre, endüstriyel kalkınma ve devletçilik arasına sıkışmış Refah Devleti uygulamaları yerini serbest piyasanın egemen olacağı bir toplumsal düzene bırakmıştır. 1970'lerde devletçiliğin krizi, yeni gelişen enformasyon teknolojilerine devletin bürokratik mantığının uyarlanamaması ve kapitalizmin bilgisel üretkenlik, özelleştirme, devletin denetimini kaldırma, küreselleşme ve ağlar oluşturma aracılığı ile ağ toplumunun temelini oluşturmasıdır. Sermayenin toplumsal alanda, zamansal-mekansal düzlemde akışkanlığını sağlayan küreselleşme 1970'lerden beri enformasyonel ekonomilerin gelişmesi ve endüstriyel krizle beraber ortaya çıkmıştır. Endüstriyel toplum maddi malların üretimine ve dolaşımına yönelik hukuksal, siyasal örgütlenme olarak ulus devletleri modernleşmenin temel koşulu olarak inşa etmiştir. Devlet eliyle kalkınma bunun en önemli göstergesidir. Küreselleşme bu anlamıyla ulusların (devletlerin) hakimiyet alanını dönüştürmekte ve ortadan kaldırma eğilimindedir. Dolayısıyla, endüstriyelleşme ve modernleşme arasındaki temel tarihsel birliktelik küreselleşme ve enformasyonel toplumla birlikte ortadan kalkmaktadır. Endüstriyel toplum ve ona ait kurumsal yapılar, kültürel kimlikler, ulus devlet, ataerkillik, çalışma ilişkileri, kentler ve bürokratik yapı iktisadi alanın dönüşümü ve enformasyonel paradigma içerisinde anlamlarını yitirmektedir.

Sermayenin toplumsal alanda, zamansal-mekansal düzlemde akışkanlığını sağlayan küreselleşme 1970'lerden beri enformasyonel ekonomilerin gelişmesi ve endüstriyel krizle beraber ortaya çıkmıştır.

3. Üçüncü olarak, 1968 hareketinin yaratmış olduğu özgürlük ortamında yeşeren toplumsal hareketler; modernliğe, ataerkilliğe, cinselliğe, yerleşik kültüre, endüstriyel kapitalizme, doğa üzerindeki sınırsız denetime ve iktidarlara yönelik eleştirileri dile getirmişlerdir. Bununla birlikte 68 hareketinin temelinde piyasanın da, devletçiliğin de kuşattığı bireyi ön plana çıkaran yeni bir kimlik siyaseti vardır. Feminist, çevreci hareketler bunların en önemlisidir. Feminist hareketler, erkeklerin

Feminist hareketler, erkeklerin egemen olduğu bir dünyada kadınların bir kimlik olarak erkek egemenliğini yok etmeye yönelik toplumsal hareketler olarak tanımlanmaktadır.

egemen olduğu bir dünyada kadınların bir kimlik olarak erkek egemenliğini yok etmeye yönelik toplumsal hareketler olarak tanımlanmaktadır. Kadınların siyasal, toplumsal, ekonomik alana daha fazla katılmalarına yönelik mücadeleler, kadınları toplumsal dönüşümün temel bir bileşeni haline getirmiştir. 1968 hareketi içerisinde kadınların erkeklerin gerisinde kalması ve cinsiyetçi siyasal tutumlarla karşı karşıya gelmeleri ve özellikle Amerika'da kadınlar kendi mücadelelerini vermeye ve toplumsal cinsiyet biçimleriyle, ataerkil ilişkilerin eleştirisine neden olmuştur. Ekonomi onu destekleyen kültürel kodlarla var olabildiği ölçüde hakimiyetini genişletir. Dolayısıyla feminist hareketlerin gelişmesi kültürel kodların eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Feminist hareketlerin eleştirisi aileyi, cinselliği ve kişiliği yeniden düşünmeye sebep olmuştur.

Castells'e göre feminist hareketlerin günümüz toplumlarında doğmasına sebep olan dört özgül neden vardır:

1. Eğitim fırsatlarının kadınlara açılması ve işgücü piyasasının dönüşümü.
2. Biyoloji, farmakoloji ve tıpta, insan türünün çoğalmasıyla ilgili denetimi sağlayan teknolojilerin gelişmesi.
3. 1960'lardaki toplumsal hareketler içerisinde kadınların cinsiyetçiliğe maruz kalması.
4. Küreselleşmiş bir toplumda kültürel dönüşümlerin hızla yayılması ve gezegenin büyük bir bölümünde kadınların seslerinin bir üst doku oluşturmasıdır (Castells, 2008b, s.254).

Feminist hareketlerin güçlenmesi aynı zamanda; onların söylemlerine karşı bir tavır olarak dini fundamentalist (köktenci) hareketlerin de güçlenmesine sebep olmuştur. Örneğin; kürtaj hakkını talep etmek dini yapılar için tanrının yaratmış olduğu düzene müdahale biçimi olarak görüldüğünden karşı çıkılmıştır. Dolayısıyla küresel ölçekteki dönüşüm ekonomik alanda olduğu kadar kültürel alanda da toplumların maddi ilişkilerini yeniden tanımlama ihtiyacını doğurmaktadır.

Bütün bu dönüşümler Castells'e göre, "enformasyonel paradigma ve küreselleşme sürecinin etkisi, emeğin ve üretim ilişkilerinin yeni yeni ortaya çıkan ağ müesseseleri etrafındaki teknolojik ve yönetsel dönüşümü üzerinden bütün bir topluma yansımaktadır" (Castells, 2008a, s.275; Slattery 2007, s.403). Ağ toplumunun göstergeleri olarak; çalışmanın dönüşümü, kentin dönüşümü, kimliğin dönüşümü, ataerkilliğin dönüşümü, milliyetçiliğin dönüşümü ve ulus devletin dönüşümü sırasıyla incelenecektir.

KİTAP

Ağ toplumu, Enformasyonel üretim ve Postfodizm konuları üzerine Krishan Kumar'ın "Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları" (Çeviren: Mehmet Küçük, Dost Kitapevi yayınları, Ankara: 1999), Michael Hardt ve Antonio Negri'nin "İmparatorluk" (Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2003) adlı eserlere başvurabilirsiniz.

SIRA SİZDE 1

Ağ toplumu nedir? Ağ toplumunun ortaya çıkmasına neden olan ektenler nelerdir? Tartışınız.

AĞ TOPLUMUNUN YÜKSELİŞİ

Ağ Toplumunda Çalışmanın Dönüşümü: İş ve İşsizlik

Castells'e göre (2008a, s.275), "toplumsal yapının temelinde çalışma süreci vardır". Kapitalizmin enformasyonel hale gelmesi çalışma ilişkilerini köklü bir biçimde dönüştürmektedir. Çalışmanın anlamı "toplumsal olarak tanımlanabilen ve toplumsal

bütünün üretim ve yeniden üretiminde norma bağlı, standart bir işlevi yerine getirme" (Gorz, 2001, s.12) olarak tanımlanabilir. Enformasyonel toplumda ise işin standart-dışı, belirli prosedürlere tabi olmayışı geleneksel çalışma biçimlerini ortadan kaldırmaktadır.

Castells'e göre enformasyonel toplumda temelde çalışma ortadan kalkmamıştır, ortadan kalkan endüstriyel topluma ilişkin emek süreçleri ve iş biçimleridir.

1970'lerde üretim ilişkilerinin dönüşümü üzerine yapılan tartışmalar temelde otomasyonun (bilgi işlem teknolojilerinin) üretim sürecine girmesiyle birlikte işsizliğin artacağını ve robotlardan oluşan bir üretim sürecine girildiğine yönelikti. Ernest Mandel (1998, s.31), kapitalizmin özünde emeğin üretim süreci içerisinde sömürüsüne dayalı olduğunu ve artı-değer (sömürü) olmadan kapitalizmin olmayacağını savunmaktaydı. Robotların üretici güçler haline gelmesi işçi sınıfını ve temelde de istihdam ilişkilerini köklü biçimde dönüştürecekti. Herbert Marcuse (1986, s.48), makineleşmenin bu yönüne insan emeği ile makinenin ürünleri arasındaki ilişkinin niteliksel değişimine dikkat çekmekte ve verimliliğin kaynağını makineleşme olarak görmekteydi. Aslına bakılırsa kapitalizm işsiz bir toplum yaratmaktaydı. Castells'e göre buna sebep olan süreç robotların, ileri teknolojik makinelerin üretim sürecine girmesi temelde işsizliği arttıran bir süreç değildir. Çünkü teknolojinin üretim sürecine girişi istihdamın yapısını değiştirdiği gibi yeni iş olanaklarını da beraberinde getirmekteydi. Örneğin: *"20.yüzyılda Amerikan ekonomisinde teknolojik değişimin olağanüstü hızı tarım kesiminin işgücü kitlesini yerinden etmiş aynı zamanda 1900'de 27 milyon olan iş imkanı sayısı 1999'da 133 milyon seviyesine çıkmıştır. En geleneksel imalat işleri ile tarım sektöründe istihdam gerilerken, ileri teknoloji imalatında ve hizmet sektöründe iş imkanları yaratılmaktadır" (Castells, 2008a, s.339).* Buna göre işsizliğe neden olan şey hükümetlerin ve şirketlerin yanlış ekonomi politikalarıdır.

Enformasyonel toplumda çalışmanın dönüşümü işsizliği arttırıcı etki yapmakla birlikte işin tanımına ve içeriğine yönelik anlamsal dönüşüm de istihdamı temelde etkilemiştir. Dolayısıyla *"Enformasyonel teknolojilere dayanan ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimi yönetimin merkezsizleşmesini, çalışmanın bireyselleşmesini, piyasaların siparişe bağlanmasını, böylece çalışmanın parçalanmasını, toplumların parçalanmasını beraberinde getiriyor. Yarı-zamanlı üretim yöntemlerinin ortaya çıkması, işlerin sözleşmeli olarak başka bir iş koluna devredilmesi (taşeronlaştırma), başka bir şirkete devredilmesi, danışmanlık, şirketin çapının küçültülmesi ve sipariş üzerine iş yapma gibi yaygın pratikler de gelişmektedir"* (Castells, 2008a, s.357). Keynesyen (sosyal refah devleti) tam istihdamın altın çağı, esnek ilişkilere tabi kapitalizm içerisinde ortadan kalkmıştır. Kumar'ın da (1999, s.65) belirttiği gibi, "esnek uzmanlaşma ve esnek iş örgütlenmesi biçimleri kitlesel üretimi" yerinden etmiştir. Dolayısıyla enformasyonel toplumda temelde çalışma ortadan kalkmamıştır, ortadan kalkan endüstriyel topluma ilişkin emek süreçleri ve iş biçimleridir. Enformasyon toplumunda işin bireyselleşmesi toplumsal olarak zamanın ötesine taşan yeni iş biçimlerinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Castells'e göre enformasyon toplumunda esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlık kazanmasında belirleyici olan dört unsur tespit edilebilinir:

1. *"Çalışma süresi:* Esnek çalışma, tam zamanlı bir işte haftada 35-40 saat çalışma anlamına gelen geleneksel çalışma biçimiyle sınırlı değildir.
2. *İş güvencesi:* Esnek çalışma, göreve odaklılık ve gelecekte istihdam edilme yönünde bir güvence sağlamaz.
3. *Yer:* Çalışanların çoğu düzenli bir biçimde şirketlerinde çalışsa da giderek evde, hareket halinde veya çalıştığı şirketin sözleşmeli olarak iş yaptığı başka şirkette çalışır.

4. *İş verenle çalışan arasındaki toplumsal sözleşme:* Geleneksel sözleşme iş verenin çalışanın tanımlanmış haklarına, tazminat, eğitim, sosyal güvenlik ve iş güvencesine dayanmaktaydı. Enformasyonel toplumda ise çalışanın şirkete sadık olması, işine razı olması, fazla mesai yapması beklenir" (Castells, 2008a, s. 357-358).

Castells'e göre klasik post-endüstriyel toplum kuramcıları en ileri ekonomilerde mallardan hizmetlere kayışı, yönetsel ve profesyonel mesleklerin yükselişine karşı tarım ve imalat işlerinin silinişini ve işin bilgi içeriğinin giderek artmasını yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkması şeklinde yorumlamakta ve bunu tarihsel değişimin en önemli kanıtı olarak görmektedirler (Castells, 2008a, s.276). Temelde böylesine bir değişim olmakla birlikte Castells'e göre burada Amerikan modernleşme (enformalleşme) sürecinin hakim paradigma olarak kavranmasından kaynaklanan bir analiz hatası vardır. Dolayısıyla endüstriyel üretimden enformasyonel üretime doğru geçiş imalattan hizmetlere doğru bir geçişi beraberinde getirmekle birlikte, temelde ülkelerin faklı kültürel, siyasal, tarihsel özgünlüklerine göre uyarlandıkları enformasyonel ekonomilerden bahsedilebilinir.

Castells'e göre, enformasyonel ekonomilerde istihdam yapısı temelde iki ana modele dayanmaktadır. Bunlardan birincisi **(ı)** ileri hizmet istihdamının hakim olduğu Anglo-Sakson modelidir, ikincisi de **(ıı)** imalat temelini koruyarak hizmet istihdamına geçiş yapan Almanya-Japonya modelidir ((Castells, 2008a, s.293; Hardt ve Negri, 2003, s.299).

Castells'e göre (2008a, s.293), sanayi sonrası dönemde (1970-90) istihdamın gelişmesinde koşut olarak hem imalat işlerinden genel anlamda uzaklaşıldığı hem de imalat faaliyetleriyle ilgili olarak iki farklı yolun izlendiği görülmektedir. Birincisinde hizmet ve sosyal hizmetlerin artışından bahsedilmekle birlikte imalat eksenli istihdamın ortadan kalkmaya başladığını, ikincisinde imalat ve üretime dönük hizmetleri koruyarak hizmet ve sosyal hizmet istihdamının arttırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Klasik post-endüstriyel toplum kuramcılarının aksine endüstri toplumunun istihdam yapısında aynı anda küresel bir dönüşümün olduğunu söyleyemeyiz. Enformasyonel toplumdaki istihdamın dönüşümünde küresel bir işgücü var mıdır, sorusuna Castells (2008a, s.314), "küresel bir ekonomi varsa küresel bir işgücü de var olmalıdır" şeklinde yanıt vermektedir. Sermaye küresel ağlarda hareket etmekteyken emek (işçiler) ulusal sınırlara hapsedilmiştir. Bununla birlikte enformasyonel ekonomide temelde yenilikçi araştırmacılar, mühendisler, finans yönetimi, ileri işletme hizmetleri, eğlence sektörü faaliyetleri ile ilgilenen beceri düzeyi yüksek profesyoneller için küresel ağlarda dolaşım mevcuttur. Castells'e göre küresel çapta işgücünü birbirine bağımlı kılan üç ana mekanizma vardır. Bunlar;

1. Çokuluslu şirketlerde ve onlara bağlı sınırları aşan ağlarda küresel istihdam.
2. Kuzeyde ve güneyde uluslararası ticaretin istihdam ve çalışma koşullarına etkisi.
3. Küresel rekabetin ve ülkelerin işgüçlerinin yeni esnek yönetim biçimi. (Castells, 2008a, s.318)

Bununla birlikte Castells'e göre, küresel bir işgücü piyasası ve küresel bir işgücü yoktur. Fakat küresel ölçekte enformasyon ekonomisine eklemlenmiş karşılıklı bağımlılık mevcuttur (Castells, 20008a, s.323).

Çalışmanın dönüşümü üzerine Andre Gorz'un "İktisadi Aklın Eleştirisi"(Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2007) ve yine Andre Gorz'un "Cennetin Yolları"(Çeviren: Turhan Ilgaz, Afa Yayınları, İstanbul: 1985) ve Manuel Castells'ın "Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Birinci Cilt. Ağ Toplumunun Yükselişi"(Çeviren Ebru Kılınç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 2008) adlı eserlere başvurabilirsiniz.

Ağ toplumunda çalışma ilişkilerindeki dönüşüme etki eden nedenler nelerdir? Tartışınız.

Ağ Toplumunda Kent

Sanayi toplumu, üretimin kentlerde yoğunlaştığı toplumdur. Endüstriyel üretimin hakim olduğu mekanlar Londra, Detroit gibi sanayi kentleridir. Enformasyon çağında kentler, enformasyonel kentler olarak dönüşmektedir. Castells'e göre (2008a, s.532), enformasyonel kentler "bilgiye dayalı, ağlar etrafında örgütlenmiş, kısmen akışlardan oluşan doğası yüzünden" bir kent formu değil akışlar uzamıdır. Tarihin her döneminde ekonomiler belirli bir mekandan (kır, kent) hareketle üretimi düzenlemişlerdir. Ağ toplumunda olan şey, sermaye, bilgi, teknoloji, iletişim, görüntü, ses ve sembollerin akışkanlığında kentlerin; mekansal olarak enformasyonel biçimde yenileyebilecek, yönetebilecek komuta ve kontrol merkezleri etrafında örgütlenmeleridir (Castells, 2008a, s.508, 547). Ulaşım ve iletişim olanaklarındaki dönüşümler, sermayenin mekansal örgütlenmesini küresel ölçekte yeniden biçimlendirmektedir. Bu anlamıyla küreselleşme süreciyle birlikte kentlere siyasal, kültürel, ekonomik roller biçilmiş; küresel kentler ve dünya kentleri önem kazanmıştır (Işık, 1995, s.101, Harvey, 2008, s.87). Castells (2008a, s.509), küresel kentleri; finans, danışmanlık ve işletme hizmetlerinin bütün dünya ölçeğinde örgütlendiği mekanlar olarak tanımlamaktadır. Castells'in Saskia Sassen'den aktardığına göre:

Ağ toplumunda olan şey, sermaye, bilgi, teknoloji, iletişim, görüntü, ses ve sembollerin akışkanlığında kentlerin; mekansal olarak enformasyonel biçimde yenileyebilecek, yönetebilecek komuta ve kontrol merkezleri etrafında örgütlenmeleridir (Castells, 2008a, s.508,547).

> *"uzamsal (mekansal) yayılma ile küresel bütünleşmenin bir araya gelmesi, büyük kentlere yeni yeni bir stratejik rol biçmiştir. Uluslararası ticaret ve bankacılık merkezleri olarak uzun bir geçmişin ötesinde, bu kentlerin artık* ***dört yeni işlevi vardır: öncelikle,*** *dünya ekonomisinin örgütlenmesiyle hayli yoğunlaşmış komuta merkezleri haline gelmişlerdir;* ***ikincisi,*** *finans ve uzmanlık gerektiren hizmetler şirketlerinin kilit yerleşimleri olmuşlardır;* ***üçüncüsü*** *önde gelen sektörlerde yeniliklerin üretimi de dahil üretim merkezleridir;* ***dördüncüsü*** *üretilen ürünler ve hizmetlerin piyasalarıdırlar" (Sassen, 1991: 3-4'ten aktaran Castells, 2008a, s.515).*

Kent'in dönüşümü aynı zamanda küresel ölçekte üretimin, bilginin, işgücünün merkezleri olarak kentleri yeniden önemli küresel komuta merkezleri haline getirmektedir. Hong Kong, Tokyo, New-York, Şangay, Pekin, Buenos Aires, Seul, Yeni Delhi, Londra, Paris gibi mega kentler küresel finansın kalbi niteliğindedir. Mega kentlerin ayırıcı özellikleri; yönetim, yönlendirme, üretim, medya kontrolü, iktidar siyaseti ve küresel ölçekte toplumları yönlendirecek bilgi akışlarının merkezleri olmalarıdır (Castells, 2008a, s.538). Bu bağlamda modern kapitalizmde kent, yanlızca bir üretim merkezi değil, aynı zamnda dünya kapitalist sisteminin önemli bir kontrol merkezi konumundadır. Bu özelliklerinden dolayı günümüz kentleri, çok uluslu şirketlerin merkezi birimleri ve finansal kurumlarını bünyesinde bulundurur. Ayrıca Castells, kentleri, kollektif tüketim ve işçilerin yoğun olarak bulunduğu merkezler olarak değerlendirir (Slattery, 2007, s.291). Böylece mega kentler: **1)** Kendi ülkelerinde ve küresel ölçekte ekonomik, teknolojik ve toplumsal dina-

Ağ toplumunda kentler bu özellikleriyle ileri hizmet üretiminin ve tüketiminin geliştiği mekanlardır. Dolayısıyla enformasyonel toplumlarda sermaye, emek, bilgi akışları, küreselleşme sürecinin etkisiyle birlikte kentleri büyük bir dönüşümün parçaları haline getirmektedir.

mizm merkezleridir. **2)** Kültürel ve siyasi yenilik merkezleridir. **3)** Küresel ağla bağlantı noktalarıdır (Castells, 2008a, s.545). Ağ toplumunda kentler bu özellikleriyle ileri hizmet üretiminin ve tüketiminin geliştiği mekanlardır. Dolayısıyla enformasyonel toplumlarda sermaye, emek, bilgi akışları, küreselleşme sürecinin etkisiyle birlikte kentleri büyük bir dönüşümün parçaları haline getirmektedir.

KİTAP

Kent konusu üzerine Lewis Mumford'un "Tarih Boyunca Kent"(Çeviren: Gürol Koca ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2007), Rana Aslanoğlu'nun "Kent Kimlik ve Küreselleşme"(Ezgi Kitapevi, Bursa: 2000) ve Manuel Castells'ın "Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Birinci Cilt. Ağ Toplumunun Yükselişi"(Çeviren Ebru Kılınç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 2008) adlı eserlere başvurabilirsiniz.

AĞ TOPLUMU VE KİMLİĞİN GÜCÜ

Ağ Toplumunda Kimlik

Castells'e göre kimlikler; bireylerin toplumsal olarak inşa etmeye çalıştıkları anlam ve tecrübe kaynaklarıdır.

Kimlikler; bireylerin toplumsal olarak inşa etmeye çalıştıkları anlam ve tecrübe kaynaklarıdır. Castells'e göre (2008b, s.12), "toplumsal aktörlere atıfla kimlikten bahsederken, anlamın, başka anlam kaynaklarına kıyasla öncelik verilen bir kültürel özellik ya da biriyle ilgili bir dizi kültürel özellik temelinde inşa edilmesi" anlaşılmalıdır. Enformasyon çağında ağlar oluşturma mantığı, kimliği endüstriyel dönemdeki biçimlerinden farklı olarak değişen bilgi, iktidar, toplumsal gerçeklik ekseninde yeniden üretmektedir. Dolayısıyla kimlikler toplumsal bağlamlarında anlam kazanmaktadır. Sosyolojik olarak kimlikler rol veya rol kümeleri biçiminde anlaşılmıştır. Yani birey kendisini tanımlayan kimlikleri kadın, işçi, sosyalist, sendikacı, lider, sporcu biçiminde çoğul olarak inşa edebilir. Kimliğin kaynağı, toplumun kurumları ve örgütlenmesi tarafından bireyin dönüştürülmesi olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Castells'e göre (2008b, s.13) kimlikler sadece toplumsal kurumlar ve örgütlenmelerden kaynaklansa bile bireyler bunları içselleştirdiğinde kimlik haline gelirler. Buna göre kimliğin inşası üç farklı biçime sahiptir:

1. Meşrulaştırıcı kimlik: Toplumun egemen kurumları tarafından toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilirler. Milliyetçilikler bu kimlik modeline örnek gösterilebilir.
2. Direniş kimliği: Hakim olanın mantığı tarafından değersiz görülen ve damgalanan konumlarda bulunan aktörler tarafından geliştirilir. Etnik temellere dayalı milliyetçilikler, cemaatler bu bağlamda düşünülebilir.
3. Proje Kimliği: Toplumsal aktörlerin kendilerine sunulan kültürel malzeme temelinde toplumdaki konumlarını yeniden tanımlayan yeni bir kimlik inşa etmeleri sürecidir. Feminist hareketler bu kimlik modeline uygun olacaktır (Castells, 2008b, s.14).

Castell'e göre (2008b, s.15), "direniş olarak ortaya çıkmış kimlikler, projeler başlatabilir, tarihin akışı içinde toplumsal yapıda egemen hale gelip, egemenliklerini akılcılaştırıp meşrulaştırıcı kimliklere dönüşebilirler". Meşrulaştırıcı kimlik sivil toplum biçiminde çatışmalı bir şekilde de olsa egemenliği ve iktidarı akılcılaştırarak toplumsal kurum ve örgütlenmeler yaratmaktadır. Kimlik inşasının ikinci türü olan direniş kimliği, egemen olana bir başkaldırı içermesi ve kolektif şuurla donatılması sebebiyle otomatik olarak cemaatlerin yaratılması sonucunu doğuracaktır. Modern toplumda egemen olan kimlik bütün toplumu kapsayan (ulus gibi) bir özelliğe sahiptir. Dini kimlikler, etnik kimlikler, kültürel kimlikler egemen olan ulus kimliği tarafından kuşatılmıştır. Dolayısıyla küreselleşme süreci ile birlikte

egemen kimliğin eleştiriye uğraması çeperde kalan kimliklerin gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Artık kimliği tanımlayan şey ulus gibi kapsayıcı bir özellik olmaktan çıkmıştır. Etnik, dini, kültürel cemaatler kimliğin kurucu güçleri haline dönüşmüşlerdir. Bununla birlikte modernlikte proje kimliği, sivil toplumdan hareketle inşa ediliyordu, yani kimlikler sivil toplum içerisinde yaratılmaktaydı, oysa ağ toplumunda proje kimliği, komünal (cemaatçi) direnişten doğmaktadır.

Kimliğin dönüşümü üzerine Manuel Castells'ın "Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci Cilt. Kimliğin Gücü"(Çeviren Ebru Kılınç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 2008) adlı eserine başvurabilirsiniz.

KİTAP

Ağ Toplumunda Ataerkilliğin Sonu: Aile ve Cinsellik

Ağlar oluşturma mantığı küresel ölçekte toplumların dönüşmesinin temelini oluşturmaktadır. Kapitalist ilişkilerdeki farklılaşma beraberinde toplumsal alana ilişkin olan bütün ilişkileri yerinden sarsmaktadır. Castells'e göre (2008b, s.251), "ağlar oluşturma mantığının yaygınlaşması üretim, deneyim, iktidar ve kültür süreçlerini" de dönüştürmektedir. Ataerkillik, toplumsal ilişkilerin belirli bir tarzda üretilmesinin temelidir. Ataerkillik basit anlamıyla "aile biriminde erkeklerin, kadınlar ve çocuklar üzerinden kurumsal olarak desteklenen bir otoriteye sahip olmasıyla tanımlanır. Bu otoritenin icra edebilmesi için, ataerkilliğin üretim ve tüketimden siyasete, hukuka ve kültüre, toplum örgütlenmesinin tamamına işlemesi gerekir" (Castells, 2008b, s.252). Castells göre, enformasyon ekonomisinde, endüstriyel toplumlardakine benzer ataerkil ilişki biçimleri üretim sürecinin değişmesi oranında değişmektedir. Küresel ekonominin ve çalışma ilişkilerinin dönüşümü kadının toplumsal rolünü arttırmıştır. Kadınların işgücüne katılımı "ekonominin enformasyonelleşmesinden, ağlar oluşturmasından ve küreselleşmesinden; diğer yandan verimliliği, yönetim denetimini ve kârı arttırmak için işgücü piyasasının cinsiyete dayalı olarak bölünmesinden kaynaklanır" (Castells, 2008b, s.280). Ve kadınlar erkeklere göre daha az ücret karşılığında çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bunun nedeni kadın emeğinin evin geçimine ek bir katkı olarak görülmesidir. Bununla birlikte endüstriyel dönemdekinden farklı olarak kadınların işgücüne katılımı beraberinde erkeğin ev içerisindeki otoritesini sarsmıştır. Toplumsal olarak desteklenen aile bütün bu değişimler ekseninde geleneksel biçimlerinden farklı olarak yeniden tanımlanmaktadır. Castells'e göre, bu dönüşümün arkasında 1960'lı yılların sonlarından beri gelişmekte olan dört eğilim vardır:

Ataerkillik, toplumsal ilişkilerin belirli bir tarzda üretilmesinin temelidir. Ataerkillik basit anlamıyla "aile biriminde erkeklerin, kadınlar ve çocuklar üzerinden kurumsal olarak desteklenen bir otoriteye sahip olmasıyla tanımlanır.

Kadınların işgücüne katılımı "ekonominin enformasyonelleşmesinden, ağlar oluşturmasından ve küreselleşmesinden; diğer yandan verimliliği, yönetim denetimini ve kârı arttırmak için işgücü piyasasının cinsiyete dayalı olarak bölünmesinden kaynaklanır" (Castells, 2008b, s.280).

1. Enformasyonel, küresel bir toplumun yükselişi.
2. İnsan türünün çoğalmasıyla ilgili teknolojik değişiklik (doğum kontrol, suni döllenme).
3. Feminist hareketin isyanı.
4. Kadınların ücretli işlerde çalışması etkili olmuştur (Castell, 2008b, s.254-55).

Kadınların ücretli işlerde çalışması beraberinde evin geçimini sağlayan erkek imgesinin geleneksel rolünü ortadan kaldırmıştır. Fakat kadınların işgücüne katılışı ailenin geçimine ek bir katkı sağlamakla birlikte, kadınların geleneksel rolleri olarak ev işleri ve çocukların bakımı yine kadınların asli görevi olarak tanımlanmaktadır. Castells'e göre ataerkil aile yapısının dönüştüğünün göstergeleri olarak dört eğilim vardır:

Kadınların ücretli işlerde çalışması beraberinde evin geçimini sağlayan erkek imgesinin geleneksel rolünü ortadan kaldırmıştır.

1. *"Evliliklerin boşanmayla ya da ayrılıkla dağılması, aile bireylerinin uzun vadeli bağlılığına dayalı aile modelinin zayıfladığının bir göstergesidir. Ayrıca evliliklerin dağılması sonucu yalnız yaşamayı veya çocuklarıyla yalnız*

oturmayı tercih edenlerin sayısı giderek artmaktadır; bu durumda ayrılık sonrası kurulan yeni evde egemenlik yapıları zihinsel olarak yeniden üretilse de, ailede ataerkil otorite son bulmaktadır.

2. *Evliliklerde yaşanan bunalımların giderek artması, evlilik, iş ve hayatı uyumlu kılmanın zorlaşması; evlenmeyi erteleme ya da evlenmeden birlikte yaşama gibi bir çözüm oluşturmayı zorunlu kılmıştır.*
3. *Farklı eğilimlerin sonucu olarak nüfusun yaşlanması, erkeklerin ve kadınların ölüm oranlarındaki farlılıklar gibi demografik etkenlere de bağlı olarak birçok aile yapısı ortaya çıkmakta, böylece klasik çekirdek aile modelinin yaygınlığı gerilemekte, yalnız yaşayanların çocuklarıyla yaşayanların sayısı artmaktadır.*
4. *Kadınların doğurmayla ilgili tutumlarının giderek özerkleşmesi, ataerkil ailenin krizi, nüfusun yenilenmesi sürecinin krize girmesi ve evlilik dışı doğan çocukların sayısının giderek artması. Dolayısıyla biyolojik üreme gerçekleşmektedir, ama geleneksel aile yapısının dışında gerçekleşmektedir" (Castells, 2008b, s.256-57).*

Ataerkil yapının sarsılmasına neden olan maddi ilişkiler aynı zamanda 1960'lardan beri kadınların toplumsal konumlarını sorgulamaya sebep olan toplumsal hareketlerin de temelini oluşturmaktadır. Feminizm, 1968 sonrasında güçlü bir toplumsal hareket olarak kadın kurtuluşunu, toplumsal cinsiyet kalıplarını, kadın kimliği ekseninde dönüştürülmesinin mücadelesi olarak erkek egemenliğine dayalı yapıları kökünden değiştirme talepleri olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ataerkilliğin eleştirisi, bunun hukuksal, siyasal ve kültürel yapılar içerisindeki egemenlik alanlarını dönüştürme gerekliliğini de zorunlu kılmıştır. Enformasyonel ekonomide ağlar oluşturma mantığı küresel ölçekte kadınların kurtuluşunun olanaklılığını artırma eğilimi taşımaktadır. Kadınların çalışma sürecine girmesi, ataerkil ailenin dönüşmesi, erkek egemenliğinin tartışılmasının olanaklarını ve yolunu açmıştır.

KİTAP

Toplumsal cinsiyet konusunda R.W Connell'ın "İktidar ve Cinsiyet" (Çeviren: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 1998) adlı kitabına başvurabilirsiniz.

SIRA SİZDE 3

Ataerkillik nedir? Ataerkilliğin dönüşümüne sebep olan etkenler nelerdir? Tartışınız.

Ağ Toplumunda Dini Fundamentalizm, Kültürel Kimlik

Castells'e göre (2008b, s.21) fundamentalizm; "kişisel davranışın ve toplumun kurumlarının, Tanrının hukukundan kaynaklanan, Tanrı ile insanlık arasında aracılık eden belli bir otorite tarafından yorumlanan kurallarla tanımlanması çerçevesinde gerçekleşen kolektif kimlik inşasıdır".

Ağ toplumunda kimliğin oluşmasında baskın olan şey dini kimliklerdir. Enformasyon toplumu temelde ağlar oluşturma mantığı ekseninde küresel ilişkilerin bilgi ve üretim süreci içerisinde oluştuğu toplumdur. Ağ toplumunda dini kimlikler İslami ve Hıristiyan **fundamentalist** (köktenci) hareketlerin etkinliği üzerinden şekillenmektedir. Castells'e göre (2008b, s.21) fundamentalizm; "kişisel davranışın ve toplumun kurumlarının, Tanrının hukukundan kaynaklanan, Tanrı ile insanlık arasında aracılık eden belli bir otorite tarafından yorumlanan kurallarla tanımlanması çerçevesinde gerçekleşen kolektif kimlik inşasıdır". Fundamentalizm insanlık tarihi kadar eskilere götürülebilinir. Fakat binyılın dönümünde dini kimlikler güçlü bir şekilde kimlik oluşturmanın kaynağı konumundadır. İslami fundamentalizm'in kökeninde başarısız modernleşme, küreselleşme, sömürgecilik sonrası milliyetçi projelerin çöküşü vardır (Castells, 2008b: 28). **İslami fundamentalizm** gelenekçi bir yapıdan çok İslami değerleri temel referans noktası kabul eden aynı zamanda ondan hareket eden hiper-modern kimliktir. Toplumun ve devletin İslami ilkelere göre düzenlenmesi talebi, küreselleşme sürecine farklı şekilde ek-

lemlenen ülkelerde farklı özelliklerde kendisini göstermiştir. **Hıristiyan fundamentalizmi** ise, bin yılın dönümünde İsa mesihin yeryüzüne geleceğine ve dolayısıyla dünyanın onun gelişine hazırlanması gerektiğine inanmaktadır. Feministlerin ataerkilliği eleştiren, kürtaj hakkını savunan kültürel hareketlerine karşı çıkışları da Hıristiyan fundamentalizminin güçlenmesine sebep olmuştur.

Cemaatçiliğin toplumsal bir kimlik inşa etmesinde bu denli etkili olan şey, ağ toplumunda küreselleşmeyle, radikal bireycilikle silinip gitmeye bir karşı olma hali içerisinde direniş kimlikleri oluşturabilmeleridir (Castells, 2008b, s.535). Kimlikler kendilerini dışarıdan gelebilecek ötekilere karşı konumlandırarak inşa ederler. İslami ve Hıristiyan kimliklerin baskın kimlik oluşturma biçimleri olarak önem kazanmalarına neden olan şey, toplumsal yapıların dönüşümü içerisinde bireyin kendini koruma ve ilksel kimlikleri olarak cemaatleri kurtuluşun ve geleceğe yönelik belirsizliğin aşılmasının koşulu olarak görmesidir. Dini cemaatlerin temel savunuları, tanrısal otoriteye ve cemaatin çıkarlarına yönelik düzenlemelerin toplumların genel mantığı olması yönündedir. Cemaatler direniş kimlikleri etrafında oluşmakla birlikte küresel sermayeye, bilgi ve iktidar yapılarına karşı cemaatin değerlerini savunarak dünyayı dönüştürmeye yönelik proje kimlikleri olarak evrilebilecekleri gibi, kapitalist mantığa eklemlenerek pazarın değerlerini savunabilirler. Castells yeni sosyal hareketler arasında ağların inşasında katkısı olan yeni medya teknolojilerini tartışır. (195)

Cemaatçiliğin toplumsal bir kimlik inşa etmesinde bu denli etkili olan şey, ağ toplumunda küreselleşmeyle, radikal bireycilikle silinip gitmeye bir karşı olma hali içerisinde direniş kimlikleri oluşturabilmeleridir (Castells, 2008b, s.535).

Kimliğin dönüşümü üzerine Manuel Castells'ın "Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci Cilt. Kimliğin Gücü"(Çeviren Ebru Kılınç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul: 2008) adlı eserine başvurabilirsiniz.

KİTAP

AĞ TOPLUMUNDA MİLLİYETÇİLİK VE ULUS DEVLET

Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik

Ulus devletin temelinde, milletler olarak örgütlenmiş toplumsal kimlik oluşturma süreçleri vardır. Milliyetçilik söylemi, ulus devlet ve milletin yaratılması anlamında ortak bir tarihselliğe atıfta bulunur. Ernest Gellner'in de belirttiği gibi *"milliyetçilik, milletlerin kendi öz-bilinçlerine uyanma süreci değildir; ulusların var olmadığı yerde onların icat" edilmesidir"* (Gellner, 1964:169'den aktaran Anderson, 1995, s.20). Gellner'e göre ortak bir tarih, kültür, dil üzerine inşa edilmiş bir homojen topluluktan bahsedilemez. Bu anlamıyla milletler doğal olmadıkları gibi modern toplumun ve merkezileşmiş devletin ürünüdürler. Hobsbawm (2006; s.17) ise milletleri "icat edilmiş gelenekler" olarak görmektedir. Geçmişle bugün arasında köprü kuran, kuralların ve alışkanlıkların sembolik üretimine dayanan "icat edilmiş gelenekler" en tipik örneğini milli bilinçte göstermektedir (Kırımlı, 2003, s.147). Milletler yapay, ezeli ve ebedi olmayan tarihsel yapılardır. Bu anlamıyla milliyetçiliğin doğuşuna neden olan şey ulus-devlet ve milliyetçiliğin tarihsel olarak bir araya gelmeleridir (Hobsbawm, 2010, s. 24).

Ulus devletin temelinde, milletler olarak örgütlenmiş toplumsal kimlik oluşturma süreçleri vardır.

Milliyetçilik ve ulus devlet arasındaki bu uzlaşma, enformasyon ekonomisinin ve toplumların ağlar oluşturma mantığı etrafında geliştirdikleri yeni toplumsal ilişkiler çağında ortadan kalkma eğilimi taşımaktadır. Küreselleşme ile birlikte milletler ve ulus devletler egemenliklerini yitirmektedirler. Castells, milliyetçiliğin ulus devlet ile belirli bir bağı olduğunu; ama zorunlu olarak milletin bir devlet içerisinde var olmayacağını belirtmektedir. Bu anlamıyla Hobsbawm ve Gellner'e karşı çıkmaktadır. **Katalunya** örneği; Castells'e göre devletleri olmadan millet olmuş

Katalunya veya Katalonya (Catalunya) İspanya'nın kuzey doğusunda bulunan özerk bir bölgedir. Bu bölge ulus devlete sahip olmadan milliyetçi olunabilineceğine örnek teşkil eder.

toplumları simgelemektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin etkisiyle ulus devletler zayıflatmakta; fakat milletler varlıklarını sürdürmektedirler. Enformasyon çağında milliyetçiliklerin temelde yeniden ama başka bir biçimde üretildiğini iddia etmektedir. Castells'e göre (2008b, s. 72), millet "tarihin ve siyasi projelerin paylaşımıyla insanların zihinlerinde ve kolektif hafızada inşa edilen kültürel cemaatlerdir". Castells çağdaş milliyetçiliği, milliyetçiliğe dair sosyal teorilerle birlikte tartışırken dört noktaya dikkat edilmesi gerektiğini vurgular:

1. Çağdaş milliyetçilik bir ulus devletin inşasına yönelik olabilirde, olmayabilirde dolayısıyla uluslar tarihsel ve analitik olarak devletten bağımsız oluşumlardır.
2. Uluslar ve Ulus devletler, Fransız İhtilalı sonucu oluşan modern ulus devletlerle sınırlı değildir.
3. Milliyetçilik, mutlaka seçkinlere özgü bir olgu değildir. Aslında günümüzde milliyetçilik, küresel elitlere tepkiden başka bir şey değildir.
4. Çağdaş milliyetçilik etkin eylemci olmaktan çok tepkisel olduğundan siyasi olmaktan çok kültürel olma eğilimindedir. Dolayısıyla bir devletin savunusundan çok yerleşik bir kültürün savunusudur (Castells, 2008b, s.45-46).

Milliyetçiliğin ulus inşasına yöneldiği ve bu anlamıyla milliyetçi elitlerin tüm topluma dayattıkları bir millet kimliğinden bahsedilemez. Castells'e göre (2008b, s.47), küreselleşme ile birlikte artan milliyetçi çözülmeler ve Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında ortaya çıkan uluslaşma süreciyle birlikte, milliyetçiliği ve milleti ulus inşasına indirgemek, modern devletin gerilemesi ve postmodern milliyetçiliğin yükselişi arasındaki ilişkiyi görmemeye neden olur. Dolayısıyla küreselleşme süreciyle birlikte milliyetçilik kültürel kimliğin korunmasına yönelik olarak tepkisel bir biçimde yeniden şekillenmektedir.

KİTAP

Milliyetçilik konusunda Eric Hobsbawm'ın "Milletler ve Milliyetçilik" (Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2010), Benedict Anderson'ın "Hayali Cemaatler" (Çeviren: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul: 2007) Umut Özkırımlı'nın "Milliyetçilik Kuramları", Doğu Batı Yayınları, Ankara: 2008 adlı kitaplarına başvurabilirsiniz.

SIRA SİZDE 4

Küreselleşmenin millet ve milliyetçilik üzerindeki etkileri nelerdir? Tartışınız.

Küreselleşme ve Ulus Devlet

Modern ulus devletler, Weber'inde belirttiği gibi belirli bir alan (toprak) üzerindeki şiddet kullanma tekelini elinde bulunduran devlettir (Giddens, 2008, s.30). Ulus devletler sistemi endüstri toplumunun bir özelliğidir. Ulus devletler kapitalizm'in sermaye birikimini sağlamaya yönelik hukuksal, ideolojik, siyasal örgütlenme biçimleri olarak ortaya çıkmışlardır. Giddens'ın da (2000: 206) belirttiği gibi, "kapitalizm ile ulus devlet arasındaki ilişki, aslında kapitalist girişimin doğası ve devlet gücünün merkezileşmesinde değil, kapitalizmle ortaya çıkan dönüşümler içinde aranmalıdır". Dolayısıyla kapitalizmle ulus devlet zorunlu olarak bir arada düşünülmemelidir. Castells'e (Stevenson 2005: 192) göre, kapitalizm, devlete enformasyonel ekonominin gelişimi karşısında giderek daha az bağımlılık duyarken, bilgiyi uzak alanlara iletecek yaygın bir enformasyonel sistemin işleyişine ise daha çok bağımlı hale gelmektedir. Bu durum endüstri toplumundan enformasyonel topluma geçiş sürecinde ulus devleti dönüşüme zorlamıştır. Buna göre küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletler egemenliklerini yitirmeye başlamıştır. Sermaye, mal, hizmetler, iletişim, teknoloji, enformasyon akışları devletin toplumsal alan üzerindeki

kontrol yeteneğini ortadan kaldırma eğilimi taşımaktadır (Castells, 2008b, s.385). Dolayısıyla enformasyonel ekonomilerin örgütlenme biçimleri, küresel ölçekte dolaşımın ulus devletler tarafından kısıtlanamayacağı bir çağın başlangıcını simgelemektedir. Castells'in de (2007a, s.500) belirttiği gibi, "sermayenin küreselleşmesi, iktidar kurumlarının çok taraflı hale gelmesi ve otorite merkezinin bölgesel ve yerel yönetimlere kayması yeni bir devlet biçimine, **ağ devletine** yol açacak olan yeni bir iktidar geometrisi başlatmıştır". Buna göre devlet egemenliği gerilemekte ama nüfuzunu korumaktadır. Dolayısıyla, "ulus devletler var olmayı sürdürseler de, ki yakın gelecekte böyle olacaktır, giderek daha geniş kapsamlı bir iktidar ağının bağlantı noktaları haline geleceklerdir, gelmişlerdir" (Castells, 2008b, s.452). Ağ devleti, sermayenin küreselleşmesi, çok taraflı iktidar yapılarının oluşması ve merkezi otoritenin yerel ve bölgesel yönetimlere kayması anlamına gelmekte ve yeni bir iktidar biçimini ifade etmektedir. Bunun anlamı küreselleşme ile birlikte devletin toplum üzerindeki hakimiyeti etkisiz kalmakla birlikte, ulus devletler küresel ağlarda hakimiyetin tek kaynağı olmaktan çıkmakta ve sadece bir tanesi haline gelmektedir. Dolayısıyla ulus devletler ağ devletleri şeklinde örgütlenmiş küresel düzenin bağlantı noktaları konumundadır. Castells'e göre (2008b, s.386), yerel yönetimlerin güçlenmesi, medya ve elektronik iletişimin küreselleşmesi, suçun küreselleşmesi, toplumsal protestoların küreselleşmesi ulus devletin hakimiyet alanını kısıtlamakta ve işlevsiz hale getirmektedir. Ancak vurgulanması gereken nokta sermayenin küresel, emeğin ise yerel olduğudur (Slattery 2007, s.402). Bu durum ulus devlet ile küresel güçler arasındaki çıkar ilişkilerinin de bir göstergesidir.

Ağ devleti, sermayenin küreselleşmesi, çok taraflı iktidar yapılarının oluşması ve merkezi otoritenin yerel ve bölgesel yönetimlere kayması anlamına gelmekte ve yeni bir iktidar biçimini ifade etmektedir.

Ulus devlet konusunda Antony Giddens'ın "Ulus Devlet ve Şiddet" (Çeviren: Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul: 2008), Zygmunt Bauman'ın "Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları"(Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2010) adlı kitablara başvurabilirsiniz.

KİTAP

Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkileri nelerdir? Tartışınız.

SIRA SİZDE 5

Ağ Toplumu Kuramına Yönelik Eleştiriler

Ağ toplumuna getirilen en önemli eleştirilerden *ilki,* ağlar oluşturma mantığının ve ağın merkezsiz hiyerarşi gerektirmeyen yatay ilişkiler mantığının zorunlu olarak hiyerarşileri ortadan kaldırmayacağıdır. Aynı zamanda pazarın, hiyerarşinin ve ağ mantığının bir biriyle bağlantılı kavramlar olduğu ve analitik olarak birbirinden ayrılamayacağı da vurgulanmaktadır (Aygül, 2006, s.147). Buna göre ağ mantığının hiyerarşik yapıların yerini alması, zorunlu ve olumlu bir süreç olarak görülmemelidir. *İkinci* eleştiri; ağın merkezi ortadan kaldırdığı düşüncesinin gerçeği yansıtmadığıdır. Buna göre küreselleşme beraberinde sermayenin rahatça dünya ölçeğinde dolaşımını sağlamakla birlikte, sermaye hala ulus devletlere bağımlıdır. Dolayısıyla merkezsiz bir üretim ve dolaşım sisteminden bahsedilemeyeceği, ağın küresel merkezsizliğine karşı kapitalizmim hala belirli merkezlerden dünyaya yayıldığını belirtmektedirler. *Üçüncü* olarak ağ kuramlarında temel eksik küresel ölçekte merkez ve çevre olan ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkilerin vurgulanmamasıdır. Dolayısıyla ağ mantığını, eşitler arasındaki bir katılım olarak algılamaktadır.

Özet

AMAÇ 1

Ağ toplumu kavramını tanımlamak.

Ağ toplumu; ağlar oluşturma mantığı etrafında merkezsiz, hiyerarşi içermeyen, yatay ilişkilerin hakim olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Ağ mantığı; medyadan, küresel sermayeye; toplumsal hareketlerden, kimlik biçimlerine ve çalışma ilişkilerine kadar enformasyonel toplumun bütün alanlarının temelini oluşturmaktadır. Endüstri toplumundan enformasyon toplumuna geçiş ağlar oluşturma mantığının hakim olmasını simgelemekle birlikte, endüstri toplumunun ortadan kalkıyor olması temelde kapitalizmin de ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Enformasyon toplumunda olan şey kapitalist ilişkilerin ağ mantığı dolayımıyla küresel ölçekte yaygınlaşmasıdır. Ağ toplumu, küresel ölçekte sermayenin, kültürün, işgücünün ve toplumların karşılıklı bağımlılık içerisine girmeleridir.

AMAÇ 2

Ağ toplumunun oluşmasına neden olan etkenleri ayırt edebilmek.

Ağ toplumu, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında üç bağımsız sürecin birlikte oluşmasıyla meydana gelmiştir. *Birincisi;* enformasyon teknolojisi devrimi, *İkincisi;* kapitalizmin de devletçiliğin de ekonomik krize girmesi ve peşinden yapılanması, *üçüncüsü;* Liberteryanizm, insan hakları, feminizm ve çevrecilik gibi kültürel ve toplumsal hareketlerin yeşermesidir (Castells, 2007a, s.486). Bu sürecin temelinde, üretim biçimleri (kapitalizm, devletçilik) ve kalkınma biçimleri (sanayileşmecilik, enformasyonelizm) ekseninde kapitalizmle enformasyonel kalkınmanın tarihsel olarak biraraya gelmesi ve ağlar etrafında şekillenmesi vardır (Castells, 2008a, s.17).

AMAÇ 3

Ağ toplumunda çalışma ve kent yapısındaki değişmi açıklamak.

Kapitalizmin enformasyonel hale gelmesi çalışma ilişkilerini köklü bir biçimde dönüştürmektedir. Çalışmanın anlamı "toplumsal bütünün üretim ve yeniden üretiminde norma bağlı, standart bir işlevi yerine getirme" (Gorz, 2001, s.12) şeklinde toplumsal olarak tanımlanabilinir. Enformasyonel toplumda ise işin standart-dışı, belirli prosedürlere tabi olmayışı geleneksel çalışma biçimlerini ortadan kaldırmaktadır. Enformasyonel toplumda temelde çalışma ortadan kalkmamıştır, ortadan kalkan endüstriyel topluma ilişkin emek süreçleri ve iş biçimleridir. Enformasyon toplumunda işin bireyselleşmesi toplumsal olarak zamanın ötesine taşan yeni iş biçimlerinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Çalışma sürelerinin kısalması, esnek çalışma koşulları içerisinde iş güvencesinin ortadan kalkması, çalışma mekanın fabrikalar, bürolar olmaktan çıkması, iş verenin çalışanın tanımlanmış haklarına, tazminat, eğitim, sosyal güvenlik ve iş güvencesine dayalı geleneksel sözleşmenin ortadan kalkması esnek çalışma ilişkilerinin enformasyonel toplumda hakim olmasına neden olmaktadır. Ağ toplumunda çalışma yaşamı gibi kentler de dönüşmüştür. Nitekim sanayi toplumu, üretimin kentlerde yoğunlaştığı toplumdur. Enformasyon çağında kentler, enformasyonel kentler olarak dönüşmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte kentler üretimin ve tüketimin mekanları olarak yeniden önem kazanmaktadır. Küresel kentlerin özellikleri: 1) Dünya ekonomisinin örgütlenmesiyle hayli yoğunlaşmış komuta merkezleri haline gelmişlerdir. 2) Finans ve uzmanlık gerektiren hizmetler şirketlerinin kilit yerleşimleri olmuşlardır. 3) Önde gelen sektörlerde yeniliklerin üretimi de dahil üretim merkezleridir. 4) Üretilen ürünler ve hizmetlerin piyasalarıdır. Bu anlamıyla ağ toplumunda kent ileri hizmet üretiminin ve tüketiminin geliştiği mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

AMAÇ 4

Ağ toplumunda kimliğin ve ataerkilliğin dönüşümünü açıklamak.

Castells'e göre kimliğin inşası üç biçimde gerçekleşir: 1) Meşrulaştırıcı kimlik, 2) Direniş kimliği, 3) Proje kimliği. Modern toplumda egemen olan kimlik bütün toplumu kapsayan (ulus gibi) bir özelliğe sahiptir. Dini kimlikler, etnik kimlikler, kültürel kimlikler egemen olan ulus kimliği tarafından kuşatılmıştır. Dolayısıyla küreselleşme süreci ile birlikte egemen kimliğin eleştiriye uğraması çeperde kalan kimliklerin gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Artık ağ toplumunda kimliği tanımlayan şey ulus gibi kapsayıcı bir özellik olmaktan çıkmıştır. Etnik, dini, kültürel cemaatler kimliğin kurucu güçleri haline dönüşmüşlerdir. Ağ toplumunda kimlikle birlikte ataerkillik de dönüşmüştür. Ekonominin enformalleşmesi ile birlikte endüstriyel toplumlardakine benzer ataerkil ilişki biçimleri üretim sürecinin değişmesi oranında değişmektedir. Küresel ekonominin ve çalışma ilişkilerin dönüşümü ile birlikte kadının toplumsal rolü artmıştır. Endüstriyel dönemdekinden farklı olarak kadınların işgücüne katılımı beraberinde erkeğin ev içerisindeki otoritesini sarsmıştır. Sonuç olarak; enformasyonel, küresel bir toplumun yükselişi, insan türünün çoğalmasıyla ilgili teknolojik değişiklik (doğum kontrol, suni döllenme), feminist hareketin isyanı, kadınların çalışma sürecine girmesi, ataerkil ailenin dönüşmesi, erkek egemenliğinin tartışılmasının olanaklarını ve yolunu açmıştır.

AMAÇ 5

Ağ toplumunda milliyetçiliğin ve ulus devletin dönüşümünü özetlemek.

Milliyetçilik ve ulus devlet arasındaki temel uzlaşma, enformasyon ekonomisinin ve toplumların ağlar oluşturma mantığı etrafında geliştirdikleri yeni toplumsal ilişkiler çağında ortadan kalkma eğilimi taşımaktadır. Dolayısıyla ulus devletin temelinde, milletler olarak örgütlenmiş toplumsal kimlik oluşturma süreçleri vardır. Ne var ki küreselleşmenin etkisiyle ulus devletler zayıflamakta; fakat milletler varlıklarını sürdürmektedirler. Enformasyon çağında milliyetçiliklerin temelde yeniden ama başka bir biçimde üretildiğini iddia etmektedir. Modern ulus devletler sistemi endüstri toplumunun bir özelliğidir. Ulus devletler kapitalizmin sermaye birikimini sağlamaya yönelik hukuksal, ideolojik, siyasal örgütlenme biçimleri olarak ortaya çıkmışlardır. Endüstri toplumundan enformasyonel topluma geçiş beraberinde ulus devleti dönüşüme zorlamış ve ulus devletler egemenliklerini yitirmeye başlamışlardır. Sonuç olarak, ulus devletler küresel ağlarda hakimiyetin tek kaynağı değil sadece bir tanesidir. Dolayısıyla ulus devletler ağ devletleri şeklinde örgütlenmiş küresel düzenin bağlantı noktaları konumundadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi "Ağ Toplumu"nun oluşmasına etki eden temel süreçlerden biridir?
a. Esnek üretimin yaygınlaşması
b. Endüstri Devrimi
c. Fundementalist hareketlerin güçlenmesi
d. Kapitalizm ve devletçiliğin krizi
e. Sanayi sonrası toplumun ortaya çıkması

2. Küresel kentlerin yeni işlevleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**
a. Üretilen ürünler ve hizmetlerin piyasalarıdır
b. Endüstriyel üretimin hakim olduğu yerlerdir
c. Dünya ekonomisinin örgütlenmesiyle hayli yoğunlaşmış komuta merkezleridir
d. Önde gelen sektörlerde yeniliklerin üretimi de dahil üretim merkezleridir
e. Finans ve uzmanlık gerektiren hizmetler şirketlerinin kilit yerleşimleri olmuşlardır

3. Küreselleşme süreci ile birlikte "Ulus Devletin" dönüşümünü tanımlayan kavram aşağıdakilerden hangisidir?
a. Hukuk Devleti
b. Kozmopolit Devlet
c. Refah Devleti
d. Ağ Devleti
e. Anayasal Devlet

4. Aşağıdakilerden hangisi "ağ toplumu" kuramcısıdır?
a. Antony Giddens
b. Herbert Marcuse
c. Manuel Castells
d. Antonio Negri
e. Daniel Bell

5. Aşağıdakilerden hangisi enformasyon toplumunda esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlık kazanmasında belirleyici olan unsurlardan biri **değildir?**
a. Yer
b. Zaman
c. İş güvencesi
d. Çalışma süresi
e. İş verenle çalışan arasındaki toplumsal sözleşme

6. Aşağıdakilerden hangisi 1960'lardan itibaren Ataerkil ailenin dönüşümüne sebep olan eğilimlerden biri **değildir?**
a. Feminist hareketin isyanı
b. İnsan türünün çoğalmasıyla ilgili teknolojik değişiklik (doğum kontrol, suni döllenme)
c. Enformasyonel, küresel bir toplumun yükselişi
d. Erkek egemenliğinin artması
e. Kadınların ücretli işlerde çalışması

7. Toplumun egemen kurumları tarafından toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilen kimlik tanımı aşağıdakilerden hangisidir?
a. Proje kimliği
b. Kültürel kimlik
c. Meşrulaştırıcı kimlik
d. Dini kimlik
e. Direniş kimliği

8. Ağ toplumunda cemaatçiliğin toplumsal bir kimlik olarak inşa edilmesindeki **temel** sebep aşağıdakilerden hangisidir?
a. Küreselleşmeyle, radikal bireycilikle silinip gitmeye karşı olmaları
b. Tanrısal otoriteye ve cemaatin çıkarlarına yönelik düzenlemeleri savunmaları
c. Kültürel hareketlere karşı çıkmaları
d. Sömürgecilik sonrası milliyetçi projelerin güçlenmesi
e. Toplumun ve devletin dini ilkelere göre düzenlenmesi talebi

9. Aşağıdakilerden hangisi Castells'in çağdaş milliyetçiliği tartışırken değindiği noktalardan biri **değildir?**
a. Uluslar tarihsel ve analitik olarak devletten bağımsız oluşumlardır.
b. Çağdaş milliyetçilik küresel elitlere yönelik bir tepkidir.
c. Milletler "icat edilmiş geleneklerdir" ve yapaydırlar.
d. Milletler, siyasi değil kültürel yapılardır ve yerleşik kültürü korumaya çalışırlar.
e. Uluslar ve ulus devletler Fransız İhtilaliyle sınırlı değillerdir.

10. Aşağıdakilerden hangisi ağ kuramının eleştirilme nedenlerinden biri **değildir?**
a. Ağlar oluşturma mantığı hiyerarşiyi ortadan kaldırmaması
b. Küresel ölçekte merkez ve çevre ülkeler arasındaki eşitsizliği yansıtmaması
c. Ağın, merkezi ortadan kaldırdığı düşüncesi gerçeğini yansıtmaması
d. Ağ toplumunun küresel ölçekte iktidar ilişkilerini ortadan kaldırması
e. Ağ mantığının, hiyerarşik yapıların yerini almasının olumlu bir süreç olarak görülmemesi

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Ağ Toplumunda Kent" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Küreselleşme ve Ulus Devlet" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Ağ Toplumunda Çalışmanın Dönüşümü: İş ve İşsizlik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Ağ Toplumunda Ataerkilliğin Sonu: Aile ve Cinsellik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Ağ Toplumunda Kimlik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Ağ Toplumunda Dini Fundamentalizm, Kültürel Kimlik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Ağ Kuramına Yönelik Eleştiriler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ağ toplumu; ağlar oluşturma mantığı etrafında merkezsiz, hiyerarşi içermeyen, yatay ilişkilerin hakim olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimidir. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başından itibaren endüstri toplumunun krizi ile birlikte ortaya çıkan ve bu anlamıyla üretimin, tüketimin, sermayenin küresel ölçekteki dönüşümüdür. Endüstriyel üretimin gerilemesiyle birlikte enformasyonel üretimin yükselmesidir. Enformasyonel toplumun yükselmesi kapitalist ilişkilerin ağ mantığı dolayımıyla küresel ölçekte yaygınlaşmasıdır. Bu anlamıyla ağ toplumu, küresel ölçekte sermayenin, kültürün, işgücünün ve toplumların karşılıklı bağımlılık içerisine girmeleridir. Ağ toplumunun ortaya çıkmasına neden olan etkenler üç tanedir. Birincisi kapitalizmin ve devletçiliğin krizi, ikincisi enformasyon teknolojileri devrimi ve üçüncüsü, feminizm, çevrecilik, liberteryanizm gibi kültürel ve toplumsal hareketlerin oluşmasıdır. Kapitalizm ve devletçiliğin krizi Keynesyen dönemin refah devletinin ve kapitalist birikimin 1970'lerde ortaya çıkan daralmasıyla ilgilidir. Mikro-elektronik ve genetikteki hızlı gelişmeler üretimin doğasını değiştirmiştir. Feminizm, çevrecilik ve liberteryanizm gibi toplumsal kültürel hareketler toplumsal yapının ataerkil özelliklerini, sanayileşmenin çevre üzerindeki tahripkar etkilerini ve demokratik bir toplumda yurttaşlık haklarının seyrini eleştirmişlerdir. Bütün bu tarihsel süreçlerin bir araya gelmesi ağ toplumun oluşmasının temelini oluşturmaktadır.

Sıra Sizde 2

Çalışma toplumsal ilişkilerin üretilmesinin temelidir. Çalışma ilişkilerindeki dönüşümle, toplumsal, siyasal, iktisadi dönüşüm arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. 1970'lerden beri çalışmanın anlamı Keynesyen Refah Devleti dönemindeki tam istihdam yapısından, esnek çalışma ilişkilerine doğru bir değişim eğilimindedir. Çalışmanın anlamındaki değişim dolaylı olarak çalışmanın biçimini de değiştirmektedir. Ağ toplumu, esnek çalışma ilişkilerinin hakim olduğu, ileri teknoloji ve emeğe bağımlı olmayan bir üretim ve tüketim süreci meydana getirmiştir. Üretim sürecinde ileri teknoloji kullanılması emek merkezli istihdam yapısını değiştirmiştir. Hizmetler sektörünün gelişmesi aynı zamanda sanayi dönemine ait iş ve emek biçimlerini değiştirmiştir. Ağ toplumunda çalışma ilişkilerinin dönüşümüne etki eden süreçte belirleyici olan, teknolojinin dönüşümü, esnek çalışma ilişkilerin artması, endüstriyel emek biçimlerinin gerileyişi, küresel ölçekte birbiriyle bağımlı küresel bir işgücünün oluşmasıdır.

Sıra Sizde 3

Ataerkillik, erkeğin aile içerisinde kadınlar ve çocuklar üzerindeki egemenliği olarak tanımlanabilinir. Erkeğin aile reisi olarak görülmesi, aynı zamanda erkeğin ev içerisindeki egemenliğinin kabul edilmesini zorunlu kılmıştır. Erkeğin bu egemen konumu, siyasetten, ekonomiye, çalışma ilişkilerine, kültürel yapılara kadar gündelik hayatın her alanında hakim bir özellik göstermektedir. 1960'lardan itibaren ataerkil ilişkilerinin eleştiri konusu haline getirilmesi ataerkilliğin dönüşümüne sebep olmuştur. Bu dönüşümün arkasında temelde dört özgün gelişme söz konusudur. Birincisi, enformasyonel, küresel bir toplumun yükselişi, ikincisi; insan türünün çoğalmasıyla ilgili teknolojik değişiklik (doğum kontrol, suni döllenme), üçüncüsü; feminist hareketin isyanı ve dördüncüsü; kadınların ücretli işlerde çalışmasıdır.

Sıra Sizde 4

Milletler, ulus devlet içerisinde örgütlenmiş yapıları temsil ederler. Hobsbawn ve Gellner gibi kuramcılar milletleri icat edilmiş toplumsal kimlik biçimleri olarak görmektedirler. Dolayısıyla milletler tarihin her döneminde var olan ezeli ve ebedi yapılar değillerdir. Küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletin sorgulanması beraberinde milliyetçiliğin de sorgulanması ve gerilemesi tartışmalarını getirmektedir. Milliyetçiliğin tarih sahnesinden silindiğine yönelik eğilimler merkezi bir tartışmayı oluşturmaktadır. Gellner ve Hobsbawn'dan farklı olarak milliyetçilik Castells'e göre yapay bir olgu değildir. Milliyetçilik kuramcılarının aksine, milletler tarihsel olarak devletlerden bağımsız yapılardır, milliyetçilik küreselleşme sürecinde küresel elitlere bir tepki özelliği taşımaktadır ve aynı zamanda çağdaş milliyetçilik siyasi olmaktan çok tepkiseldir, ulus devletin korunmasına değil yerleşik kültürün korunmasını amaçlamaktadır.

Sıra Sizde 5

Ulus devlet, belirli bir toprak parçası üzerindeki şiddet tekelini elinde bulunduran siyasal bir organizasyondur. Ulus devletler endüstriyel toplumla birlikte ortay çıkan, kapitalist sermaye birikimine olanak tanıyan bir yapıdır. Küreselleşme süreciyle birlikte endüstriyel toplumun ortadan kalkması, ekonomik, siyasal, kültürel alanın ağlar oluşturma mantığı etrafında yeniden örgütlenmesi dolayısıyla ulus devleti dönüşüme zorlamıştır. Küreselleşme çağında ulusal sınırlar içerisindeki hukuksal, siyasal, iktisadi egemenlik ortadan kalkmaktadır. Bu anlamıyla ulus devletin egemenlik alanın daralması, ulus devletin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte olan şey, ulus devletlerin gerileyen egemenliklerine karşılık, küresel iktidar yapıları içerisinde bir aktör olmaya devam etmeleridir. Castells ulus devletin ortadan kalkmadığını ama küresel iktidar ilişkileri içerisinde ağ devleti biçiminde yeniden anlam kazandığını belirtmektedir. Dolayısıyla küreselleşme süreci, ulus devleti ağ devletine dönüştürmekte, bu anlamıyla da egemenliğin tek kaynağı olmaktan çıkarmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Anderson, B. (1995) **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması.** (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Aygül, C. (2006) Şebeke Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım, **Memleket, Siyaset Yönetim,** 141-153.

Bell, Daniel (1976) **The Coming of Post Industrial Society,** New York: Basic Books, Inc., Publishers.

Castells, M. (1999). Information Technology, Globalization and Social Development. Geneva. **UNRISD Discussion Paper No.** 114.

Castells, M. (2008a) **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Birinci Cilt. Ağ Toplumunun Yükselişi** (E. Kılınç, Çev.). (2.bs.). İstanbul: Bilgi Ünv. Yayınları.

Castells, M. (2008b) **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci Cilt. Kimliğin Gücü** (E. Kılınç, Çev.). (2.bs.). İstanbul: Bilgi Ünv. Yayınları.

Castells, M. (2007a) **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Üçüncü Cilt. Kimliğin Gücü** (E. Kılınç, Çev.). (2.bs.). İstanbul: Bilgi Ünv. Yayınları.

Castells, M. (2007b) "Enformasyonculuk ve Network Toplumu". (Himanen, P.) **Hacer Etiği** içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2000) **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi.** (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Giddens, A. (2008) **Ulus Devlet ve Şiddet.** (C. Atay, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları

Gorz, A. (2001) **Yaşadığımız Sefalet.** (N. Tutal, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hardt, M. ve Negri, A. (2003) **İmparatorluk.** (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harvey, D. (2008) **Umut Mekanları.** (Z. Gambetti, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2006). Gelenekleri İcad Etmek. E. Hobsabawm, & T. Ranger içinde, **Geleneğin İcadı** (s. 1-18). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hobsbawm, E. J. (2010) **Milletler ve Milliyetçilik.** (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Işık, O (1995) Globalleşme Süreci ve Kentin/Kentliliğin Değişen Anlamları. **Birikim.** S.98-105.

Kırımlı, U. (2009) **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış.** Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kumar, K. (1999) **Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları.** (M. Küçük, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Mandel, E. (1998) **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş.** (A. Ünlü, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Marcuse, H. (1986) **Tek Boyutlu İnsan.** (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Slattery M. (2007) **Sosyolojide Temel Fikirler** (Ü.Tatlıcan-G. Demiriz, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Stevenson, N. (2005) **Understanding Media Cultures.** London: Sega Publications.

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sennett'in genel yaklaşımını ayırt edebilecek,
- Sennett'in Kamusal İnsanın Çöküşü çalışmasını özetleyebilecek,
- Sennett'in yeni kapitalizmin kültürü hakkındaki düşüncelerini açıklayabilecek.
- Yeni kapitalizmin kültürünün ortaya çıkardığı karakter aşınması kavramını tanımlayabilecek,
- Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkilerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kapitalizm
- Yeni/Esnek Kapitalizm
- Yeni Kapitalizmin Kültürü
- Esneklik
- Karakter Aşınması
- Kamusal Alan

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Richard Sennett: Kamusal İnsanın Çöküşünden Yeni Kapitalizmin Kültürüne

- GİRİŞ
- KAMUSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ YA DA KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ
- YENİ KAPİTALİZMİN KÜLTÜRÜ
- KARAKTER AŞINMASI
- YENİ KAPİTALİZMDE İŞİN KİŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Richard Sennett: Kamusal İnsanın Çöküşünden Yeni Kapitalizmin Kültürüne

GİRİŞ

Günümüz çağdaş sosyolojisinin en önemli ve en üretken sosyologlarından biri olan Richard Sennett'in sosyolojisi modern toplumda duygusal ilişkilerin/bağların ve endüstriyel kapitalizmin bu duygusal ilişkilerde yarattığı erozyonun araştırılması olarak tanımlanabilir. Sennett, bireylerin yaşadıkları ve çalıştıkları yerlerle ilgili maddi gerçeklikleri nasıl anlamlandırdıklarını ve toplumsal engellere rağmen insanların kendi deneyimlerini nasıl kendi kendilerine yorumlayabildiklerini ortaya koymaya çalışır.

Kent sosyolojisi çalışmaları da bulunan Sennett, kentsel yasamı toplumsal bütünlük çerçevesinde çözümleyen sosyologlardan biridir. Ona göre kentin en önemli özelliği, kişisel farklılıkları gizlemeden ve kişisel değerleri başkasına dayatmadan başkalarıyla ilişki kurma fırsatı veren bir kamusal alan olmasıdır. Sennett, kent tasarımının toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini incelediği *Gözün Vicdanı* adlı eserinde, modern kültürün "iç" ve "dış" arasında bir ayrımdan kaygı olduğunu belirtir. "Açılma korkusu"ndan kaynaklanan bu ayrım, öznel yaşantı ile sosyal yaşantı arasında, benlik ile kent arasındadır. Kentte insan ilişkileri alışveriş ve turizm etkinliklerine indirgenerek, kent anlamsızlaştırılmış ve kimliksizleştirilmistir. İnsanlar bu duruma gönüllü olarak katlanır görünmektedir. Açılma, incinme olasılığını içerir. Bu nedenle, kentli insan temkinli olmakta ve açılmaktan korkmaktadır. Sennet'e göre, modern kültürün sorunu, kamusal mekânların nasıl düzenleneceği, kişiliksizliğin ve kimliksizliğin nasıl giderileceği ve kentsel mekânın yeniden insan yaşantısının bir boyutu haline nasıl getirileceğidir. Sennett, *Düzensizliğin Kullanımları: Bireysel Kimlik ve Kent Yaşamı* adlı çalışmasında sınıf, kent yaşamı ve kimlik üzerinde durur. *Kamusal İnsanın Çöküşü* (1996) kitabında ise modern toplumda kamusal ve özel yaşamın değişen dengelerini ele almaktadır. Sennett'e göre, modern batılı kentlerde kamusal alan canlılığını kaybetmiş, narsist bir kişilik gelişmiş ve kentlerin topluluklara parçalanması sonucunda mahrem bir toplum ortaya çıkmıştır. Sennett, kamusal alanın oluşumunu ve değişimini ele alırken 19. yüzyılda özellikle sanayi kapitalizmi ve sekülerleşme süreçleri ile değişime uğrayan kamusal alan üzerinde durmaktadır. Kamusal alan tartışması ekseninde bu alan büyük ölçüde Sennett'e göre kişiselleştirilmiştir. Kamusal alan, özel alan, aile, kent yaşamı çerçevesinde sanayi kapitalizmi ve sekülerleşme süreçleri ile birlikte ele alınmalıdır. Sanayi kapitalizminin ortaya çıkardığı kentler, kentlerdeki

ortak kullanım ve karşılaşma alanları olarak kahvehaneler, parklar ve mağazalar kamusal alanın ortaya çıkmasında ve aynı zamanda dönüşmesinde önemli mekânlardır. Sennett'in en önemli vurgusu kapitalizmin kamusal alanın dönüşümünde ve çöküşünde meydana getirdiği değişimlerdir. 20. yüzyılda artık kamusal alan 18. yüzyıldaki önemini yitirmiş, mahrem alan önem kazanmış ve insanlar kendilerini özel alanlarına kapatmaya başlamışlardır. (www.richardsennett.com; Özyurt, 2007: 117-118).

Sennett, *Yeni Kapitalizm Kültürü* (2009) ve *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (2008) adlı kitaplarında ise yeni kapitalizmin çalışanlardan esneklik, değişime ve yeniliğe açık olma, seri hareket etme, rekabetçi olma, risk alabilme ve belirsizliklerle baş edebilme gibi beklentilerinin çalışanlar üzerindeki etkilerini konu edinir. Yeni kapitalizmin çalışma koşullarının kişisel bazı sonuçları olduğunu; esneklik, kontrol, merkezsizleşme, değişim, uzun süreli bağlılığın ortadan kalkması gibi nedenlerle bireylerin yönlerini kaybettiklerini ifade eder. Çalışma koşullarının sürekli olarak değişmesi ve esnekleşmesi bireylerin duygusal ve psikolojik iyiliklerini tehdit etmektedir.

Richard Sennett (1943-)

1943 yılında Chicago'da doğan Richard Sennett eğitimini Chicago ve Harvard Üniversiteleri'nde tamamlamıştır. 1970 yılında New York Üniversitesi'nde New York Beşeri Bilimler Enstitüsü'nün kurucularından biri olmuştur. Harvard ve New York Üniversiteleri ile London School of Economics'te çalışmaya devam ederken 1980'lerde UNESCO'ya danışmanlık yapmış, ayrıca Amerikan Çalışma Konseyi'nin başkanlığını üstlenmiştir. Sennett New York Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmekte, ayrıca Londra'da London School of Economics'de ders vermektedir. Özellikle kent sosyolojisi, kapitalizmin değişen karakteri ve çalışanlar üzerindeki etkileri, bedenin tarihi üzerine çalışmaları bulunan Sennett'in eserlerinin büyük bölümü Türkçe'ye de çevrilmiştir. Richard Sennett'in Türkçe yayımlanmış kitapları arasında ***Kamusal İnsanın Çöküşü****, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996)* ***Gözün Vicdanı, Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam,*** *(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999);* ***Ten ve Taş,*** *(İstanbul: Metis Yayınları, 2002);* ***Otorite,*** *(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005)* ***Saygı,*** *(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005);* ***Karakter Aşınması,*** *(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008);* ***Yeni Kapitalizmin Kültürü,*** *(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2009) ve* ***Zanaatkar,*** *(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2009) sayılabilir.*

KAMUSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ YA DA KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ

Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü* (1996) eserinde modern toplumda kamusal ve özel yaşamın tarihsel süreç içerisinde nasıl farklılaştığını inceler. Kamusallık/kamusal alan, özel alan, aile ve mahremiyet olgularının ve bu olgulara yönelik algıların geçirdiği dönüşümü Paris ve Londra'daki kent yaşamı, gündelik hayat ve davranış kalıpla-

rı bağlamında ele alır. Sennett, bu dönüşümü ayrıca sanayileşme, kapitalizm ve sekülerleşme olgularıyla ilişkilendirerek analiz eder. Bu analizde kapitalizmin kamusal alanın dönüşümünde ve çöküşünde meydana getirdiği değişimler merkezi önemdedir.

Kendi alanlarında çığır açan, onlarla hesaplaşmadan yeni bir şey söylemenin zor olduğu kitaplar vardır. Richard Sennett'in düşünce tarihinin başyapıtlarından biri olan Kamusal İnsanın Çöküşü böylesi bir kitaptır: Tarihten sosyolojiye, psikolojiden antropolojiye entelektüel bir şölendir.

*Sennett, **Kamusal İnsanın Çöküşü**'nde özgünlük ve entelektüel derinlikle dengesizliğin yol açtığı sorunları inceliyor. Ona göre, hayatın, aile ve yakın dostlar dışındaki parçası olan "kamusal hayat" bir zamanlar "hayat dolu"ydu ve kişiler için çok önemliydi. "Yabancı"larla duygusal bağlar kurarak insanın oyun yeteneğini çoğaltan, toplumsallaşmasını/medenileşmesini sağlayan bir kamusallık vardı. Bütünlüklü ifadesini 18. yüzyıl Avrupa şehirlerinde bulan bu kamusallık zamanla ağırlığını yitirerek yerini "özel hayat"a bıraktı. Kamusal hayat artık özel hayatın gerektirdiği oranda önemli olmaya başladı. Sennett, bugün, tanımadığımız ama aynı şehirde yaşadığımız insanlarla kurulacak çok boyutlu ilişki ve hazlardan yoksun kaldığımızı söylüyor ve şu soruları soruyor: Yabancı, nasıl tehdit edici bir unsura dönüştü? Sessiz kalarak seyretme, kamusal hayatın tek yolu haline nasıl geldi? Yalnız kalma, bir hak olarak nasıl oluştu? Özel hayat ilgi odağı haline nasıl geldi? Politikacıları neden yaptıklarına ve programlarına bakarak değil de kişisel özelliklerine göre değerlendiriyoruz? Evlerimize özen gösterdiğimiz halde sokaklarımız neden pis?*

Sennett, kamusal alanların yaşanan mekânlar olmaktan çıkıp gelip geçilen yerlere dönüşmesiyle yüreklerimizi sevgili ve dostlarımızın dışında kimseye açamadığımızı, özel hayatına kapanan kişiliklerimizin giderek güdükleştiğini, başka insanlarla oyun oynama yeteneğimizi yitirmemizin bizi nasıl eksilttiğini tarihsel/toplumsal bir perspektifle işliyor. Bu süreci Balzac ve Diderot'nun yazılarına, Paganini ve Liszt'in müziğine, tiyatro ve izleyicinin davranışlarına, mimariye, Dreyfus olayına ve Richard Nixon'ın kariyerine, özel ve kamusal hayatın konuşma ve giyim biçimleri gibi gündelik örneklerine bakarak anlatıyor. Modernlikle birlikte özel hayatına tutsak olan insanın kamudaki sessizliğini, yalnızlığını, yaşayan değil seyreden bir insan haline gelme tarihini inceliyor.

Sennett, bütün bunlara rağmen umutsuzluğa kapılmıyor. Yitik bir kamusal cenneti hayal etmek yerine, kişilerin yakın dostları arasındaki kadar rahat ve güvenli olduğu, oyuna önem verdiği, nezaketi elden bırakmadığı bir ortamda, şüpheyi en aza indirerek "ötekini tanıma"nın imkânlarını araştırıyor. Sokakta "öteki"ne "merhaba" demek isteyenler için...

*[Richard Sennett'in **Kamusal İnsanın Çöküşü** (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996) kitabının arka kapak yazısı]*

Sennett, kamusal alanı bireylerin kahvehane, park, mağaza gibi kamusal mekânlarda toplumsal ilişkiler kurma fırsatlarını değerlendirdikleri daha bir sivil alan olarak görürken, Habermas halkın devlet otoritesinden bağımsız olarak kendi dü-

şüncesini, söylemini ve eylemini inşa ettiği daha siyasal bir alan olarak ele alır. Habermas'ın ilk kez 1962'de yayınlanan ve 1989'da İngilizceye çevrilen (Türkçe'ye de 1998 yılında çevrilmiş olan) ve *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı çalışmasında Habermas, kamusal alanın tarihsel oluşumunu, dönüşümünü ya da yozlaşmasını anlatır. Faklı bir ifadeyle, 17. yy sonunda, feodalizme ve merkezi devlete karşı, akılcı-eleştirel bir tartışma zemini etrafında oluşan, görece eşitlikçi yapıdaki bir kamusallıktan, 20. yy başında, modern refah devletinin ortaya çıkmasıyla, kamusal alanın eşitlikçi niteliğinin azalmasına dek geçen süreci analiz eder. Şimdi kısaca Habermas'ın çalışması üzerinde duralım.

Habermas ve Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü

Habermas, kamusal alanı iki dönem çerçevesinde inceler. I- Rekabetçi pazar anlayışı ve birey temelli liberal kapitalizmin hakim olduğu, Habermas tarafından oldukça idealleştirilen, burjuva kamusal alanın ortaya çıkışının ve kurumsallaşmasının yaşandığı birinci dönem. II- Birinci dönemde oluşan eşit katılım, herkes için ulaşılabilir olma, rasyonal-eleştirel tartışma gibi ideal ilkelerin yozlaştığı, gelişmiş örgütlü kapitalizmin hakim olduğu sosyal refah devleti dönemini içeren ikinci dönem.

Habermas'a göre, tarihsel olarak burjuva kamusal alanı 17. ve 18. yüzyıllarda devlet-kapitalizm ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aslında Klasik Yunan'dan beri varolan özel-kamusal farklılaşması, kapitalist ekonominin hızlı geliştiği ve burjuva anayasal devletin kurulduğu 17. ve 18. yy. Avrupası'nda daha değişik ve yeni bir biçim almıştır. Habermas, feodal devletten modern devlete geçişi, 'temsili kamu'dan 'kamu otoritesine' geçiş olarak nitelendirir. Tabii ki, burada sözedilen temsil, feodal hükümdarın halkını temsil etmesi değil, halkın önünde, iktidarın cisimleşmiş hali olarak bizatihi kendisinin temsilidir. Habermas, temsili kamunun kurumlarının, yani soyluluğun, krallığın ve kilisenin çözülmesi sonucunda temsili kamunun yerini kamu otoritesine terkederek ortadan kalktığını belirtir. Habermas'a göre, kamu otoritesi, meşru zor kullanma tekelini elinde tutan bürokratik bir aygıtın, bu aygıt içerisinde mevki sahibi olmayan 'toplum' üzerinde kurduğu düzenleme ve denetleme faaliyetini ifade eder (Habermas, 1995). Gerçekten de, ortaya çıktığı haliyle burjuva kamusallığının belirleyici özelliklerinden birisi kamusal alan ile özel alanın birbirinden ayrılmasıdır. Burada önemli bir nokta Habermas'ın burjuva kamusal alan derken bu alanı oluşturanın burjuvazinin sınıfsal konumu değil, toplumun 'burjuva' niteliğiydi ve bu burjuva toplumu belli bir kamusal alan çerçevesinin oluşumuna yolaçtı. 16. yy'da ticari kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan sivil toplum, kamusal otoritenin/devletin egemenliğine rakip ve buna alternatif kaynağı olarak göründü. İşte bu tarihsel konjonktür içinde devlet ile kaynağını devletten bağımsızlaşmış iktisadi ilişkilerde ve ailede bulan özel alan arasında yeni bir kamusal alan ortaya çıktı. Burjuva kamusal alanı, akıl yürüten bireylerin devletin yönetimine dair biraraya geldikleri, tartıştıkları, karar ürettikleri bir zemin olarak ortaya çıktı. Bu zemin kamusal otoritenin/devletin bir parçası olarak değil, bizatihi kamusal otoriteye karşı oluşturulmuş bir eleştirel alan olarak gelişti. Kamusal otorite ile kamusal alan arasındaki bu çatışmanın nedeni ise esas olarak egemenlik iddialarının meşruluğu üzerindeydi.

Özel alanın ekonomik alanla birlikte en önemli unsurlarından birisi olarak, Habermas, burjuva aileyi gösterir. Ailede oluşan ve kamusal alanda temsil edilen kimliğin özellikleri ise 'burjuva' ve tabii ki 'erkek' olmasıdır. Bu alanda elde edilen kimlik ve özgürlüğün aileyle sınırlı kalmaması ise 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çı-

kan günlüklerin ticari olmayan mübadelesi ve mektupların, romanların, biyografilerin yaygınlaşması ile gerçekleşti. Ayrıca Habermas, eleştirel dergilerin ve gazetelerin 17. yüzyıldan itibaren görülmesine de özel bir önem atfetmektedir zira, bu tür yayınlar edebi ve kültürel konuların yanı sıra politik tartışmaları ve görüşleri de içermekteydi. 17. yy sonları ile 18. yy başlarında Paris ve Londra'nın salon ve kahvehaneleri bu tartışmaların merkezleri olmuştur. Bu yerler, kişilerin karşılaşıp, önceleri edebi sonraları ise genel meseleleri tartıştıkları başlıca yerler haline gelmiştir. Tartışmalarda statüler önemsenmeyerek, muhakemelerin niteliği göz önüne alınmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar ilke olarak kültürel sermayeye - kitaplar, dergiler, gazeteler yoluyla - erişebilen herkese açıktır. Özgürlüklerini özel alanda kazanan bireyler devlete ve topluma ait meseleleri rasyonel-eleştirel bir tarzda tartışmak üzere herkes için erişilebilir olan kamusal alanda bir araya gelmektedirler. Habermas'ın tarif ettiği kamusal alanın önemi özel alan tarafından belirlenen bu alanın akılcı-eleştirel tartışmanın tek zemini olmasından kaynaklanır. Habermas'ın en azından teorik olarak herkesi kapsadığını belirtirken, buradaki 'herkes' aslında burjuva ya da mülk sahibi erkeklerdir.

Bu tartışma zemininde topluma ve devlete dair yapılan tartışmaların sonunda varılan kararların devleti de şekillendirmesi gereğinin önemi vurgulanmaktadır. Bu şekillendirme çabası, Habermas'a göre, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve devlet eylemlerini yöneten kurallar bütünün meşruiyetini kamusal alandaki tartışmalardan elde etmesinin gerçekleştirilmesi mücadelesidir. (Habermas, 1962). Ancak devlet kendi özgün yapısı ve mekanizmasıyla burjuva kamusal alanın otorite sağlamasına karşı mücadele eder. Yani, akılcı eleştirel tartışma zemini olarak burjuva kamusal alanla devlet arasındaki ilişki gerilimli bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelişmiş örgütlü kapitalizmin hakim olduğu, sosyal refah devleti dönemi ise Habermas tarafından kamusal alanın yozlaştığı dönem olarak addedilir. Habermas'a göre, özel alanın kurumlarından ekonomik alan, bu dönemde, devletten bağımsız ve özgürlüğün kazanıldığı alan olmaktan çıkıp, devletin müdahalelerine açık bir hale gelmiştir. Ekonomi ile devlet arasındaki kurumsal-örgütsel ayrılık ortadan kalkmış, ve devlet ile ekonomi iç içe geçmiştir. Bu dönemde aile ise daha da özelleşmiş, mahremiyeti iyice yoğunlaşmış ve aile içi meseleler kamusal alanın tamamen dışına itilmiştir. Liberal kamusal alan en önemli dönüşümü ise katılımın birey temelli olmaktan çıkıp yerini büyük ölçekli örgütlere terk etmesiyle yaşanmıştır. Siyasal partiler, sendikalar, çıkar örgütleri şeklinde örgütlenen dernekler vb. kamusal alana katılımın temel unsuru haline gelmiştir. Fakat Habermas'a göre katılımın kapsayıcı olması, yapılan tartışmaların niteliğini arttırmaz. 17-18. yüzyıllarda kısmen de olsa yaşanmış olan *'ideal demokratik kamusal alan pratiği'* ortadan kalkmıştır. Refah devletinde "toplumsal" alan sadece doğrudan üretimle ilgili çıkarların değil, doğum, ölüm, hastalık, kıtlık, zenginlik, işsizlik, göç, suçluluk gibi çeşitli sorunların tartışıldığı ve müdahalelerin örgütlendiği bir alan olarak yeniden tarif edilmiş ve kurulmuştur. Toplumsal alanın bu şekilde kurulması, özel/kamu, devlet/sivil toplum siyaset/ekonomi gibi ayrımları muğlaklaştırarak, bunlar arasındaki geçişkenlikler üzerinden işleyen yeni bir iktidar tarzına işaret etmiştir. Bu gelişme özel alanın ve kamusal alanın yapısında ciddi bir dönüşüme yol açmıştır. Refah devletinin tarihsel gelişimi içinde mülkiyet, yeniden üretim ve aile ilişkilerinin giderek daha fazla kamusal düzenleme konusu olması nedeniyle özel alan salt bir tüketim ve mahremiyet alanı olarak görülmeye başlanmıştır (Özkazanç, 1997).

Sennett: Kamusal İnsanın Çöküşü

Sennett'e göre, kamu ya da kamusal alan, aile ve yakın arkadaş ortamı dışında kalan yaşam bölgesi anlamına gelir. Bu kamusal alanda çok çeşitli ve karmaşık toplumsal gruplar kaçınılmaz olarak bir araya gelir. Kamusal yaşamın odak noktası ise büyük şehirlerdir. Sanayi kapitalizminin ortaya çıkardığı kentler, kentlerdeki ortak kullanım ve karşılaşma alanları olarak kahvehaneler, parklar ve mağazalar kamusal alanın ortaya çıkmasında ve aynı zamanda dönüşmesinde önemli mekânlardır. Kentlerde tanıdıklar kadar yabancılarla da ilişki kurulur. Kamusal alanın oluşumu kentlerin farklılaşmasıyla ilişkili ve eşzamanlıdır. Farklılaşmış kentin insanı, her yere girip çıkan ve her yerde rahat davranabilen "kozmopolit insandır" (Sennett, 1996: 33-4). Sennett, 18. yüzyıla kadar pek kullanılmayan "kozmopolit" sözcüğünün, 18. yüzyılın Londra ve Paris şehirlerinde var olan toplumsal yaşamı anlamada kılavuzluk sağlayacak önemli bir ipucu sunduğunu belirtir. Kimdir kozmopolit? Kozmopolit, köksüz olandır, yaşadığı coğrafyayla kurduğu ilişkilerle kimliğini açıkla(ya)mayandır, bir yabancıdır. "Başka bir dünyadan gelen bir yaratık değil, bir meçhuldür." Sennett, bir anlamda "yabancının" hem toplumsal hem de kişisel yaşamlarımızdan silinişinin, yani "kozmopolit"in yavaş yavaş ölüşünün hikayesini anlatır (Sezer, tarihsiz: 1).

Modern dünya, bireyleşmeyle birlikte özel alanın ayrıştığı, kamusal ortak mekânların doğal olarak geliştiği bir toplumsal örgütlenme getirmiştir. Gazete, soyut bir okurlar kitlesini bir arada tutan kitlesel bir mecra olarak, kamusal alanın yapılanmasında çok merkezî bir rol oynamıştır. Zira kamusal alan, sadece fizikî bir yer değil, aynı zamanda orada somutlaşan bir fikir alış-verişi, tartışma, polemik, sınıf bilinci, örgütlenme vb. toplumsal eylem ve oluşumlara yol açan soyut bir ortaklık zeminidir. Bu bağlamda, gazete, sadece bireylerin farklı tipteki enformasyonları tüketmelerini değil, aynı zamanda bir fikir platformu olarak, toplumsal ve siyasî hareketlerin yapılanmalarını da sağlamıştır. Belli bir gazetenin okuyuculuğu, aynı zamanda belli bir siyasî duruş sergileme, buna bağlı olarak bir kimlik edinme yordamı anlamına gelmiştir. Bununla birlikte, kamusal mekân, toplu eylemin gerektirdiği belli bir disiplini, yoğunlaşmayı, bunun sonucunda da, aşağıda göreceğimiz gibi, kitlesel bir suskunluğu da beslemiştir (Sennett, 1996; Ergur, 2012: 3).

Ancak 18. yüzyıl sonunda meydana gelen büyük devrimler ve sanayi kapitalizminin yükselişinin ardından kamusal ve özel olana dair fikirlerde temel bir değişim belirir. Sennett'e göre, bu değişimde rol oynayan üç etken söz konusudur:

> *Birincisi, büyük şehirlerdeki kamusal yaşam ile 19. yüzyıl sanayi kapitalizminin girdiği ikili ilişkiydi. İkincisi, 19. Yüzyıldan başlayarak, insanların yabancıyı ve bilinmeyeni yorumlama tarzını etkileyen yeni bir sekülerizm anlayışının oluşturulmasıydı. Üçüncüsü ise ancien régime'de (eski rejim) bizzat kamusal yaşamın yapısından meydana gelen ve sonraları bir zayıflık haline dönüşmüş bir güçtü (Sennett, 1996: 35).*

Sennett, 18. yüzyıla ait ideal kamusal yaşam görünümünün *ancien régime*'in çökmesiyle gerilemeye başladığını düşünür. "...Kitabımızın temel tezi, dengesiz bir kişisel yaşamın ve içi boşaltılmış bir kamusal yaşamın göze batan belirtilerinin uzun zamandan beri oluşmakta olduğudur. *Ancien régime*'in çökmesi ve yeni bir kapitalist, seküler, kentli kültürünün oluşmasıyla başlayan bir değişimin sonuçlarıdır bunlar" (Sennett, 1992: 31). Kamusal alan 18. yüzyılda sahip olduğu önemi yitirmiş ve insanlar özel alana çekilmişlerdir. Ona göre, kamusal yasamdan önce aristokratlar ve burjuvazi çekilmistir. Kentlerin topluluklara parçalanması sonucunda mahrem

bir toplum ortaya çıkmıştır. Modern insanın dağarcığında "mahremiyet" sıcaklık, güven ve duygusal yakınlığı ifade eder. Toplumsal yasam bu imkânları sunamadığı için gayrı şahsi, yararsız ve anlamsız görünür. Ne var ki, mahrem alan da bireyin beklentilerini karşılayamaz (Özyurt, 2007: 118). "Şimdi yığınla insan daha önce hiç görülmemiş ölçüde kendi yaşam öyküleri ve özel tutkularıyla ilgileniyor. Oysa bu ilginin özgürleşme değil, bir tuzak olduğu ortaya çıkmıştır" (Sennett, 1996: 18). Senett'e göre, çağdaş toplumun kamusal sorunu iki yönlüdür: Kişisel olmayan davranışlar ve meseleler güçlü bir heyecan uyandırmazlar; davranışlar ve konular ancak insanlar onları kişilik sorunlarıymış gibi ele aldıklarında heyecan uyandırırlar. Bu iki yönlü kamusal sorunun varlığı özel yaşamda da sorun yaratır. Mahrem duygular dünyası sınırlarını yitirmekte olup artık mahrem alan kamusal dünya tarafından sınırlandırılmaz. Bu yüzden, güçlü bir kamu yaşamının aşınması, içtenlikle ilgi duyulan mahrem ilişkileri deforme etmektedir (Sennett, 1992:20).

19. yüzyıla gelindiğindeyse kamusal alanda insan ilişkileri artık değişmiş ve insan ilişkileri gayrı şahsileşmeye başlamıştır. Hoşgörünün yerini hosgörüsüzlük almıştır. İnsanlar duygularını, zevklerini ve kişiliklerini gizlemek için özel bir çaba göstermektedirler. İnsanların incindiklerini hissetmeden, kamusal alana katılmalarının tek yolu artık sessiz kalmaktır. Yabancıların birbirleriyle konuşma hakkı, yerini kamusal bir hak olarak, herkesin arkasına gizlendigi bir maskeye sahip olma ve "yalnız kalma hakkı"na bırakmıştır. Artık kamusal davranış gözlemek, pasif düzeyde katılmak, yani bir nevi röntgencilik yapmaktır. Modern insan artık hem "görünür" hem de "yalıtılmış"tır ve "sessiz kalma hakkı"nı kullandıgı sürece kamusal yaşama katılabilmektedir. "Modern kamusal yaşamın başına dert olan görünürlük ve yalıtım paradoksu, son yüzyılda biçimlenen kamu içinde sessiz kalma hakkından doğmuştur" (Sennett; 1996: 45; Özyurt, 2007: 118-120). Şüphesiz 19. yüzyılda kamusal yaşamın giderek daha çok suskunluk, görünürlük, yalıtılmışlık, izleyicilik gibi imgeler etrafında şekillenmesinde sanayi kapitalizminin toplumsal yaşamı örgütleme ve denetleme gücünün etkisi açıktır.

Modern şehir, kalıcı yükümlülüklerden, geleneksel bağlardan kurtulma gayreti içindeki insanın sığınağı olmuş olsa da, özgürlüklerinin bedelini yalnızlıkla ödeyen insan için modern şehrin kamusal alanı, kişidışı ve samimi olmayan bir ortamdı ve artık kendi deneyimleri, benliği ve yaradılışı onun için özel bir ilgi alanı halini alıyordu... Sennett'ın ısrarla göstermeye çalıştığı da, günümüz mahrem toplumunun cemaate/yerele/farklı olana yaptığı vurgunun, 19. yüzyılın maddi düzeninin ve kültürel ikliminin şekillendirdiği mahremiyet üzerine söylemin bir uzantısı olduğudur.

Cemaat yalnızca bir mahalle, harita üzerinde bir yer değildir; ya da "bir dizi töre, davranış ve öteki insanlara karşı takınılan tavırla sınırlandırılamaz" (279). Günümüz mahrem toplumunun cemaate yaptığı güçlü vurgunun ardında insanların kimliklerine dair hakikatlerin cemaat tarafından üretilmesi yatar: Cemaat, kolektif bir kimlik yaratır, insanların "kim olduklarını" dile getirme biçimidir. Sennett'a göre, "kolektif bir kişiliği paylaşarak bir cemaat olma fantezisinin tohumları" 19. yüzyılın kültürel ikliminde ekilmiştir.

Sennett'ın "mahremiyet ideolojisi" olarak adlandırdığı, günümüzde iyice yaygınlaşmış üç görüşün bileşkesidir: Kişiler arası yakınlık manevi bakımdan iyidir, başkalarıyla yakınlaşma ve samimi deneyimlerle bireysel kişiliğimiz geliştirilebilir, toplumdaki bütün kötülükler kaynağını kişidışılıktan ve yabancılaşmadan alır. Bu bağlamda, "her türden toplumsal ilişki her bir kişinin içsel psikolojik kaygılarına ne denli yaklaşırsa o

denli gerçektir, inandırıcıdır ve sahicidir" (325). Bu durumun toplumsal yaşamdaki ve kamusal alan içinde insanların bir araya gelip örgütlenişindeki yansımaları, çelişkiliymiş gibi görünen bir sonuç yaratır: İnsanlar, kamusal alanı ortak bir kimliğin paylaşılması yoluyla birbirlerine açılma fırsatı olarak gördükçe, toplumsal yaşamın onları rahatsız eden koşullarını "ortak" kimliklerinin sonucu olan kardeşlik duygularını kullanarak değiştirmekten gittikçe uzaklaşırlar. Artık cemaatin varlığının korunması ve sürdürülmesi kendi içinde bir amaca dönüşür. "Sistem olduğu gibi kalır, ama belki kendi çöplüğümüz de bize bırakılmıştır" (367). Bu da, Sennett'ın deyişiyle, aynı olmak zorunda olmaksızın insanların birlikte hareket edebilecekleri bir alan olan kamusal alanın çöküşü anlamına gelmektedir.
Devrim Sezer, Mahremiyetin Despotlukları: Kamusal İnsanın Çöküşü Üzerine Bir Deneme, http://www.korotonomedya.net/kor/index.php?id=0,102,0,0,1,0

Sennett, sosyal bilimcilerin toplumdaki kötülüklerin kökenini kamusal alanın gayrı şahsiliğinde ve soğukluğunda aramakla, geleneksel toplumu ve topluluğu mitleştirdiğini düşünür. "Geçmişi mitleştirme" yönelimi, 19. yüzyıldan itibaren modern toplumun ve büyük şehirlerin karmaşıklığını anlamaktan bir kaçış haline gelmiştir. Sennett'in bu tespiti önemlidir (Sennett, 1996: 35-45; Özyurt, 2007: 118-120).

Özel alan, yani günümüzdeki örneğiyle aile kamusallık/mahremiyet ikiliğinde çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü aile ortamı kişinin kendisi olabildiği, kendisini açabildiği yegane alandır (Sennett,1996: 31). Sennett, *Gözün Vicdanı* isimli eserinde Viktorya çağındaki aile algısı üzerine John Ruskin'in Susam ve Zambaklar eserinden yaptığı alıntı, ailenin konumuna dair yapacağımız betimlemeyi netleştirecek niteliktedir (Özsöz, 2011: 21).

Evin gerçek niteliği bir huzur yeri olmasıdır: Yalnızca her türlü incinmeye değil; her türlü korkuya, kuşkuya ve anlaşılmazlığa karşı da bir sığınak. Böyle değilse eğer, orası bir ev değildir; dışarıdaki yaşamın gerginlikleri evin içine sızarsa ve karı ya da koca dış dünyanın, o uyumsuz, sevgisiz ya da düşman toplumunun eşikten içeri girmesine izin verirse orası ev olmaktan çıkar; dış dünyanın, üzerine çatı çekip içinde ateş yaktığımız bir parçası olur yalnızca. Bir ev ancak kutsal bir yer, bir Vesta tapınağı, bir aile ocağıysa... bir evdir (Sennett, 1999: 37-38'den akt. Özsöz, 2011: 22).

YENİ KAPİTALİZMİN KÜLTÜRÜ

Richard Sennett'in çalışmaları genel olarak kapitalizmde işin değişen karakteri ve özellikle işçi sınıfının duyguları, istekleri ile beklentileri üzerinde kapitalizmin etkileri üzerinedir (Turner, 2006: 546). Çalışmalarında "yeni ekonomi" veya "yeni kapitalizm" olarak adlandırdığı dönemin işçilerin yaşamları üzerindeki etkilerini araştıran Sennett, yeni kapitalizmin esnek üretim sürecinde, "iş"in çalışanların kişilik yapısını nasıl bozguna uğratıp yıprattığını ve nihayetinde "karakter aşınması"na yol açtığını gösterir. Yeni kapitalist ekonominin ve esnek üretimin, kapitalizmin önceki dönemiyle karşılaştırıldığında, çalışma yaşamı açısından daha faydalı ve özgürleştirici sonuçlara yol açtığını öne süren -literatürde de yaygın olan- tezlere karşın, Sennet'in, çalışanlarla yaptığı görüşmeler ve gözlemlerle, yeni kapitalizmin çalışanlar üzerindeki yıpratıcı etkilerini göstermesi önem arz eder.

Kapitalizm'in ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşam üzerindeki etkileri hep tartışma konusu olmuştur. Sürekli bir devinim içinde olan kapitalizmin zaman zaman içine girdiği krizler kapitalist sistemin öylesine doğal bir parçası haline gelmiştir ki, belirli aralıklarla sistemin kendini yenilemesi, bazen de topyekün dönü-

şümü kaçınılmazdır. Kapitalizm özü itibariyle çok değişmese de her kriz sonrası kapitalizme "yeni", "post", "neo" v.b. birtakım sıfatların takıldığı görülür. Günümüz kapitalizmi "neoliberalizm" olarak adlandırılmakta ve onun da krizde olduğu ifade edilmektedir.

Neoliberalizm, *kapitalizmin 1970'lerde girdiği krize yeni bir çıkış sağlayan, klasik liberalizmin -bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler- anlayışının yeniden değerlendirilmesine karşılık gelen ve esas olarak 1980'lerde etkinlik kazanan bir düşünce bütünüdür. Friedrich von Hayek ve Milton Friedman gibi düşünürlerin felsefi olarak geliştirdiği, dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve dönemin ABD Başkanı Ronald Reagen'ın siyasetlerinde uygulama alanı bulan ideolojidir. Neoliberalizm, ekonomik anlamda serbest piyasa ekonomisinin kuralsızlaştırıldığı, devletin özelleştirmelerle küçültüldüğü ve piyasaya müdahelelerinin yok denecek kadar azaltıldığı (ya da sadece sermaye lehine müdahalelerinin meşru görüldüğü), sosyal devlet anlayışının, özellikle de sosyal politikaların terk edildiği ve esnek kapitalizmin küresel hareketliliğin arttığı ve kapsama alanının yaygınlaştığı bir anlayışı temsil eder.*

Neoliberalizmin ekonomik ve toplumsal sonuçlarını tartışınız.

SIRA SİZDE 1

İletişim ve imalat teknolojilerindeki gelişmeler küresel ölçekte ve hızlı bir üretimi zorunlu kılmıştır. Geleneksel emir-komuta zincirindeki üretim ve karar alma süreçleri dönüşerek neredeyse gerçek-zamanlı bir hal almıştır. Sennett'in örneğiyle, 1960'larda otomobil endüstrisinde yöneticilerin verdiği bir kararın fabrikaya iletilme süresi yaklaşık beş ayken, günümüzde bu süre birkaç haftaya inmiştir (Sennett, 2009a: 36). Otomasyon özellikle çalışanlar piramidinin alt tabanını derinden etkilemiştir. Ağır işlerin otomasyonu işgücünün azaltılmasına neden olmuş, tasarruf için olanak sağlamıştır. Sürekli yeni beceriler öğrenen, "bilgi temelleri"ni durmadan değiştiren bir birey olarak idealleştirilen yeni bir benlik ortaya çıkmıştır (Sennett, 2009a: 37-38).

Küresel düzeyde sermayenin, tarihte hiç olmadığı kadar esnek örgütlenme imkanına kavuşması, üretim sürecinin her anlamda esnekleştirilmesiyle eş zamanlı olarak emeğin de esnek hale getirilmesi emeğin niteliğini ve doğasını değiştirmiştir. Yeni kapitalizm özellikle çalışanlar üzerinde var olan katı kontrol biçimlerinin yerine esnek, yeni kontrol biçimlerini dayatmaktadır. Çalışanların sadece iş yaşamlarını değil aynı zamanda günlük yaşam pratiklerini de değiştiren esnek çalışma koşulları Sennett'e göre bireyin kişilik yapısı üzerinde birtakım olumsuz sonuçlara, kısaca "karakter aşınması"na neden olmaktadır. İşte yeni kapitalizmin emek üzerindeki bu olumsuz etkileri üzerine odaklanan Sennett yeni kapitalizm kültürünün çalışanlara özgürlük getirmediğini belirtir. Aksine sendikaların gücü azaldıkça ve "güvencesiz bir esneklik" hakim hale geldikçe -çalışanlardan ziyade- kapitalizmin gücü artmaktadır.

Kapitalizm son elli yıllık geçmişinde müthiş bir servet yaratımına yol açmıştır. Ancak bu servet yaratımı, geçmişteki örnekleriyle karşılaştırılamayacak düzeyde, büyük bir ekonomik eşitsizlik ve toplumsal istikrarsızlık (Sennett, 2009a: 10) yaratmıştır. Sennett, toplumsal kurumların da parçalandığı böylesi bir dönemde hangi değerlerin ve pratiklerin insanları kültürel olarak bir arada tuttuğunu (Sennett, 2009a: 10) merak etmektedir. Ona göre, yeni kapitalizmin parçalanmış yapısı hem bireylerin çalışma zamanları ve vasıfları konusunda kontrolü yitirmelerine hem de geleceğe dair güvenlerini yitirmelerine neden olmaktadır. Çalışanların emekli ola-

na kadar kendilerini ve yaşamlarını garanti altına alan bir çalışma ortamı artık söz konusu değildir. Yeni kapitalizmde çalışanların esnek çalışma koşulları nedeniyle artık modern kapitalizm dönemindeki gibi bireylerin tüm yaşamları süresince yapabilecekleri planları geçersizleşmiştir. Hükümetlerin sosyal yardım ve güvenlik ağlarının da kısa vadeli ve daha dengesiz hale geldiği yeni kapitalizmde, ömür boyu istihdam artık mazide kalmıştır (Sennett, 2009a: 24-25).

Diğer taraftan, yeni kapitalizmde devletin en büyük işveren olarak konumu da son bulmuştur. Artık yeni kapitalizmin küresel ölçekte örgütlendiği, üretimin coğrafi ve mekânsal olarak esnekleştiği çokuluslu şirketler ve bu şirketler etrafında örgütlenen yerel şirketler ve taşeron firmalar istihdam olanakları sunmaktadır. Ancak yeni kapitalizmin istihdam olanakları ve çalışanlar için sağladığı imkanlar da işveren olarak devletin sağladığı olanaklarla kıyaslanamayacak kadar kötü durumdadır. Yeni çalışma koşullarında tek bir kurumda ömür boyu çalışabilmek gibi bir düşünce artık hayaldir. Sosyal yardım ve güvenlik ağları ise olabildiğince gevşetilmiştir. Devlet, refah devleti uygulamalarını uzun zaman önce terk ettiği için ne uzun vadeli, yani emekliliğe kadar bir iş garantisi sunabilmekte, ne de sosyal yardım ve güvenlik bakımından vatandaşlarına arka çıkabilmektedir. Dolayısıyla yeni kapitalizm bireylerin piyasa mekanizması içinde istihdam fırsatlarını kovaladıkları, sosyal yardım ve güvencelerini ise topluca değil, bireysel olarak çözmek zorunda kaldıkları bir sistem oluşturmuştur. Bu durum çalışanlarda güvencesizlik hissini ortaya çıkarmakta; zaman bakımından karakterlerinde bir aşınmaya neden olmaktadır.

Düne kadar alt mevkilerde çok sayıda çalışanın devlet tarafından istihdam edilmesi sorun teşkil etmezken, yeni kapitalizmin kültüründe bu durum artık önemli bir soruna dönüşmüştür. Bu nedenle artık çalışanların sayısı kamu kurumlarında bile azaltılmaktadır. Dahası kamu kurumlarında çalışanların sözleşmeli personel olarak alımı gerçekleştirilmekte, performansa dayalı bir ücretlendirme ve sözleşme akitleri yapılmaktadır. Devletin giderek üstündeki hantal yapıdan kurtulmasıyla günümüzde istihdam ve çalışma koşulları yeni kapitalizmin beklentileri doğrultusunda revize edilmiştir.

Esnek Şirket/Çalışma Modeli

Geleneksel üretim ve yönetim biçiminden farklı olarak yeni bir piramidin ortaya çıktığını ifade eden Sennett, yeni oluşan yapıyı bir MP3 çalara benzetmektedir. MP3 çalara yüklenmiş şarkıların belli bir zamana ve sıraya bağımlı olmaksızın esnek bir biçimde çalmaya programlanabilmesi gibi, esnek şirket modelinde de seçilen işlevlerden birkaç tanesi istenilen zamana göre ayarlanıp, işlevlerini yerine getirmesi sağlanabilir (Sennett, 2009a: 39-40). Bu yönetimin ya da hissedarların arzusuna göre esnetilebilen bir durumdur. Sennett (2009a: 40) bu durumu "sabit işlevli değil, görev-yönelimli emek" olarak tanımlamaktadır. Yeni çalışma biçimi "kurumların katmansızlaştırılması"nı (Sennett, 2009a: 40) mümkün kılar. Artık firmalar işin belli bölümlerini ya da parçalarını taşeron firmalara yüklemektedir. Bu süreçte emek gücü de esnekleştirildiği için çalışanların sözleşmeleri kısa süreli dönemler halinde yapılmakta, kısa vadeli sözleşmeler sağlık ve sosyal sigorta primlerinin ya hiç ya da düzensiz ödenmesi söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla çalışanlar hem çalışma koşulları ve hem de verilen görevler-işlevler bakımından sürekli bir değişikliğe tabi tutulur hale getirilmiştir. Bu nedenle küçük ya da büyük bütün ekonomik krizlerde en çok etkilenenler esnek çalışma koşullarında çalışanlar olmaktadır.

İNTERNET

Mesai kavramı ve esnek çalışmaya ilişkin güncel bir araştırmanın bulgularına aktaran bir haber metni için aşağıdaki bağlantıya bakabilirsiniz: http://www.muhasebedergisi.com/ekonomi/mesai-kavrami-tarihe-karisacak.html

Tablo 6.1 *AB ülkelerinde yıllara göre yarı zamanlı çalışanların oranı (%)*

	Erkek	Kadın	Toplam
2002	5.8	26.2	15.7
2003	6.1	26.7	16.1
2004	6.4	28.7	16.7
2005	6.7	30.5	17.3
2006	7.0	30.7	17.5
2007	7.0	30.7	17.6

Kaynak: *http://haber.sol.org.tr/yazarlar/ilker-belek/yari-surelilik-ve-esnek-istihdam-30188*

Tablo 1'de görüldüğü üzere, AB ülkelerinde yıllara göre yarı zamanlı çalışanların oranı her geçen yıl artmaktadır. AB ülkelerindeki benzer bir eğilim şüphesiz Dünya'da da yaşanmakta ve esnek çalışma koşulları çalışanlar için kaçınılmaz bir seçenek haline dönüşmektedir. Artık refah devleti/toplumunun sağladığı tam zamanlı ve her türlü sosyal güvenlik imkanlarını sağlayan çalışma biçimleri yerini hızla çok daha esnek ve yarı zamanlı zamanlı çalışma biçimlerine bırakmaktadır. Türkiye'de yarı zamanlı çalışmaya ilişkin resmi rakamlar çok sağlıklı olmasa da sermayeye sınırsız olanaklar, düşük maliyet ve esneklik sağlaması nedeniyle geçiş sürecinin hızlı olduğu öngörülmektedir. İşsizlik oranının yüksek olduğu Türkiye'de yarı zamanlı çalışmanın daha fazla çalışanı istihdam etme fırsatı sunduğu gerekçesiyle bazı sendikalar tarafından savunulduğu da göz ardı edilmemelidir.

KİTAP

Esnek üretim ve esnek çalışmanın çalışanlar üzerindeki etkileri hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için İlker Belek'in *Esnek Üretim Derin Sömürü* (İstanbul: Nazım Kitaplığı, 2004) kitabını okuyabilirsiniz.

Sennett'e göre (2009a: 41) esnek çalışma koşullarında, "kısa vadeli" ve "görev odaklı emek" işçilerin bir arada çalışma koşullarını değiştirmektedir. Sürekli olarak değişen koşullar karşısında çalışanlardan beklentiler de değişmektedir. Yeni belirsizlikler karşısında çalışanların *proaktif* olması, yani ilerisini düşünerek hareket etmesi beklenir. Bilinmeyen karşısında biliyormuş gibi görünmeyi de gerektiren bu yeni durum karşısında, esnek şirketler haliyle "insan ilişkileri becerileri" ve "kişilerarası eğitim" (Sennett, 2009a: 41) gibi özellikleri sürekli vurgulamaya başlamışlardır. Artık iş ilanlarında aranan niteliklerin en başında "insan ilişkilerinde beceri sahibi," "uyumlu" ve "kişilerarası eğitim"e açık olunması, seyahat engeli olmaması ile "ekip çalışmasına yatkın olunması" gelmektedir.

Esnek Üretim Modelinin Çalışanlar Üzerinde Etkileri

Büyük şirketlerde, yönetici iktidarından hissedar iktidarına geçiş yaşanmıştır. Artık klasik şirket yapıları terkedilmiş, tek ya da bir kaç işveren değil, hissedarlar şirketlerin her türlü karar alma mekanizmasını etkileyebilir, yönetebilir hale gelmiştir. Hissedarlar uzun vadeli değil, kısa vadeli sonuçların, başarıların, kârların peşine düşmüştür. Artık "istikrar" sözcüğü piyasada yenilik üretememe, ye-

ni fırsatlar bulamama ve değişimden yoksun kalma olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Sennett, 2009a: 35). Bu yüzden yöneticiler kendilerini sürekli yeniden tasarlamak, yenilemek zorunda kalmaya başlamışlardır (Sennett, 2009a: 36). Oluşturulan rekabet ortamında "kazanan her şeyi alır" mantığı geliştirilmiştir. Verimliliği akıl almaz ölçülerde artıran bu yeni strateji öte yandan çalışanlar arasında yüksek düzeyde kaygı ve stres üretmektedir (Sennett, 2009a: 42-43). Duygusal açıdan firmaya bağlılık üzerinde olumsuz etkileri olan bu uygulama eşit koşullara sahip olmayanlar arasındaki kişisel ilişkileri ve iş ilişkilerini dönüştürmektedir. Yaratılan belirsizlik ve kaygı ortamı çalışanlar arasındaki eşitsizliğin farklı bir görünüm kazanmasına neden olmaktadır. Çalışanlar arasındaki piramidin şeklinin değiştiği yeni kapitalizmin çalışma ortamında, diğer bir deyişle "kazananın her şeyi" aldığı bir çalışma ve rekabet ortamında, üst düzey yöneticilerin, CEO'ların ve en alt kademedeki çalışanların aldıkları ücretler/primler kıyaslandığında maddi eşitsizliğin devasa boyutları görülebilir. Bu durum tıpkı orta sınıfın giderek eridiği toplumsal tabakalaşmadaki genel görünümün bir yansıması biçiminde şirket yapılarında da gelir uçurumunun boyutlarını ortaya koymaktadır.

Weber'in otorite tanımlamasında gönüllü yani rızaya dayalı bir itaat söz konusudur. Otorite tiplerinden karizmatik otorite tipinde ise itaat edenler, kendilerinde eksik olan her ne ise, karizmatik lider tarafından tamamlanacağını düşünürler. Merkezi kontrolün yoğun olduğu geleneksel çalışma prensiplerine bağlı işletmelerde çalışanlar üst düzey yöneticilerin yönlendirmelerini bekler. Oysa yeni çalışma kültüründe CEO bir karizmatik lider pozisyonu alabilir ancak kurumsal olarak çalışanların üzerinde bir otorite duygusunu hissettirmez. Kontrollü "özgürlük" ve "serbestlik" alanı içinde verimlilik arzulanır.

Sennett, "bürokrasinin demir kafesini parçalamanın beraberinde getirdiği yapısal değişimlerin üç temel eksiklik yarattığını" belirtir. Yazara göre yeni kapitalizmin geleneksel bürokratik yapıyı yıkması, çalışanların kurumsal sadakatini azaltmakta, işçiler arasındaki dayanışmayı azaltmakta ve çalışılanların kurumun işleyişi hakkında yeterli bilgi sahibi olmasını zorlaştırmaktadır:

1. **Düşük kurumsal sadakat:** Eğer kurum çalışanına kısa dönemli sözleşmeler öneriyorsa, her yıl sözleşmelerin yenilenip yenilenmeyeceği belirsizliğini koruyorsa ya da bir gün sözleşmenin feshedildiği bildiriliyorsa kuruma sadakat haliyle ya düşük olacak ya da hiç olmayacaktır. Ani değişimlerin yaşandığı piyasada artık işveren ve çalışan arasında karşılıklı sadakate yer yoktur.
2. **İşçiler arasında enformel güvenin azalması:** İşçiler arasında ilişkiler örgütsel olarak o denli zayıf kurulur ki herhangi bir kriz anında beklenen dayanışma ve işbirliği gibi temel güven sağlayıcı unsurlar oluş(a)maz. Dolayısıyla asgari insan ilişkilerinin bile yerleşemediği kurumsal yapılar ortaya çıkar.
3. **Kurumsal bilginin zayıflaması:** Eski bürokratik piramitte çalışanların her birinin ne yapacağı net bir şekilde tanımlandığı için sistemin işleyişine dair bilgi birikimi sabitti. Ancak yeni durumda çalışanların ne yapacakları piyasanın beklentisine göre yapılandırıldığı için bilgi birikimi de değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle kurumsal bilginin zayıflaması söz konusudur (Sennett, 2009a: 49-55).

İşe Yaramazlık Kabusu

Küresel emek arzı nedeniyle istihdamın emeğin ucuz olduğu bölgelere kayması, otomasyon nedeniyle makinelerin insanlardan daha verimli hale gelmesi ve formel eğitimin hızla değişen ihtiyaçları karşılamaması nedeniyle sürekli eğitim ve kişisel gelişimin bir zorunluluk haline gelmesi nedeniyle insanlar kapitalizmin önceki dönemlerine oranla işe yaramaz olmaktan giderek daha fazla korkmaktadırlar. Sennett'in "*işe yaramazlık kabusu*" olarak tanımladığı durum, insanların vasıfları ve ne işe yaradıklarına ilişkin algılarıyla ilişkilidir.

Modern kapitalizmin ilk dönemlerinde vasıfsız işçilerin yığınsal çokluğu karşısında sürekli vasıf çıtasının yükseltilmesi, yani "daha eğitimli, daha kalifiye" işgücü yaratmanın kendisi istihdam edilmenin bir önkoşulu olması söz konusu olmuştur. İstihdam piyasası tüm dünyada artık daha vasıflı işgücünün peşine düşmüştür. Modern kapitalizmde bireylerin istihdam edilmesini sağlayan en temel kriterler bugün için olağan kabul edilen "sıradan" eğitim ve özel bir beceri sahibi olmaktı. Örneğin yakın zamana kadar lise mezunu olmak en azından memur olmak için yeterliyken, bugün üniversite mezunu olmak bile iş bulmada yeterli değildir. Ancak bireysel çabalarla kişisel gelişimlerinde farklılık yaratanların, farklı kursları tamamlayarak sertifikalarına yenilerini ekleyenlerin ve birkaç yabancı dil bilenler istihdam olanaklarını arttırmaktadır.

Bir Türkiye gerçeği!

Kim Milyoner Olmak İster adlı yarışmada dün akşam çok çarpıcı bir yarışmacı vardı.

35 yaşındaki Elif Ayça Seren URAL, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun. Bir kız bir erkek çocuk annesi olan Ayça, Şişli meydanında simit satıyor, eşi de geceleri bisikleti ile çay satıyor. Türkiye'nin korkunç gerçeğinin bir kez daha yüzümüze çarpıldığı yarışmada Ayça, sadece seyirci ile joker hakkını kullanarak 15 bin lira olan baraj sorusunu geçti.

Vatan Gazetesi-20 Temmuz 2012

http://haber.gazetevatan.com/Haber/466337/1/Gundem

Sennett'in (2009a: 63) "*beceri toplumu*" olarak tarif ettiği günümüz toplumsallığında gelişmiş ülkelerde eğitimli ve vasıflı oldukları halde işsizlik sorunu yaşayanların çoğunun talip oldukları işlerin artık emeğin daha ucuz olduğu, benzer vasıf ve eğitim düzeylerinin yakalandığı çevre ülkelere kaydığı bir gerçektir. Özellikle Daniel Bell'in sanayi sonrası toplum tasavvurunda "profesyonel ve teknik sınıf"tan beklenen teorik bilgi ve becerilere sahip olmaktır. Bu gerçeğin en çarpıcı özelliklerinden birisi eğitim sisteminin kitlesel olarak istihdam edilemez eğitimli gençler ve eğitildikleri alanlarda istihdam edilemeyen gençler yaratmasıdır (Sennett, 2009a: 64).

Eğitim sisteminin istihdam edilemez eğitimli gençler ve eğitildikleri alanlarda istihdam edilemeyen gençler yaratmasıyla ilgili olarak Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan ve İlknur Üstün'ün *"Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği,* (İstanbul: İletişim Yayınları, Mayıs-2011) kitabını okuyabilirsiniz.

KİTAP

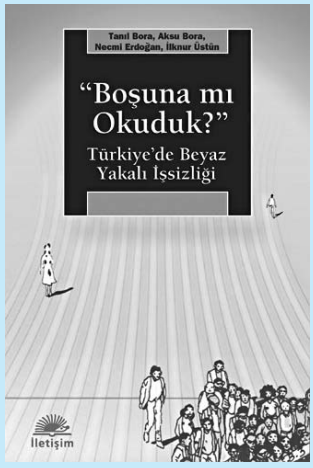

"Diploma = iş" denklemi gitgide geçersizleşiyor. Genç işsizliği ve 'okumuşların' işsizliği, dünyada da Türkiye'de de istisnai olmaktan çıktı. Zamanımız kapitalizminde işsizliğin yapısal niteliği aşikâr hale gelirken, tahsilli, kalifiye çalışanlar yani "beyaz yakalılar" da güvencesizleşme sürecinin kurbanı oluyor, imtiyazlarını kaybediyorlar. İnsanlara atfedilen ve onların kendilerine atfettikleri 'anlamın' iş durumuna göre belirlenegeldiği bir yaşam dünyasında, işsizlik sadece iktisadi olmayan derin bir kriz kaynağıdır.

Bu araştırma, Türkiye'de beyaz yakalı işsizliğinin sosyal-psikolojik yanına odaklanıyor. İşsizliğin bir sosyal deneyim olarak nasıl yaşandığına ve "hissedilen işsizliğe" bakıyor. Üniversite mezunu işsizler işsizlikle nasıl baş ediyor, hangi yöntemlerle iş arıyorlar? Ne gibi ayrımcılık mekanizmalarına tâbi kaldıklarını düşünüyorlar? Güvencesizleşen hayatta, nelere -mesela aileye- ne kadar güvenebiliyorlar? İşsizlik deneyiminden duygusal olarak nasıl etkileniyorlar? Kendilerini nasıl ifade ediyor/edemiyorlar? İşsizlik deneyiminin orta sınıf 'değerleri' ve 'kimliği' ile etkileşimi nasıldır? Beyaz yakalı işsizler, işsizlik sorununun kaynağını nerede görüyorlar? Neye, kime kızıyorlar? İşsizlik, onları 'bir şeyleri düşünmeye', 'bir şeyler yapmaya' sevk ediyor mu?

KPSS 'belası', ataması yapılmayan öğretmenlerin sıkıntıları ve mücadeleleri, 'kullanat' tarzı istihdamın belli başlı örneklerinden banka çalışanlarının işsizlik deneyimleri ile ilgili gözlemler de bu sorgulamaya eşlik ediyor. Beyaz yakalı işsizleri dinleyen ve onları konuşturan bir kitap...

[Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan ve İlknur Üstün'ün ***"Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği****, (İstanbul: İletişim Yayınları, Mayıs-2011) kitabının arka kapak yazısı]*

İşe Yaramazlık Kabusunun Nedenleri

Sennett "işe yaramazlık kabusu"nun nedenlerini 3 başlık altında toplamaktadır:

1. *Küresel emek arzı:* Yeni kapitalizm emek nerede ucuzsa orada örgütlenmeye gitmektedir. Bu nedenle gelişmiş merkez ülkelerden, gelişmekte olan çevre ülkelere doğru bir kayma söz konusudur. Sennett (2009a: 65) örnek olarak Hindistan'daki çağrı merkezlerini göstermektedir. Türkiye'de benzer bir yöneliş özellikle çağrı merkezi sektöründe yaşanmış, çağrı merkezleri İstanbul gibi emeğin ve maliyetlerin daha pahalı olduğu bir kentten, benzer vasıflara sahip emek gücünün olduğu Türkiye'nin doğusundaki illere doğru kaydırılmıştır.

Resim 6.1

Resim 6.2

Çağrı merkezleri, küresel ve ulusal düzeyde kapitalizmin emeğin daha ucuz olduğu bölgelerde örgütlenmesinin en sıklıkla karşılaşılan örneklerindendir. ***Kaynak:*** *kobipostası.net arşivi*

2. *Otomasyon:* Otomasyon her anlamda esnekliğin en önemli aracı haline gelmiştir. Talepteki ani artış ve düşüşe çok hızlı yanıt verebilme yeteneği sayesinde emekten de tasarruf edilmesine olanak tanımaktadır. Makinelerin insanlardan daha verimli araçlar haline gelmesi ve ekonomi yaratması "işe yaramazlık kabusu"nu derinleştirmektedir.
3. *Yaşlanmanın yönetimi:* Bir beceri edinildiğinde ya da herhangi bir işin mesleki anlamda eğitimi alındığında, o becerinin ya da eğitimin geçerlilik süresini ayarlamak tamamen piyasanın vicdanına bırakılmış durumdadır. Bir mühendisin üniversitede aldığı eğitimin piyasada ne kadar geçerli olacağı tartışmalı bir hale gelmiştir. Reklam sektöründe çalışanlarınsa yaratıcılığının yaşa bağlı olarak sektörel anlamda çok daha erken tüketildiğini söylemek olasıdır. Bu anlamda sürekli bir eğitim ve kendini yenileme durumu zorunlu hale gelmektedir. Esnek firmalarda sürekli genç olanlarla bir yer değiştirme söz konusudur zira genç olan hem daha ucuz hem de daha az sorunludur (Sennett, 2009a: 71).

Sennett kamusal alanın işe yaramazlık kabusunu ya da belirsizliğini hafifletebilecek çözüm önerilerinden önce insanların yeteneklerini tanımlayan iki kavramdan bahseder. Bunlardan birincisi *zanaatçılık/zanaatkârlık* ve ikincisi ise *meritokrasi*dir.

Zanaat, zanaatkâr ve zanaatçılık üzerine Richard Sennett'in *Zanaatkâr* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2009) kitabını okuyabilirsiniz.

KİTAP

Zanaatçılık/zanaatkârlık, Sennett'e göre, gündelik yaşamda kullanageldiğimiz eşyaları güzelce yapabilme becerisi olarak yüksek derecede gelişmiş bir beceri üzerine kuruludur (Sennett, 2009b: 19, 33). Zanaatkârlık sanayi toplumunda ortadan kalkmış gibi görünse de aslında halen varlığını korumaktadır. Çünkü zanaatkârlık temelde "bir şeyi o şeyin kendisi için iyi yapma" (Sennett, 2009a: 76) ve "kendi iyiliği için bir görevi güzel yapma arzusu"na dayanır. Dolayısıyla Sennett'e göre bir bilgisayar programcısının, doktorun, ressamın işine yarayabilir, hatta yurttaşlık ve ebeveynlik bile "ustalıklı bir hüner" olarak icra edildiğinde daha etkin olur (Sennett, 2009b: 20). Kendi içinde anlamlı bir şey yapmak olarak "nesneleştirme" zanaatçılık tarafından vurgulanan bir durumdur. Zanaatçı herhangi bir şey üretirken, o ürünün nesne olarak kendisine odaklanır. Bu anlamda nesneleştirme

önemlidir. Çünkü en vasıfsız bir işçinin bile kendi içinde anlamlı bir somut üretimi ve günün sonunda işini iyi yapmış olmanın verdiği huzur aslında işiyle gurur duyması için yeterlidir. Ancak Sennett'e göre "Bu şekilde anlaşıldığında zanaatçılık esnek kapitalizm kurumları içinde huzursuzca oturur" (Sennett, 2009a: 76). Bu nedenle sürekli bir değişim üzerinden işleyen esnek kapitalizmde meritokrasi önem kazanmıştır. *Meritokrasi* yönetim erkinin yetenek ve kişilerin bireysel üstünlüğüne, liyakat'a dayandığı yönetim biçimidir. Sosyolojik olarak ise bireylerin toplumda yetenekleri göz önünde bulundurularak rollerini gerçekleştirdikleri duruma verilen addır.

Meritokrasi, Sennett'e göre modern öncesi toplumlarda mirasla ilintili bir kavramdı. Bu toplumlarda sadece toprak değil; statüler de birer mülktü. Yani, statüler, mevkiler yeteneğe göre değil miras yoluyla elde edilirdi. Mevkilerin miras yoluyla devredilebildiği bir ortamda yeteneğin o kadar da önemi yoktu. Ancak zaman içinde yeteneğin önemi görüldü. Şimdi modern zamanlarda ise yetenek yeni bir toplumsal eşitsizlik biçimi ortaya çıkarmıştır. "Yaratıcı ve zeki olmak, başkalarından *üstün*, daha değerli bir insan olmak anlamına" gelmektedir. Sennett'e göre zanaatçılıktan meritokrasiye geçit burada gizlidir (Sennett, 2009a: 78-79). Yeni kapitalizmin kültüründe yetenek çeşitli "nesnel" testler ile ölçülmektedir. Bu testler sonucunda yeterli ya da yetersiz olmak bireyi mevcut iş piyasasının içerisine alabilir ya da tamamen dışına atabilir. Bugün pratikte pek çok şirkete ya da kamu kurumuna başvuruda bulunulduğunda bile pek çok testten ve sınavdan geçilmek zorundadır.

Küresel ölçekte neo-liberalizmle eşgüdümlü olarak devasa boyutlara ulaşan yeni kapitalizm, ekonomik anlamda büyümüştür. Ancak bu büyüme çalışanlar açısından yeni iş ilişkilerini ve biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Artık çalışılan kurumların yapısı değişmiştir ve sürekli değişmektedir. Çalışılan kurumlara sadakat ve genel olarak üretim süreçlerine katılım azalmakta, enformel güven ve işe yaramazlık hissi kaygı derecesini artırmaktadır. Zaman açısından ise endişe verici bir değişim söz konusudur (Sennett, 2009a: 126).

Sennett, görüşme yaptığı kişilerin özellikle "son on yıldır fazlasıyla endişeli, huzursuz, değişim kalkanı altında kendi belirsiz yazgılarına çok az boyun eğmiş durumda" olduklarını belirtir. Onların en çok gereksinim duydukları şeyin "zihinsel ve duygusal bir *çapa*; yani iş, ayrıcalık ve iktidardaki değişimlerin zahmete değer olup olmadığını tartan değerler" olduğunun altını çizer (Sennett, 2009a: 127-128). Bu bağlamda kültürel anlamda bir çapanın harekete geçirilmesi mevcut koşulların değişimi için bir dinamik oluşturacak niteliktedir. Geleneksel sendikaların odaklandığı ücretlerin ve maddi koşulların iyileştirilmesi beklentileri revize edilerek kısa vadeli, esnek örgütlerin yapısına uygun bir şekilde strateji geliştirmesi bir çözüm arayışı olabilir. Sennett farklı coğrafyalardan verdiği olumlu örneklerle bir anlatı geliştirilmesi önerisinde bulunur. Anlatının geliştirilmesi deneyimin birikmesi anlamına gelmektedir. İlk olarak Sennett, geleneksel sendikaların yanı sıra "paralel kurumlar"ın oluşturulmasını örnek verir. Paralel kurumların amacı esnekleşen örgütlerde eksik olan süreklilik ve sürdürülebilirliği işçilere sağlamaktır. Bu çerçevede işçi sendikası iş ve işçi bulma kurumu gibi üyeleri için emekli maaşı ve sağlık hizmeti satın alır, kreşler açar, tartışmalar ve sosyal etkinlikler düzenleyerek işyerinde eksik olan cemaat duygusunu yaratmaya çalışır (Sennett, 2009a: 128). Diğer örnekte ise Hollanda'da gerçekleşen "iş paylaşımı"dır. Taşeron kullanımı ve işlerin gelişmekte olan ülkelere kaymasından fazlasıyla etkilenen Hollandalılar işleri ikiye, üçe bölen bir sistem tasarlayarak daha fazla kişinin işleri paylaşmasına olanak sağlamış oldular (Sennett, 2009a: 129). Böylelikle piyasa koşullarının izin verdiği miktarda

birden fazla yarım-gün işte çalışma olanağı yaratılmış oldu. Bu sistem sayesinde daha fazla kişi, haftanın ya da günün yalnızca bir bölümünde çalışarak "işi olması öz saygısı"nı yaşamaktadır (Sennett, 2009a: 129).

Önemli sayılabilecek bir başka durum ise, kişinin kendini işe yarar hissetmesidir. Bu anlamda "kişinin başka insanlar için önemli olan bir şeye katılması", kişinin gönüllü ya da kamu yararına çalışması, kendisini işe yarar hissetmesinin halen geçerli olduğu bir durumdur. Refah devleti uygulamalarında gördüğümüz yaygın kamu istihdamı itibar açısından önemini korumaktadır. Sennett'e göre "ilerici bir siyaset anlayışı kamu hizmeti işini özel şirketlere vermektense bir işveren olarak Devlet'i güçlendirmeye çalışacaktır" (Sennett, 2009a: 133).

KARAKTER AŞINMASI

Sennett, "*Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*" adlı çalışmasında yeni kapitalizm olarak nitelendirdiği esnek üretim biçiminin yaygınlaşması, işin ve çalışma zamanlarının esnekleşmesi gibi faktörlerin karakter üzerindeki yansımalarını ele alır. Esnek üretim ve yönetim biçimlerine dair öne sürülen olumlu argümanlardan farklı olarak Sennett, esnek üretimin ve buna bağlı olarak işyerinde ortaya çıkan hızlı değişmelerin işgücü üzerinde zihin bulanıklığına yol açtığını, işçilerin aidiyet duygularını ve kimliklerini alt-üst ettiğini ve tüm bu değişime çaresizce ayak uydurmaya çalışırken yönlerini kaybettiklerini Amerikalı işçilerin hikayeleri üzerinden göstermeye çalışır.

Yeni ekonomik düzenin büyülü sözcüğü "değişim"in doğası nedir, insanlara nasıl yansıyor? Her zaman kısa vadeye endeksli bir ekonomide kişi nasıl kalıcı değer ve hedeflere sahip olabilir? Her an parçalanan veya sürekli yeniden yapılanan kurumlarda, kişi kendi kimliğini ve yaşam öyküsünü nasıl oluşturabilir?

Küreselleşme olgusunu makro düzeyde inceleyen birçok kitap yayımlandığı halde, bu sürecin mikro düzeyi, insan karakteri üzerindeki etkileri pek az incelendi. Richard Sennett, Karakter Aşınması'nda bunu yapıyor. Ona göre sermayenin, günümüz ekonomisinin bütün dünyaya yayılmış dalgalı denizlerinde "hızlı kar"ın dışında başka bir amacı yok; şirketlerini piyasadaki anlık değişimlere müdahele edecek biçimde esnekleştirip, yeniden yapılandırıyor. Kişilerden sürekli kendisini yenilemesini, seyyar olmasını, risk almasını, rekabet becerisini geliştirerek yırtıcı bir karakter edinmesini, takım çalışmasında uyumlu olmasını bekliyor. Ancak eski kapitalizmin rutin ve monoton yapısına karşı savunulan bu politikaya yakından bakıldığı zaman sadece eski iktidar yapılarının rengini değiştirdiği görülüyor. Çalışanlar için esnekliğin anlamı ise yaşam boyu iş güvencesinin yok olması; sürekli iş ve şehir değiştirerek yön duygusunu yitirmek; istikrarlı işlerin yerini geçici projelere bırakması ve bir işten diğerine, dünden yarına sürüklenen yaşam parçacıklarından beslenen, rekabetin körüklediği "güvensizlik" ve "kayıtsızlık" duygusu... Ve bir de karakter aşınması... Oysa insan karakteri, duygusal deneyimlerimizin uzun vadeli olması ve başkalarıyla girdiğimiz ilişkilere yüklediğimiz etik değerler üzerinden gelişir.

Karakter, içsel bütünlük, ilişkilerde karşılıklı bağlılık ve uzun vadeli bir hedef için çaba harcamak biçiminde kendini gösterir. Yeni kapitalizm ise güvenmeyi, bağlanmayı ve uzun vadeli planlar yapmayı karlı bulmaz, reddeder.
Sennett ***Karakter Aşınması****'nda gelişmiş bilgisayarlarla üretilen ekmeğin kalitesinden çok, ekmeği yiyenlerin hayatına bakıyor ve soruyor: "Bu sistem insanın yaşamına değer ve anlam katıyor mu?" Ve ekliyor "değişim, kitlesel ayaklanmalarda değil, ihtiyaçlarını birbirleriyle paylaşan insanların arasında, toprakta yeşerir. İnsanları birbirleri için kaygılanmaz hale getiren bir rejimin, meşruiyetini uzun süre koruyamayacağından eminim."*
Richard Sennett'in ***Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*** *(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002) kitabının arka kapak yazısı.*

Sennett, bu kitabı yazarken formel veri kaynaklarından ziyade enformel veri kaynaklarından yararlandığını, antropolog gibi yaşadığı toplumdaki gündelik yaşama dair gözlemlerinden faydalanır. Ayrıca analizinin çatısını yıllar önce yazdığı *Sınıfın Gizli Yaraları adlı* çalışmasında görüşme yaptığı Enrico adında bir işçi ile bu işçinin Rico adlı oğlu ile yıllar sonra tesadüfen bir yolculuk sırasında gerçekleştirdikleri görüşme üzerine kurar. Sennett baba ile oğlunun hikayelerinden yola çıkarak değişen yeni kapitalizm olgusunun üretim biçimi üzerindeki etkilerini iki nesli karşılaştırarak ortaya koyar. Başka bir ifadeyle, esnekleşmenin ve değişen üretim biçiminin ve ilişkilerinin karakter üzerindeki aşındırıcı etkilerini iki nesli karşılaştırdığı bu aile örneği üzerinden açıklamaya çalışır. Baba Enrico, düşük gelirli rutin bir işte çalışmakta ve kıt-kanaat geçinmekte olsa da "ailesine hizmet" edebildiği için sahip olduğu işe şükretmektedir. Çocuklarının, toplumsal tabakalaşmada dikey hareketliliği sağlayabilecek en önemli araç olan, üniversite eğitimi alabilmelerini sağlamak için yaşadıkları gettoyu terk ederek banliyöden bir ev sahibi olmuştur. Oğlu Rico'nun kendisinin sahip olamadığı yüksek ücretli, üst düzey bir iş sahibi olabilmesi için çabalamaktadır. Babanın hikayesinin Sennett'i en etkileyen yanı yaşamında zamanın son derece doğrusal akması, her günü neredeyse aynı olan işlerde yıllar yılı çalışmasıdır (Sennett, 2008: 14). Bugünün yeni kapitalizm koşullarında imkansız gibi görünen zamanın doğrusal akışı, sahip olunan işin garantisi, sendikal güvence, emeklilik geliri, özdisiplininin bir sonucu olarak maddi ve manevi başarıya ulaşması, sürprizlere yer olmayan bir yaşantıyı olağan kılmıştır.

Sennett, yıllar sonra tesadüfen karşılaştığı Rico ile yaptığı görüşmede Rico'nun üniversite eğitimi aldıktan sonra babası gibi işçi olarak değil bir beyaz yakalı olarak yüksek gelirli bir işe sahip olduğunu, pahalı bir takım elbise giydiğini ve parmağında da Amerika'nın saygın üniversitelerden mezun olanların taktığı "armalı yüzük" olduğunu görür. Bu durum babasının çocuklarının sınıf atlama arzusunun gerçekleştiğini göstermektedir. Ne var Rico iyi okullardan mezuniyetin ardından on dört yıllık başarılı bir kariyere sahip olmakla birlikte bu kariyer uğruna kurduğu aile ile birlikte yaşadıkları kenti sürekli değiştirmek durumunda kalmıştır. Sahip olduğu işi sürekli yenilikler gerektirmekte, işi gereği sürekli seyahat etmekte ve dolayısıyla ailesine de yeterince zaman ayıramamaktadır. "Kendi yaşamı üzerindeki kontrolü yitirme korkusu" duymakta ve yeni ekonomi anlayışı içinde ayakta kalabilmenin koşullarını sağlayabilmek için "kendi duygularında, iç dünyasında sürüklenme" yaşamaktadır (Sennett, 2008: 18-19). Rico'ya göre babasının çalışma hayatı, sadakati ve bağlılığı olumlu bir

örnek olarak kendisine sunulmuştu; ona göre de aile "sorumluluğu, güvenilirliği, bağlılığı ve hayatta bir hedef sahibi olmayı vurgulamalı"ydı. Ancak yeni ekonominin "yüzergezer" değerleri olan kısa vadeli planlar, esneklik ve sadakatsizlik tüm bu erdemleri imkansız hale getirmektedir (Sennett, 2008: 25). Rico'nun işi, yeni kapitalizmin "beyaz yakalı" çalışanlardan beklentilerinin çalışanlar üzerindeki etkilerinin adeta bir göstergesi gibidir. Nitekim Rico'nun çalıştığı işler istikrarlı ve uzun dönemli olmayan, sürekli yenilik ve değişim gerektiren ve kalıcı bir iş güvencesi olmayan işlerdir.

Karakter "kendi arzularımıza ve diğer insanlarla aramızdaki ilişkilere yüklediğimiz etik değer"ken, yaşadığımız dünyayla bağlantısı çerçevesinde "kendimizde değerli bulduğumuz ve başkalarının değer vermesini beklediğimiz kişisel özelliklerimizdir" (Sennett, 2008: 10-11). Karakterin uzun dönemli amaçlarla, sadakatle ve karşılıklı bağlılıkla ifade edildiğini belirten Sennett, geçici işlerle, iş güvencesinin olmayışıyla ve çalışma koşullarının sürekli değişmesiyle karakterize edilen yeni kapitalizmde artık uzun vadeli amaçlar söz konusu olamadığı için *karakter aşınması* yaşandığını vurgular (Sennett, 2008: 10). Sennett, bu duruma kesin bir çözüm sunmasa da insanlara birbirlerini umursamaları için makul gerekçeler sunamayan bir rejimin uzun süre meşruiyetini koruyamayacağına inanmaktadır.

YENİ KAPİTALİZMDE İŞİN KİŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Sennett, karakter aşınmasını yeni kapitalizmin kişilik üzerindeki etkileri çerçevesinde çözümler. Merkeziyetçi, katı, hiyerarşik Taylorist yönetim anlayışının yerini, çalışanların katılımına ve paylaşımına açık olan yeni yönetim biçimlerinin alması yönetimde de değişimi getirmiştir. Esneklik olgusunun üretim ve yönetim sürecine yerleşmesi çalışanların hem bireysel olarak karakterlerini hem de sosyal ilişkilerini değiştirmiştir. Sennett'a göre esneklik insanları özgür kılacak yeni koşullar yerine iktidarın ve kontrolün yeni biçimlerini üretmiştir. Esneklik, insanların çalıştıkları yerlerde gelecekleriyle ilgili planlar yapmalarını, bir tarih oluşturmalarını zorlaştırmaktadır. Esneklik nedeniyle insanların amaçları parçalanmakta ve yönlerini kaybetmektedir. Yeni çalışma sisteminin ve yönetim anlayışının "yenilik", "özgürlük", ve "serbesti" gibi prensipleri çalışanların gündelik yaşamlarını eskisine oranla daha fazla kontrol eder hale gelmiştir.

> *"Katı bürokrasi biçimlerini eleştiren ve risk almaya vurgu yapan esnekliğin, insanlara kendi yaşamlarını şekillendirmede daha fazla özgürlük tanıdığı söyleniyor. Oysa yeni düzen, sadece geçmişin yürürlükten kaldırılmış kurallarının yerine yeni kontrol biçimlerini geçiriyor" (Sennett: 2008: 10).*

Sennett, topluma dayatılan yeni kurallar ve kontrol biçimlerinin insanlara sanıldığı gibi seçme şansı ve özgürlük alanı yaratmadığını belirtir. Bugün emek piyasasının içinde olan ve bu piyasaya atılmak üzere olan yığınla insan kendi aralarında bir "fark yaratma" telaşı içindedir. Kimsenin bilmediği bir yabancı dili öğrenmek, sertifikalar elde etmek ve sonrasında hizmet içi eğitimler almak yeni kontrol biçimleri olarak değerlendirilebilir. Tüm bu "kişisel gelişim" çabalarının sürekli hale gelmiş olması, çalışanlar üzerindeki denetimin artmasına ve yeni üretim-yönetim sistemine ayak uyduramayanların dışarıda kalmasına neden olmaktadır. Asıl ironik olan ise tüm bu kişisel gelişim etkinliklerine katılımın iş güvence-

si anlamına gelmediğini de çalışanlar bilmektedir. Geleneksel anlamıyla kariyer de, kariyer planlaması da bitmiştir. Artık becerilerin sürekli ama sürekli olarak yenilenmesi gerekmektedir.

Günümüz toplumlarında bireylerin iş piyasasındaki nitelikleri değişim değeri üzerinden değerlendirmektedir. Vasıfları ve çalıştığı kuruma/şirkete katkısı ölçüsünde birey, karakterinin değerli olduğunu hissettiği bir dönemde yaşamaktadır. Dolayısıyla birey çalışma yaşamı üzerinde yitirdiği denetimi, kendi özel yaşamında da yitirme tehdidi ile karşı karşıyadır. Bu anlamda çalışma ve kişisel yaşama dair zamanın denetimi kişinin elinden çıkmıştır. Öte yandan çalışma edimi, değişen birçok özelliğine karşın hala aileye hizmet etme kaygısını taşımaktadır. Sennett'in örnek baba-oğul figüründe çocuklara ve genel olarak aileye gösterilen önem, bu düzeyde benzerlik taşımaktadır. Ancak kritik olan farklılık ise babanın çalışma hayatının başlı başına örnek oluşturabilecek bir etik davranış olmasına karşılık "Rico'nun en derin kaygısı, kendi çalışma hayatını, çocuklarına bir etik davranış olarak sunamaması"dır (Sennett, 2008: 20).

Artık günümüz kapitalizminde uzun vadeli planlar söz konusu değildir. Çünkü esnekleşme bu çerçevede de kendini göstererek kapitalist örgütlerin kâr marjlarını artırabildiği oranda kısa vadeli kazançların peşine düşmüştür. Sermaye artık sabırsızdır. Yapılan işte uzun vade diye bir şey artık yoktur. Rico örneğindeki gibi işler artık kısa projeler şeklinde ve bir projeden diğerine sürekli koşma şeklinde yürümektedir. Çalışanlar emekli olana kadar sabit bir işte çalışma garantisine sahip değildir. Her anlamda belirsizlik kapitalizmin ruhuna işlemiştir. Korku, kaygı ve sürekli bir istikrarsızlık güven ve sadakat bağlarını zayıflatmaktadır. İnsanlar artık geleceklerini öngörememektedir. Bu durum toplumdaki gerginliğin artmasına da neden olmaktadır.

Rutin Zaman Köleliği

Modern toplumların en önemli özelliklerinden biri işin düzenlenmesinde yarattığı rutindir. Çalışma yaşamında herkesin görev tanımları yapılmış olması hem işin hem de zamanın bir rutine sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Ancak esnekleşme zamanın ve işin de esnekleşmesine neden olmaktadır.

Sennett' göre, rutin, bireyin karakterinin pasifleşmesine yol açmaktadır. Modern toplumda vasıfsız işlerde çalışan uzmanlaşmış işçiler çalışmayı rutinleştirdiği gibi, çalışma zamanını da rutinleştirir. Aslında gerçekleşen şey çalışma zamanının rutinleşmesidir. Ancak Sennett'e göre "rutin zaman köleliği" pasifçe kabullenilmemiştir. İşçiler işyerindeki zaman-iş kontrollerini sabote etmekte çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bir işyerinde giriş-çıkışlarda imza atılması ya da kart basılması uygulamasıyla mesai saatleri denetimi yapılsa da sigara yasağı nedeniyle çalışanların, çalıştıkları mekân dışında sigara içmeye çıkmaları ve bu zamanı da uzatmaları buna örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekte görüldüğü gibi, 'rutin' kırılabilir bir öge olabilmektedir. Yine de, Sennett'e göre, rutin yok oluyor da değildir. "Yeni çıkan esneklik söylemi ekonominin en dinamik sektörlerinde rutinin yok olmak üzere olduğunu ima ediyor. Ancak çalışanların büyük çoğunluğu hala Fordizm çemberinde hapis"tir (Sennett, 2008: 45).

Esneklik, günümüz toplumunda üretim ilişkilerinden bireyler arası ilişkilere kadar yaşantımızın bir parçası haline gelmiştir. Sennett ideal anlamda esnekliği insanın "değişen koşullara uyum sağlayarak, onlardan zarar görmemesi" ölçüsünde değerlendirir. Oysa günümüzde esnekliğin insanı özgürleştirdiği düşüncesi karşılık bulamamaktadır. Sennett'in (2008: 48-49) sözleriyle,

"değişime açık olmayı ve koşullara ayak uydurabilmeyi özgür eylem için gerekli karakter özellikleri olarak görüyoruz; insan değişme yeteneği olduğu için özgürdür diye düşünüyoruz. Ancak günümüzde yeni ekonomi politik, özgürlüğe duyulan kişisel arzuya ihanet ediyor. Bürokratik rutine karşı isyan ve esneklik arayışı, bizi özgürleştirecek koşulları yaratmak yerine yeni iktidar ve kontrol yapıları üretti (Sennett, 2008: 48-49)

Artık kapitalist toplumdaki üretim kurumları yönetim ve üretim düzeyinde esnekleşmenin sonucu olarak süreksizlik temeli üzerinden kendilerini var etmektedir. Çalışan sayısı ve çalışanların çalışma süreleri, verimlilik-üretkenlik parametreleri göz önünde bulundurularak zamanla düşürülebilir, atıl yapılar yok edilebilir. Farklı bir ifadeyle, "bürokratik rutini hedef alan esnek değişim, kurumları kesin ve geri dönülemez biçimde dönüştürmeyi amaçlar; öyle ki bugünle geçmiş arasındaki süreklilik bozulur" (Sennett, 2008: 49). Böylelikle kapitalist işletmelerde var olan yönetim sistemleri tam anlamıyla dönüşüme uğrar.

"Merkezileşme olmadan yoğunlaşma" kavramından bahseden Sennett örgütlerdeki işleyişin esnek görünse de klasik hiyerarşik yapıdan daha fazla baskıya ve kontrole neden olduğunu örneklerle açıklamaktadır. Ayrıca çalışanların çalışma saatlerinin esnekleştirilmesi modern organizasyonun standartlaştırılmış rutine yönelik saldırısının gerçek bir yararı olarak "çalışma zamanının özgürleşmesi gibi görünmesi" oldukça aldatıcı bir durumdur. Zira çalışanların çalışma zamanlarının esnekleştirilmesi demek, pratikte zaman ve mekân boyutunun giderek belirsizleşmesi anlamına gelmektedir. Oysa çalışanlardan esnek zaman diliminde yapılması gereken işleri yapmalarını istemek göreli bir özgürlük alanı sağlamaktan bile uzaktır. Gelişmiş teknolojik yöntemlerle çalışanların zamandan ve mekândan bağımsız olarak da denetime tabi olmaları söz konusudur. Ancak esnek çalışma prensibi cinsiyet, sınıfsal ve ırksal birtakım kategorilere göre farklılık göstermektedir. Sennett bu durumu şöyle özetlemektedir:

"Rutine karşı başlatılan isyanın vaat ettiği yeni özgürlük sahtedir. Kurumlarda işleyen ve bireyin yaşadığı zaman, eskinin demir kafesinden kurtulmuş olsa da, yukarıdan aşağıya işleyen yeni bir denetime ve gözetime tabidir. Esnekliğin zamanı yeni bir iktidarın zamanıdır. Esneklik düzensizlik yaratır, ancak sınırlamalardan kurtulmamızı sağlamaz" (Sennett, 2008: 62).

SIRA SİZDE 2

Yaşadığınız kentte 24 saat üretim yapan bir fabrikada çalışanların sekiz saatlik üç vardiya halinde çalıştıklarını göz önüne getirin. Bir tam günü üçe bölmekte olan bu zamansal esnekliğin çalışanların karakteri üzerinde oluşturabileceği olası etkiler neler olabilir?

Klasik anlamdaki sınıf bilincinin ve aidiyetinin Kıta Avrupası'nda ve Amerika'da geçmişten günümüze farklı algılandığı bilinmektedir. ABD'de "sınıf bir kişisel karakter meselesi olarak algılanır" (Sennett: 2008: 67) Avrupalılar kendi sınıfsal konumlarını "objektif toplumsal koşullar" ve kriterler üzerinden değerlendirirlerken, ABD'de bireyler "ırk ve etnisite" üzerinden değerlendirirler. İşin karakterinin değişmesi, esnek üretimin ve uzmanlaşmanın teknolojik üretim araçlarıyla yoğunluk kazanması aslında işçilerin yapılan iş karşısındaki konumunu da etkilemiştir. İş bilgisayarlara ve makinelere bağımlı hale geldikçe, işçinin emeğinin sınırları daraltıldıkça, yapılan işe karşı bağlar da zayıflamıştır. Sennett'in kitabında verdiği fırıncılık örneğinde olduğu gibi çeyrek yüzyıl öncesinde ekmek üretiminin her aşaması-

nın usta-kalfa-çırak ekseninde gerçekleşirken ve şimdi el değmeden bilgisayar ekranı üzerinden üretimin organize edilmesi, öncelikli olarak çalışanların vasıfsızlaşmasına neden olmuştur.

Diğer önemli bir nokta ise işçinin olası bir olumsuzluk halinde, yani bilgisayarın ya da yüksek teknoloji ürünü makinelerin arızalanması durumunda elinin kolunun bağlı olmasıdır. Kısaca, işçiler artık nasıl ekmek yapıldığını bilmemektedir. "Bilgisayar programına bağımlı emekçiler olarak, hiçbir pratik bilgiye sahip değiller. İşleri, ne yaptıklarını anlayabilme anlamında, onlara hiç de okunaklı görünmüyor" (Sennett, 2008: 71).

Risk Alarak Yaşamak

Günümüzde risk kavramı sadece kapitalist girişimcilerin gündeminde değildir, aksine "kitleler tarafından her gün omuzlanması gereken bir sorumluluk" haline gelmiştir (Sennett, 2008: 84). Esnekleşen iş organizasyonlarının parçası olan çalışanlar kendi geleceklerini sağlama alma kaygısı içinde artık risk almak zorundadır. İş yaşantısındaki süreksizlik, bireysel olarak risk almayı zorunlu hale getirdiği için, sürekli bir iş değiştirme, farklı pozisyonlar yaratma ve bu pozisyonları değerlendirme anlamına gelmektedir. Sürekli olarak yeni bir işletmede yeni bir pozisyonda işe başlamak, her defasında sanki sıfırdan başlıyormuşçasına hareket etmek, yani sürekli risk altında yaşamak, Sennett'e göre, yine karakter aşındırıcıdır.

> *"Esnek organizasyonlarda risk alıp hareket eden kişiler genelde yeni pozisyonları hakkında pek az bilgiye sahip olduğundan, yanlış bir karar verdiklerini, ancak iş işten geçince anlarlar. Bilselerdi risk almazlardı. Organizasyonlar sık sık iç akışkanlık halinde bulunduğundan, kişinin, şirketin mevcut yapısına bakarak geleceğine dair rasyonel kararlar alması çok zordur" (Sennett, 2008: 89).*

Risk alarak iş değiştirme yoluna gidenlerin büyük ölçüde ücret artışına yönelik umutları olduğunu vurgulayan Sennett, aslında bu durumun çok da gerçeği yansıtmadığını söyler. Bu anlamda çalıştığı firmayı değiştiren çalışanlar genellikle bu durumdan zararlı çıkmaktadır. Ancak yine de risk almak mevcut sistem içinde bir zorunluluk olarak dayatılmaktadır.

Geçmişte iş etiği "kişinin zamanını öz disiplin çerçevesinde kullanması ve mükafatları ertelemesi" anlamına gelmekteydi (Sennett, 2008: 104), çok çalışmak ve sabretmek altın kuraldı. Çünkü süreklilik esastı, emeklilik öngörülebilen bir hedef ve ödül olarak durmaktaydı. Şüphesiz bu durum ancak istikrar vaat eden kurumların var olduğu bir üretim sistemi içinde geçerliydi. Post-Fordist üretim ve yönetim anlayışının esnekleşmeyle birlikte takım çalışması gibi yeni iş ilişkileri aracılığıyla yeni bir iş etiği ortaya çıkmıştır. Takım içinde otorite olmadan bir iktidar oyunu oynanır. Bu durum da Sennett'e göre yeni bir karakter tipi ortaya çıkartır. Bundan böyle "amaçlı insan gitmiş, yerine 'ironik' insan gelmiştir" (Sennett, 2008: 122). Takım içinde her bir birey artık kendini çok da fazla ciddiye almaz.

Başarısızlık, ağın (*network*) dışında kalma, kapitalist örgütlenmenin safrası durumuna düşme ve yoksullaşma gibi korkuları içinde barındırmaktadır. Günümüzde başarısızlık sadece alt sınıfları ilgilendiren, yoksulları kuşatan bir süreç olmanın ötesinde orta sınıflara da kabus gördüren, başarılı olanları da tehdit eden bir olgu haline gelmiştir. "Kazanan hepsini alır" prensibine dayanan yeni kapitalist düzen geride kalanları başarısızlığa hapseden bir yapıya sahiptir. Başarısızlığı "hayatı anlamlı kılamamak, kendinde değerli bir şey görememek, salt var olmanın ötesinde gerçekten yaşamayı başaramamak" şeklinde değerlendirmek gerekmektedir.

Kapitalizmin yeni biçimi, artık bireylerin ağın içinde kendilerini hangi noktada herhangi bir ihtiyaca cevap verdiklerini düşünmelerine neden olmaktadır. Karşılıklı güvensizlik ve risk egemen çalışma kültürünün önemli unsurları olarak bireylerin güvensizliklerini arttırmaktadır. Güvensizlik ve bireyin herhangi bir somut ihtiyaca yanıt vermediği düşüncesi, çalışanların çevreye ve yaşananlara karşı duyarsız hale gelmelerine neden olmaktadır. Sonuçta da insanlar birbirleri için kaygılanmaz hale gelmektedir. Sennett'e göre bu kaygısızlık, rejimin meşruiyetini zedeleyecek düzeye ulaşmaktadır.

Yeni kapitalizmin kültürünün kişilik üzerindeki etkilerini özetleyiniz.

SIRA SİZDE 3

Necmi Erdoğan, Türkiye özelinde karakter aşınmasının birbiriyle iç içe olan iki kaynağına işaret etmektedir: Birincisi "...sermayenin emeği geçicileştirme, yarınsızlaştırma veya "esnekleştirme" yönündeki ekonomik stratejisidir (Ki "kayıt dışı istihdam"ın, "sigortasızlık"ın Türkiye kapitalizminin hiç bitmeyen ilkel birikim mantığının asli bir bileşeni olageldiği düşünüldüğünde, emek açısından tümüyle yeni bir "risk toplumu" manzarasından söz edemeyiz). İkincisi ise, bu stratejinin uygulanmasını mümkün kılan kültürel-ahlaki zemini de kuran ideolojik-politik ve kültürel iklimdir. Temelleri 1980'lerde Özal'ın...neoliberal pragmatizmi öne sürmesinde..."gemisini kurtaran kaptan" veya "başarı hikayesi" kahramanı olmak için "kendine yatırım yapmak", "risk almak", "yeniliklere ve rekabete açık olmak" gerektiğini vazeden "yeni insan" anlatısının bireyci, pragmatik, narsist ve kendisiyle meşgul bir kendilik yaratması; "katı olan herşeyi buharlaştıran" kapitalist modernliğin "akışkanlığının" ve "hız"ının metropol hayatından internete kadar çok çeşitli alanlarda yaygın bir şekilde yaşantılanmasının (yaşanan mekana, yapılan işe, insani ilişkilere) bağlılığı erozyona uğratması ve aidiyetleri gelgeçleştirmesi vb. bu iklimin özellikleridir. Bu bakıma, Türkiye'deki karakter aşınmasında en az emek sürecinin "esnekleşmesi", kısa süreli taahhütler veya kişiye özel iş sözleşmelerinin yaygınlaşması kadar, insanın başka insanlar, kolektif kişilikler, zaman, mekan ve hatta kendi emeği ile kurduğu ilişkinin kültürel kodlarını dramatik bir şekilde dönüştüren hegemonik süreçlerin de etkili olduğunu iddia edebiliriz" (Erdoğan, 2011: 103-104).

Özet

AMAÇ 1

Sennett'in genel yaklaşımını açıklamak.

Sennett'in çalışmaları kapitalizmde işin değişen karakteri ve kapitalizmin çalışanların duyguları, istekleri ve beklentileri üzerindeki etkileri üzerinde odaklanmıştır. Sennett'in sosyolojisi modern toplumun duygusal ilişkilerinin ve endüstriyel kapitalizmin bu duygusal ilişkilerde yarattığı erozyonun araştırılması olarak tanımlanabilir. Bireylerin ve grupların yaşadıkları ve çalıştıkları yerlerle ilgili maddi gerçeklikleri nasıl anlamlandırdıkları ile ilgilenmiş, bu bağlamda etnografik görüşmeler yapmıştır. Kent sosyolojisi, kent kültürü ve kent çalışmaları bağlamında ele alınabilecek çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmalarında sınıf, kent yaşamı ve kimlik üzerinde durmakta, bir diğer çalışmasında ise modern toplumda kamusal ve özel yaşamın değişen dengelerini ele almaktadır.

AMAÇ 2

Sennet'in Kamusal İnsanın Çöküşü çalışmasını özetlemek.

Kamusal İnsanın Çöküşü eserinde Sennett modern toplumlarda kamusal ve özel yaşamın tarihsel süreç içerisinde nasıl farklılaştığını ortaya koyar. Kamusal alan, özel alan, aile ve mahremiyet olgularının ve bu olgulara yönelik algıların geçirdiği dönüşümü Paris ve Londra'daki kent yaşamı, gündelik hayat ve davranış kalıpları bağlamında inceler. Sennett, ayrıca bu dönüşümü sanayileşme, kapitalizm ve sekülerleşme olgularıyla ilişkilendirerek analiz eder. Bu analizde kapitalizmin kamusal alanın dönüşümünde ve çöküşünde meydana getirdiği değişimler merkezi önemdedir zira yükselen burjuvazi çevresinde odaklanan bir kamusal yaşamın, 19. yüzyıldan itibaren özel yaşamın giderek artan ağırlığı altında ezilişi söz konusudur.

AMAÇ 3

Sennett'in yeni kapitalizmin kültürü hakkındaki düşüncelerini açıklamak.

Kapitalizmin son elli yılında oluşan servet yaratımı "büyük bir ekonomik eşitsizlik ve toplumsal istikrarsızlık" yaratmıştır. Sennett, toplumsal kurumlar parçalanırken, hangi değerlerin ve pratiklerin bireyleri bir arada tuttuğunu merak etmektedir. Teknolojik gelişmeler, sermayenin küresel ölçekte esnek örgütlenme olanağına kavuşması, üretim yapısındaki değişim; üretim sürecinin her anlamda esnekleştirilmesi aynı zamanda emeğin de esnek hale getirilmesi, kısa ve uzun vadede emeğin niteliğini, doğasını da değiştirmiştir. Çalışanların iş yaşamının yanı sıra gündelik yaşam pratiklerine kadar pek çok unsuru değiştiren esnek çalışma koşulları bireyin kişilik yapısı üzerinde "karakter aşınması"na neden olmaktadır.

AMAÇ 4

Yeni kapitalizmin kültürünün ortaya çıkardığı karakter aşınması kavramını tanımlamak.

Sennett yeni kapitalizm olarak nitelendirdiği esnek üretim biçiminin yaygınlaşması, işin esnekleşmesi ve çalışma zamanlarının esnekleşmesi gibi faktörlerin kişilik ve karakter üzerindeki yansımalarını ele alır. Esnek üretim ve yönetim biçimlerinin, çalışma disiplininin/disiplinsizliğinin kişi üzerinde bir kaygı yarattığını belirtir. Esneklik vurgusunun üretim ve yönetim anlamında yerleşmesi çalışanların toplumsal yaşamlarında ve bireysel olarak karakterlerinde de bir değişime neden olmuştur. Sennett, esnekleşmenin ve değişen üretim biçiminin ve ilişkilerinin karakter üzerindeki aşındırıcı etkilerini açıklar. Ona göre, katı hiyerarşik Taylorist yönetim anlayışının yerini, çalışanların katılımına ve paylaşımına açık olan yeni yönetim biçimleri almıştır. Yeni çalışma sisteminin ve yönetim anlayışının prensipleri "yenilik", "özgürlük", "serbesti" gibi sahte açılımlar sağlamış olsa da aslında çalışanların gündelik yaşamlarını eskisine oranla daha fazla kontrol eder hale gelmiştir.

AMAÇ 5

Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkilerini değerlendirmek.

Yeni kapitalizmde uzun vadeli planlar yoktur. Esnekleşme kapitalist örgütlerin kâr marjlarını artırabildiği oranda kısa vadeli kazançların peşine düşmüştür. Sermaye artık sabırsızdır. Kariyer açısından bakıldığında da uzun vadeli, uzun soluklu çalışma pratiğinin artık gerçekleşemediğini belirtmek gerekir. Çalışanlar emekli olana kadar bir yerde çalışmanın garantisini elde edememektedir. Günümüzde hem işin karakteri açısından hem de çalışma pratiği açısından kısa vadeli olma durumu "karakter aşınması" tehlikesini barındırır. Her anlamda belirsizlik kapitalizmin ruhuna işlemiştir. Korku, kaygı, sürekli bir istikrarsızlık, güven ve sadakat bağlarını zayıflatır. İnsanlar artık geleceklerini öngörememektedir ve bu durum toplumdaki gerginliğin artmasına neden olmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Sennett, modern toplumda kamusal ve özel yaşamın tarihsel süreç içerisinde nasıl farklılaştığını hangi çalışmasında incelemiştir?

a. Kamusallığın Dönüşümü
b. Saygı
c. Karakter Aşınması
d. Kamusal İnsanın Çöküşü
e. Ten ve Taş

2. Aşağıdakilerden hangisi Sennett'in Türkçe'ye çevrilmiş kitaplarından biri **değildir?**

a. Gözün Vicdanı
b. Karakter Aşınması
c. Saygı
d. Zanaatkar
e. Sınıfın Gizli Yaraları

3. Yeni kapitalizm kültüründe işletmeler hangi üretim biçimini benimsemiştir?

a. Taylorist yönetim anlayışı
b. Fordizm
c. Post-Fordizm
d. Toplam Kalite Yönetimi
e. Kalite Çemberi

4. Sennett "*Sınıfın Gizli Yaraları*" başlıklı çalışmasını kimle birlikte yapmıştır?

a. Jürgen Habermas
b. Jonathan Cobb
c. David Harvey
d. Max Weber
e. Daniel Bell

5. Sennett yeni kapitalizmin kültürünün etkilerini hangi toplumsal gruplar üzerinden analiz etmiştir?

a. Kadınlar
b. Askerler
c. Çalışanlar
d. Mahkumlar
e. Çocuklar

6. Esnekliğin **en önemli** aracı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Fordizm
b. Teknoloji
c. Zaman
d. Otomasyon
e. Yaşlanmanın yönetimi

7. Sennett, iş etiği konusunda aşağıdaki hangi klasik sosyolojik çalışmayı eleştirmektedir?

a. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu
b. Toplumsal İşbölümü
c. Ekonomi ve Toplum
d. Sanayi Sonrası Toplumun Gelişi
e. Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı

8. "Karakter Aşınması" çalışmasında Sennett aşağıdaki veri kaynlarından hangisini **kullanmamıştır?**

a. Enformel veri kaynakları
b. Formel veri kaynakları
c. Ekonomik veriler
d. Tarihsel kaynaklar
e. Sosyal teori

9. Aşağıdaki hangisi Sennett'in Karakter Aşınması kitabında ele aldığı kavramlardan biri **değildir?**

a. Risk
b. Rutin
c. İş etiği
d. Başarısızlık
e. İş tatmini

10. Bürokrasinin zaman içinde demir bir kafese dönüşeceğini ileri süren sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

a. Karl Marx
b. Richard Sennett
c. Daniel Bell
d. Alaine Touraine
e. Max Weber

Okuma Parçası

Önsöz

Bugün "esnek kapitalizm" sözüyle nitelenen sistem, bildiğimiz bir olgunun yeni bir varyasyonundan ibaret değildir. Burada esneklik vurgulanır. Bir yandan katı bürokrasi biçimleri diğer yandan da kör rutinin zararları eleştirilir. İşçilerden seri hareket etmeleri, her an değişime hazır olmaları, sürekli olarak risk almaları, düzenlemelere ve formel prosedürlere giderek daha az bağlı olmaları isteniyor. Esnekliğe yapılan vurgu bizzat işin anlamını ve dolayısıyla onu anlatmak için kullandığımız kelimeleri değiştiriyor. Örneğin İngilizcedeki "career" [kariyer] kelimesi eskiden taşıtların [carriage] kullandığı bir yolu ifade ediyordu. Kelime çalışma bağlamında kullanılmaya başlandığında da, kişinin ekonomik uğraşlarının bir ömür boyu aktığı mecrayı anlatıyordu. Esnek kapitalizm, kariyerin izlediği düz yolu kesti ve çalışanları aniden bir iş türünden diğerine yönlendirdi. XIV. Yüzyıl İngilizcesindeki "Job" [iş] kelimesi bir maddenin taşınabilir büyüklükteki bir miktarını veya parçasını ifade ediyordu. Günümüzde esneklik, insanların hayat boyu götürü usulü çalışmaları, parça parça işler yapmaları şeklinde, işe eski anlamını iade eder.

Esnekliğin kaygı yaratması son derece doğal: İnsanlar hangi risklerin olumlu sonuç vereceği veya hangi rotayı seçmeleri gerektiğini bilemiyor. Geçmişte, "kapitalist sistem" sözünün taşıdığı lanetten kurtulmak için "serbest girişim" sistemi veya "özel girişim" sistemi gibi pek çok dolaylama geliştirilmişti. Günümüzde esneklik de, kapitalimin üzerindeki laneti silmenin başka bir yolu olarak kullanılıyor. Katı bürokrasi biçimlerini eleştiren ve risk almaya vurgu yapan esnekliğin, insanlara kendi yaşamlarını şekillendirmede daha fazla özgürlük tanıdığı söyleniyor. Oysa yeni düzen sadece geçmişin yürürlükten kaldırılmış kurallarının yerine yeni kontrol biçimlerini geçiriyor. Ancak bu yeni kontrol biçimlerini anlamak oldukça zordur. Yeni kapitalizm, genelde okunaksız bir iktidar rejimidir.

Esnekliğin kişinin karakteri üzerindeki etkileri, onun belki de en kafa karıştırıcı yönü. Eski İngilizce kullananların, hatta antikçağ yazarlarının "karakter" kelimesinin anlamı konusunda hiçbir şüpheleri yoktu: Karakter, kendi arzularımıza ve diğer insanlarla aramızdaki ilişkilere yüklediğimiz etik değerdir. Horatius bir insanın karakterinin, onun dünyayla olan bağlantılarıyla ilintili olduğunu yazar. Bu anlamda "karakter," insanın içinde beslediği ancak kimse tarafından gözlemlenemeyen arzu ve duyarlılıkları ifade eden "kişilik" adlı modern türevinden daha kapsayıcı bir terimdir.

Karakter, asıl olarak duygusal deneyimlerimizin uzun vadeli boyutu üzerine odaklanır. Karakter kendini, sadakat ve karşılıklı bağlılık, uzun vadeli bir hedef için çaba sarf etme ya da gelecekteki bir amaç uğruna bugünkü kimi mükafatları erteleme şeklinde gösterir. Her birimiz, belirli bir anda yaşadığımız duygu karmaşasının içinden bazı duyguları seçer ve içimizde yaşatırız: Yaşattığımız bu duygular karakterimizi oluşturur. Karakter kendimizde değerli bulduğumuz ve başkalarının değer vermesini beklediğimiz kişisel özelliklerimizdir.

Sabırsız, mevcut ana odaklanan bir toplumda, hangi özelliğimizin kalıcı değer taşıdığına nasıl karar verebiliriz? Kısa vadeye kilitlenmiş bir ekonomide nasıl uzun vadeli hedeflere sahip olabiliriz? Her an parçalanan veya sürekli olarak yeniden şekillendirilen kurumlarda, karşılıklı sadakat ve bağlılık nasıl sürdürülebilir? Bunlar yeni, esnek kapitalizmin karakter konusunda karşımıza çıkardığı sorunlardır...

Kaynak: Richard Sennett, **Karakter Aşınması. Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri** (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2008), s. 10-11

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Kamusal Alanın Dönüşümü ya da Kamusal İnsanın Çöküşü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Kapitalizmin Kültürü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Kapitalizmin Kültürü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Kapitalizmin Kültürü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Kapitalizmin Kültürü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Karakter Aşınması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Karakter Aşınması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Karakter Aşınması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Karakter Aşınması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Küreselleşme süreciyle birlikte neo-liberalizm de ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel olarak etkinliğini sürdürmektedir. Serbest piyasa anlayışının küresel düzlemde yaygınlaşması ulus-devletlerin sermayenin ve piyasaların isteği doğrultusunda gerekli yasal düzenlemeleri yaparak piyasaları serbestleştirmesini beraberinde getirmiştir. Emek gücü üzerinde kısıtlamaların artırılması ise emeğin ucuzlamasına, emeğin güvencesizleşmesine neden olmuştur. Bu süreçte emeğin örgütlenmesi de engellenmektedir. Emeğin ucuzlaması ve güvencesizleşmesi "çalışan yoksullar" olgusunun ortaya çıkmasına ve küresel ölçekte "yoksulluk"un yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Sıra Sizde 2

Eğer bir fabrikanın sekiz saatlik üç vardiya halinde çalışanları varsa, bu çalışanların bazen gündüz bazen gece vardiyasında çalışmak zorunda olmaları bile gündelik yaşam pratiklerinin baştan aşağı değiştiği anlamına gelmektedir. Gece vardiyasında çalışan birinin gündüz dinlenme ve bir sonraki iş gününe hazırlanmak için gerekenleri yapması gerektiğini düşündüğümüzde çalışanın fizyolojik ve psikolojik olarak bir süre sonra sorunlar yaşaması olasıdır. Dolayısıyla çalışanların çalışma saatlerinin esnekleştirilmesinin çalışma zamanını özgürleşmesi gibi görünmesi oldukça aldatıcı bir durumdur. Zira çalışanların çalışma zamanlarının esnekleştirilmesi demek, pratikte zaman ve mekan boyutunun giderek belirsizleşmesi anlamına gelmektedir.

Sıra Sizde 3

Teknolojik gelişmeler, sermayenin küresel ölçekte esnek örgütlenme olanağına kavuşması, üretim yapısındaki değişim ve üretim sürecinin her anlamda esnekleştirilmesi emeğin niteliğini, doğasını da değiştirmiştir. Çalışanların iş yaşamının yanı sıra gündelik yaşam pratiklerine kadar pek çok unsuru değiştiren esnek çalışma koşulları Sennett'e göre bireyin kişilik yapısı üzerinde birtakım olumsuz sonuçlara, "karakter aşınması"na neden olmaktadır. Ayrıca zaman, yetenek ve feragat kavramları üzerinden Sennett bu değişimleri açıklamaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Alemdaroğlu, Ayça. (2010). **"Bizi Bu Fark Yaraları Öldürür"**, http://www.demokrathaber.net/%E2%80%9Cbizi-bu-fark-yaralari-oldurur%E2%80%9D-makale,826.html (Erişim tarihi: 15 Haziran 2011)

Belek, İlker (2004). **Esnek Üretim Derin Sömürü.** İstanbul: Nazım Kitaplığı.

Castells, Manuel. (2006). **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, Necmi. (2011). "Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter", içinde **"Boşuna mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Ergur, Ali. (2012)."Medya Dünyaları ve Toplumsal Dönüşüm," Yayınlanmamış Çalışma, s. 1-26.

Farris, B. (2009). **Sociology and Basic Income: A Case Study of Four Theorists,** (presented at USBIG Congress 2009) http://www.usbig.net/papers/194-Farris—Sociology%20and%20Basic%20Income.pdf

Habermas, Jürgen. (1962). **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü,** (Çev.: T. Bora & M. Sancar), İstanbul: İletişim, 1997.

Habermas, Jürgen. (1995). "Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale," (Çev.: N. Erol), **Birikim,** (70): 62-66.

Marshall, Gordon. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü.** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Özsöz, Cihad. (2011). Richard Sennett ve Kamusal İnsanın Çöküşü, **Sosyoloji Notları,** Sayı: 8, s. 18-22.

Özyurt, Cevat (2007). "Yirminci Yüzyıl Sosyolojinde Kentsel Yaşam," **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt 10, Sayı 18, s. 111-126.

Özkazanç, Alev (1997) "Refah Devletinden Yeni Sağa", **Mürekkep,** (7): 21-37.

Sennett, Richard. (2005a). **Otorite.** (Çev. Kamil Durand) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, Richard. (2005b). **Saygı.** (Çev. Ümmühan Bardak) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, Richard. (2008). **Karakter Aşınması.** (Çev. Barış Yıldırım) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, Richard. (2009a). **Yeni Kapitalizmin Kültürü.** (Çev. Aylin Onacak) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, Richard. (2009b). **Zanaatkar.** (Çev. Melih Pekdemir) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, Richard. (1992). **Kamusal İnsanın Çöküşü.** (Çev. Serpil Durak & Abdullah Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.

Sezer, Devrim. (Tarihsiz). Mahremiyetin Despotlukları: Kamusal İnsanın Çöküşü Üzerine Bir Deneme, http://www.korotonomedya.net/kor/index.php?id=0,102,0,0,1,0 (Erişim Tarihi 7/7/2012)

Shaikh, Anwar. (2007). "Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi", içinde **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki.** İstanbul: Yordam Kitap.

Turner, Bryan S. (2006). **The Cambridge Dictionary of Sociology.** Cambridge University Press.

Weber, Max. (2008). **Sosyoloji Yazıları.** (Çev. Taha Parla), İstanbul: Deniz Yayınları.

http://www.muhasebedergisi.com/ekonomi/mesai-kavrami-tarihe-karisacak.html

http://haber.sol.org.tr/yazarlar/ilker-belek/yari-surelilik-ve-esnek-istihdam-30188

www.sueddeutsche.de (Nikolaus Piper, çeviri ve redaksiyon: Selami İnce, http://www.birgun.net/world_index.php?news_code=1221428691&year=2008&month=09&day=15)

SOSYOLOJİDE YAKIN DÖNEM GELİŞMELER

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- Slavoj Zizek'in genel yaklaşımını tanımlayabilecek,
- Zizek'teki Hegel ve Lacan etkisinin boyutlarını değerlendirebilecek,
- Yugoslavya'nın dağılması süreci çerçevesinde Zizek'in politik duruşunu açıklayabilecek,
- Zizek'in sinema ve popüler kültür öğelerinden yola çıkarak yaptığı çözümlemeleri özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Töz
- Öteki
- Psikanaliz
- Anamorfoz
- Özne
- Semptom
- Totaliteryanizm
- Jouissance
- İdeoloji
- Fantezi
- İmgesel
- Simgesel
- Gerçek

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Slavoj Zizek: Slovenya'dan Evrensele Uzanan Bir Düşünür

- GİRİŞ: SLAVOJ ZIZEK'İN GENEL YAKLAŞIMI
- ZIZEK'TEKİ HEGEL VE LACAN
- ZIZEK VE POLİTİKA
- POPÜLER KÜLTÜR VE SİNEMAYA ZİZEK'LE BAKMAK

Slavoj Zizek: Slovenya'dan Evrensele Uzanan Bir Düşünür

GİRİŞ: SLAVOJ ZIZEK'İN GENEL YAKLAŞIMI

Slavoj Zizek, son dönemde birçok disiplinin hakkını vererek ilgilenmeyi başaran önemli bir düşünürdür. Kay'in deyişiyle Zizek'i okumak "anekdotlar, Kant, popüler sinema, bilim, din, Marx, opera, açık saçık fıkralar, güncel olaylar, modern sanat, Derrida, siyaseten doğruluk, kanonik edebiyat, siber mekân vb. arasında Hegelci diyalektiğin ve Lacancı kuramın virajlarında sarsıntılarla dolu, heyecan verici bir lunapark treninde tura çıkmaya benzer" (Kay, 2006: 13).

Zizek'in çalışmalarının özünde, aynı anda hem siyasi hem felsefi bir projenin hizmetinde Lacancı psikanalizin etkin bir biçimde uygulanması yatar. Zizek'in temel felsefi iddiası, Lacan'ın Aydınlanmanın varisi olmasının yanında Lacan düşüncesinin ileriye dönük bir dönüşümü temsil ettiğidir.

Resim 7.1

Slavoj Zizek

Martin Heidegger (1889-1976) varoluşcu felsefenin önde gelen filozoflarından biri olarak bilinen Alman bir filozoftur. Heidegger'ın çalışmaları üzerinde hocası olan Edmund Husserl'in fenomenoloji olarak adlandırılan felsefesinin önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir.

Slavoj Zizek, 1949 yılında entelektüel ve politik çalışmalarının merkezinde duran Slovenia'nın Ljubljana kentinde doğdu. Slovenya'da sosyolojide yüksek lisans ve felsefe alanında doktorasını tamamlayan ve Heidegger üzerine ilk kitabını yazan Zizek Paris'te psikanaliz doktorası yaptı ve Lacan'ın damadı olan Jacques Alain Miller ile çalıştı. Hegel ve Lacan üzerine Miller ile birlikte Hegel ve Lacan üzerine yazdığı tezinden *The Sublime Object of Ideology* ((İdeolojinin Yüce Nesnesi) ve (For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor (1990) (Biliyorlar ama Yapmıyorlar: Siyasi bir Etmen Olarak Eğlence) kitaplarını yazdı. Aynı dönem birkaç Slovenyalı meslektaşı ile birlikte *Everything You Always Wanted to Know about Lacan: but were Afraid to Ask Hitchcock* (1992) (Lacan Hakkında Bilmek İstediğiniz Herşey: Ama Hitchcock'a Sormaya Korktuğumuz) kitabı Fransa'da basıldı. Sonraki kitabı *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and Out (1992)* (Semptomunla Eğlen! Hollywood'un içinde ve Dışında Lacan) oldu. Birçok uluslararası konferans için özellikle ABD'de pek çok sayıda kürsüyü ziyaret eden Zizek'in diğer Slovenyalı Lacancılardan daha çok öne çıkması onlardan kopmasıyla sonuçlandı.

Zizek, öğrencilik yıllarında hem Frankfurt Okulu yöneliminden hem de muhalif Heideggercilikten uzaklaşarak Fransa'dan yükselen yeni teorilere doğru yönelmiştir. 1970'lerin başlarında Zizek ve benzer ilgilere sahip Slovenyalı arkadaşları Lacan, Foucault, Derrida, Althusser gibi bir dizi Fransız düşünüründen etkilendiler ve Slovenya'da *Problemi* adında aylık bir dergi çıkarmaya başladılar. İzleyen dönemde aynı ekip Lacan etkisinde yapılan çalışmalar ve çevirilerin yer aldığı *Analecta* kitap serisini çıkarmaya başladı. Aynı zamanda klinikten çok felsefi bir bakışın öne çıktığı Ortadoks Lacancı bir yönelimin ağır bastığı Kuramsal Psikanaliz Topluluğunu kurdular. Bu topluluğun üç önemli ilkesel alanı şöyleydi:

- Klasik ve modern felsefenin (özellikle de Alman idealistlerinin) Lacancı bir bakışla çözümlenmesi
- İdeoloji ve iktidar kuramlarının Lacan'a dayalı değerlendirilmesi
- Kültür ve sanatın (özellikle sinemanın) Lacan'a dayalı olarak değerlendirilmesi (Wright, 1999: 3).

1990'ların başından beri Zizek heyecanlı bir tempoyla, her yıl gittikçe artan miktarda yeni eserler yayınlamaktadır.

ZIZEK'TEKİ HEGEL VE LACAN

Zizek'in yazılarındaki yaygın temalardan biri "Hegel ile Lacan" ve "Lacan yardımıyla Hegel" gibi ikiz temalardır. Esas olarak Lacan, düşüncelerini Freud'a yanıt olarak geliştirmişken Zizek ise Freud'u büyük ölçüde ihmal etmiştir ve Hegel'i Lacan'ın düşüncesinin en önemli müjdecisi ve referans noktası olarak konumlandırmıştır. Bir başka ifadeyle, Zizek Hegel'i standart pratiğin dışında Lacancı anlamda simgeselin ve gerçeğin filozofu olarak okumuş ve bu Lacan'ın simgesel ve gerçek üzerine düşüncelerinin anlaşılması yolunda önemli bir adım oluşturmuştur (Kay, 2006: 35).

DİKKAT

Lacan ile ilgili bilgileri hatırlamak için ünitenin sonunda Lacan'ın çalışmaları ile ilgili olarak verilen okuma parçalarını gözden geçiriniz.

Zizek, Hegelci bir anlayışla Hegel'i, onun ne olmadığıyla karşı karşıya getirerek ilerler. Bu da Hegel'in diğer felsefi geleneklerle, özellikle de Kant ile ilişki içinde değerlendirilmesini gerektirir. Zizek'e göre Hegel yeni fikirlerin belirmesine ve

yön değiştirmesine yol açan bir düşünme mekânı olarak değerlendirilebilir. Bu, bütün felsefi sorunları çözecek pozitif, oluşumunu tamamlamış bir sistem tanımlamaktan ziyade Hegel'in yapmaya çalıştığı şeyin sürdürülmesi anlamına geliyordu. Negatiflik Hegel felsefesinin merkezinde duruyordu ve Zizek'e düşen Hegel'i bu negatifliği işler hale getirecek biçimde okumaktı (Parker, 2004: 7).

Lacan'da Hegelci bir boyut olduğu genellikle kabul gören bir argümandır. Ne var ki, Zizek Lacan'ı referans noktası olmaktan çıkarıp onun yerine Hegel'i yerleştirmeyi denemiştir. Zizek'e göre Hegel en iyi biçimde Lacancı bir bakış açısından okunan ya da Lacan'ı doğru anlamak için anahtar bir filozof olarak düşünülebilir. Hegel ve Lacan arasındaki etkileşim, Zizek'in *İdeolojinin Yüce Nesnesi* kitabından *Bölünmeyen Artık (Indivisible Remainder)* kitabına kadar olan yazılarında gelişmiş ve Zizek'in vurgusu iki yazar arasındaki biçimsel benzerlikten çok onların gerçeğin kaçamak ama izinsiz maddiliğine olan bağlılıkları üzerinedir (Kay, 2006: 69).

Evrensel ve Tikel

Zizek'in evrensellik ile ilgili düşüncelerini bir araya getirmek zordur; çünkü Zizek, Hegel'de oldukça karmaşık bir biçimde ortaya konan, Lacan'ın ise cinsel farklılık açıklamasına ilişkili olarak sadece yüzeysel olarak ele aldığı evrenseli açıklama çabasına girer. Zizek, evrensellik konusunu ilk kez *Ne Yaptıklarını Bilmedikleri İçin (For They Know Not What They Do)* adlı çalışmasında ele almış ve son dönem yazıları Gıdıklanan Özne *(The Ticklish Subject)* ve *Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik (Contingency, Hegemony, Universality)* adlı çalışmalarında genişlettiği tartışmalarla sürdürmüştür. Zizek için evrensellik cinsel farklılık, tarih ve politika hakkındaki düşünceleri için bir merkez oluşturmaktadır. Zizek'e göre ?evrensel düzen?, onunla dünyayı yorumladığımız, kavramsal şebekeyi sağlayan Simgesel düzen ya da büyük Ötekidir. Bununla birlikte kavramsal eşleştirmemiz, gösteren ve gösterilen düzlemlerinin birbirlerini işlemez hale getirmeleri olgusuyla bozulur. Bunun nedeni, gösterenlerden bir tanesinin kendisine karşılık gelen bir gösterileni olmamasıdır. Çünkü o gösteren dilbilimsel sisteme bir içerik sunmaz, sadece farklılık aşılar. Teklik özelliği Simgesel düzeydeki bireysel özdeşleşmenin dayanağı olarak hareket eder (Kay, 2006: 61).

Zizek'e göre tikel öğelerden sonlu bir bütünlüğe ilerleyen standart diyalektik bakış açısını terk etmek gerekiyor: Aslında ulaşılan doğruluk tamamlanmış değildir; soru açıkta kalır ancak Öteki'ne seslenen bir biçime dönüşür. Lacan'ın "Hegel'in histeriklerin en yücesi" olduğuna dair tanımlaması bu çizgiler boyunca yanıtlanmalıdır. Histerik, Lacan'ın sorgulamasında "Öteki'nde bir delik ödünç alır"; kendi arzusu Öteki'nin arzusu olarak deneyimlenir. Öyle ki kendine bir soru soran histerik özne baştan sona Öteki'nin gizemi bilen temel yanıt olduğunu bilerek hareket eder. Aslında Öteki'ne yöneltilen soru diyalektik süreçte, düşünümsel bir dönüşle sorunun kendisini yanıt olarak kurarak yanıtlanmıştır.

Zizek, Adorno'nun "toplum nedir?" sorusundan yola çıkarak bu duruma bir örnek verir. Buna göre toplumun tek bir tanımını yapmak mümkün değildir. Her zaman birbiriyle çelişen tanımlar yapılmıştır. Kimileri toplumu tek tek bireylerin ötesinde organik bir bütün olarak tanımlarken bazıları ise toplumu atomist bireylerden oluşan bir yapı olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla organizmacı bakışla atomist bakış karşı karşıya gelmiştir. İlk bakışta bu çelişkiler toplumu "kendi içinde" tanımlayan her bilgiyi bloke eder durumdadır. Her kim toplumun "kendi içinde" bir şey olduğunu varsayarsa toplumu tam olarak kavrayamayan kısmi ve göreceli kavram-

sallaştırmalarla yaklaşabilir. Tam da bu çelişki yanıt oluşturduğu zaman diyalektik dönüş meydana gelir. Şöyle ki; farklı toplum tanımlamaları bir engel işlevi görmezler, tam da o "şeyin kendisine" içkindirler ve gerçek toplumsal çelişkilerin göstergeleridirler, organik bir bütünlük olarak toplum ile atomist bireylerden oluşan toplum arasındaki antagonizma çok temel bir antagonizmadır ve kavranmak isteneni kuran tam da budur. Hegelci stratejinin temel konusu da buradadır: "Bu tür bir uygunsuzluk" (bizim örneğimizde farklı tanımlamalar) gizemi ortadan kaldırır. Başlangıçta kendini engel olarak sunan şey her ne ise diyalektik dönüşle birlikte doğrulukla bağlantı kurabileceğimiz kanıtın kendisine dönüşür. Böylece onu engelleyen şey olarak görünen şeye saplanmış oluruz. Öyle ki, "şeyin kendisi" bir eksikliğin etrafında kurularak gizlenmiştir.

Problemin kendisinin aynı zamanda çözümü de olduğu bu tür paradoksal mantığa Lacan'ın çalışmalarında oldukça sık rastlanır (Zizek, 2006: 38).

Zizek'in Lacan'ı geliştirmesi esas olarak Hegel'e çok şey borçludur. Hegel de diyalektik olarak birbirleriyle ilişki halindeki tekil, tikel ve evrensel üç "an" dan oluşan kavramın üçlü oluşumuyla ilgilenmektedir. Zizek böylece birbirinden bağımsız iki ayrı uç olarak düşündüklerimizin aslında devam eden bir şeyin parçası olduklarını, yani tikelin evrensele geçip geri dönebileceğini söyler (Zizek, 1991: 46).

Vurgulanması gereken önemli bir nokta da Lacan'ın politikaya olan göreceli ilgisizliğine karşın Zizek, Lacan düşüncesini tarih ve politika ile ilişkilendirmeyi başarmıştır. Zizek, töz ile özne, evrensel ve tikel konularında görüldüğü gibi Hegel ve Lacan'ın düşüncelerini bağlayarak, politik anlamlarını ortaya çıkartmaya çalışmıştır (Kay, 2006: 69).

Özne ve Töz

Hegel'in "Tinin Fenomolojisi" kitabının giriş bölümünde kendi felsefesini anlatırken "doğruyu sadece töz olarak değil, aynı zamanda da özne olarak kavramaya ve ifade etmeye dayandığını" belirtmesi Zizek'i töz ve özne temaları etrafında çalışmaya sevk eder. Töz, kendini kendisine yabancılaştırdığı ve kendisini bu yabancılaşmayı hesaba katarak yeniden konumlandırdığı zaman özne haline gelir. Önce Öteki haline gelerek kendini olumsuzlar ve kendine döner. Bu çifte olumsuzlama yerine geçerek onu, yok edip özne yapar. Bu çifte olumsuzlama süreci sonunda tözün özneye Hegelci geçişini Zizek Lacan'ın özne ve Öteki'deki eksiğin karşılıklı tanınması açıklamasına bir paralellik kurmak olarak yorumlamıştır. Lacan'a göre bölünmüş özne engellenmiş Öteki ile bağdaştır. Çünkü her ikisi de, gerçeği kavramada yetersiz olmalarından dolayı aynı eksiğe maruzdurlar. Zizek ben ve toplum gibi sabit olarak algıladığımız şeylerin sahte ve yetersiz olduklarını; hiçbirinin de töz olmadığını iddia eder.

Zizek'e göre Hegelci düşünmenin temel özelliği, tekrarlanmasının yapısal, kavramsal zorunluluğudur. Mesele, özün birçok belirlenim içinde ortaya çıkmak, iç doğrusunu bu çokluk içinde eklemlemek zorunda olması değildir sadece, mesele şu dur ki öz görünüşün kendisi için; öz olarak görünüşle farklılığı içinde, paradoksal olarak olguların hükümsüzlüğüne beden veren bir olgu biçiminde ortaya çıkmak zorundadır. Düşünmenin hareketini bu tekrarlama karakterize eder. Buna göre "Devlet'ten dine Tin'in bütün düzeylerinde onunla karşılaşırız. Dünya, evren şüphesiz ilahiyatın tezahürüdür, Tanrı'nın sonsuz yaratıcılığının yansımasıdır; ama Tanrı'nın etkili olabilmesi için kendini yarattıklarına tekrar göstermesi, kendisini tekil bir kişide (İsa) cisimleştirmesi gerekir" (Zizek, 2004a: 227). Bir başka ifadeyle Devlet elbette ki rasyonel bir bütünlüktür ama kendisinin her türlü tikel içeriğin etkin aşılması vasfını, ancak kendini tekrar Monarşik Hükümdar'ın olumsal bireyselliği içinde cisimleştirerek kazanabilir (Zizek, 2004a: 227).

ZIZEK VE POLİTİKA

Zizek'in "The Indivisible Remainder" (Bölünmeyen Artık) kitabından önceki çalışmalarında duruşu anti- totaliterdir ve işlediği esas konu milliyetçi ve ırkçı ideolojiler başta olmak üzere ideoloji eleştirisidir. Başta *Gıdıklanan Özne* olmak üzere sonraki kitaplarında kapitalizme karşı saldırgan bir dil kullanmış ve küresel kapitalizme karşı koyma yolu olarak evrenselliğe vurgu yapmıştır.

Zizek'e göre politika her şeyi içermektedir. Zizek'in dayandığı Lacancı özne kuramı, Öteki ve bilinçdışı arasındaki karşıtlık üzerine kuruludur. Burada, yalnızca bireysel bilinçdışının dış dünya tarafından oluşturulması söz konusu değildir, dış dünyayı biçimlendirmemiz de aynı zamanda bilinçdışımızın bir ifadesidir. Esas olarak Zizek "kişisel olan politiktir" anlayışını ve son dönem yaygınlaşan kimlik politikalarının çeşitli biçimlerini küçümser ve bu hareketlerin politik hareketler olmayıp sadece etiğin devamı olduğunu ileri sürer. Zizek'e göre 'bir kişinin gözünü oymak' etik bir şey oluyordu ama aynı şeyi binlercesine yapmak her nasılsa onu "politik" hale getiriyordu (Kay, 2006: 182).

Zizek, politik alanı klasik anlamda iktidar aracılığıyla, iktidarı dayatma, kullanma, ya da ona karşı direnme biçimleri; iktidarın kimin çıkarlarına hizmet ettiği ya da kötüye kullandığı ve iktidarın üretim ve kaynakların dağılımı üzerindeki etkileri olarak tanımlar (Kay, 2006: 182).

Zizek kimlik politikalarına nasıl bir eleştiri getirmiştir, tartışınız.

SIRA SİZDE 1

Yugoslavya'dan Slovenya'ya Zizek

Yugoslavya devletinin kuruluş, işleyiş ve dağılmasına, Batı'nın Doğu Avrupa'da kapitalizmi oluşturmaktaki rolüne bakmadan Zizek'in çalışmalarındaki teorik arka planı ve bu teorinin oluşum koşullarını anlamak mümkün olmaz. Bu anlamda Yugoslavya tarihi bir açmazlar, kırılma noktaları ve olanaksızlıklar ilişkisi tarihi olarak okunabilir. Bundan dolayıdır ki Hegelcilik, Lacancılık, Marxcılık gibi Zizek'in yararlandığı teorik kaynakların negatifliğe, eksikliğe ve diyalektik kırılmaya olan yaklaşımları son derece önemlidir. Zizek'in kullandığı farklı sistemlerin kavramsal yapısı deforme olmuş bir biçimde Balkanların ekonomik ve siyasal ortamında şekillenmiştir.

Zizek, Ljubljana Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktorasını tamamladıktan sonra aynı üniversitede ders vermek için yaptığı başvurunun reddedilmesinden sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde araştırmacı ve ziyaretçi öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Sonrasında ise şaşırtıcı bir biçimde 1980'lerde Slovenya'daki alternatif hareketin önde gelen siyasal aktivistlerinden biri olmuş, 1990 yılında Slovenya'da yapılan ilk çok partili seçimlerde Slovenya Cumhuriyeti'nin başkan adayı olmuştur. Bu noktada öncelikle Zizek'in mezun olduğu okulda ders vermesini engelleyen ama sonrasında cumhurbaşkanı adayı olmasına yol açan dönüşüme Yugoslavya gerçeğinden yola çıkarak bakmak yararlı olacaktır.

Tito, Stalinist bürokratik gelenekten uzaklaşarak Yugoslavya devrimini çok daha açık, demokratik bir sosyalist öz yönetim biçimine doğru yönlendirmişti. Bu aslında kapitalizm ve komünizm arasında bir üçüncü yol oluşturma anlamına geliyordu. Tito, 1937'de Yugoslavya'da Komünist Partisi genel sekreteri oldu ve Yugoslavya'da Sovyetler Birliği esinli Stalinist bir kast kurdu. Yugoslavya Komünist Partisi'nin Cominform'dan (Uluslararası Komünist Enformasyon Bürosu) ihraç edilmesine kadar Tito gayet iyi bir Stalinistti. Sonrasında Yugoslavya her iki kutup (ABD ve SSCB) için de bir tür tehdit olarak tarafsız bir çizgiye yöneldi. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti 1963'de sembolik olarak sosyalist vurgusunu öne çıkardı ancak Zizek'in deyişiyle yeni yapılanma hali hazırda olanın "tam tersine" bir süreci başlatıyordu. Kapitalist mülkiyet ilişkilerinin devrimci biçimde yerinden

edilmesi söz konusu olmadığı gibi proleter takımı etkisizleştirip, ekonominin başlangıçta bürokratik olarak düzenlenmesine sonrasında ise kapitalistleşmesine yol açmıştı.

Zizek'in seçerek değerlendirdiği kavramsal referans noktaları 1980'lerde Yugoslavya rejiminin ideolojik aygıtının dokusunda gömülüydü. Zizek'in kendisi de o zamanlar bu aygıta yerleşikti. 1971'de Ljubljana Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji alanında lisansını tamamladıktan sonra ders vermesinin otoriteler tarafından ideolojik olarak uygunsuz bulunacağını varsaydığı için master tezini 1975 yılında "Fransız yapısalcılığının teorik ve pratik ilgililiği" konusu üzerine yaptı. O dönemde ailesi tarafından desteklendi. Almancadan yaptığı felsefi çevirilerle 1977'de Slovenya Komünistler Derneği Merkez Komitesi'nde güvenceli bir iş bulana değin bir süre daha yaşamını sürdürdü. Bu iş komite toplantılarında dakika tutmaktan, yapılan tuhaf konuşmalara asistanlık yapmaya, bürokratlar için konuşmalar yazılmasına ya da Zizek'in sonradan eleştirel yaklaşacağı sembolik aygıtın farklı biçimlerinin üretilmesi sürecine kadar bir dizi görev içeriyordu. Ayrıca bu görev Zizek'in parti aygıtının cumhuriyet düzeyinde işlemesi hakkında ileride teoriler üretmesine katkı sağlayacak içeriden bilgiler almasını sağlamakla kalmamış aynı zamanda yurtdışında akademik konferanslara katılabilmesi için gerekli maddi desteği de sağlamıştı (Parker, 2004: 18).

Zizek'in Yugoslavya tarihinde yazılarına esin kaynağı olacak şeyleri bulması Yugoslavya'nın belli birtakım yalanlar ve olanaksızlık noktaları üzerinde yapılanması kadar Batı'nın şu an diğer yeni cumhuriyetlere bakışı gibi bakmasının da etkisi büyüktü. Tito'nun Stalin'e yabancılaşmasında ve sonrasında Slovenya'nın Yugoslavya Cumhuriyeti'nden ayrılmasında Batı'nın önemli bir rolü vardı. Bundan dolayı, Yugoslavya'nın dağılmasına ilişkin yapılan etnik çekişmelerin sosyalist sistemin çökmesiyle birlikte yüzeye çıktığı gibi basit ve indirgemeci bir açıklama kolaycılığına düşmek istemiyorsak dağılma sürecine daha dikkatlice bakmamız gerekiyor. Yugoslavya'nın dağılmasına ilişkin, 'köklü anlaşmazlıkların başrolü oynadığı' imgelemi kapitalizmin yarattığı çatışmada kuvvetli bir ideolojik açıklama oluşturur. Zizek'e göre Emir Kusturica filmleri, örneğin Underground filmi, Bosna Hersek'te muhalif gruplar arasındaki çekişmeyle aynı ideolojik işleve sahiptir. Zizek, Kusturica'nın kendisinin şöyle bir iddiası olduğundan söz eder: "Balkanlar'da savaş doğal bir olgudur, kimse ne zaman ortaya çıkacağını bilemez, sadece olur. Savaş genlerimize işlemiştir" (Lovink, 1995). Zizek bu ideolojik işlevin bir benzerini de Batı'da birtakım radikallerin savaşan bütün tarafları ümitsizce suçlamalarında görebileceğimizi söyler.

SIRA SİZDE 2

Zizek'in Yugoslavya tarihinde yazılarına esin kaynağı olacak konular bulması bakımından Batı'nın nasıl bir etkisi olmuştur?

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Zizek'in yazılarında sıkça karşımıza çıkan bir başka durum söz konusudur. Bu koşullarda ulusal birliğin korunması her zaman- annelik ve gelecek nesillerin yeniden üreticisi olarak- ulusun gösterenleri olarak kadınlara yönelik denetim ve şiddetin artmasına yol açar. Yugoslavya'da yarı- özerk kadın örgütlerin partilileri arasındaki mücadele sonucunda 1961 yılında Kadın Örgütleri Birliği kapatılmış ve Parti tarafından Kadının Sosyal Aktiviteleri Konferansı kurulmuştur. 1974 yılından sonra kürtaj serbest bırakılmış ve adeta bir tür korunma yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır ancak 1980'lerde kürtaja karşı muhalefet yükselmiştir. Askeri şiddet kadına yönelik artan şiddetle sonuçlan-

mış, bu şiddeti yeniden üretmiştir. Belgrad'daki "Siyah Giymiş Kadınlar" gibi savaş karşıtı gruplar sıklıkla fiziksel saldırıya uğramıştır. Zizek'e göre toplumlar arasındaki antagonizma kadın ve erkek arasındaki antagonizma ile iç içe geçmiştir ve bu olgu Lacancı teorinin cinselliğin açmazı olarak dile getirdiği olguya işaret eder. "Cinselleştirme"nin önemi ve şiddete karşı feminist yanıtlar Marksistlerin ve aynı zamanda Zizek'in Yugoslavya'nın dağılması sürecinde devlete ilişkin sorunlarının açığa çıkmasına neden olmuştur (Parker, 2004: 19).

Resim 7.2

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde büyük can kayıpları yaşanmıştır.

Kaynak: *http://www.gunaydinhaber.com/dunya/yugoslavya-da-15-bin-kisi-kaybolmus-13998.html.*

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde kadınların yaşadıklarına ilişkin Zizek'in yorumları neler olmuştur?

SIRA SİZDE 3

Devlet nasıl kurulmuştur ki onu oluşturan bileşenler arasında olanaksız bir ilişki ortaya çıkmıştır ve aynı zamanda bu boşluk düşmanlık ve intikam gibi kötücül fantezilerle doldurulmuştur? Bu sorunun yanıtını verebilmek için Yugoslavya'nın dağılmasına ve Sırp sorununun ortaya çıkmasına doğru odaklanmamız gerekiyor.

Sosyalist Yugoslavya Federasyonu ile ilgili pek çok sorundan biri devletin mükemmeliyetçiliğinin Federasyon'daki her bir ayrı devletin birbiriyle mükemmel olmayan ilişkiler kurmasını gerektirmesiydi. Kendine ait bir Cumhuriyete sahip olan ve vatan olarak kendilerini işaret eden 5 ayrı "ulus" vardı: Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya. Buna ek olarak 1980'lerin başına kadar dokuz farklı etnik grup vardı ve bunların bir kısmı kolayca coğrafi bir alana karşılık gelmiyordu.

Tito'nun bayatlamış "kardeşlik ve birlik" söylemi- sonrasında Miloşeviç tarafından çok daha kötü bir şekilde zerk edilen- Yugoslavya'nın bir federasyon olduğu projesiyle eş zamanlı olarak Sırbistan'ın egemenliği ve sonrasında başvurduğu etnik temizlik politikasıyla ifade edildi. Kapitalist açıklık ve dengesizlik karşısında Zizek'in "ulusal şovenizmin Doğu Avrupa'da yeniden ortaya çıkması" ile ilgili yazıları Batı dünyasında bir tür tampon görevi gördü.

İç savaşla ilgili Zizek'in vurgusu "eğer gerçeklerin yanlış bilinmesini istemiyorsak teorik bir çerçeveye ihtiyacımız vardır" olmuştu. "Neyin, nasıl olduğuna dair" basit bir ezber hem kavramsal hem de olgusal hatalar yapmamıza neden olur. Psikanaliz gibi teorik bir çerçeveye başvuruyorsak onun içindeki kavramsal

varsayımların nasıl işler hale geldiğini açıklamak zorundayız. Her türden psikanalitik açıklamaya başvurduğumuzda onun farklı öğelerinin nasıl bu kadar güçlü hale geldiğini bilmemiz gerekiyor. Siyasal alanın yapılanması öyle bir eklemlenmiştir ki psikanalitik açıklama işler hale gelir. Psikanalitik öznellik- birinin deneyiminin gündelik söylemin dışında kalması- halkların topraklarından ayrılması ve kapitalist gelişme sonucu emek güçlerinin kendilerine yabancılaşması ile ortaya çıkar. Bu geri dönüşsüz biçimde bölünmüş özneler, bu yeni olanaksızlık koşullarında onlara "bilinçsiz" görünen bastırılmışın dönüşüne tanıklık ederler. Tam da bu koşullarda topluluğa duyulan organik bir bağ kurmaya özlem ulus motifiyle gelir ve sadece ideolojik düzeyde değil aynı zamanda ideolojik çekicilik düzeyinde etkilidir.

Teorinin rolü konusundaki aynı nokta Hegel için de geçerlidir. Buna göre üç ana sınıf arasındaki ayrım mükemmel bir ideolojik imgelem ve Doğu Avrupa'daki tampon devletlerin yöneticileri olan bürokratlar için bir avuntu sağlamış görünür. Hegel'e göre "tarım sınıfı" aristokratlar ve köylülerden, "işletme sınıfı" kapitalistler ve işçilerden, "evrensel sınıf" ise memurlardan oluşur. Toplumu bu biçimde işçi ve işverenlerin ortak çıkarları varmışçasına bir arada resmetmek oldukça çekicidir ve Zizek'e göre Marks'ın karşı çıktığı da tam da "işletme sınıfı"nın bileşenlerinin bu biçimde ortak çıkarlara sahip oldukları fikridir (Parker, 2004: 26).

Yugoslavya devletinin kavramsal yapısı pek çok ideolojik eğilimi sürdürebilecek niteliktedir ancak devlet çözülmeye başladığında yaşam dokusu içindeki hatalı çizgiler bürokrasi altında mücadele çizgilerine dönüşür. Bundan sonradır ki Yugoslavya devletinin olanaksızlık koşulları Zizek'in Hegel, Marx ve Lacan bileşiminin hem meşruluğu hem de eleştirisi için olasılık koşulları olarak işlemeye başlar.

Psikanalize göre bilinçsiz olarak peşinde koştuğumuz arzu nesnesi, gerçekliğini deneyimlemediğimiz ve sanki bir zamanlar hoşlandığımız bir şeymişçesine fantezi bir cezbedicilik işlevi gören, her zaman "kayıp bir nesne" olmuştur.

Zizek'in, hiç sahip olunamayanın başkalarınca çalındığının fark edilmesini tanımlamak üzere Lacancı bir *"aşırmanın hazzı"* çerçevesini kullandığı 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasına ilişkin değerlendirmesi öncelikle *New Left Review*'da basılmıştır. Esas olarak Zizek'in değerlendirmesi Yugoslavya devlet aygıtı ve onun ideolojik meşruluk biçimlerinde yapılanan ulusal antagonizmanın açıklamasıdır. Zizek, "aşırmanın hazzı" görüşünün yalnızca "geri kalmış" Balkan ülkelerine değil 1980'lerde ABD ideolojisinin oluşturduğu örneklere de uyarlanabileceği konusunda ısrarcıdır. Bu bakımdan, ne zaman kapitalizm krize girse, tehdit altında hissedilen ideolojik fantazinin üzerinde kümelendiği kendi özel ulusal 'Şeyimiz" hayata- diğerlerince ölümüne nefret edilen- doğru patlar. Zizek'e göre kapitalizmin en önemli özelliklerinden biri de her zaman krizde olmasıdır. Kapitalizmin içsel karakteri onu öyle bir ekonomik sistem olarak sunar ki ihtiyaçlar asla tam anlamıyla karşılanamazlar (Parker, 2004: 27).

Öte yandan Zizek, Yugoslavya'yı, "her ulusallığın 'sahip olmaları halinde hayatlarını dolu olarak yaşayacakları yaşamsal bir hazdan diğer ulusların kendilerini mahrum bıraktıklarına dair kendi anlatılarını inşa etmeleri" sürecine ilişkin meselenin küçük bir resmi biçiminde bir "örnek olay" olarak önerir. Zizek'e göre, 1980'lerin sonunda Batı'nın çok da hoşlandığı Doğu Avrupa'da "demokrasinin yeniden icadı" kapitalist ekonomik organizasyon için gerekli olan antagonizmanın yeniden sunumudur: Zizek'in ifadesiyle Adeta Komünist yüzeyin altında patolojik fantaziler zenginliği parıldayarak yüzeye ulaşma anının gelmesini bekliyordu" (Parker, 2004: 28).

Burada odaklanmamız gereken nokta Zizek'in değerlendirmesinde yer alan küçük ama önemli uyarılardır. Sanki yüzeyin altında patolojik fantaziler vardır ve sisteme dengesizlik zerk edildiğinde farklı düşmanların inşası belli bir türden düş-

manlık fikrinin yükselişine yol açar. Etnik düşmanlığın psikanalitik açıdan değerlendirilesi söz konusu olduğunda dört elle sarılınan biyolojik içgüdünün keşfedilmesi gibi bir tehlike her zaman vardır ve aynı tehlike Zizek'in yazıları için de söz konusudur. Ortaya çıkan manzara Yugoslavya devletinin belli yapısal dengesizlik biçimleri çerçevesinde ve cumhuriyetler arasındaki farklılıkların etnik düşmanlıkların ayırt edici bazı biçimleriyle kurulduğudur. Zizek konuyla ilgili olarak daha organik bir topluluk olarak yeni kapitalist rejimin bunaltıcı fantezisinden ve ona eşlik eden ve kendi dışındaki her topluluğu "hazzın çalınmasından" sorumlu tutan "milliyetçi popülizme" daha fazla "yabancılaşma" ve mesafeli durma çağrısında bulunur (Parker, 2004: 28).

"Totaliteryanizm" kapağı kaldırıldığında, Batı'nın umduğu türden demokrasi arzusunun kendiliğinden fışkırması yerine "farklı 'haz hırsızlarına' dayanan etnik çatışmaların yükselmesiyle" karşılaştık.

Slovenya'dan Yükselen Teorik Muhalefet

Esas olarak Slovenya Batı'nın, yakasına yapışıp kapitalizme kazandırdığı önemli bir ödüldü. 1991'de Yugoslavya nüfusunun % 8 ini kaplayan Slovenya gayrisafi gelirin % 18 ine sahipti. Ayrıca Slovenya ile Batı arasındaki ticari bağlar da Yugoslavya'nın ihracatının önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Yugoslavya'yı bölme ve en karlı sektörleri kendi üretim döngüsüne katma konusundaki emperyalist istekler belirli ulusal çıkarlarla ve Slovenya'nın serbest piyasaya boyun eğmesiyle çakıştı. Zizek 1991'e kadar Batı'nın Yugoslavya'yı bir arada tutmaya çalıştığını öne sürer. Ne var ki, ABD yönetiminin kamuya açıkladığı isteklerinin Batı Avrupa'nınkilerle örtüştüğü konusunda kuşkular vardır. 1991'de Sırbistan ile Slovenya arasında 10 gün süren çatışma, Belgrat'ın muhalif güçleri Ljubljana içinde sıkıştırmak için son bir teklif vermesiyle bir parça çözülmüş oldu. Slovenya üç ay için bölünme fikrini erteledi. Zizek'e göre, ABD Yugoslavya'nın bölünmesini önlemek istemişti, bunun nedenlerinden biri de Almanya'nın arzularını denetim altında tutmaktı. İngiltere, Fransa, Yunanistan gibi Avrupa'nın diğer ülkeleri de Almanya'nın arzularından duydukları kuşku sonucunda Yugoslavya'nın dağılmasını önlemek için 1980'lerde ve 1990'lar boyunca Sırbistan ile ekonomik ve siyasal nedenlerle görüşmek için sıraya girdiler.1991'e kadar Miloşeviç de Slovenya'dan kurtulma isteğindeydi. O noktada Kosova Belgrat için çok daha sıkıştıran bir sorundu. 1991 yılında Slovenya Yugoslavya'dan ayrıldığında 1.7 milyon nüfusu ile büyük bir ülke değildi. Ayrılığın siyasi yaşamın dokusunda önemli sonuçları oldu ve Zizek'in yarışan siyasal gruplar arasındaki şu ya da bu isimle kişisel karşıtlığı ile ilgili olarak verdiği pek çok röportaja da yansıdı. 1980'lerde farklı muhalif gruplarla ilgili bir tahmin yapmak gerekirse barış hareketi 20 kişiden, feminist hareket ise bir düzine kadından oluşuyordu. Bu rakamlar göz önünde bulundurulursa 1988 yılında İnsan Haklarını Koruma Komitesi'nin radikal gençlik dergisi *Mladina*'nın tutuklanan editör ve gazetecilerinin serbest bırakılması için topladığı 100.000 imzanın ve o zamanlar siyasal konularda halkı harekete geçiren "Slovenya Baharı"nın ne anlama geldiği daha iyi anlaşılır.

Zizek'in çalışmalarına etki eden iki önemli teorik özelliği vardı. Birincisi Fransa'dan yükselen teorik kaynaklardı, ikincisi ise popüler kültürün önemiydi.

Bu muhalif grubunun yükselişe geçmesi oldukça hızlıydı ve Slovenya muhalif hareketine ilişkin bir değerlendirmeye göre 1970'ler bir yanda toplumun apolitikleşmesi" ile tanımlanırken öte yanda okuma ve öğrenmeye geniş bir ilgi söz konusuydu. Siyasi-teorik bir akım Marksist ekonomi politikle ilgilenirken, diğer akım *Problemi* dergi çevresini oluşturuyordu ve Althusser, Foucault, Derrida ve Lacan'dan etkileniyordu. Zizek ve 'Slovenya Lacan Okulu' bu ikinci teorik gruba dâhildi ve Slovenya'daki bürokrasiye muhaliflik Batı'dan yükselen post-yapısalcılık akımından besleniyordu. Ne var ki Zizek ve arkadaşları Reneta Salecl ya da Zupanzic'in çalışmalarını post-yapısalcılık içinde değerlendirmek yanlış olabilir, onlar da-

ha çok on yedinci yüzyıl felsefesi ile ilgileniyorlardı. 1970'lerde ortaya çıkan teorik çalışmalar üç zorunluluk üzerinde yükseliyordu. Birincisi, Marksist çalışmaları ve Marksizmin 'sosyalist devlet' tarafından tahribatını da içeren ekonomi politik ve öz-yönetim hakkında eleştirel çalışmalardı. İkincisi Slovenya ulusunun tarihsel oluşumu ile ilgiliydi ve bu konudaki iddiaların "doğal" görünen ideolojik etkilerini ortaya çıkarmakla ilgiliydi. Üçüncüsü bürokrasinin yerinde kalmasını sağlayan 'muhalifler'in eleştirisiydi. Buradaki iddia Doğu Avrupa'daki (ve diğer sosyalist) toplumlarda muhaliflerin devletçe kurulan rolleriydi. Şöyle ki, bu muhaliflerin düşünme biçimleri kavramlara bağlanan ters yüz edilmiş anlamlara rağmen esas olarak bürokratik seçkinlerinkine benziyordu. 1980'lerin başında ortaya çıkan kültürel direnişin çok özel biçimleri muhalefeti rejime 'muhalifliğin' boyutlarını aşan bir noktaya getirdi.

SIRA SİZDE 4

Zizek ve arkadaşlarının 1970'lerdeki teorik çalışmaları hangi zorunluluklar üzerinde yükseliyordu?

Slovenya'daki direniş hareketi belli bir grup kültürel referans noktaları ve popüler kültürün bir tür direniş biçimiyle eklemlenmesiyle tanımlanıyordu. Bu direniş birtakım kendine özgü ve ilginç biçimler almıştı. Başlangıçta punk öne çıktı ve 1977'de punk ülkede bürokrasiye karşı çıkan ilk yeni toplumsal hareketin doğuşunun işareti olarak sivrildi. Çarpıcı bir örnek 1980'lerde müzik, tiyatro görsel projeleriyle öne çıkan bir grubun doğuşuydu. *Laibach* müzik grubunun Nazi sembollü kostümleri doğrudan devlete, Slovenya 'alternatif kültürü'ne ve 'muhalif' kesime bir karşı çıkıştı ve bireylerin kendilerini devlet aygıtından ve onun etkilerinden ayrıştırabileceklerinin bir tür manifestosuydu. *Laibach* tarafından öne sürülen ana strateji devletin sosyalist, ilerlemeci, karşı konulmaz olduğu iddialarını- üstbelirlenim olarak- yapıbozuma uğratmaktı (Parker, 2004. 31).

Üstbelirlenim rejim savunucuları ve çok da farkında olmadan muhalefete sadık olmak arasındaki açmazı kırmak için bir yol önerir ve rejimin bir diğer özrünü oluşturan sadık muhaliflerin "muhalefetini" tahrip eder. 1980'ler boyunca temel odak noktası devlet ritüelleriydi ve bu grup 1990'larda kendi büyükelçiliklerini ve konsolosluklarını kurdu. Bu grubun aktivistleri Zizek'in derslerine katıldılar ve sonrasında üstbelirlenim yönetimini ilk kullananların *Laibach* olduğunu ve Zizek'in sonradan bunu teorikleştirdiğini iddia ettiler. Esas olarak Zizek'in üstbelirlenimden kastettiği şeyden bir sapma söz konusu. Zizek'in üstbelirlenim kavramı 'muhalifliğin' örtülü bir devlet-onaylı pozisyonunu reddetmesi sadece iktidarı kökten reddetmek için bir tür zaman kazanmaktır ve böylesi bir kökten reddediş kolektif siyasal alanda tasarlanmamıştır ve bireysel 'eylem' yoluyla gerçekleşir.

Slovenya muhalefetinin bazı kesimleri 'sivil toplum' alanının kuruluşunu 'demokrasi için gerekli koşul' olarak görmüşlerdir. Bu, yalnızca devletin bütün faaliyetleri kendi alanı içine eklemlemesi ile 'her türden özdeş topluluk fikrine' milliyetçi ve yabancı düşmanı diye karşı çıkması arasındaki farkı oluşturmamalı. Bu seçeneklerden ilki olan sivil toplumdaki her türden faaliyetin muhalefeti boğmak amacıyla asimile edilmesi 1980'lerde devlet tarafından uygulanan güçlü bir stratejiydi. Slovenya Komünist Derneği 1980'lerde sol bir muhalefet oluşturmak için Gramscici sivil toplum retoriğine sığınmıştı. Belki de bundan dolayı Zizek ilerici bir siyaset anlayışına varmak için Gramsci'nin sivil toplum iddiasını reddederek Hegelci sivil toplum- devlet ayrımına dayanmıştı. Zizek'e göre asıl olarak sivil toplu-

Üstbelirlenim stratejisi Hegelciler ve Marksistlerce Gramsci'den sonra ortaya çıkan Avrupa komünizmi geleneğinin 'sivil toplum'un devlete karşı anlaşılma biçimlerinde de anahtar rol oynar.

mun kendisi sorunlu görünüyordu ve Slovenya'da sivil toplumu muhalefet e karşı harekete geçirmek sivil toplumu devlet karşısında idealize edenlere yönelik bir uyarıydı (Parker, 2004: 33).

1990'da Slovenya'da ilk serbest seçimlerde beş farklı muhalif grubun oluşturduğu birlik % 55 oy aldı ve Hıristiyan Demokrat bir başbakan seçildi. Slovenya'yı Batı ile ittifak halinde kapitalist bir ülkeye dönüştürme projesi farklı sivil toplum kavramlarının ortaya çıkmasına neden oldu ve Slovenya Zizek'in deyişiyle yeni bir 'faziletli çoğunluğun' gelişmesine sahne oldu. Bu sivil toplum hareketlerinin programları yalnızca kültürel şovenizm taşımakla kalmayıp aynı zamanda aile yaşantısının ve ulusun çoğalmasını sağlayacak çocuk yetiştiricisi olarak annelerin özendirilmesini ve sonuçta kürtaj hakkının kısıtlanması ve eşcinsel 'sapkınlığa' saldırıyı da içeriyordu. "Bu açıdan Slovenya'daki 'faziletli çoğunluğun' artışı Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerindeki sağın yükselişine de paralel bir gelişmeydi. Aynı zamanda Sırbistan'ın Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olmasına karşın Slovenya'nın çoğunluğunun Katolik oluşu da önemli bir etkendi. Hıristiyanlık ulus inşasında harekete geçirilebilecek hazır kuvvetlerden biriydi. 1991'de Ljubljana'dan yazan bir yorumcunun vurguladığı gibi kadınlar neredeyse siyasetten tamamıyla dışlanmışlardı, onlara verilen yeni görev mümkün olduğunca çok sayıda Sloven doğurmaktı ve yeni demokrasi bir erkek demokrasisiydi. Irak'ta 2003 yılında meydana gelen savaşta Slovenya Doğu Avrupa'daki yeni kapitalist devletler içinde ABD müdahalesine onay vermede tereddüt etmeyen on ülkeden biriydi (Parker, 2004: 34).

1990'larda Zizek, kolektif adaylık için Liberal Parti'nin cumhurbaşkanlığı adaylarından biriydi ve seçimi kıl payı kaybetmişti. Seçimlerden sonra Zizek iktidardaki partiyi destekledi ve bu desteği "hiçbir iyi solcu böyle yapmazdı" diye niteledi. Aslında Zizek içinde bulunulan kapitalist ortamda Hegelci devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımda açıkça bir seçimde bulunmuştu. Hegel'in sivil toplum konusunda kuşkuları vardı ve Zizek de bu açıdan Hegel'e dayanmıştı. Gerçekte sivil toplum bir tür 'faziletli çoğunluğun, muhafazakârların ve milliyetçi baskı gruplarının kürtaja karşı oluşturdukları bir tür ağ' işlevi görüyordu ve aşağıdan gelen bu baskı Zizek'e göre devlet tarafından dengelenmeliydi: "Slovenya'da sivil topluma karşı devletten yanayım" (Parker, 2004: 35). Burada Zizek devletle ilgili olarak 'üstbelirlenim' açıklamasını terk ederek devletin doğrudan belirleyici olmasını yeğler.

Zizek Bosna'daki iç savaş sırasında Batılı liberallerin Saraybosna'daki 'savaş kurbanlarına' büyülenmiş halde bakışları karşısında yeniden savaşmaya başlarlarsa bir bakışın kurbanları desteklemeye yetmeyeceğini ileri sürer. Zizek kendisine 'tanık rolünü' uygun gören ve Yugoslavya'nın dağılması sonrasında ortaya çıkan savaşın 'Avrupa'nın kültürel dinamiklerinin kesin sonucu' olduğunu görmekten uzak olan 'görünürdeki çok kültürlü, tarafsız, liberal' tutuma karşı son derece küçümseyicidir.

Parker'a göre (2004: 36) Zizek'in kendisi de kimi zaman izleyiciye oynar. Zizek, Sırbistan'ın 1999'da bombalanmasına *New Left Review*'da yayınlanan 'Çifte Şantaj' isimli yazıyla yanıt verdi ve NATO bombalamasının 'Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi'nin oynayacağı herhangi bir ciddi role son verdiğini' yazarak Washington ya da Belgrad arasında taraf tutmayı reddederek 'ulus ötesi siyasal hareketler'e çağrı yaptı. Emperyalist girişimlere karşı çıkan sol hareketlere çok iyi gelen bu açıklama o zaman için Zizek'in savaş karşıtı harekete destek verdiğini gösteriyordu.

Esas olarak Zizek'in politik görüşleri yazım kariyeri boyunca en çok değişen şey olmuştur. İlk başta liberal olarak adlandırılabilecek bir konumda temel olarak totaliterciliğe karşı yazmaktan kendisinin de itiraf ettiği Marksist bir bakış açısıyla kapitalizme karşı yazma noktasına geldi (Kay, 2006: 182). "Unutmayın ki her şey benimle göründüğünün tam tersidir". Zizek'i bu sözlerinde de ifadesini bulan şekliyle değerlendirirsek Zizek aykırıdır ve Yugoslavya'nın kıyısı hayatın aykırılığını en iyi resmeden yerdir (Parker, 2004: 37).

POPÜLER KÜLTÜR VE SİNEMAYA ZIZEK'LE BAKMAK

Zizek yazılarında sıklıkla film analizlerine başvuran bir düşünürdür. 1970'lerden bu yana film analizlerine egemen olan göstergebilimsel yöntemin tek katmanlı bir çözümleme yarattığını ileri sürer ve filmin yüksek metin kurgusu nedeniyle çok katmanlı yapısına vurgu yapar. Görüntüler ve diyalogların birleşmesiyle oluşan filmin neredeyse ikinci el bir yaşam olduğunu öne sürer ve psikanalizi bir film çözümleme yöntemi olarak kullanır. Aslında Freud psikanalizin babası olarak bu yöntemi klinik bir yöntem olarak rüyalara uygulayan ilk düşünürdü. Lacan ise psikanalizi dil üzerinden çözümlemelerine katmıştır ve 1951'den itibaren Freud'un yol göstericiliğinde dil kullanımı ve dil sürçmeleri üzerinde çalışarak Freud'a dönüş seminerleri başlatmıştır. Lacan psikanalizi dile uygulayan ilk bilim insanı olmuştur. Lacan'ın geliştirdiği yöntemi Zizek klinik çalışmaların dışına alarak popüler kültüre ve sinemaya uyarlamıştır.

Zizek, Freud'un rüya çözümlemelerinden ve sinemanın da yönetmenin bakışıyla toplumun bilinçaltını deşen bir rüya endüstrisi olduğundan hareketle buradaki görüntüler kadar diyalogların da analize tabi tutulması gerektiğini görerek film analizlerini başlatmıştır.

Ancak Zizek, bu yöntemi daha çok popüler kültür ve toplumsal çalışmalarının içinde birer hikâyecik gibi dağıtmayı uygun görmüştür (Rigel vd, 2005: 299). Zizek'in bunu nasıl gerçekleştirdiğine temel kavramları eşliğinde bakalım.

Anamorfoz (Yamuk Bakmak)

Zizek'in psikanalitik film çözümleme yöntemini anlamak için Freud'dan ve Lacan'dan aldığı kavramları nasıl dönüşümlere uğrattığına bakmak gerekiyor.

Öncelikle bakış kavramı üzerinde duralım. Bakmak, akıp giden sürekli bir eylemlilik halidir. Bakışsa bu devamlılığın içindeki, aklın sessizliğinin gözün müziğine dönüştüğü andır. Bu an'ı yakalayan ise bir ressamın, bir sinemacının ya da bir fotoğrafçının gözü olabilir. Bakış kavramı bir sorunsal olarak Foucault ve Lacan'da ayrı ayrı incelenir. Foucault, bakışı panoptik kavramıyla ele alır. Panoptik, görülmeden gören, hükmedici iktidarın bakışıdır. Panoptik bakıştaki iktidar baktığını nesneye dönüştürür. Bakışın sahibi öznedir. Çünkü iktidar ondadır. Erkeğin bakışı da panoptiktir ve baktığını nesneye çevirir ve feminizm düşüncesinin odağında da buna karşı çıkış vardır. Lacancı bakış kavramında ise durum tam tersidir. Bakış nesnedir. Bakılan bakışı üzerine alan, üstlenen öznedir, bakan ise nesnedir. Lacan için bakış konumunu sahiplenen kadındır. Lacan'a göre yanlış tanıma (yamuk bakmak) öznenin kurulması sürecinden ayrılamaz. Çünkü özne asla kendisini bakan noktasına yerleştiremez. Bakış, Hegel'den başlayarak Jean Paul Sartre ve Michel Foucault ile devam eden anlayışta hep iktidar ya da mücadele alanı olarak kurgulanır. Esas olarak dinlerde de 'tanrıların görünmeyen bakışı' inancı nedeniyle 'bakış' hep bir iktidar, denetim, gözetim, yönetim özelliğini üzerinde taşır. İktidarın görünmeyen bakışında hep bir tahayyül vardır. Sözgelimi hükümdar, tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak görev yaptığı için yönetilenlerden kimse hükümdarın gözleri ile karşılaşamaz. Yönetilenlerin bakışı yerdeyken, hükümdar bakışıyla onları birer nesneye dönüştürerek tarar. Yönetilenler ise hükümdarın

bakışını tahayyül ederek kendilerini bir otokontrolle denetlerler. Bütün bu aktarımlardan yola çıkarak bakış iki temel üzerinden ele alınabilir: Tasarımlanmış bakış ve tasarımlanmamış bakış. Tasarımlanmış bakış içindeki temel değişkenler, iktidar mücadele, denetim, gözetim ve yönetim iken tasarımlanmamış bakış'taki temel değişkenler; anlık olması, ruh yansıması ve içeriğinin gerçeği barındırmasıdır (Rigel vd, 2005: 303).

"Bakış"ın iktidar ile ilişkisi konusunda neler söylenebilir?

SIRA SİZDE 5

Zizek'in bakış üzerine temellendirdiği Anamorfik cisimler, ancak belirli bir aykırı bakış açısından 'yamuk bakarak' algılanabilir. Zizek, 'yamuk bakmak' kavramıyla tasarımlanmış bakış ile gelen, iktidarın ön-belirlenmiş iletisini çözümlemeyi, bunu, tasarımlanmamış bakışa çevirmenin yolunu açar. Bir anlamda bizi gerçeğe götürmeye çalışır ve Zizek 'yamuk bakmak' kavramını gerçeği görmek anlamında kullanır. Zizek, psikanalitik film çözümlemelerine ilk olarak 'yamuk bakmak' ile başlar. Ancak burada, ileti çözümlemesinde dairesel iletişimi kullanan kaynağın bilinçaltı kurgusuna yönelir. Sözgelimi; Charlie Chaplin filmlerinde esas özelliğin çocuklara karşı takınılan sadistçe, kötü, aşağılayıcı tutumlar olduğunu söyler. Chaplin'in filmlerinde çocuklara genelde alışılmış sıcaklıkla davranılmaz. Başarısız olduklarında onlarla dalga geçilir, alay edilir. Burada sorulması gereken soru bize korunmaya muhtaç, yumuşak varlıklar değil de alay etme nesneleri olarak görünmeleri için çocuklara hangi noktadan bakılması gerektiğidir. Bunun yanıtı çocukların kendi bakışıdır. Çünkü sadece çocuklar çocuklara bu şekilde davranır. Zizek'e göre Chaplin, çocukluğunun geçtiği sokakların etkisini üzerinde taşımaktadır ve bilinçaltında yaşayan sokak çocuğunu film kamerasında çocuğun bakışı ile izleyiciye yansıtmaktadır (Rigel vd, 2005: 305).

Anamorfoz kavramı görme duyusuyla dolaysız olarak algılanamayan, belirli bir biçime sahip değilmiş gibi görünen nesnelerin özel bir bakış açısından algılanabilir olması anlamına gelir.

Semptom (Belirti)

Aslına bakılırsa semptom kavramını ilk ortaya atan Marx'dır. Marx, burjuva 'haklar ve görevleri' olarak ortaya konan şeylerin evrensel olduğu iddiasını yalanlayan bir asimetri, belli bir patolojik dengesizlik olduğunu saptaması sayesinde semptomu icat etmiştir. Bu dengesizlik, bu evrensel ilkelerin "eksik biçimde gerçekleştirildiği" ni – yani bu yetersizliğin ilerideki gelişmelerle ortadan kaldırılacağını- ilan etmek şöyle dursun bu ilkelerin kurucu uğrağı işlevini görür. Şöyle ki; 'semptom' tam olarak kendi evrensel temelini yıkan tikel bir unsur, ait olduğu takımı yıkan bir türdür. Bu anlamda Zizek'e göre en temel Marksçı 'ideoloji eleştirisi' işleminin zaten semptomatik olduğu söylenebilir. "Bu işlem, verili bir ideolojik alanda hem heterojen olan hem de aynı zamanda bu alanın kapanımının tamamlanması, son biçimine ulaşması için zorunlu olan bir bozulma noktası saptamaktan ibarettir. Dolayısıyla bu işlem belli bir istisna mantığını gerektirir: Örneğin özgürlük: Bir dizi türden oluşan ifade ve basın özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, siyasi özgürlük, vb.) evrensel bir anlayıştır; ama aynı zamanda yapısal bir zorunluluk sayesinde, bu evrensel anlayışı yıkan özgül bir özgürlüktür de (işçinin piyasada kendi emeğini satabilme özgürlüğü). Yani bu özgürlük fiili özgürlüğün tam zıddıdır: İşçi emeğini 'özgürce' satarak özgürlüğünü kaybeder- bu özgür satış ediminin gerçek içeriği, işçinin sermayeye köle olmasıdır. Buradaki can alıcı nokta şüphesiz şudur: "Burjuva özgürlükleri" çemberini kapatan, tam da bu paradoksal özgürlüktür, kendi zıddının biçimidir." (Zizek, 2004a: 36, 37).

Her türlü ideolojik evrensel –örneğin özgürlük, eşitlik- zorunlu olarak bütünlüğünü bozan, yanlışlığını açığa çıkaran özgül bir durum içerdiği sürece 'yanlış'tır.

Psikanalitik bir semptom sadece temelde yatan bir tür rahatsızlığın varlığını ele veren bir işaret olarak tıbbi bir semptom değil rahatsızlığın kendisidir. Semptom aynı zamanda öznenin keyfi, bir uzuv ya da tekrar eden bir davranış kalıbı ile temsil ederek inkâr etme ve uzaklaştırma yoludur. Zizek kadını erkeğin semptomu olarak gördüğü yazısında erkeğin simgesel varoluşuyla iletişimi ve varlığının gerçeği ile ilişkisini sadece kadın sayesinde kurabileceğini ifade eder. Oysa bunun tersi geçerli değildir. Kadın erkekten tamamen bağımsız olarak var olur (Kay, 2006: 118).

"'Kadının erkeğin bir semptomu olması', erkeğin sadece semptomu olan kadın aracılığıyla var olabileceği anlamına gelir" (Zizek, 2001: 155). Aslında bu açıklama herhangi bir erkek bireyin sadece bir kadın birey ile ilişki kurduğu takdirde var olabileceğini öneriyor gibi görünmekle beraber kastedilen bu değildir. Zizek'in kastettiği şey esasında konuşan varlıklar arasında, eril konumu üstlenmiş bir 'Ben'in varlığının, dişil konumunu üstlenmiş başkalarının var olmasına bağlı olduğudur. Bir başka deyişle 'erkek' olarak adlandırılan şeyin var olabilmesi için hazla ilişkileri yeterince farklı bir şekilde düzenlenmiş olan varlıkların yani kadınların olması gerekir ki bunu erkekler adına içersinler (Kay, 2006: 118).

Semptom başlangıçta bize, analiz epey uzun bir yol kat edene kadar, biz anlamını fark edene kadar anlaşılmamayı sürdürecek bir iz olarak görünür. Lacan, semptomu 'bastırılmışın geri dönüşü' olarak tanımlar. Bastırılmışın geri dönüşü olarak semptom tam da kendi anlamından önce gelen bir sonuçtur ve semptomu işlerken tam da geçmişi yaratırız. Geçmişin uzun zaman önce unutulan simgesel gerçekliğini üretiriz (Rigel vd, 2005: 309). Buna gören bastırılan, ezilen her ne ise hiçbir zaman aynı biçimde geri dönmeyecek ancak bir semptom, yara, sorun olarak dönecektir.

Zizek, doğruyu ele geçirmemizi sağlayan semptom'un 'yanlış tanıma'nın içinde saklı olduğunu göstermek için Jane Austen'in 'Gurur ve Önyargı' isimli eserini örnek olarak verir:

"Elizabeth ve Darcy, farklı toplumsal sınıflara ait olmalarına rağmen (Darcy son derece zengin bir aristokrat aileden, Elizabeth ise yoksullaşmış orta sınıftandır) güçlü bir karşılıklı çekim hissederler: Darcy, gururu yüzünden, duyduğu aşkı değersiz bir şey olarak görür. Elizabeth'e evlenme teklif ettiğinde onun ait olduğu dünyaya duyduğu hor görüyü açıkça itiraf eder ve Elizabeth'in onun teklifini eşsiz bir onur olarak kabul etmesini bekler. Ama Elizabeth, önyargısı yüzünden, Darcy'yi gösterişçi, ukala ve kendini beğenmiş biri olarak görür: Darcy'nin oan tepeden bakan bir eda ile evlenme teklif etmesinden incinir ve onu reddeder. Bu çifte başarısızlık, bu karşılıklı yanlış tanıma, her öznenin kendi mesajını ötekinden tersine çevrilmiş biçimde aldığı, çifte bir iletişim hareketi yapısına sahiptir: Elizabeth kendini Darcy'ye görgülü, zeki, bir genç kadın olarak sunmak ister ve ondan "sen sahte incelikler yapan, zavallı, boş kafalı bir yaratıktan başka bir şey değilsin" mesajını alır. Aralarındaki ilişkinin kopmasından sonra, ikisi de bir dizi rastlantı sayesinde, ötekinin, gerçek mizacını – Elizabeth Darcy'nin duyarlı ve hassas mizacını, o da onun gerçek onur ve zekâsını- keşfederler ve roman -bitmesi gerektiği gibi- mutlu sonla biter" (Zizek, 2004a: 78).

Zizek bu hikâyenin teorik açıdan ilginç yanının kahramanların ilk karşılaşmalarının başarısızlığının, ötekinin gerçek mizacı hakkındaki çifte yanlış-tanımanın, nihai sonucun pozitif bir koşulu rolünü oynamasıdır. Bir başka deyişle Zizek'e göre doğruya dolaysızca gidemeyiz ve Elizabeth ve Darcy 'daha en başından, birbirleri-

nin gerçek mizaçlarını tanımış olsalardı hikâyeleri hemen evlilikle sonuçlanırdı' diyemeyiz. Diyelim ilk karşılaşmaları başarılı oldu ve Elizabeth, Darcy'nin ilk teklifini kabul etti. Ne olurdu? Zizek'e göre o zaman birbirlerine gerçek bir aşkla bağlanmak yerine, kendini beğenmiş, zengin bir adamla yapmacık, boş kafalı bir genç kızdan oluşan kaba, alelade bir çift olurlardı.Hegel'in terimleriyle ifade edilirse her biri, ötekinin kusurunu algılarken,- farkında olmadan- kendi öznel konumunun sahteliğini de algılar.

Zizek'in deyimiyle eğer yanlış- tanımadan gecen acılı dolambaçlı yola düşme zahmetine girmek istemezsek Doğru'nun kendisini kaçırmış oluruz.

Semptom, kusursuz bir simgesel oluşum, kendisi de bir gösteren olduğu için yorumlama yoluyla feshedilebilen şifreli, kodlanmış bir mesajdır. Felsefi tartışmanın genel referansı çoğunlukla üçgen bir dünyadır- dil, özne, öznenin nesneler dünyasıyla ilişkisi, dil yoluyla dolayımlanır. Zizek'e göre Lacan sık sık "göstereni mutlaklaştırmakla" suçlanır- bu suçlamaya göre Lacan nesnel dünyayı hesaba katmamakta, sanki nesnel dünya yokmuş gibi, sanki bu dünya gösterenin hayali etkisinden- yanılsamasından ibaretmiş gibi, teorisini özne ile dilin etkileşimiyle sınırlamaktadır. Ancak Lacan bu suçlamaya verdiği yanıtta, verili bir nesneler bütünü olarak dünyanın var olmadığını söylemenin ötesinde, dilin ve öznenin de var olmadığını söyler: Lacan'ın "Büyük Öteki [yani tutarlı, kapalı bir bütünlük olarak simgesel düzen] yoktur," tezi çoktan klasikleşmiştir. Zizek bu noktada şöyle bir soru sormamız gerektiğini söyler: Eğer dünya, dil ve özne yoksa var olan nedir? Lacan'ın yanıtı, semptomdur ve bu yanıttaki postyapısalcı vurgu üzerinde durmak gerekir. Buna göre postyapısalcılığın temel önermesi, her türlü tözel kimliği yapıbozuma tabi tutmak, katı tutarlılığının ardındaki simgesel aşırıbelirlenim etkileşimini gözler önüne sermek, bir başka deyişle, tözel kimliği çözerek tözel-olmayan, farklılığa dayalı ilişkilerden oluşan bir ağ haline getirmektir. Sermptom kavramı ise bu etkileşimin etrafında yapılandığı gerçek çekirdektir (Zizek, 2004a: 87).

Sinthome

Lacan, üç düzeni; gerçek, imgesel ve simgesel düzenleri bir araya getirme işlevi görebilecek unsura yeni bir isim vermiştir. Fransızca'da bir söz oyunu yaparak, bu unsuru Saint (aziz) ve Saint Thomas'a gönderme yapan 'Sinthome' olarak adlandırmıştır. Lacan'ın kuramında bu kavram bir yönüyle *'Baba'nın- Adı*'nın yerini alır: Baba'nın- Adı özellikle simgesel düzen açısından büyük öneme sahiptir, oysaki Sinthome kavramı üç düzeni belirlemektedir ve 'düğüm yapıları' tarafından belirlenir. Düğümler, kişiye, bir psikozdaki sabuklama ve kuruntu yapmalarını anlama olanağı verdiği için klinik açıdan çok önemlidir. Bu yapılanmalar gerçek imgesel ve simgeseli bir araya getirmeye yarayabilirler. Bundan yola çıkarak bazı psikoz hastalarında makineler, bilgisayarlar ve bilimsel ürünlerle ilgili temaların bu denli yaygın oluşu yeni bir yoldan açıklanabilir. Nesneler beden imgesini (imgelemsel), dilsel ya da bilgisayar döngüselliğini (simgesel) ve aşırı uyarma ya da acıyı (gerçek) bir araya getirmek için kullanılabilir. Bu anlamda psikozun hastada yarattığı sistem başarılıysa üç düzeni bir araya getiren bir düğüm ya da daha çok bir özel isim işlevi görür. Sinthome olarak semptomla özdeşleşme konumu, özellikle Lacancı psikanalizin en temel noktasıdır ve aslında bu öznenin de mutlak dayanağıdır. Çünkü üç düzeni bir araya getiren ve tüm belirtileri olmasına karşın, özneyi bir psikoz durumuna düşmekten alıkoyan sinthome'dur (Rigel vd. 2005: 312).

"Baba'nın Adı": Lacan Freud'un anne- baba- çocuktan oluşan Oidipus üçgeninin temel özelliğini, simgesel düzeyde Baba'nın- Adı ile tarif eder. Baba'nın-Adı, gerçek babaya ya da imgesel babaya (baba imge'sine) bağımlı olmayan, simgesel düzene ait bir kavramdır, o düzenin (dilin ve Yasanın) kurucu kavramıdır. Lacan "Baba'nın Adı/Baba'nın Hayır'ı" söz oyunu ile babanın "Hayır!" demesiyle, yani koyduğu yasaklar ve sınırlarla, simgesel düzenin, Yasa düzeninin kurucu kavramı olduğuna işaret eder. Gerçek babanın kimliğinden, hatta varlığından ve yokluğundan bağımsız olarak, Baba'nın Adı çocuk için tanrının ve devletin, yasa koyucu ve yasaklayıcı otoritenin simgeselleştirilmesi anlamına gelir.

Zizek'e göre sinthome bir ağa/şebekeye bağlanmış olmayan ama hemen keyif tarafından doldurulan, nüfuz edilen belli bir gösterge olduğu için, statüsü tanım gereği 'psikosomatik'tir; hiçbir şeyi ya da kimseyi temsil etmeden iğrenç bir keyfe tanıklık eden dilsiz bir şahadetten başka bir şey olmayan korkunç bir bedensel işaretten ibarettir. Zizek' e göre tam da bu yüzden Franz Kafka'nın 'Köy Hekimi' hikâyesi, en saf- deyim yerindeyse imbikten geçirilmiş – biçimiyle bir simpthome'un hikâyesidir. "Çocuğun bedeninin üzerinde büyüdükçe büyüyen açık yara, bu bulantı verici, haşaratvari açıklık, canlılığın kendisinin, anlamsız keyfin en radikal boyutu içinde yaşam tözünün cisimleşmesinden başka nedir ki?" diye sorar Zizek (2004a: 90).

Ridley Scott'ın *Alien* (Yaratık) filmini ele alalım: Zavallı John Hurt'ün vücudundan dışarı fırlayan o iğrenç asalak tam da bu tür bir semptom değil midir? Tam da Amfortas'ın dışsallaşmış yarasıyla aynı statüye sahip değil midir? Bilgisayar hayat alametleri olduğunu kaydettiğinde uzay yolcularının girdikleri çöl gezegeni üzerindeki mağara, polipvari asalağın Hurt'ün suratına yapıştığı mağara, simgesel öncesi Şey statüsüne, yani anne bedeni, keyfin yaşayan tözü statüsüne sahiptir. Bu mağaranın uyandırdığı rahim- vajina çağrışımları neredeyse kör kör parmağım gözüne vurgulanır. Nitekim Hurt'ün suratına yapışan asalak bir tür "filiz vermiş keyif"tir, anneye ait Şey'in bir kalıntısıdır ve sonra da uzay boşluğunda dolaşan gemiye sığınmış grubun- keyfinin Gerçek'i- semptomu işlevi görür: Onları hem tehdit eder hem de kapalı bir grup olarak kurar. Bu asalak nesnenin sürekli değişmesi, sadece anamorfik bir statüde olduğunu doğrular. Katıksız bir suret varlığıdır. "Yaratık", sekizinci ilave yolcu, kendi başına hiç bir şey olmadığı halde, yine de anamorfik bir fazla olarak ilave edilmesi gereken bir nesnedir. En saf haliyle Gerçek'tir: Bir suret, katı simgesel düzeyde hiçbir biçimde varolmayan ama aynı zamanda filmde gerçekten varolan tek şey olan bir şey, karşısında bütün gerçekliğin tamamen savunmasız olduğu bir şey. Doktor neşterle kestikten sonra polipvari asalaktan fışkıran sıvının uzay gemisinin metal zeminini erittiği sahneyi hatırlamamız yeter…Simptom'un bu perspektifiyle bakıldığında, hakikat ve keyif birbirleriyle kesinlikle bağdaşmazlar. Hakikat boyutu, imkânsız jouissence'ı cisimleştiren travmatik Şey'i yanlış-tanımamız sayesinde açılır.
Kaynak: Slavoj Zizek (2004), İdeolojinin Yüce Nesnesi, çev: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları

İdeolojik Fantazi

Zizek'e göre fantezi arzularımızı şekillendiren şeydir. Zizek cinsel farklılığın fantazide nasıl çalıştığını televizyondaki bir bira reklamını örnek vererek açıklar. Reklamda genç bir kadın bir kurbağa bulur ve kurbağayı öpünce kurbağa genç ve yakışıklı bir adama dönüşür. Genç adam genç kadına dönüp öper ve kadın bir şişe biraya dönüşür. Kadının arzusu kurbağayı, onun erkek fantazisi olan "erkekliği" simgeleyen bir nesneye dönüştürür. Erkek ise kadını kendi tatmin aracı ve arzusunun nesne-nedeni olan bir nesne fantezisine indirger. Zizek'in yorumuna göre "Bu asimetriden dolayı, 'cinsel ilişki yoktur': Ya kurbağası olan bir kadın vardır ya da bir şişe birası olan erkek. Zizek'e göre asla var olamayacak olan şey, güzel kadının ve güzel erkeğin oluşturduğu 'doğal çifttir' (Kay, 2006: 115).

İdeoloji tam da insanların "aslında ne yaptıklarını" bilmemelerinden, ait oldukları toplumsal gerçekliğe ilişkin yanlış bir tasarıma (aynı gerçekliğe ilişkin çarpıtma yüzünden) sahip olmalarından ibarettir

Zizek'e göre İdeolojik fantazi boyutunu kavramak için ise Marx'ın "bilmiyorlar, ama yapıyorlar" formülüne dönmemiz ve çok basit bir soru sormamız gerekir: İdeolojik yanılsamanın yeri neresidir, gerçekliğin kendisini "bilmek"te mi yoksa "yapmak"ta mı? Yanıt ilk bakışta bariz görünür. İdeolojik yanılsama "bilmek" te yatar. İnsanların fiilen yaptıkları şey ile yaptıklarını düşündükleri şey arasındaki uyumsuzlukla ilgili bir sorun söz konusudur. (Zizek, 2004a: 46).

Zizek'e göre insanların bilmedikleri şey, faaliyetlerinin, toplumsal gerçekliklerinin kendisinin bir yanılsama, fetişist bir tersine çevirme tarafından yönlendirildiğidir. Gözden kaçırdıkları, yanlış tanıdıkları şey gerçeklik değil, kendi gerçekliklerini, kendi gerçek toplumsal faaliyetlerini yapılaştıran yanılsamadır. Şeylerin gerçekte nasıl olduğunu gayet iyi bilirler ama yine de bilmiyormuş gibi davranırlar. Burada bir çifte yanılsama vardır. O da gerçeklikle kurduğumuz gerçek, fiili ilişkimizi yapılaştıran yanılsamayı gözden kaçırmayı içerir. Bu gözden kaçırılan bilinçdışı yanılsamaya da "ideolojik fantezi" adı verilir. Yaygın ideoloji sinizm ideolojisidir. Buna göre insanlar artık ideolojik doğruya inanmazlar, ideolojik önermeleri ciddiye almazlar. Ancak ideolojinin temel düzeyi, şeylerin gerçek durumunu maskeleyen bir yanılsama düzeyi değil, tam da toplumsal gerçekliğimizi yapılaştıran bilinçdışı bir fantezi düzeyidir (Rigel vd, 2005: 320)

Jouissance (Keyif)

Zizek'in Lacan'dan ödünç aldığı Fransızca "jouissance" kavramını diğer dillere çevirmek oldukça güçtür. Türkçe yazında "keyif" ya da "haz" olarak, İngilizce yazında ise "enjoyment" olarak karşımıza çıkan kavram kimi zaman da bu sözcüklerin anlamı tam olarak karşılamaması sonucu olduğu gibi "jouissance" olarak bırakılır. Jouissance Lacan'ın Freud'un "haz ilkesi" kavramının ötesine yerleştirdiği bir kavramdır. Freud'da haz bedensel ya da ruhsal bir gerilimin boşalmasından ibarettir. Bir başka deyişle haz, bir tatmin ve rahatlama duygusuyla birlikte anılır. Buna karşın jouissance basit bir tatminin ötesinde, bir "dürtü tatmini"dir; dolayısıyla olanaksızdır. Sözgelimi; anneden koparılmış olmak anlamındaki ilksel eksiğin giderilmesi arzusunun gerçek bir tatmini yoktur. Böyle bir tatmin olabilmesi için psikotik bir durumun söz konusu olması gerekir ancak. Oysa jouissance bu eksiğin giderilmesi fantezisini yaratarak kendini Gerçek'te temellendirir. Acıda, ölümde, semptomların sürdürülmesinde bulunduğu varsayılan paradoksal haz, aslında haz değil jouissance'dır. Zizek'e göre jouissance, simgeselleştirmenin üzerinde işlediği temel simgeselleştirme tarafından boşaltılan cisimsizleştirilen, yapılanan temeldir. Ancak bu süreç aynı zamanda bir artık, bir kalıntı üretir ki bu da artı keyiftir.

Haz, benliğin iç dengesini kurmaya ya da korumaya yöneliktir. Jouissance ise bu dengeyi daima bozarak 'haz ilkesinin ötesine' geçer.

Zizek'in jouissance kavramı ile medya içeriklerine bakıldığında bilgi ve enformasyon arasındaki farktan yola çıkıldığında, enformasyonun temel etkisinin keyif, yani eğlence olduğu söylenebilir. Buna karşın medya içeriklerinde bilgiden kaçışın temel nedeni ise keyfin kaybedilmesi biçiminde açıklanabilir (Rigel vd. 2005: 322).

Gerçek Üzerine Çözümlemeler

Zizek'in yazılarındaki felsefi, politik ve kültürel alanları bir arada tutan Lacan'ın "gerçek" olarak adlandırdığı şeye yönelik olarak sürdürdüğü sorgulamalardır (Kay, 2006: 16). Lacan, Freud'un insanın gelişim sürecinde üç ana evre ortaya koyar: Oral, anal ve genital dönem. Bu dönemlere karşılık gelecek biçimde üç farklı kavram öne sürer: Gereksinim, istem ve arzu. Bu üç kavram da insani gelişim sürecinin üç farklı öğesine denk düşer: Gerçek, imgesel ve simgesel (Rigel vd, 2005: 282).

Lacan'a göre gerçek "simgeselleştirilmeye mutlak anlamda direnendir". Gerçek, simgesel ve imgelemseli insan gerçekliğinin üç kaydı olarak adlandırır. Bir başka deyişle günlük dilde "gerçeklik" olarak söz edilen şey, simgesel ve imgeselin bir birleşimidir. Gerçek, tam olarak bizim gerçekliğimizin dışında bırakılanı, anlamsız olanın sınırını ve yerleştirmekte ya da keşfetmekte başarısız olduğumuz noktayı temsil eder (Rigel vd, 2005:312).

Zizek için gerçek dilin sınırı olarak, hatta konuşan varlıklara dönüşmekle, dilimizle birlikte kaybettiğimiz her şey olarak düşünülebilir. Gerçek hem orada, yanı başımızda hem de ulaşılmaz olandır. Zizek'in gerçeğe dikkat çekmek için en sık kullandığı sözcükler: "antagonizm", "travmatik", "olanaksız", "çekirdek" ve "çıkmaz"dır. Müstehcen fıkralardan dini inançlara ve bilim- kurgu filmlerden kuantum fiziğine kadar tartıştığı bütün alanların panaromik görünüşü, gerçeği aynı anda hem dışladıkları hem de kullandıkları için Zizek'in ilgisini çeker. Zizek'e göre gerçek ne kadar anlaşılmaz olsa da, etkilerini gizlice üzerimizde gösterir; gerçek olumsuzdur ama kendisine hazla bağlandığımız bir dayanak noktası bırakır. Aynı biçimde gerçek, Zizek'in siyasal duruşunun merkezinde yatar. Buna göre ideoloji, keyfin toplumsal örgütlenmesine dayalıdır. Politik uyumun korunması, düzenin devam ettirilmesi ise keyfe bağlıdır. Ancak Zizek'e göre "eylem" yoluyla itaatsizliğin içine dalınabilir, ideoloji rahatsız edilerek ideolojinin kişilerin üzerindeki denetimi gevşetilebilir (Kay, 2006: 18).

Özet

AMAÇ 1

Slavoj Zizek'in genel yaklaşımını tanımlayabilmek.

Zizek'in çalışmalarının özünde, aynı anda hem siyasi hem felsefi bir projenin hizmetinde Lacancı psikanalizin etkin bir biçimde uygulanması yatar. Temel felsefi iddiası, Lacan'ın Aydınlanmanın varisi olmasının yanında Lacan düşüncesinin ileriye dönük bir dönüşümü temsil ettiğidir. Zizek öğrencilik yıllarında hem Frankfurt Okulu yöneliminden hem de muhalif Heideggercilikten uzaklaşarak Fransa'dan yükselen yeni teorilere doğru yönelmiştir. 1970'lerin başlarında Zizek ve benzer ilgilere sahip Slovenyalı arkadaşları Lacan, Foucault, Derrida, Althusser gibi bir dizi Fransız düşünüründen etkilendiler. Aynı zamanda klinikten çok felsefi bir bakışın öne çıktığı Ortadoks Lacancı bir yönelimin ağır bastığı Kuramsal Psikanaliz Topluluğunu kurdular. Bu topluluğun üç önemli ilkesel alanı şöyleydi: 1. Klasik ve modern felsefenin (özellikle de Alman idealistlerinin) Lakancı bir bakışla çözümlenmesi 2. İdeoloji ve iktidar kuramlarının Lacan'a dayalı değerlendirilmesi 3. Kültür ve sanatın (özellikle sinemanın) Lacan'a dayalı olarak değerlendirilmesi.

AMAÇ 2

Zizek'teki Hegel ve Lacan etkisinin boyutlarını değerlendirebilmek.

Zizek'in yazılarındaki yaygın temalardan biri "Hegel ile Lacan" ve "Lacan yardımıyla Hegel" gibi ikiz temalardır. Esas olarak Lacan, düşüncelerini Freud'a yanıt olarak geliştirmişken Zizek ise Freud'u büyük ölçüde ihmal etmiştir ve Hegel'i Lacan'ın düşüncesinin en önemli müjdecisi ve referans noktası olarak konumlandırmıştır. Ne var ki, Zizek Lacan'ı referans noktası olmaktan çıkarıp onun yerine Hegel'i yerleştirmeyi denemiştir. Zizek'e göre Hegel en iyi biçimde Lacancı bir bakış açısından okunan ya da Lacan'ı doğru anlamak için anahtar bir filozof olarak düşünülebilir. Zizek'in evrensellik ile ilgili düşüncelerini bir araya getirmek zordur; çünkü Zizek, Hegel'de oldukça karmaşık bir biçimde ortaya konan, Lacan'ın ise cinsel farklılık açıklamasına ilişkili olarak sadece yüzeysel olarak ele aldığı evrenseli açıklama çabasına girer. Zizek için evrensellik cinsel farklılık, tarih ve politika hakkındaki düşünceleri için bir merkez oluşturmaktadır. Zizek'e göre "evrensel düzen, onunla dünyayı yorumladığımız, kavramsal şebekeyi sağlayan Simgesel düzen ya da büyük Ötekidir. Zizek'e göre tikel öğelerden sonlu bir bütünlüğe ilerleyen standart diyalektik bakış açısını terk etmek gerekiyor: Aslında ulaşılan doğruluk tamamlanmış değildir; soru açıkta kalır ancak Öteki'ne seslenen bir biçime dönüşür. Zizek'in Lacan'ı geliştirmesi esas olarak Hegel'e çok şey borçludur. Hegel de diyalektik olarak birbirleriyle ilişki halindeki tekil, tikel ve evrensel üç "an" dan oluşan kavramın üçlü oluşumuyla ilgilenmektedir. Zizek töz ile özne, evrensel ve tikel konularında görüldüğü gibi Hegel ve Lacan'ın düşüncelerini bağlayarak, politik anlamlarını ortaya çıkartmaya çalışmıştır.

AMAÇ 3

Yugoslavya'nın dağılması süreci çerçevesinde Zizek'in politik duruşunu açıklayabilmek.

Zizek'e göre politika her şeyi içermektedir. Zizek'in dayandığı Lacancı özne kuramı, Öteki ve bilinçdışı arasındaki karşıtlık üzerine kuruludur. Burada, yalnızca bireysel bilinçdışının dış dünya tarafından oluşturulması söz konusu değildir, dış dünyayı biçimlendirmemiz de aynı zamanda bilinçdışımızın bir ifadesidir. Zizek "kişisel olan politiktir" anlayışını ve son dönem yaygınlaşan kimlik politikalarının çeşitli biçimlerini küçümser ve bu hareketlerin politik hareketler olmayıp sadece etiğin devamı olduğunu ileri sürer. Yugoslavya devletinin kuruluş, işleyiş ve dağılmasına, Batı'nın Doğu Avrupa'da kapitalizmi oluşturmaktaki rolüne bakmadan Zizek'in çalışmalarındaki teorik arka planı ve bu teorinin oluşum koşullarını anlamak mümkün olmaz. Bundan sonradır ki Yugoslavya devletinin olanaksızlık koşulları Zizek'in Hegel, Marx ve Lacan bileşiminin hem meşruluğu hem de eleştirisi için olasılık koşulları olarak işlemeye başlar. Psikanalize göre bilinçsiz olarak peşinde koştuğumuz arzu nesnesi, gerçekliğini deneyimlemediğimiz ve sanki bir zamanlar hoşlandığımız bir şeymişçesine fantezi bir cezbedicilik işlevi gören, her zaman "kayıp bir nesne" olmuştur. Zizek konuyla ilgili olarak daha organik bir topluluk olarak yeni kapitalist

rejimin bunaltıcı fantazisinden ve ona eşlik eden ve kendi dışındaki her topluluğu "hazzın çalınmasından" sorumlu tutan "milliyetçi popülizme" daha fazla "yabancılaşma" ve mesafeli durma çağrısında bulunur.

AMAÇ 4

Zizek'in sinema ve popüler kültür öğelerinden yola çıkarak yaptığı çözümlemeleri özetleyebilmek.

Zizek yazılarında sıklıkla film analizlerine başvuran bir düşünürdür. Ancak Zizek, bu yöntemi daha çok popüler kültür ve toplumsal çalışmalarının içinde birer hikâyecik gibi dağıtmayı uygun görmüştür. Zizek'in bakış üzerine temellendirdiği **anamorfoz** kavramı görme duyusuyla dolaysız olarak algılanamayan, belirli bir biçime sahip değilmiş gibi görünen nesnelerin özel bir bakış açısından algılanabilir olması anlamına gelir. **"Semptom"** tam olarak kendi evrensel temelini yıkan tikel bir unsur, ait olduğu takımı yıkan bir türdür. Bu anlamda **"Sinthome"** kavramı üç düzeni belirlemektedir ve 'düğüm yapıları' tarafından belirlenir. Zizek'e göre **"fantazi"** arzularımızı şekillendiren şeydir. İdeoloji tam da insanların "aslında ne yaptıklarını" bilmemelerinden, ait oldukları toplumsal gerçekliğe ilişkin yanlış bir tasarıma (aynı gerçekliğe ilişkin çarpıtma yüzünden) sahip olmalarından ibarettir. **"Jouissance"** Lacan'ın Freud'un "haz ilkesi" kavramının ötesine yerleştirdiği bir kavramdır. Freud'da haz bedensel ya da ruhsal bir gerilimin boşalmasından ibarettir. Zizek'in yazılarındaki felsefi, politik ve kültürel alanları bir arada tutan Lacan'ın **"gerçek"** olarak adlandırdığı şeye yönelik olarak sürdürdüğü Lacan'a göre gerçek "simgeselleştirilmeye mutlak anlamda direnendir".

Kendimizi Sınayalım

1. Zizek'in çalışmalarında temel başvurularını yönlendirdiği, Psikanaliz alanında ismini duyuran düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

a. Gothe
b. Schiller
c. Hegel
d. Marx
e. Lacan

2. Aşağıdaki düşünürlerden hangisi Zizek ve Slovenyalı arkadaşlarının etkilendiği Fransız düşünürlerden biri **değildir?**

a. Lacan
b. Derrida
c. Foucault
d. Habermas
e. Althusser

3. Zizek'in, Lacan'ın düşüncesinin en önemli müjdecisi ve referans noktası olarak konumlandırdığı filozof aşağıdakilerden hangisidir?

a. Hegel
b. Marx
c. Kant
d. Heidegger
e. Aristo

4. Zizek'in cinsel farklılık, tarih ve politika hakkındaki düşünceleri için bir merkez oluşturan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

a. Evrensellik
b. Yücelik
c. Bilgelik
d. İnsanlık
e. Kardeşlik

5. Zizek'in "The Indivisible Remainder" (Bölünmeyen Artık) kitabından önceki çalışmalarında duruşu aşağıdaki kavramlardan hangisi ile tanımlanabilir?

a. Anti-kapitalist
b. Anti -totaliter
c. Sosyalist
d. İdealist
e. Materyalist

6. Zizek'in dayandığı Lacancı özne kuramı, hangi karşıtlık üzerine kurulmuştur?

a. Özne ve nesne
b. Öteki ve bilinçdışı
c. Bilinçaltı ve bilinçdışı
d. Doğa-madde
e. Aktif- pasif

7. Zizek, 1990 yılında yapılan ilk çok partili seçimlerde aşağıdaki ülkelerden hangisinin başkan adayı olmuştur?

a. Makedonya
b. Slovenya
c. Hırvatistan
d. Sırbistan
e. Bosna- Hersek

8. Aşağıdakilerden hangisi Yugoslavya'yı oluşturan beş cumhuriyetten biri **değildir?**

a. Hırvatistan
b. Makedonya
c. Karadağ
d. Sırbistan
e. Estonya

9. Hegel'e göre işletme sınıfı aşağıdaki kesimlerden hangisi tarafından oluşmaktadır?

a. Kapitalistler ve işçilerden
b. Köylüler
c. Köylüler ve esnaflar
d. Memurlar
e. Aristokratlar ve işverenler

10. 1990'larda Slovenya'daki bürokrasiye muhaliflik Batı'dan yükselen, aşağıdaki akımlardan hangisi ile besleniyordu?

a. Marksizm
b. Postyapısalcılık
c. Hermenetik
d. Psikanaliz
e. Olgusalcılık

Okuma Parçası 1

Ortadoğu İçin Mütevazi Bir Teklif

Irak saldırısını destekleyenlerin hatırlattığı bir neden, bu saldırının hızını kaybeden Ortadoğu barış sürecine yeniden hız kazandıracağıydı. –kazandırdı mı? Ortadoğu'ya ilişkin yapılacak ilk şey, bu krizin toprak yetersizliğinin coğrafi gerçeğiyle ilgili olduğu gibi görüşleri bir kenara atmaktır. Aşırının kendisi kıtlık içinde temellendiği ve onu doldurmaya çabaladığı için bolluk (saf sevgiden doğan aşırı bağış, herkes için yeterli olan) ve dikkatle "kemerleri sıkma" tavrıyla kıtlık (sadece bazılarının sahip olduğu, herkes için yeterli olmayan) basitçe birbirlerine karşıt olarak konulamaz. Bir başka deyişle, kıtlık (bir şeyin eksik olduğu "herkese yetmediği" düşüncesi) basit bir olgu değil yapısal bir gerekliliktir:

O, kesinlikle var olan bir şeyin eksiği olmadan önce saf biçimsel bir eksiktir ve o, tam da ihtiyaçlarımızın aşırı derecede tatmin olduğu anda şaşırtıcı katıksız haliyle ortaya çıkan bir eksiktir. Aynı çizgide, ölümcül günahın en ilginç olanlarından üçü; haset, cimrilik ve melankoli tam da arzunun biçimsel yapısı içine yazılmıştır: Bir melankolik arzuladığı objenin varlığında arzusunu muhafaza edemezken; cimri objesine sıkıca sarılır ama tüketemez; haset olan ise ötekinin arzusunun objesini arzular. Böylece ya komşunun çayırının otları seninkinden daha yeşildir, ya kendi yeşil otlarıma o kadar hayranımdır ki hayvanlarımın yemesine izin vermem, ya da çayırıma bir melankoliğin üzüntülü, lakayt bakışıyla göz atarım… Bu paradokslar şöyle masalların gerçeğine tekabül eder: Çiftçinin birine görünen cin "Dile benden ne dilersen ama sana ne yaparsam iki katını komşuna da yapacağım!" dediğinde, çiftçi kötülük dolu sırıtarak "Bir gözümü çıkar!" diye cevaplar. Ya da fakir bir çiftçi karı kocanın nasıl zengin olma şanslarını teptiklerine ilişkin bir hikaye şöyledir: Bir cin onların üç isteklerini gerçekleştireceğini söylediğinde kocanın düşünmeden "Tabağıma bir sosis!" demesine kadın kızgınlıkla atlar: "Seni budala, sosis burnuna yapışsın!". Böylece üçüncü istek ancak mütevazi bir "sosis burundan tabağa düş!" olabilir.

Kaynak: Slavoj Zizek (2004). Ödünç Alınan Irak Çaydanlığı. İstanbul: Encore Yayıncılık. Çev. Mehment Öznur, Sibel Erduman. S. 39.

Okuma Parçası 2

Lacan ile ilgili bilgilerimizi hatırlayalım

Jacques Lacan, hem Fransız psikanalistidir ve psikanaliz alanında dünya çağında en önde gelen isim olmuştur. Lacan 1901 yılında burjuva Katolik bir ailenin evladı olarak dünyaya gelmiştir. Lacan, Sorbonne Üniversitesi'nde tıp eğitimi aldıktan sonra 1930'larda psikiyatri hastaları üzerinde çalıştı.1938 yılından itibaren Paris Psikanaliz Derneği'nde dersler vermeye başladı ve 1950'lerde kendi özgün kuramını geliştirmeye başladı ve yayınları ile psikanaliz alanında en üretici ve özgün kuramcılardan biri olduğunu kanıtladı. Lacan'ın kuramı genel olarak yapısalcı dilbilimi üzerine yapılanmakta ve Levi- Strauss'un yapısal antropoloji çalışmalarından etkilenmiştir. Keza, Hegel, Heidegger gibi düşünürler de Lacan'ın kuramında etkisi olan isimlerdir. Esas olarak Lacan'ın amacı Freud'un kuramını değiştirmek ya da revizyondan geçirmek değildir. Onun istediği "yeni bir okuma" yapmaktır. Psikanalizin kuramsal ve uygulama alanı Lacan tarafından yapıbozuma uğratılır ve bundan dolayı anadamar psikanaliz çevrelerince eleştirilir.

Lacan'ın Freud'un çalışmalarından yola çıkarak geliştirdiği kuramlarda önceliği bilinçdışı üzerine yaptığı çalışmalar alır. Lacan psikanalizi "bilinçdışının bir bilimi" haline getirir. Dahası yapısalcı dilbilimin etkisiyle, dilin önemini vurgulayarak "bilinçdışının dil gibi yapılandığını söyleyerek ana odak noktalarını bilinçdışı ve dil olarak belirler. Bundan yola çıkarak Freud'u yeniden okur ve yorumlar.

Lacan'ın temel olarak ele aldığı konuların başında "özne sorunu" gelir. Lacan Freud'un kurguladığı anlamda "sabit" bir öznenin olanaklılığını reddeder.

Freud'un "ego"yu güçlü kılma amacı taşıyan "ben" bilinci ve "ego"nun (bu anlamda bilincin) bilinçdışından daha güçlü kılınması tezini reddederek bilinçdışının önceliğini ve ego'nun (ben'in) bir yanılsama olduğunu ve esas olarak "ben"in bilinçdışının bir ürünü olduğunu ileri sürer. Bilinçdışı, insan varlığının tüm işlevleri üzerinde etkin bir yapıya ve aynen dil gibi yapılanan bir özelliğe sahiptir. Buna ek olarak bilinçdışı kendini "yok" ile ifade eder. Lacancı düşüncede "eksik", "yok" olan temel bir belirleyiciliğe sahiptir. Tüm sistem bunların etrafında örgütlenmiştir. Bilinçdışı, bu anlamda dil, kendini eksik olarak söylediğinde, söylemediğinde, bir başka deyişle sessiz kaldığı yerde ifade eder.

Lacan'ın sosyal bilimlere kazandırdığı önemli kavramlardan biri de "öteki" dir. Lacan'a göre "öteki" süreğen olarak tüm ilişkilerde belirleyici, temel öğe olarak bu-

lunmaya başlar. Bu bağlamsa sevgi ilişkisi geçmişte (bebeklikte) yaşanan bütünsellik, ayrılmamışlık sürecinin yeniden yaşanması isteğinin ifadesidir. Öteki "ben"in kendini gerçekleştirdiği, dolayımladığı nesnedir. Ben'in kendini gerçekleyebilmesi için "öteki"nin varlığı zorunludur Öteki ile uzamsal alan giren "ben", kendi uzamsal alanını yaratır, kendini dış dünyanın nesnelerinden farklı olarak kurgular. Öteki, ben'in varolmasının ön koşullarından biridir ve "özne iz kimliğine ulaşmak için, kendini imgesel öteki ile özdeşleştirmeli, kendini yabancılaştırmalıdır. Bu ise özne için çelişik bir durum yaratır. Kendini varedebilmek için kendinden vazgeçmek zorundadır. Kendini kurduğunda ise artık tam bir "kendilik" durumundan söz edilmez. Kurduğu kendilik, içinde kendini varetmeye çalıştığı ve tüm imgesel, simgesel dünyasını oluşturan öğeleri edindiği toplumun ürünüdür. Dolayısıyla özne daha doğmadan önce bu simgesel düzen tarafından önbelirlenmiştir. Lacan'a göre Öznenin kendini kurgulaması kendinde "eksik" olanlar üzerinden yürür. Öteki ile olan ilişki içerisinde, onun kurgusunun, oyunun parçası olarak, ancak onun dışında onu içselleştirerek kendilik kurgusuna ulaşmak bir zorunluluk olarak okunabilir. Aslında Öteki de tam değildir o da "eksik"tir ve bu eksik onun varoluşuna ilişkindir. Zizek'in de belirttiği gibi özne Lacan'a göre "bölünmüş, üzerine çarpı atılmış olduğu, anlamlandırma zincirindeki bir eksiğe özdeş"tir. Esasında öznenin Lacan tarafından ayrılma adı verilen bir tür "yabancılaşmadan arınma" ya ulaşabilmesini sağlayan şey tam da Öteki'deki bu eksiktir.

Kaynak: Barış Çoban (2005). *"Aynalar Şövalyesi ya da Bilinçdışının Kaşifi: LACAN"* içinde **Kadife Karanlık**. Edt. Nurdoğan Rigel vd. İstanbul: Su Yayınları. ss. 277- 291.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Zizek'teki Hegel ve Lacan" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Evrensel ve Tikel" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Zizek ve Politika" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Zizek ve Politika" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "Yugoslavya'dan Slovenya'ya Zizek"konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Yugoslavya'dan Slovenya'ya Zizek" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Yugoslavya'dan Slovenya'ya Zizek" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Slovenya'dan Yükselen Teorik Muhalefet" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Zizek, "kişisel olan politiktir" anlayışını ve son dönem yaygınlaşan kimlik politikalarının çeşitli biçimlerini küçümser ve bu hareketlerin politik hareketler olmayıp sadece etiğin devamı olduğunu ileri sürer. Zizek'e göre 'bir kişinin gözünü oymak' etik bir şey oluyordu ama aynı şeyi binlercesine yapmak her nasılsa onu "politik" hale getiriyordu. Zizek, politik alanı klasik anlamda iktidar aracılığıyla, iktidarı dayatma, kullanma, ya da ona karşı direnme biçimleri; iktidarın kimin çıkarlarına hizmet ettiği ya da kötüye kullandığı ve iktidarın üretim ve kaynakların dağılımı üzerindeki etkileri olarak tanımlar. Dolayısıyla kimlik politikalarını siyasetin bu tür bir tanımını es geçip sadece belli tür ezme- ezilme ilişkilerine odaklanması nedeniyle eleştirir.

Sıra Sizde 2

Zizek, Yugoslavya devletinin kuruluş, işleyiş ve dağılmasında ve en önemlisi Doğu Avrupa'da kapitalizmin oluşmasında Batı'nın doğrudan bir rol oynadığını düşünür. Zizek'in çalışmalarındaki teorik arka planı ve bu teorinin oluşum koşullarında Batı'nın oynadığı bu rolün payını doğrudan hissetmek mümkündür. Zizek'e göre Yugoslavya'nın belli birtakım yalanlar ve olanaksızlık noktaları üzerinde yapılanması kadar Batı'nın şu an diğer yeni cumhuriyetlere bakışı gibi bakmasının da etkisi büyüktü. Tito'nun Stalin'e yabancılaşmasında ve sonrasında Slovenya'nın Yugoslavya Cumhuriyeti'nden ayrılmasında yine Batı'nın önemli bir rolü vardı. Zizek'e göre bundan dolayı, Yugoslavya'nın dağılmasına ilişkin yapılan etnik çekişmelerin sosyalist sistemin çökmesiyle birlikte yüzeye çıktığı gibi basit ve indirgemeci bir açıklama kolaycılığına düşmek istemiyorsak dağılma sürecine daha dikkatlice bakmamız gerekiyor. Yugoslavya'nın dağılmasına ilişkin, 'köklü anlaşmazlıkların başrolü oynadığı' imgelemi Batı kapitalizminin yarattığı çatışmada kuvvetli bir ideolojik açıklama oluşturur.

Sıra Sizde 3

Zizek'e göre dağılmanın gündeme geldiği koşullarda ulusal birliğin korunması her zaman- annelik ve gelecek nesillerin yeniden üreticisi olarak- ulusun gösterenleri olarak kadınlara yönelik denetim ve şiddetin artmasına yol açar. Yugoslavya'da yarı- özerk kadın örgütlerin partilileri arasındaki mücadele sonucunda 1961 yılında Kadın Örgütleri Birliği kapatılmış ve Parti tarafından Kadının Sosyal Aktiviteleri Konferansı kurulmuştur. 1974 yılından sonra kürtaj serbest bırakılmış ve adeta bir tür korunma yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır ancak 1980'lerde kürtaja karşı muhalefet yükselmiştir. Askeri şiddet kadına yönelik artan şiddetle sonuçlanmış, bu şiddeti yeniden üretmiştir. Belgrad'daki "Siyah Giymiş Kadınlar" gibi savaş karşıtı gruplar sıklıkla fiziksel saldırıya uğramıştır. Zizek'e göre toplumlar arasındaki antagonizma kadın ve erkek arasındaki antagonizma ile iç içe geçmiştir ve bu olgu Lacancı teorinin cinselliğin açmazı olarak dile getirdiği olguya işaret eder. "Cinselleştirme"nin önemi ve şiddete karşı feminist yanıtlar Marksistlerin ve aynı zamanda Zizek'in Yugoslavya'nın dağılması sürecinde devlete ilişkin sorunlarının açığa çıkmasına neden olmuştur.

Sıra Sizde 4

1970'lerde ortaya çıkan teorik çalışmalar üç zorunluluk üzerinde yükseliyordu. Birincisi, Marksist çalışmaları ve Marksizmin 'sosyalist devlet' tarafından tahribatını da içeren ekonomi politik ve öz-yönetim hakkında eleştirel çalışmalardı. İkincisi Slovenya ulusunun tarihsel oluşumu ile ilgiliydi ve bu konudaki iddiaların "doğal" görünen ideolojik etkilerini ortaya çıkarmakla ilgiliydi. Üçüncüsü bürokrasinin yerinde kalmasını sağlayan 'muhalifler'in eleştirisiydi. Buradaki iddia Doğu Avrupa'daki (ve diğer sosyalist) toplumlarda muhaliflerin devletçe kurulan rolleriydi. Şöyle ki, bu muhaliflerin düşünme biçimleri kavramlara bağlanan ters yüz edilmiş anlamlara rağmen esas olarak bürokratik seçkinlerinkine benziyordu. 1980'lerin başında ortaya çıkan kültürel direnişin çok özel biçimleri muhalefeti rejime 'muhalifliğin' boyutlarını aşan bir noktaya getirdi.

Sıra Sizde 5

Foucault, bakışı iktidarla ilişkisi içinde panoptik kavramıyla ele alır. Panoptik, görülmeden gören, hükmedici iktidarın bakışıdır. Panoptik bakıştaki iktidar baktığını nesneye dönüştürür. Bakışın sahibi öznedir. Çünkü iktidar ondadır. Erkeğin bakışı da panoptiktir ve baktığını nesneye çevirir ve feminizm düşüncesinin odağında da buna karşı çıkış vardır. Lacancı bakış kavramında ise durum tam tersidir. Bakış nesnedir. Bakılan bakışı üzerine alan, üstlenen öznedir, bakan ise nesnedir. Lacan için bakış konumunu sahiplenen kadındır. Lacan'a göre yanlış tanıma (yamuk bakmak) öznenin kurulması sürecinden ayrılamaz. Çünkü özne asla kendisini bakan noktasına yerleştiremez. Bakış, Hegel'den başlayarak Jean Paul Sartre ve Michel Foucault ile devam eden anlayışta hep iktidar ya da mücadele alanı olarak kurgulanır. Esas olarak dinlerde de 'tanrıların görünmeyen bakışı' inancı nedeniyle 'bakış' hep bir iktidar, denetim, gözetim, yönetim özelliğini üzerinde taşır. İktidarın görünmeyen bakışında hep bir tahayyül vardır. Sözgelimi hükümdar, tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak görev yaptığı için yönetilenlerden kimse hükümdarın gözleri ile karşılaşamaz. Yönetilenlerin bakışı yerdeyken, hükümdar bakışıyla onları birer nesneye dönüştürerek tarar. Yönetilenler ise hükümdarın bakışını tahayyül ederek kendilerini bir otokontrolle denetlerler.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Lovink, Geert (1995) "Civil Society, Fanaticism and Digital Reality: A Conversation with Slovaj Zizek. http://www.ctheory.com/article/a037.html (Erişim tarihi: 09.05 2011).

Kay, Sarah (2006) **Zizek: Eleştirel Bir Giriş.** Çev: Zeynep Kuyumcu. İstanbul: Encore

Parker, Ian (2004) **Slavoj Zizek: A Critical Introduction.** Londra: Pluto Press.

Rigel vd. (2005) **Kadife Karanlık.** İstanbul: Su Yayınları.

Wright. E. &E. Wright (1999) **The Zizek Reader.** Blackweell Publishers.

Zizek, S. (2004a). İdeolojinin Yüce Nesnesi. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Zizek, S. (2004b) **Ödünç Alınan Irak Çaydanlığı.** Çev. Mehmet Öznur ve Sibel Erduman. İstanbul: Encore-Yayıncılık.

Zizek, S.(2003) **Gıdıklanan Özne: Politik Ontolojinin Yok Merkezi.** Çev. Şamil Can. Ankara: Epos Yayıncılık.

Zizek, S. (2001). **Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and Out.** Londra: Routledge.

Zizek, S. (1991) **For They Know not What They do: Enjoyment as a Political Factor.**

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra David Harvey'in;

- Postmodernizm çalışmasında öne sürdüğü temel tezi betimleyebilecek,
- Aydınlanma düşüncesi ile modernite arasında kurduğu ilişkiyi açıklayabilecek,
- Postmodernizm hakkındaki görüşlerini özetleyebilecek,
- Kapitalizmin ekonomik ve politik dönüşümü hakkındaki düşüncelerini değerlendirebilecek,
- Harvey'in 'zaman-mekân sıkışması' kavramını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Aydınlanma
- Modernite
- Modernizm
- Postmodernizm
- Fordizm
- Esnek birikim
- Zaman
- Mekân
- Zaman-mekân sıkışması

İçindekiler

Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler

Postmodernizm ve Mekân: David Harvey

- GİRİŞ
- MODERNİTE VE MODERNİZM
- POSTMODERNİZM
- KAPİTALİZMİN POLİTİK VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ
- ZAMAN VE MEKÂN
- SONUÇ

Postmodernizm ve Mekân: David Harvey

GİRİŞ

Marxist coğrafyacı ve teorisyen David Harvey'in çalışmaları, coğrafyanın mekân bilimi olarak kabul edilmeye başlandığı 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Buna bağlı olarak Harvey'in, 1969 yılında yayınlanan çalışması *Explanation in Geography* (Coğrafyada Açıklama), coğrafyanın mekân bilimi olarak kuramsal ve metodolojik temellerini inceleyen ilk kitap olarak kabul edilmektedir (Johnston, 1983).

Harvey daha sonra *Social Justice and the City* (1973) (Toplumsal Adalet ve Şehir) ve *Limits to Capital* (1982) (Sermayenin Sınırları) kitaplarında Marxist ekonomi politik yaklaşım temelinde mekânsal çözümlemeler yapmıştır. Sonraki çalışmalarında (1985a, 1985b) ise kapitalist sermaye birikiminin hareketleri ve coğrafya arasındaki ilişkiyi ele alarak sermayenin mekânsallığını vurgulamıştır.

Harvey'in *The Condition of Postmodernism* (1989) (Postmodernliğin Durumu) başlıklı kitabı postmodernizmi, Marxist bakış açısı çerçevesinde değerlendiren oldukça önemli bir çalışma olarak kabul edilmektedir.

David Harvey (1935-)

1935 yılında İngiltere doğan David Harvey, lisans ve lisansüstü eğitimini Gillingham Grammar School for Boys ve St John's College, okullarında görmüş ve 1961 yılında Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya alanında doktorasını tamamlamıştır. Akademik çalışmalarını İngiltere'de Bristol Üniversitesi, Oxford Üniversitesi ve ABD Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde sürdürmüştür. 2001 yılında, Graduate Center of the City University of New York (CUNY) Antropoloji Bölümü'ne geçmiştir. Harvey son çalışmasında, Marxist teori temelinde, küresel kapitalizmin neoliberal biçiminin eleştirisini yapmaktadır. Harvey'in en önemli çalışmaları arasında Explanation in Geography (1969) (Coğrafyada Açıklama), Social Justice and the City (1973) (Sosyal Adalet ve Şehir), Limits to Capital (1982) (Sermayenin Sınırları), The Condition of Postmodernity (1989) (Postmodernliğin Durumu), Spaces of Hope (2000) (Umut Mekânları), The New Imperialism (2003) (Yeni Emperyalizm) ve A Brief History of Neoliberalism (2005) (Neoliberalizmin Kısa Tarihi) adlı eserleri yer almaktadır.

Postmodernizmi, farklı bakış açıları doğrultusunda farklı yönleriyle ele alan teoriler aynı zamanda postmodernizmi kavrayış sürecinde bazı ortak kabullere sahiptirler. Bu teoriler, çağdaş toplumlarda temel değişimlerin yer aldığı ya da yer almaya başladığı ve toplumların çeşitli aşamalardan geçiyor olduğu görüşüne katılmakla birlikte, modernitenin, postmoderniteye doğru ilerleyen bir aşama olduğu anlayışını benimsemektedirler (Haralambos ve Holborn, 1995: 907).
Harvey (1997: 7), 1970'lerin ilk yıllarından itibaren ekonomik, politik ve kültürel faaliyetlerde köklü bir değişimin yaşandığını ve bu köklü değişimin, "mekân ve zaman algılayışımızda yeni hâkim biçimlerin" ortaya çıkmasıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Harvey, *The Condition of Postmodernism* (1989) (Postmodernliğin Durumu) kitabında temel tezini şu şekilde sunmaktadır:

> *Zaman ve mekânın değişmekte olan boyutlarıyla eşzamanlılık, zorunlu ya da nedensel bir bağıntının varlığı için bir kanıt olarak gösterilemezse de, postmodernist kültürel biçimlerin yükselişi, sermaye birikiminde daha esnek tarzların ortaya çıkışı ve kapitalizmin örgütlenişinde "zaman mekân sıkışması"nın yeni bir atılımı arasında bir tür zorunlu ilişki olduğu görüşüne güçlü birtakım önsel kanıtlar getirmek mümkündür (Harvey, 1997: 7)*

Buna karşın, kapitalist birikimin temel kuralları açısından bakıldığında, bu değişimler, tamamıyla yeni bir kapitalizm sonrası (post-kapitalist) ya da sanayi ötesi (post-endüstriyel) toplumların ortaya çıkmasından daha ziyade, bir takım yüzeysel değişiklikler gibi görünmektedir (Harvey, 1997: 7).

Harvey'e (1997: 9) göre postmodernizm, post-yapısalcılıkla ve post-endüstriyalizmle ilişkili görünmekle birlikte, aynı zamanda yeni fikirlerin oluşumlarıyla bağlantılı şekilde ve giderek artan bir biçimde, bazı yeni duygu ve düşüncelerin bir bileşimi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ekonomik, politik ve kültürel gelişmede "kafa karıştırıcı bir evre" açmış olan postmodernizmin doğasının araştırılması gerektiğini belirten Harvey (1997: 9), bu araştırma konusunun bir dizi fikir olarak ele alınması yerine tarihsel durumun açıklanması gerektiğini ileri sürmektedir: "Eğer postmodernizmin dönem dönem giriştiği arayışlardan bir ders çıkaracak ve bu derslerden giderek de eylem biçimleri geliştireceksek, postmodernizmin yöneldiği arayışların son derece önemli olduğunu kavramamız gerekir" (Harvey, 1993: 55).

Bu araştırma önerisi doğrultusunda Harvey (1997) öncelikle, postmodernizm konusunda kabul gören fikirleri gözden geçirmekte ve politik-ekonomik arka planı incelemektedir. Sonrasında kapitalizmin tarihsel ve coğrafi gelişiminin dinamikleri ile kültürel üretim ve ideolojik dönüşüm süreçleri arasındaki bağı oluşturan zaman ve mekân deneyimini ele almaktadır. Ancak bu şekilde Batı dünyasında ortaya çıkan yeni bazı söylemlere bir anlam vermenin mümkün olacağını ifade etmektedir.

Harvey'e (1997: 21) göre, 'postmodernizm'in anlamı konusunda tam olarak bir anlaşma sağlanamamakla birlikte postmodernizm, modernizme karşı bir tepki ya da modernizmden bir kopuş olarak kavranmaktadır. Modernizmin anlamının da karışık olması nedeniyle, postmodernizmi kavramak daha da zorlaşmaktadır.

Harvey, modernizm ve postmodernizm ilişkisine yönelik olarak bir mimarlık dergisinin editörlerinin görüşünü işaret eder: "Genellikle pozitivist teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan evrensel modernizm, doğrusal gelişmeye ve mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla ve bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilir." Buna karşıt ola-

rak postmodernizm, "kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak" öne çıkarmaktadır. (PRECIS6, 1987: 7-24'ten aktaran Harvey, 1997: 21).

Bu anlamda postmodernizm, modernizmle karşıtlık ilişkisi çerçevesinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ilişkinin anlaşılması için öncelikle modernitenin (modernlik) çözümlenmesi gerekmektedir. Modernitenin anlamı üzerine yürütülen tartışmaların büyük bir bölümünde modernitenin temelini oluşturan Aydınlanma düşüncesi yer almaktadır (Harvey, 1997: 25).

MODERNİTE VE MODERNİZM

Modern düşünce biçiminin köklerinin dayandığı 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi, öncesindeki gelenek ve önyargıları yok ederek, yerine toplumsal yaşamın rasyonel temellerini kuran önemli bir Avrupa entelektüel hareketidir.

Harvey, moderniteyi, Jürgen Habermas'ın kavramsallaştırması olan "modernite projesi" doğrultusunda açıklamaktadır (Habermas, 1983: 9'dan aktaran Harvey, 1997: 25): 18. yüzyılda beliren bu proje, Aydınlanma düşünürlerinin "nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme" yönünde gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabayı ifade etmektedir. Bu bağlamda, çok sayıda bireyin, özgür ve yaratıcı bir şekilde çalışmalarıyla katkı sağladıkları bir bilgi birikiminin, "insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi" yönünde kullanılması amaçlanmaktadır. Aydınlanma düşüncesi temelinde gelişen modernite projesi;

> *Doğa üzerinde bilimsel hâkimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rastgele darbelerinden kurtuluşu vaat ediyordu. Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi, efsanenin, dinin, boş inancın akıl dışılığından, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğamızın karanlık yanından kurtuluşu vaat ediyordu. Ancak bu tür bir proje aracılığıyla, bütün insanlığın evrensel, sonsuz ve değişmez nitelikleri ortaya çıkabilirdi (Harvey, 1997: 25).*

Aydınlanma düşüncesi, temel unsur olarak ilerleme fikrine dayanmakta ve aynı zamanda modernitenin de savunduğu, tarih ve gelenekten kopmayı hedeflemektedir. Harvey'e (1997: 26) göre bu düşünce, en çok insanları özgürleştirme amacıyla "bilginin ve toplumsal örgütlenmenin mistik ve kutsal kabuğunu kırmayı hedefleyen laik bir hareketti."

Aydınlanma düşüncesini miras alan 19. yüzyılın önemli sosyologları, yaşanan toplumsal değişmelerin nasıl bir gelecek yaratacağı yönünde düşünceler geliştirmişler, bu sürecin açıklanması için bilimsel bir analizin kullanılması gerektiğine inanmışlardır. Bu anlamda, insanlığın gelişiminin büyük hikâyesini açığa çıkarma çabası, bazı postmodern teorisyenler tarafından 'meta anlatı' olarak adlandırılmaktadır (Haralambos ve Holborn, 1995: 907).

Büyük düşünürler arasında yer alan Marx ve Durkheim, bilimsel ve rasyonel düşünceye daha az vurgu yapmalarının yanı sıra toplumun ilerleme ve gelişme sürecinde olduğuna yönelik güçlü bir inanç beslemişlerdir (Haralambos ve Holborn, 1995: 907). Marx, sınıflara dayalı olan kapitalist gelişmenin baskıcı ve aynı zamanda çelişkili mantığının nasıl insanlığın evrensel kurtuluşuna yol açacağını göstererek, "ütopik düşünceyi, materyalist bir bilime dönüştürmeyi" hedeflemiştir (Harvey, 1997: 28). Bununla birlikte Comte ve Weber, bu değişimi bilimsel rasyonaliteyi içeren bir değişim olarak görmüşlerdir. Comte, modern toplumun, bilimin egemenliğinde olacağına, din, batıl inanç ve felsefenin etkisinin, pozitivist bilimle yer değiştireceğine inanmıştır. Weber, modern öncesi toplumsal yaşamın temelini

oluşturan geleneksel eylemlerin önemini kaybettiğini ve modern çağın, daha etkili olan rasyonelleşme ve bürokrasi tarafından şekilleneceğine inanmıştır (Haralambos ve Holborn, 1995: 907).

Bernstein'e göre Weber, Aydınlanma düşünürlerinin bilimin ilerlemesi, akılcılık ve evrensel insan özgürlüğü arasında kurdukları zorunlu ilişki doğrultusunda, "umut ve beklentilerinin acı ve ironik bir yanılsama" olduğunu ve Aydınlanma mirasının aslında "amaçlı ve araççı akılcılığın zaferi" olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Bernstein, 1985: 5'ten aktaran Harvey, 1997: 28-29). Bu nedenle böyle bir akılcılık anlayışı, ekonomi, hukuk, bürokrasi ve sanatı kapsayan bir şekilde toplumsal ve kültürel yaşamı etkilemekte ve zehirlemektedir. Bu bağlamda akılcılığın ilerlemesi, "evrensel özgürlüğün somut olarak gerçekleşmesine değil", kaçılması mümkün olmayan bir 'demir kafes'in, başka bir deyişle, "bürokratik akılcılığın bir kafesinin yaratılmasına" neden olmaktadır.

Modernizmin, fabrika sistemi, makinelerle üretim, kentleşme, yeni ulaştırma ve haberleşme sistemleri, kitlelere yönelik piyasa ve reklamcılığın ortaya çıkması gibi üretim, dolaşım ve tüketim alanlarında yeni koşulların yaratılmasında öncü bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Harvey'e (1997: 37) göre, aslında modernizm, bu koşulların yaratılmasında öncü rolü oynamaktan daha çok bu koşullara bir cevap niteliği taşımaktadır. Modernizmin, daha sonra aldığı biçimin bu hızlı değişimlerin içselleştirilmesi, düşünme ve kodlaştırma konularında küçümsenmeyecek derecede bir etkiye sahip olduğunu belirten Harvey, aynı zamanda bu değişiklikleri değişikliğe uğratma ya da destekleme yönünde düşünceler ortaya koyduğunu da vurgulamaktadır. Ayrıca 1848'den sonra modernizm, büyük ölçüde kentsel bir olgu olmuş, "patlamalı kentsel büyümeyle, kırdan kente yoğun bir göçle, sanayileşmeyle, makineleşmeyle, mimari çevrede devasa bir değişimle ve kentsel politik hareketlerle huzursuz ve karmaşık bir ilişki içinde" varlığını sürdürmüştür (Harvey, 1997: 39).

İlerleme inancına ve bilime olan güven temeline dayanan modernlik, 20. yüzyılda, militarizm, iki dünya savaşı, nükleer yok olma tehdidi gibi felaketlerle karşılaşmıştır. Bunula birlikte, "standartlaşmış bilgi ve üretim koşulları altında, doğrusal ilerlemeye, mutlak hakikate ve toplumsal düzenlerin rasyonel biçimde planlanmasına" olan güçlü inanç sarsılmaya başlamıştır (Harvey, 1997: 50). Avrupa ekonomilerinin modernleşmesi hızla ilerlerken Üçüncü Dünya Ülkelerinin, uluslararası politika ve ticaretin etkisi altında iddia edildiği gibi ilerici bir "modernleşme süreci" yaşamadıkları ifade edilmiştir. Modernist sanat, mimarlık, edebiyat ve benzeri alanların, tekelci kapitalist bir sistemin sanatı ve pratiği haline gelmeye başladıkları görülmüştür (Harvey, 1997: 50).

Bu yaşananlar doğrultusunda Aydınlanma projesinin amaçladıklarına karşı duyulan güven sarsılmış, bir takım şüpheler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Aydınlanma projesi, "insanlığın özgürleşmesi hedefini insanlığın kurtuluşu adına evrensel bir baskı sistemine" dönüştürmesine yönelik başlayan tartışılmaların merkezinde yer almıştır (Harvey, 1997: 26).

Habermas, Aydınlanma'nın bir özgürleşme aracından, baskının yeni bir kaynağı haline dönüşmesi görüşüne katılmakla birlikte Aydınlanma projesinin gerçekleşmemiş potansiyelini vurgulayarak moderniteyi, "tamamlanmamış bir proje" olarak görmektedir. Habermas gibi bazı düşünürler, Aydınlanma projesinin hedefleri konusunda "yüksek derecede bir kuşkuculuk, araçlar ve amaçlar arasındaki ilişki konusunda epeyce tereddüt ve böyle bir projeyi günümüzün ekonomik ve politik koşulları altında gerçekleştirme olanağı konusunda bir ölçüde karamsarlık" taşımalarına karşın, bu projeyi desteklemeye devam etmektedir (Harvey, 1997: 27).

Postmodern teorisyenler ise Aydınlanma düşünürlerinin amaçlarının çağdaş toplumlarda terk edileceği yönünde bir yaklaşıma sahiptirler. Bu teorisyenlere göre insanlar artık, ilerlemenin kaçınılmazlığına, bütün sorunların çözümü için bilimin gücüne, insanlığın mükemmelliğine ya da toplumların rasyonel bir süreç içerisinde ilerleme olasılığına inanmamaktadırlar (Haralambos ve Holborn, 1995: 908). İnsanlar gelecek hakkında daha karamsar olmuşlar ve gerçeğin, Marxizm gibi ideolojiler ya da büyük teorilerde bulunabileceğine olan inanç zayıflamıştır. Artık inançlar daha fazla çeşitlilik göstermekte ve çoğu insan, mutlak gerçek ile yanlış olan diğerleri arasında oluşan düşünceleri kabul etmekte isteksiz görünmekte, dünyanın sorunlarının çözülmesi için basit bir formül ya da yöntemin olmadığını görmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 908).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan karşı kültür hareketleri ve modernizm karşıtı akımların ortaya çıkması, yeni bir hareketin belirmesine yol açmıştır (Harvey, 1997: 53).

POSTMODERNİZM

Harvey, birçok postmodern teorisyenin Aydınlanma projesinin terk edilmesi gerektiği kanısını reddetmekte ve modern toplumların sistematik olarak çalışılabilir ve anlaşılabilir olduğunu ifade etmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 914).

Harvey (1997: 57), postmodernizmin ne olduğunu, farklı yönleriyle kavrama amacıyla şu soruları sorar:

- Postmodernizm, modernizmden radikal bir kopuş mudur?
- Postmodernizm bir üslup mudur? Yoksa dönemleştirmeye sıkı sıkıya bağlı bir kavram mıdır?
- Her meta anlatıya karşı muhalefeti hep susturulmuş olan "başka seslere" ve "başka dünyalara" gösterdiği yakın ilgi dolayısıyla devrimci bir potansiyeli var mıdır? Yoksa modernizmin ticarileştirilmiş ve evcilleştirilmiş bir versiyonu mudur?

Harvey (1993: 55) postmodernizmin, hem bir uslüp hem de "hayal güçlerimizi sadece belli ülkelerde, belli bir süre ile etkisi altına alan tarihsel bir hareket" olduğuna dikkat çekmektedir:

> *Gelişmiş kapitalist ülkelerde 1960 ortaları ile 1970 ortaları arasında bir tarihte ortaya çıkan ve 1990'larda da zayıflamaya başlayan ve belli üslûp ögelerinin hâkim olduğu bir dönem. Üstelik postmodernizmin kurduğu bu hâkimiyetin, çok sayıda habercisi ve tarihsel öncülü de vardı. Öyleyse bu üslûbun temel elemanları neydi? Burada verilecek cevaplar, hangi çalışma alanı ya da disiplini ele aldığınıza bağlı olarak farklılıklar gösterecektir.*

Harvey, postmodernizm konusunda Huyssens'in şu önermelerine katıldığını belirtmektedir: Huyssens'e (1984 aktaran Harvey, 1997: 754) göre, postmodern terimi, Batı toplumlarında bu yeni hareketle birlikte beliren kültürel bir değişimi ifade etmektedir. Ancak bu durum, kültürel, toplumsal ve ekonomik düzenlerde bir paradigma değişimi yaşandığı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, kültürün önemli bir kesiminde duyarlılıkta, pratikte ve söylem oluşumunda yaşanan bu değişim, bir dizi postmodern varsayımı, deneyimi ve önermeyi daha önceki dönemden ayırmaktadır.

Benzer bir şekilde, Frederic Jameson, postmodernitenin büyük toplumsal ve kültürel bir değişim olmadığı görüşünü ifade edenler arasında yer almaktadır. Jameson, postmodernizmin, geç kapitalizm çağının kültürel mantığını ifade ettiğini

ileri sürmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren kültür üretiminin genel anlamda meta üretimiyle bütünleştiği yeni bir çağa girdiğimizi belirtmektedir. Jameson'a göre, giysilerden uçağa kadar bütün mallar, yeni görünüşler altında daha büyük miktarlarda üretilmektedir. Bunun sonucu olarak daha önce sadece üretim alanında verilen mücadeleler, kültürel üretimi de toplumsal çatışmaların bir alanı haline getirmiştir (Harvey, 1997: 80).

DİKKAT

Frederic Jameson'ın postmodernizm hakkındaki görüşleriyle ilgili ayrıntılı bilgiyi kitabınızın "Postmodern Sosyal Teori" ünitesinde bulabilirsiniz.

Postmodernizm terimi, ilk olarak mimarlık alanında benimsenmiştir. Daha sonra bu terimin, sanat ve kültür çalışmalarında kullanılmaya başlandığı görülmüş, daha sonra ise siyaset, ekonomi, sosyoloji gibi çalışma alanlarında etkili olmuştur

Modern mimari, kent nüfusunun ihtiyacı olan kitlesel konut ve ofis üretimini karşılamak için yeni, ucuz ve etkili materyallerin kullanımıyla karakterize edilmiştir. Bu mimari anlayış, çelik, beton, cam gibi materyallerin kullanımında bilimsel bilginin uygulanmasının, insanların yerleşim sorunlarının çözümüne imkân sağlayacağını iddia etmiştir. Modern mimarinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Le Corbusier, mimariyi "modern yaşam için makineler"in üretimi olarak görmüş, dünya çapında kasaba ve kentlerin ortak özelliği olan işlevsel ve yüksek blok tiplerini savunmuştur (Haralambos ve Holborn, 1995: 908).

1970'li yıllarla birlikte, modern mimarinin temsilleri olan yüksek bloklar gözden düşmeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda postmodernizmin, mimarlık alanında kabul görmesi anlamına gelmektedir. Bazı teorisyenlere göre, modern mimari, postmodern mimariye yol açmıştır. Bu anlamda Harvey (1997: 54), mimarlık alanında Charles Jencks'in modernizmin sonunu bildiren ve postmodernizme geçişin sembolik tarihini, "Le Corbusier'in 'modern yaşam makinası'nın ödül kazanmış bir versiyonu olan St. Louis'deki Pruitt-Igoe toplu konut bloklarının, içinde yaşayan düşük gelirli insanlar için oturulamaz bir çevre olduğu gerekçesiyle dinamitle havaya uçurulduğu 15 Temmuz 1972 günü saat 15:32" olarak verdiğini vurgulamaktadır. (Resim 8.1 ve 8.2).

Resim 8.1

Pruitt-Igoe Toplu Konutları.

Kaynak: *http://vicisitudysordidez. blogspot.com*

Resim 8.2

Pruitt-Igoe toplu konutlarının yıkılması.

Kaynak:
http: //mizzoumag. missoumag.missuri.edu

Harvey, geçiş sürecinde modern ve postmodern mimari arasında görülen farklılıkları şu şekilde ifade etmektedir:

> *Her kentsel çevrenin üzerinden bir silindir gibi geçmesi kader gibi görülen cam gökdelenler, beton bloklar, çelik kalaslar ve ... her tür romantizmi kitsch gibi gören anlayış, yerini süslenmiş bloklara, imitasyon ortaçağ meydanlarına ya da balıkçı kasabalarına, sipariş üzerine yapılmış ya da geleneksel konut yapımına, yenilenmiş fabrika ve ambarlara ve yeniden kullanıma kazandırılmış her çevreye bırakıyordu (Harvey, 1997: 55).*

Harvey'e göre, mimarlık ve kent tasarımı alanında postmodernizmin özellikleri nelerdir?

SIRA SİZDE 1

Resim 8.3

Postmodern mimari örnekleri.

Kaynak:
http:// weburbanist.com

Harvey (1997), postmodern çağın birçok yönünün tamamıyla yeni olmadığını vurgulamaktadır. Kapitalizm daima, tarihi boyunca görülen çelişkili eğilimleri içermektedir. Bu nedenle hiçbir zaman sabit bir düzene sahip olmamıştır. Bunun yanı sıra, merkezlenme ve dağılma, otorite ve yapıbozum, hiyerarşi ve anarşi, kalıcılık ve esneklik arasında bir ileri, bir geri sallanmaktadır (Tablo 8.1). Harvey kapitalizmin daha ileriye, postmoderne doğru sallanmakta olduğunu ve modernden ve onun özelliklerinden uzaklaştığına inanmaktadır (Haralambos ve Holborn, 1995: 913).

Tablo 8.1
Modernizm ile Postmodernizm Arasındaki Farklar

MODERNİZM	POSTMODERNİZM
Romantizm/ Simgecilik	Parafizik/ Dadacılık
Form (birleştici, kapalı)	Antiform (ayırıcı, açık)
Amaç	Oyun
Tasarım	Rastlantı
Hiyerarşi	Anarşi
Hâkimiyet / Logos	Tükenme/ Sessizlik
Sanat nesnesi/ Bitmiş yapıt	Süreç/ Performans/ Happening
Mesafe	Katılım
Yaratma/ Bütünselleştirme/ Sentez	Yaratmayı imha/ Yapıbozum/ Antitez
Mevcudiyet	Yokluk
Merkezlenme	Dağılma
Tür/ Sınır	Metin/ Metinlerarası
Semantik	Retorik
Paradigma	Sentagma
Hipotaksi	Parataksi
Mecaz	Mecazı mürsel
Seçme	Bileşim
Kök/ Derinlik	Rizom/ Yüzey
Yorum/ Okuma	Yoruma karşı/ Yanlış okuma
Gösterilen	Gösteren
Okunaklı (okuyucuvari)	Yazılabilir (yazarvari)
Anlatı/ büyük tarih	Anlatı karşıtı/ Küçük tarih
Ana kod	İdiyolekt (kişisel dil)
Belirti	Arzu
Tür	Mutasyona uğramış
Tenasül uzuvları/ Fallik	Çok biçimli/ Androjin
Paranoya	Şizofreni
Köken/ Neden	Fark-fark/ İz
Tanrı Baba	Ruhülkudüs
Metafizik	İroni
Belirlenmişlik	Belirsizlik
Aşkınlık	İçkinlik

Kaynak: *Hassan, I. (1985: 123-124 aktaran Harvey, 1997: 59)*

Tablo 8.1'de, postmodernizmin moderniteye karşı bir tepki olarak ortaya çıkmasına dayalı bir biçimde sunulan karşıtlıklar, bu tepkinin hangi alanlara ilişkin olduğunu göstermektedir (Hassan, 1985 aktaran Harvey, 1997: 59).

Harvey'e (1993: 55) göre, disiplinler arası fikir alış verişleri ve karşılıklı etkileşim olmasına rağmen mimari, felsefe, sosyoloji, coğrafya, antropoloji gibi farklı disiplinler, postmodernizmi kendi değişkenlerini kullanarak tanımlamaktadır. Buna karşın bazı ortak yönleri sıralamanın mümkün olduğunu belirten Harvey'e (1997) göre bu ortak yönler;

- Teoriler, meta-anlatılar, evrensel üsluplar gibi genel geçerlilik iddiası taşıyan önermelerin reddedilmesi,
- Dil oyunlarında, ilgi kaynaklarında ya da bilim insanları topluluklarında çoğulculuğun ve parçalanmanın kabul edilmesi,
- Farklılığın ya da başkalığın ve çeşitliliğin vurgulanması,
- Her şeyin geçici olduğunun ruhsuzca ve alaycı bir şekilde kabul edilmesidir.

Harvey'e göre, postmodernist düşünceyi yaygın ve derin bir değişim olarak kabul edenlerin ortak yanı, evrensel iddialara sahip olduğu düşünülen geniş ölçekli teorik yorumların, başka bir deyişle 'meta-anlatılar'ın reddedilmesidir.

Harvey (1997: 21), postmodernist düşüncenin temel özelliklerinin parçalanma, belirlenemezlik ve bütün evrensel ya da bütüncül *(totalizing)* söylemlere karşı duyulan derin bir güvensizlik olduğunu belirtmektedir. Bu anlayış içerisinde yaygın ve derin değişimi ifade edenlerin ortak yönü "meta-anlatılar"ı reddetmeleridir.

Bütüncül olmaları nedeniyle meta-anlatıları reddeden teorisyenler arasında Michel Foucault, "iktidar-söylem" oluşumlarının ya da Jean-Francois Lyotard, dil oyunlarının çoğulluğunu vurgulamaktadırlar. Özellikle Lyotard, postmodernizmi, açık bir şekilde "meta-anlatılara inanmamak" olarak tanımlamaktadır (Harvey, 1997: 60).

Michel Foucault'nun çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgiyi kitabınızın "Post-Yapısalcılık" ünitesinde bulabilirsiniz.

DİKKAT

Fransız teorisyen Lyotard'ın *Postmodern Condititon* (1984), (Postmodern Durum) adlı kitabı, postmodernizmle ilgili görüşlerini içermektedir. Lyotard, post-endüstriyel toplum ve postmodern kültürün 1950'lerin sonunda gelişmeye başladığını ve hem ülkeler arasında hem de ülkelerin kendi içinde farklılıklar gösterdiğini savunmaktadır. Bu gelişmeleri teknoloji, bilim ve bazı toplumsal gelişmelerle ilişki olarak ele alan Lyotard, özellikle dil ile ilgili değişimlerin önemini vurgulamaktadır. Toplumsal yaşam, "dil oyunları" etrafında örgütlenmekte ve 'dil oyunları', toplumda insan davranışlarının meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Lyotard, toplumsal ilerleme ve insanın özgürleşmesine yönelik geliştirilen meta-anlatıların, postmodernizmin gelişiyle önemini kaybettiğini ve meta anlatılara şüpheyle bakılmaya başlandığını belirtmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 908-909).

Jean-Francois Lyotard'ın postmodernizme ilişkin düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgiyi kitabınızın "Postmodern Sosyal Teori" ünitesinde bulabilirsiniz.

DİKKAT

Harvey (1993: 56), Charles Jencks'in postmodern ve geç modern arasında yaptığı ayrımı önemli görmektedir. Postmodernizm aslında, "gelenekle yakın geçmişin eklektik bir karışımı" olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda postmodernizm, modernizmin devamı olmanın yanı sıra, modernizmi aşan bir durum sergilemektedir: "Postmodernizm kapsamında yapılmış en iyi çalışmalar, çoğunlukla çifte kodlu ve alaycı bir özellik taşır; birbiriyle çelişen ve süreksizlik gösteren çok sayıda gelenekten yararlanır; çoğulculuğu sağlayan da en başta bu çeşitliliktir" (Harvey, 1993: 56).

Harvey, modernizmin, meta-anlatılarıyla, farklılıklara, ayrım ve ayrıntılara dikkat göstermemesine karşın, postmodernizmin, ötekilik, öznellik, cinsiyet ve cinsellik, ırk ve sınıf, zamansal ve mekânsal coğrafi yerleşime dayalı birçok farklılığı temsil ettiğini belirtmektedir.

Diğer taraftan geç modernizm ise, toplumsal ideoloji açısından değerlendirildiğinde, hem pragmatik, hem de teknokratik bir hal almaktadır ve kuru ya da klişeleşmiş

bir dili yeniden canlandırma amacını taşıyan 1960'lı yıllardan itibaren, "modernizmin stilistik düşünce ve değerlerini uç noktalara götürmektedir" (Harvey, 1993: 56).

Postmodernizmin farklılık, iletişim, kültür ve yer konuları üzerinde durması, Harvey tarafından olumlu etkiler olarak kabul edilmektedir. Modernizmin metaanlatıları, önemli farklılıkları görmezden gelmiş, üzerini örtme eğilimi göstererek ayrım ve ayrıntılara dikkat göstermemiştir. Buna karşın postmodernizm, ötekilik, öznellikte farklılık, cinsiyet ve cinsellik, ırk ve sınıf, zamansal ve mekânsal coğrafi yerleşmeler ve yerinden kopmalardan kaynaklanan birçok biçimi temsil etmesi açısından önemli hale gelmiştir (Harvey, 1997: 134).

Harvey bu anlamda postmodern düşüncede bir önem görmekte, fakat diğer taraftan Marxist bakış açısı çerçevesinde postmodernizmin ciddi güçsüzlükleri olduğunu ifade etmektedir. Postmodernist teori, modern dünyanın sorunlarını aşırı vurgulaması ve onun maddi kazanımlarını görmemesi nedeniyle eleştirilmektedir. Bu durumda en önemlisi, postmodern teorinin, postmoderniteyi kabul eder görünmekle birlikte modern dünyanın zorluklarının üstesinden gelme yolları önermekten çok onun problemleriyle birleşmektedir (Smelser, 1994: 321). Bu nedenle, "Postmodernizmin retoriği tehlikelidir, çünkü ekonomi politiğin ve küresel iktidar koşullarının gerçekliğiyle yüz yüze gelmekten kaçınır." (Harvey, 1997: 138).

KAPİTALİZMİN POLİTİK VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ

20. yüzyılın sonlarının ekonomi politiğinde bir dönüşüm yaşandığı ileri sürülmektedir. Bu nedenle Harvey (1997: 143), iddia edilen bu değişimin ne kadar derine indiğinin ve hangi temellere dayandığının araştırılması gerektiğini belirtmektedir. Kapitalist üretim tarzının temel kurallarının, tarihsel coğrafi gelişme sürecinde biçimlendirici güçler olarak işlediğini ifade eden Harvey, değişimi araştırırken, bu işleyişin değişmeden sürmekte olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Harvey, kapitalist üretim tarzının temel kurallarının, tarihsel coğrafi gelişme sürecinde biçimlendirici güçler olarak işleyişinin değişmeden sürmekte olduğunu vurgulamaktadır.

Marxist teoriye dayalı olarak *'Limits to Capital'* (1982) (Sermayenin Sınırları) adlı kitabında Harvey, sermaye birikiminin hareketleri ve coğrafya arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bu çalışmasında geliştirdiği 'kriz kuramı'nda kapitalizmin kriz dönemlerinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Sermaye birikiminin bu krizleri, ekonomide değişimlere neden olmakta ve bu değişimler, toplumsal ve kültürel anlamda önemli sonuçlara yol açmaktadır.

Fordizm ve Esnek Birikim Rejimi

Harvey, postmodernizmin, kapitalizmin krizlerinden birine tepki olarak ortaya çıktığını ileri sürmekte ve bu durumu 1973 yılıyla tarihlendirmektedir. Savaşı sonrası dönemde ilk büyük ekonomik krizin görüldüğü 1973 yılından itibaren bir dizi ekonomik sorun, dünya kapitalist ekonomisini vurmuştur. Petrol üreticileri, petrol fiyatlarını arttırmış, işsizlik artmaya başlamış, kârlar düşmüş ve birçok ülkede durgunluk, örneğin ekonomik büyüme olmadan yüksek enflasyon görülmüştür (Haralambos ve Holborn, 1995: 912).

Harvey (1993: 57), kapitalizmin 1973-75 yılları arasında yaşadığı bu büyük ölçekli krizin, bir dizi düzenlemeyi gerekli kıldığını ve bu düzenlemelerin de, gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşamakta olanların yaşamlarını kökten değiştirdiğini ileri sürmüştür. II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1973 yılına kadar birçok ülkede yaşam standartlarının artması ve toplumsal sınıflar arası uyum ile tutarlı ve güvenilir bir büyüme görülmüştür. Harvey savaş sonrası dünyanın ABD'nin askerî ve ekonomik hegemonyası altında ve Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı kesin bölünmelere dayanarak yaratıldığını belirtmektedir.

Bu sistemin temelinde ulus devlete dayanan bir güç sistemi, Fordist seri üretim ve kitlesel tüketim ile Keynesci olarak adlandırılan bir üretim sistemi ve politik sistem yer almaktadır. Harvey (1993: 57) Keynesci sistemi, "müdahaleci devlet ve işgücü, sermaye ve ulus devlet içinde yer alan diğer güçler arasında politik dengeye dayanan bir sistem" olarak tanımlamaktadır. Bu durum, hâkim bir gücün olması ve oyunun temel kuralları ile çelişkilerin ana hatlarının kolay anlaşılabilmesi nedeniyle büyük ölçüde "güvenli bir dünya" olarak nitelendirilmektedir:

> *Bir sanatçı ya da aydının, siyasî iktidar ve kültürel otoritenin karşısında yer alarak ya da iktidarı destekleyerek tavır alması mümkündü. Politik iktidara karşı olanlar, Berkeley'de konuşma özgürlüğü hareketini, ABD kentlerinde ayaklanmaları ve insan hakları hareketini, Woodstock'ı ve Meksiko City, Paris, Prag gibi kentlerde de 68 hareketini başlattılar (Harvey, 1993: 57).*

Harvey (1993: 57), 1970'li yılların başında ortaya çıkan ekonomik çöküntü ve sonrasında gelen 1979-1981 yıllarındaki krizin yarattığı baskılar nedeniyle bütün istikrar ve belirlilik unsurlarının çok çabuk bir biçimde dağıldığını belirtmektedir: "Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, savaş sonrası dünyanın dayandığı temel ilkelerin kesin çöküşünün en belirgin elemanlarıydı."

Bu dönemde yaşanan ve insanların üretim ve maddi refaha erişme araçlarına ilişkin konumlarını ciddi bir şekilde etkileyen bu değişimleri Harvey (1993: 57) şu şekilde ifade etmektedir:

- Değişen iş bölümüyle emek sürecindeki yeni parçalanmalar,
- Üretimin Japonya'ya ve yeni sanayileşmekte olan ülkelere kayması bağlamında üretim mekânındaki coğrafi kaymalar,
- Enflasyonist baskılar ve döviz kurundaki oynamalarla paranın değerindeki hızlı değişmeler,
- Artan bir hızla çeşitlilik arayışları.

Bu çeşitlilik arayışları, bir taraftan politik açıdan feminizm, ekoloji, ırkçılık aleyhtarı hareketler ve kültürel bağımsızlık hareketleri, diğer taraftan tüketim kalıpları açısından daha rekabetçi hale gelen bir dünyada tüketicilerin tutunabilecekleri daha güvenli dallar arayışı olarak görülmektedir.

Bu sorunlar, büyümeyi ve kârlılığı sağlama amacıyla farklı yolların denenmesine yol açmış, farklı bir "birikim rejimi"ne, "ürünün üretim ve tüketim arasındaki dağılımının uzun bir vade boyunca istikrar kazanması"na imkân sağlamıştır (Harvey, 1997: 143-144). Bu durum, postmodern olarak adlandırılan kültürel değişimlerin bazılarının üretimine neden olmuş, "toplumsal ve politik düzenleme tarzını" üretmiştir (Haralambos ve Holborn, 1995: 912).

Harvey (1997: 146), savaş sonrası canlılık dönemi uygulamalarıyla, günümüz politik ekonomik uygulamaları arasındaki karşıtlıklar çerçevesinde, son dönem tarihini Fordizm'den, "esnek" olarak adlandırılan bir birikim rejimine dönüş temelinde açıklamayı anlamlı görmektedir.

1945 yılından sonra kapitalizm kendi yeniden üretiminin temel koşullarını sağlamak amacıyla politik, kurumsal ve toplumsal düzenlemelere ulusal devletler çerçevesinde bir çözüm bulmuştur. Devlet yetkilerinin doğru biçimlendirilmesi ve kullanılması, Fordizmin bütünüyle "olgunlaşmış ve özgül bir birikim rejimi" olarak ortaya çıkmasını sağlamış ve Fordizm, bu niteliğiyle, 1973 yılına kadar uzun bir canlılık döneminin temelini oluşturmuştur (Harvey, 1997: 152). Bu dönem boyunca, gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalizm, yüksek ve nispeten istikrarlı bir ekono-

mik büyüme hızlarına ulaşmıştır: "Hayat standartları yükseliyor, kriz eğilimleri kontrol altında tutuluyor, kitle demokrasisi korunuyor ve kapitalistler arası savaş tehlikesi uzaklaştırılıyordu. Fordizm güçlü bağlarla Keynesçiliğe bağlanıyordu" (Harvey, 1997: 152).

Harvey'e (1997: 158) göre, Fordizmin sadece bir kitle üretim sistemi olarak görülmemesi, aynı zamanda bu sistemin, bütünsel bir yaşam tarzı olarak ele alınması gerekmektedir. Kitle üretimi, kitle tüketimi anlamının yanı sıra ürününü standartlaşmasını da ifade etmektedir. Bu durum ise "yepyeni bir estetik ve kültürde bir metalaşma" anlamına gelmektedir.

Esnek birikim, Fordizm'in katı özellikleriyle çatışma ilişkisi içinde belirlenmektedir. Bu birikim rejimi, "emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları" bakımından esnek bir biçime yaslanmaktadır. Temel özelliklerinden biri "yepyeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yepyeni yöntemlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması ve hepsinden önemlisi, ticari, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin temposunun büyük ölçüde hızlanmış olmasıdır (Harvey, 1997: 170).

Esnek birikim, işgücü piyasasında, ürünlerde, tüketim modellerinde hızlı değişimi, daha hızlı teknolojik değişimi, hizmet sektöründe istihdam artışını, sendikanın gücünün azalışını, yüksek işsizlik ve işverenlerinin her değişikliğine uyacak kadar yeterli derecede esneklik beklenen işçilerin güvenliğinin azalmasını içermektedir: "İşler artık düzenli ve uzun vadeli kârlara daha fazla güvenemez, başarıya uyarlamak zorundadır" (Haralambos ve Holborn, 1995: 913).

> *Esnek istihdam düzenlemeleri kendi başına işçilerde güçlü bir hoşnutsuzluğa yol açmaz çünkü esneklik bazen her iki taraf için de avantajlı olabilir. Ama sigorta sahibi olma, emeklilik hakları, ücret düzeyleri ve iş güvencesi bakımından bakıldığında, çalışan halk açısından bütünsel etki hiç de olumlu görünmemektedir. (Harvey, 1997: 174)*

Harvey, kapitalist ekonomik sistemin, çağdaş batı toplumlarının merkezinde yer aldığını ve esnek birikim sisteminin kapitalizmin halen bir biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle, daha önceki *Limits to Capital* (1982) (Sermayenin Sınırları) adlı çalışmasında üzerinde durduğu bazı temel önermelerin geçerliliğini koruduğunu vurgulamaktadır. Harvey (1997: 199), kapitalist üretim tarzının, postmodern çağda kaybolmayan 3 özelliğini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Kapitalizm ekonomik büyümeye dayanmaktadır. Düzenli bir büyüme oranı, kapitalist bir ekonominin sağlığı açısından vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. Büyüme, hem kaçınılmaz hem de iyi bir şey olarak iddia edilmekte ve kapitalizmin ideolojisinin köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak büyümenin olmadığı durumlar kriz olarak tanımlanır.
2. Gerçek değerlerde artış, emeğin üretim sürecinde sömürülmesine dayanmaktadır. Bu durum, kâr sağlamak amacıyla işçilerin ürettiği metaların değerinden daha azının işçilere ödenmesi anlamına gelmektedir. Hem üretim sürecinde hem de piyasada emek üzerindeki kontrol, kapitalizmin varlığını devam ettirmesi için yaşamsal bir önem taşımaktadır.
3. Kapitalizm, teknolojik ve örgütsel anlamda zorunlu olarak dinamiktir. Her zaman örgütlü işin, yeni yollarını üretmekte ve teknolojik yaratıcılık ve gelişmeyle, rekabetçilerle baş etme yollarını aramaktadır.

Ekonomide yaşanan bu değişimler aynı zamanda kültürel, politik ve toplumsal değişimlerin de temelini oluşturmaktadır. Kitle üretimi daha az kâr sağlayan bir üretim şeklidir. Bu nedenle, esnek üretim sistemleri, çeşitliliğin sağlandığı yeni

ürünleri piyasaya sürmekte ve yüksek derecede uzmanlaşmış küçük ölçekli piyasaları sömürmektedir (Harvey, 1997: 179). Bu durum, kültürel farklılığın teşvik edilmesine ve desteklemesine de imkan sağlamaktadır (Haralambos ve Holborn, 1995: 913).

Kapitalizm tüketimi arttırmak, canlandırmak amacıyla boş zaman alanına nüfuz ederek, bir 'boş zaman endüstrisi" yaratmış, bu alanda yeni hizmetler ve yeni ürünler sunmuş ve sürekli yenilenerek kâr elde edilebilen bilgisayar, müzik, giyim gibi alanlarda hızlı değişimlere olanak sağlamıştır (Haralambos ve Holborn, 1995: 913). Böylece, "Fordist modernizmin göreli olarak istikrarlı estetiği, yerini, farklılığı, gelip geçiciliği, gösteriyi, modayı ve kültürel biçimlerin metalaşmasını yücelten postmodernist estetiğin bütün mayalanmasına, istikrarsızlığına ve bir yanıp bir sönen özelliklerine" (Harvey, 1997: 180) bırakmış olmaktadır.

Harvey'e göre, 1970'li yıllardan itibaren sermaye birikim sürecinde yaşanmakta olan değişimler, postmodern düşüncenin temelini oluşturmaktadır.

Harvey'e göre, ekonomi alanında görülen değişimler, politik ve toplumsal hareketlerin gelişimini de etkilemiştir. Kapitalist sisteme muhalefet oluşturan kaynaklar olarak toplumsal sınıfla ilişkili konular ve işçi hareketi önemini kaybetmiş, politik muhalefet, özel konu veya grupları temsil eden çeşitli hareketlere dağılmıştır (Haralambos ve Holborn, 1995: 914).

Sonuç olarak, Harvey'e göre Foridst birikim rejimi, savaş sonrası canlılık döneminde yaşadığı aşırı birikim sorununu, esas olarak "mekânsal ve zamansal kaydırma" yoluyla çözmüştür. "Fordist üretim sistemleri olgunlaştıkça, yeni ve çoğu zaman rekabet gücü yüksek aşırı birikim merkezleri" haline gelmiş, bu durum, coğrafi olarak farklı Fordist sistemler arasındaki rekabetin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle "Fordizmin krizi, herhangi bir ülkenin içinde borçluluk, sınıf mücadelesi ya da şirketlerin durağanlığı gibi etkenlerden doğduğu kadar, coğrafi ve jeopolitik" bir kriz olarak da ortaya çıkmıştır (Harvey, 1997: 211).

Sermaye birikim sürecinde yaşanan bu değişimlerin postmodern düşüncenin temelini oluşturduğunu belirten Harvey, bu anlamda, Fordist ve Post-fordist dönemler arasında birçok süreklilik olduğunu vurgulamaktadır (Smelser, 1994: 322). Harvey (1997: 215), ulaştığı sonucu şu şekilde ifade etmektedir: "Kapitalizmin yüzey görünümünde 1973 yılından bu yana bütünsel bir değişim yaşadığını, ama kapitalist birikimin temelde yatan mantığının ve kriz eğilimlerinin hala aynı olduğunu ileri sürmüş bulunuyorum."

Harvey, kapitalizmin yaşadığı değişimlere karşın, kapitalist birikimin temelde yatan mantığının ve kriz eğilimlerinin aynı kaldığını vurgulamaktadır.

Harvey, yeni bir çağa girdiğimizi ve bu çağın teorize edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu çağda, modernizm ve postmodernizm, Fordizm ve Post-fordizm bir arada bulunmaktadır (Smelser, 1994: 322). Harvey'e (1997: 334) göre, "Fordizm ve modernizm, ya da esnekliğin ve postmodernizmin derecesi, hangi bütünsel bileşimin kârlı olduğuna, hangisinin olmadığına bağlı olarak, dönemden döneme, bir yerden diğerine" değişmektedir.

ZAMAN VE MEKÂN

Harvey'e (1997: 227-229) göre zaman ve mekan, insan var oluşunun temel kategorileri arasında yer alan önemli iki unsurdur ve fazla tartışılmadan olduğu gibi kabul edilmektedir. Modern toplumlarda birçok farklı zaman kavrayışlarını bir arada görmek mümkündür. Günlük kahvaltı, işe gitme, kutlamalar, tatiller, açılışlar gibi tekrarlanan hareketler insanda güven duygusu yaratmaktadır. Benzer bir şekilde mekân da zaman gibi doğal bir olgu olarak ele alınmakta ve farklı toplumların ya da alt grupların farklı mekân algıları bulunmaktadır.

Harvey (1997: 230), "zaman ve mekân konusundaki nesnel kavrayışların, zorunlu olarak toplumsal yaşamın yeniden üretimine hizmet eden maddi pratik ve

süreçler aracılığıyla yaratıldığını" iddia etmektedir. Kapitalist üretim tarzında, toplumsal yeniden üretimin kapsadığı maddi pratik ve süreçler devamlı değişmektedir. Bu nedenle, mekân ve zamanın nesnel özellikleri ve bunun yanı sıra anlamları da değişmektedir.

Mekân ve zamana ilişkin sembolik düzenlemeler, deneyim için bir çerçeve sağlamaktadır: "Toplumda kim ya da ne olduğumuzu bu çerçeve aracılığıyla öğreniriz" (Harvey, 1997: 242). Bununla birlikte, mekânsal ve zamansal pratikler, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ve dönüşümü süreçleriyle yakından ilişkilidir. Bu anlamda, toplumsal değişme tarihinin, mekân ve zaman anlayışlarına bağlı olarak ve bu anlayışların ideolojik kullanımlar aracılığıyla kavranması mümkün görülmektedir.

Harvey (1997: 248-249), mekânsal pratikleri, toplumlardaki farklı görünümlerini kavramak amacıyla bir şema biçiminde göstermektedir. (Tablo 8.2).

Tablo 8.2
Mekânsal Pratikler Şeması

	Ulaşılabilirlik ve Mesafelendirme	**Mekânın Edinim ve Kullanımı**	**Mekânın Hâkimiyet ve Kontrolü**	**Mekânın Üretimi**
Maddi Mekânsal Pratikler	Malların, paranın, insanların emek gücünün, bilginin vb. dolaşımı; ulaşım ve iletişim sistemleri; piyasa ve kentsel hiyerarşiler; yığılma	Arazi kullanımları ve mimari çevreler; toplumsal mekânlar; iletişim ve yardımlaşma alanlarında toplumsal şebekeler	Toprakta özel mülkiyet; mekânın devletler arasında idari bölünmesi; "mutena" mahalleler ve semtler; dışlayıcı bölgeleme ve başka tür toplumsal kontrol biçimleri	Fiziksel altyapının üretimi (ulaşım ve iletişim araçları; mimari çevreler; arazi açma vb.); toplumsal altyapının mekânsal organizasyonu
Mekânın Gösterimi	Mesafeye ilişkin toplumsal, psikolojik ve fiziksel ölçüler; harita yapma	Kişisel mekân; işgal edilen mekânın zihinsel haritaları; mekânların sembolik gösterimleri; mekânsal söylemler	Yasak mekânlar; "toprağa bağlılık"; mahalle topluluğu; bölgesel kültür; milliyetçilik; jeopolitik; hiyerarşiler	Yeni haritalama; görsel gösterim; iletişim vb. sitemleri; yeni sanatsal ve mimari "söylemler"; göstergebilim
Gösterim Mekânları	Cazibe/iticilik; mesafe/arzu; erişme/dışlanma; aşkınlık; "medya mesajdır"	Tanışıklık; aile ocağı ve ev; halka açık seyirlik yerler; (sokaklar, meydanlar, pazar yerleri); ikonografi ve duvar yazıları; reklâmlar	Yabancılık çekmek; korku mekânları; mülkiyet ve sahiplik; anıtsallık ve ritüel mekânlar; sembolik engeller ve sembolik sermaye; "geleneğin" üretimi, baskı mekanları	Ütopik planlar; hayali peyzajlar; bilim kurgu ontolojileri ve mekânı; sanatçıların taslakları; mekân ve yer mitolojileri; mekânın şiiri; arzu mekânları

Kaynak: *Harvey, D. (1997: 248-249).*

Tablo 8.2'de yukarıdan aşağı doğru yer alan 3 boyut Henri Lefebvre'in *Production of Space* (1974) (Mekânın Üretimi) adlı kitabından alınmıştır. Bu çok önemli çalışmasında Lefebvre (1991), fiziksel, zihinsel ve toplumsal düzeylerde mekânı

kavramsallaştırarak bütüncül bir mekân kuramı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Lefebvre, bu kavramsal üçlüyü analitik bir araç olarak kullanarak tarihsel dönemlerde farklı toplumların mekân üretim sürecini analiz etmektedir.

Lefebvre, mekânın üretim sürecini nasıl analiz etmektedir?

SIRA SİZDE 2

Lefebvre'in geliştirdiği üç kavramsal düzey birbirlerinden farklı ancak diyalektik olarak birbirleriyle ilişkilidir. Lefebvre (1991: 33-39) bu kavramsal üçlüyü şu şekilde açıklamaktadır:

1. **(Maddi) Mekânsal pratikler *(spatial practices):*** Algılanan mekân içerisinde, gündelik gerçeklik ile kentsel gerçeklik arasında kurulan yakın bir ilişkiyi temsil etmektedir. Kentsel gerçeklik, özel hayat, çalışma ve boş zaman için oluşturulan yerleri kapsayan ağlardan oluşmaktadır.
2. **Mekânın temsilleri *(representations of space):*** Bilim insanları, plancılar, teknokratlar ya da toplum mühendisleri tarafından kavramsallaştırılmış mekân olarak tanımlanmaktadır.
3. **Temsil mekânları *(spaces of representation):*** İmaj ve sembollerle ilişkili olarak birlikte yaşayanların, bir arada ikamet edenlerin mekânı olarak ifade edilmektedir.

Mekânın temsilleri ve temsil mekânlarını karşılaştırınız.

SIRA SİZDE 3

Harvey (1997: 250) bu şemada, mekânsal pratiğin geleneksel anlayışlardan devralınan 4 yönünü sunmaktadır:

1. **Ulaşılabilirlik ve mesafelendirme:** Mesafe insanlar arası etkileşimlere bir taraftan engel oluştururken diğer taraftan onun karşısında bir savunma oluşturmaktadır. İşbölümü, ticaret gibi her tür üretim ve yeniden üretim sistemine maliyet yüklemektedir. Toplumsal etkileşimi olanaklı kılacak bir şekilde mekânsallığın ne ölçüde aşılabildiğini göstermektedir.
2. **Mekânın edinim ve kullanımı:** Mekânın işgal edilmesinin biçimlerini incelemektedir. Bu işgaller evler, fabrikalar, sokaklar gibi nesneler, arazi kullanımı gibi faaliyetler, bireyler, sınıflar ya da başka toplumsal gruplar tarafından gerçekleşebilir.
3. **Mekânın hâkimiyet ve kontrol altına alınması:** Bireylerin ya da güçlü grupların, mekânın örgütlenmesini ve üretimini yasal ya da yasal olmayan araçlarla hâkimiyet altına almalarını göstermektedir. Hâkimiyet sağlamanın amacı, mekânın kendileri ya da başkaları tarafından mülk edinilme biçimlerinin kontrol altına alınmasıdır.
4. **Mekânın üretimi:** İletişim, ulaşım, arazi kullanımı gibi alanlarda yeni sistemlerin üretilme biçimleri ve bilişim teknolojisi, tasarım gibi yeni gösterim tarzlarının ortaya çıkma şekillerini araştırmaktadır.

Mekânsal pratiğin bu 4 boyutu birbirinden bağımsız değil, birbirleriyle ilişki içerisindedirler. Örneğin mekânın üretimi, mesafelendirmeyi ve mülk edinme ile hâkimiyetin koşullarını değişikliğe uğratmaktadır (Harvey, 1997: 250-251).

Zaman-Mekân Sıkışması

Harvey'e (1997: 270) göre, mekân ve zamanın nesnel niteliklerinde meydana gelen bazı devrimci değişimler, bazen çok köklü biçimlerde dünyayı görüş tarzını de-

ğiştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bir taraftan kapitalizmin tarihine yaşamın hızının artışı damgasını vurmakta, diğer taraftan mekânsal engeller aşılmaktadır:

> *Mekân, telekomünikasyonun yarattığı bir "küresel köy"e ve ekonomik ve ekolojik karşılıklı bağımlılıklardan örülmüş bir "uzay gemisi dünya"ya doğru küçüldükçe ve zaman ufkumuz sonunda içinde bulunduğumuz andan başka bir şey kalmamacasına kısaldıkça, mekânsal ve zamansal dünyalarımızın sıkışması duygusunun hakimiyetiyle başa çıkma zorunluluğuyla karşı karşıya kalırız (Harvey, 1997: 270).*

Bu değişimler doğrultusunda, "hız kapitalizmi"nin büyümesi, görselleşen medyanın giderek hızlanması ve parçalanması, insanların karmaşık kitapları başından sonuna kadar okuyacak denli yoğunlaşmalarını ve tahammül göstermelerini her geçen gün daha da olanaksız hale getirmektedir (Urry, 1999: 38-39). Harvey bu gelişmeleri, "zaman-mekân sıkışması" *(time and space compression)* nitelemesiyle kavramsal bir çerçeveye yerleştirmektedir. Böylece "zaman ve mekân sıkışması" fikri, Harvey'in geliştirdiği yaklaşımın merkezine oturmaktadır.

Harvey, bu tür gelişmelerle ilgili olarak daha ayrıntılı bir tarihsel-coğrafi çözümleme sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle farklı tarihsel dönemlerde kapitalizmin nasıl farklı mekânsal sabitleyenlere ihtiyaç duyduğu üzerinde durur. Bu sürecin incelenmesi, "her kapitalist dönemde mekânın, üretimin büyümesini, emek-gücünün yeniden üretimini ve kârın azamiye çıkarılmasını kolaylaştıracak biçimde örgütlenmesini" anlatmaktadır (Urry, 1999: 39).

Kapitalizm kendi kriz dönemlerinin, zaman ve mekânın yeniden örgütlenmesi yoluyla üstesinden gelebilmekte ve böylece yeni bir birikim döneminin temellerini kurmuş olmaktadır. Harvey, kapitalizmin krizleriyle baş etme biçimini, "Fordizm"den "Post-fordist" esnek birikime geçiş sürecinin açıkladığını vurgulamaktadır. Bu süreci, Marx'ın teorisine dayalı olarak göstermeye çalışan Harvey'e göre, Post-fordizm, yeni bir mekânsal sabitleyeni gerektirmekte ve bu sabitleyen, zaman ve mekânın temsil edildiği en anlamlı biçimdeki yeni tarzları işaret etmektedir (Urry, 1999: 39). Bu çözümlemede merkezi olan "zaman-mekân sıkışması"dır. Harvey (1997: 317), Fordizmden esnek birikim rejimine geçişle birlikte mekân ve zamanın kullanımları ve anlamlarının nasıl bir değişim gösterdiğini sorgulamaktadır.

Coğrafi hareketliliğin artması ve turizmin büyük ölçekli gelişimi, dünya kültürlerinin artan bir şekilde birbirlerine karıştırılmalarına imkân sağlamaktadır. Daha hızlı ve daha ucuz seyahat edebilme, kitle iletişim sistemlerinin yaygınlaşması, insanların zaman ve mekân algıları üzerinde etkili olmaktadır. Zaman ve mekân sıkıştırılmaktadır. Harvey bu durumu, üretim hızıyla ve "tam zamanında" *(just in time)* gibi tekniklerin kullanımıyla ilişkili olarak ele almaktadır (Haralambos ve Holborn, 1995: 913).

Zaman ve mekân aynı zamanda dünya finans sisteminde de sıkıştırılmaktadır: Hisseler, para birimleri ve metaların ticareti, günde 24 saat ve bilgisayar teknolojisiyle anında işlem görerek devam etmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 913). Tokyo'da olanlar Londra, New York ve başka yerlerin piyasalarını etkilemekte, dünyanın bütün ülkeleri, Üçüncü Dünya'nın Birinci Dünya'ya olan büyük borçları tarafından etkilenmektedir. Harvey'e göre, bu şekilde oldukça karmaşık hale gelen dünya finans sisteminin ulusal hükümetler tarafından anlaşılması ve kontrol edilmesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 913).

Yirmidört saat ticaretin gelişiminin anlamı, yatırımcıların ve aracıların, dövizler ve tahvillerin alım satımı için asla beklemek zorunda kalmamalarıdır. Ürünlerin elde

edilebilmesi, insanların yeni tarz veya modaları tüketmek için başka bir yere gitmeyi beklemek zorunda kalmayacakları ölçüde olağanüstü artmıştır (Urry, 1999: 294)

Bütün bu yaşananlara bağlı olarak yoğun bir zaman-mekân sıkışması evresinde olduğumuzu belirten Harvey (1997: 317), bunun "politik ekonomik uygulamalar, sınıf güç dengeleri ve kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde, insana yönünü şaşırtan sarsıcı bir etki yaptığını" ifade etmektedir. Fakat bu durum, kapitalizmin tarihinde ilk kez görülmemekle birlikte, kapitalizmin daha önceki dönemlerinde yaşanan zaman ve mekân sıkışması, bu zamanki durumdan farklı değildir.

Bu anlamda, 19. yüzyılın ortalarından itibaren demiryollarının, telgrafın ve günlük basının gelişi benzer bir sonuca yol açmıştır. Aynı durum, I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan zor yıllarda "radyonun gelişimi, demiryolu ağının tamamlanması, büyük kartellerin ortaya çıkışı ve ticaret imparatorluklarının parçalanması döneminde" yaşanmıştır. Harvey (1993: 58) bunun sonucu olarak, toplumsal yaşamın zaman-mekân koordinatlarının, sağlam bir zemine oturmaması nedeniyle bireyin kendini tanımladığı kimliğinin kaydığını ve konumunun da ister istemez değiştiğini ileri sürmektedir.

Resim 8.4, zaman ve mekân arasındaki mesafeye dayalı olarak kurulan ilişkinin tarihsel olarak nasıl bir değişim geçirdiğini göstermektedir. 1500-1840 yılları arasında karayolu ulaşımında atlı arabaların ve denizde yelkenlilerin hızıyla ölçülen mesafeler, 1850-1930 yıllarını kapsayan dönemde buhar gücüyle çalışan lokomotifler ve gemilerin hızına göre belirlenmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda pervaneli uçaklar, 1960'larda ise jet yolcu uçaklarının hızı, mesafeleri daha da yakınlaştırmıştır.

1970'li yılların başlarından itibaren kullanılmaya başlanan uydu iletişim sistemleri ise zamanı mesafeden bağımsız hale getirmiştir (Harvey, 1997: 326). Büyük ve çokuluslu şirketlerin, dünyanın birçok noktasında yer alan fabrikalarda, "finans, piyasa, girdi maliyetleri, kalite kontrolü ve emek süreci koşullarına ilişkin kararları, eşzamanlı biçimde alarak işini yürütmesi artık mümkündür" (Dicken, 1986: 110-113 aktaran Harvey, 1997: 327).

Resim 8.4

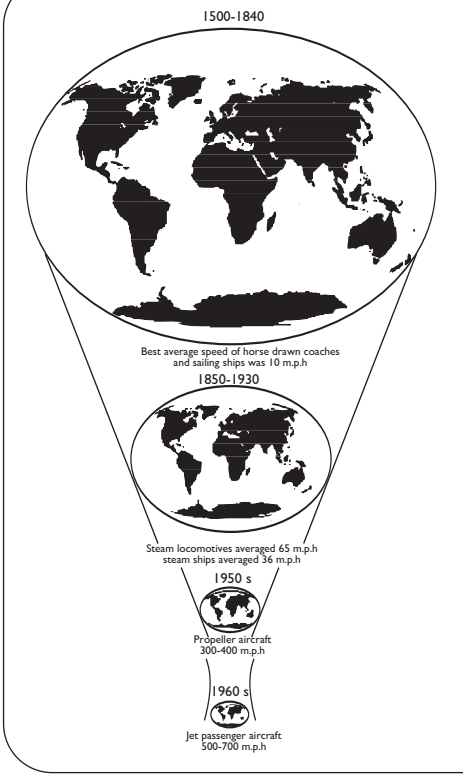

Mekânın zaman tarafından yok edilmesiyle küçülen dünya. (Harvey, 1997: 271).

Kaynak: *http://lewishistoricalsociety.com*

Büyük kitlelerin televizyona sahip olması, uydu iletişimiyle bir araya geldiğinde herkesin farklı mekânlardan gelen bir imaj yağmurunu neredeyse anında yaşamasını olanaklı kılarak dünyanın mekânlarını bir televizyon ekranındaki imajlara indirgemektedir. Olimpiyatları, Dünya Kupası'nı, bir diktatörün düşüşünü, bir politik zirveyi, ölümle sonuçlanan bir trajediyi, bütün dünya [izleyebilmektedir]. (Harvey, 1997: 327).

Bu anlamda, "başlangıçtan beri kapitalizmin dinamiğinin tam merkezinde var olmuş olan mekânın, zaman aracılığıyla yok edilmesi sürecinin yeni bir evresine tanık oluyoruz" (1997: 327). (Resim 8.4)

SIRA SİZDE 4

Harvey, zaman mekan sıkışmasının, posmodern yapıtlardaki temsillerini nasıl görmektedir?

Mekânın, zaman tarafından yok edilmesiyle, günlük yeniden üretime giren meta bileşimini köklü bir şekilde değiştirdiğini vurgulayan Harvey, küresel meta dolaşımı ile bütünleşme yoluyla, birçok yerel yiyecek sisteminin yeniden örgütlendiğini belirtmektedir. Fransız peynirlerinin "ABD'de 1970'te büyük kentlerde birkaç lüx şarküteri dışında bulunamazken, bugün bütün ülkede yaygın olarak satılıyor" olması, Harvey'in (1997: 334) bu konuda verdiği örneklerden biridir.

Zaman ve mekân hissi, postmodern çağda zayıflamaktadır. Örneğin, "dünyanın coğrafi karmaşıklığının her gece statik bir televizyon ekranında bir dizi imgeye indirgenmesi gibi, bütün dünyanın mutfakları tek bir mahalde toplanmış durumdadır." (Harvey, 1997: 337). Avrupa ve Amerika'nın büyük şehirlerinde, dünya ülkelerinin mutfaklarının hemen hepsini görmek mümkündür. Japon *suşi*leri, Amerikan *doughnut*ları, Fransız *kruvasan*ları gibi dünyanın her yerinden yemeklerin yanı sıra, her kıtadan dünya müziği, her ülkeden gelen sebze ve meyveler süpermarketlerde bulunmaktadır (Harvey, 1997: 334-335).

Zaman gittikçe karışmaktadır; insanlar Disneyland'da 'Eski Dünya'yı ziyaret edebilmekte ya da Ortaçağ kalesinde bir hafta sonuna katılmak için giyinebilmektedirler (Haralambos ve Holborn, 1995: 913). Zamanlar, yerler ve kültürler, gittikçe yakınlaşmakta ve birbirleriyle karışmaktadır. Bu durum, sanat, felsefe ve toplumsal düşüncede yansıtılarak "geçicilik, kolaj, parçalanma, dağılma" tarafından simgelenmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 913).

Resim 8.5

Paris Disneyland eğlence merkezi.

Kaynak: *http://pleasingvacations.com/tag/euro-disneyland*

Sonuç olarak Harvey (1993: 58), toplumda kim ya da ne olduğumuzu öğrendiğimiz mekân ve zamana ilişkin sembolik düzenlemelerin değiştiğini belirtmektedir. Buna bağlı olarak toplumsal yaşamın zaman-mekân koordinatları kaydığı za-

man ya da güvenilir olma özelliğini kaybettiği zaman, bireyin de kendisinin kim olduğunu tanımlaması güçleşmektedir: "Hangi zamanda yaşıyoruz? Borsa simsarının 24 saatinde mi, çoğu ulus devletin 100 yılı geçmeyen tarihinde mi, yoksa küresel ısınmanın uzun dönemli zamanında mı? Hangi mekânda yaşıyoruz? Köyde, bir ülkede, Avrupa'da, Batı'da, yoksa yerkürede mi?" (Harvey, 1993: 58).

Harvey'e göre, zaman-mekân sıkışmasına yönelik ortaya çıkan tepkiler nelerdir?

SIRA SİZDE 5

Harvey, zaman ve mekânın tanımının, bireysel ya da toplu kimlik yaratımı açısından temel önem taşıdığını, kim olduğumuzu büyük ölçüde, güvenilir zaman-mekân koordinatlarına dayanarak tanımladığımızı ileri sürmektedir.

Bu anlamda Harvey'in araştırmasında, postmodernizmin kökleri, özellikle 1973 çöküşünden sonraki dönemde değişen zaman-mekân deneyimlerine dayanmaktadır. Harvey (1993: 58), dünya olaylarının zaman ve mekânında kayma meydana gelmesi ve insanların dünyaya ilişkin konumlarının değişmesi nedeniyle kimliğimizi yeniden kurma arayışı içinde olduğumuzu vurgulamaktadır:

> *Uluslararası borsacılığın ve küresel ticaretin hâkim olduğu bugünün dünyası, dünya üzerinde üretilen ürünlere ve farklı mekânlara erişebilirliğimizdeki hızlı değişim (kitle turizminin yaygınlaşması, uzaklık engelinin kalmaması, vb.), modadaki ve hayat tarzlarındaki değişmeler, insanların işleri, sahip oldukları değerler ve (zaman ve mekân içinde) başkalarıyla olan ilişkileri gibi temel önemdeki konularda derin bir belirsizlik ve kişisel güvensizlik yarattı.*

Kadınların özgürleşmesi, etnik eşitsizlikler ve Üçüncü Dünya'da yoksullukla ilgili konuların önemi artmakta, bu konulara yönelik toplumsal hareketler oluşmaktadır. Buna karşın Harvey, bu toplumsal hareketlerin büyük bir kısmının politik örgütlenme alanından ziyade 'Live Aid' konserleri gibi saf anlamda imaj üretimi alanında yer aldığını belirtmektedir. Yine de postmodernizmin en kötü sonuçlarına karşı bir kontratak başlangıcının olasılığını taşıdıklarını ifade etmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 914). Harvey, "ırkçılığa, *apartheid*'e, dünya çapında açlığa, eşitsiz coğrafi gelişmeye karşı mücadelede" ve çevre alanında önemli hale gelmeye başlayan bu farklı toplumsal hareketler alanında yeni enternasyonalizmin (uluslararasıcılık) işaretlerinin yaygın olarak görüldüğünü iddia etmektedir (1997: 392).

SONUÇ

Harvey (1993: 58), postmodernizmi "zaman-mekân sıkışması çevresinde ve içinde kurulan geniş kapsamlı bir önermeler" dizisi olarak tanımlamaktadır. Bir taraftan postmodernizmin sunduklarının, diğer taraftan da postmodernizme yönelik eleştirilerin çok fazla çeşitlilik göstermesinin, ancak zaman-mekân koordinatları değişen bir dünyada kimlik arayışıyla açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Bu anlamda postmodernizmin olumlu ve olumsuz yönlerini birlikte ele almaktadır.

Harvey'e göre, postmodernizm, özgürleştirici ve aynı zamanda yeni şeyleri ortaya çıkaran bir yöne sahiptir. Bu bakımdan, eskilerden sıkılmış olanların, yeni açılımların yaratılmasıyla, kendilerini yeni bir imajla yeniden yaratabilme imkânı bulduğunu ifade etmektedir:

> *Ekonomide devrimci türde girişimcilikten, sanattaki benzer yeniliklere dek uzanan yeni yaratıcı çabaların ortaya çıkışı, bu çabalar içinde yer alanlar açısından kesinlikle heyecan vericiydi. Ve zaman ve mekân eksenleri kökten değişmekte olan bir dünyada toplumun, mekânın, politikanın ve ekolojinin ne olduğuna dair ciddi arayışlar da insan çabasının olumlu yanını kanıtladı (Harvey, 1993: 58).*

Buna karşın, postmodernizmin olumsuz taraflarının da güçlü bir şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir: "Dar anlamda girişimcilikle ve parasal değerlerle bu kadar sıkı fıkı olması; kültürel üretim, borsanın bir şubesinden başka bir şey değilmişcesine, geçici olan şeylere bu denli sıkı sıkıya bağlanması; sanki gerçek tarih ve coğrafya, çoğu kez en ağır şartlar altında yaşanan ve yitirilen hayatların mücadelesi değil de, süpermarket raflarındaki metaforlarmışçasına, tarih ve coğrafyayı birkaç fikir ve görüntü uğruna talan etmesi" (Harvey, 1993: 58).

Harvey (1993: 58), en olumsuz anlamda postmodernizmin, kaybedilen zaman-mekân anlayışının yerine "sahte ve taklitçi bir zaman-mekân anlayışı" koymaya çabaladığını belirtmektedir. Kültür mirasıyla alay ettiğini ve yitirilen geçmişe vurgu yaparak nostaljiyi pazarladığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, postmodernizm, oldukça dar kapsamlı bir yerellik politikasına saplanmıştır. En önemlisi, eklektizmi, kültürel, politik ve toplumsal farklılıkların uzlaştırılması çabalarıyla karıştırmış olmasıdır.

Bunların sonucunda Harvey (1993: 58), geleceğe yönelik olarak nereye gittiğimizi sorgulamaktadır:

> *Bu yeni zaman ve mekân kavrayışına, kimliğimizi tanımlayan yeni koordinatlara alışmaya ve tartışabileceğimiz, yaratıcı faaliyetlere girişebileceğimiz daha güvenli bir konum tanımlamanın mümkün olduğuna inanmaya mı başlıyoruz? Acaba, çevremizi kasıp kavuran bu ekonomik, politik ve kültürel değişim fırtınasında hâlâ eski, bildik sorunların varlığına mı tanık oluyoruz?*

Bu anlamda Harvey, hem malî sistemde hem de uluslararası medyada ekonomik ve politik gücün aşırı yoğunlaşmasını, Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya gibi yerkürenin birbirine düşman ticaret imparatorluklarına ayrılmasını ve tüm bunların yanı sıra dünyanın her köşesinde hüküm süren yoksulluk ve çevre sorunlarını vurgulamaktadır.

Harvey'e (1993: 59) göre, postmodernizm bize esas olarak, farklılığın ve çeşitliliğin önemli olduğunu ve dünyayı betimlediğimiz dil ve söylem üzerinde büyük bir dikkatle durup kafa yormamız gerektiğini öğretmiştir. Diğer taraftan, bütün bunlara karşın postmodernizm, farklılıkların üretken bir biçimde birbiriyle nasıl uzlaştırabileceğini belirtmemiş, ayrıca her insanın karşısındakinin "dilini parçalarına böldükten sonra", nasıl birbiriyle iletişim kurabileceği hakkında hiçbir şekilde ipucu da vermemiştir:

> *Bu açıdan bakıldığında da, "post" (sonra) öneki, neyin "öncesinde" (pre) olduğumuz gibi bir soruyla uğraşmamızı gereksiz kıldığı için yerindedir. Bu açıdan, realizme geri dönülmesi, metafor alanından uzaklaşılması, reel politika ve ekonomi ile yeniden ilgilenilmesi, hoş karşılanması gerekli şeylerdir. Şimdiden durup da geriye baktığımda, postmodernizmin hem çok şey öğrettiğini, hem de geride, ardından yas tutacağımız çok şey bıraktığını söyleyebilirim.*

Harvey (1993: 59), daha özenli bir gelecek kurma amacıyla uğraşırken, bu derslerin üzerinde büyük bir dikkatle durulması gerektiğine inanmaktadır.

Özet

AMAÇ 1

Harvey'in Postmodernizm çalışmasında öne sürdüğü temel tezi betimleyebilmek.

Harvey'e göre, 1970'li yıllardan itibaren ekonomik, politik ve kültürel alanlarda yaşanan önemli değişimler, bu zamana kadar sahip olduğumuz mekân ve zamanı algılama biçimlerinin değişimi ile yakından ilişkilidir. Harvey, sermaye birikiminde yeni esnek bir tarzın ortaya çıkması ve kapitalizmin örgütlenme sürecinde görülen "zaman-mekan sıkışması"nın yeni bir biçimi ile postmodernist kültürel biçimlerin yükselişi arasında zorunlu bir ilişki olduğunu ve bu ilişkiye dair önsel kanıtların sunulabileceğini savunmaktadır.

AMAÇ 2

Harvey'in Aydınlanma düşüncesi ile modernite arasında kurduğu ilişkiyi açıklayabilmek.

Modern düşüncenin gelişiminin temeli Aydınlanma düşüncesine dayanmaktadır. Habermas'ın, geliştirdiği "modernite projesi" kavramı 18. yüzyılda görülmeye başlanan düşünsel bir çabayı ifade etmektedir. Aydınlanma düşüncesi nesnel bir bilim, evrensel bir ahlak ve hukuk ile sanatın geliştirilmesi fikrini savunmaktadır. Bu görüş doğrultusunda modernite projesi, özgür ve yaratıcı çalışmalarla sağlanan bilgi birikimi aracılığıyla insanlığın ilerlemesini, özgürleşmesini ve yaşamın zenginleşmesini amaçlamaktadır. İlerleme fikrini temel alan Aydınlanma düşüncesi, rasyonel toplumsal örgütlenme ve rasyonel düşünce biçiminin gelişmesiyle modernitenin de savunduğu, tarih ve gelenekten kopmayı hedefleyen laik bir hareket olarak tanımlanmaktadır. Modernizmin 20. yüzyılda karşılaştığı militarizm, iki dünya savaşı, nükleer yok olma tehdidi gibi felaketler, Üçüncü Dünya ülkelerinin iddia edilen ilerici bir "modernleşme süreci" yaşamamaları, Aydınlanma düşüncesinin amaçlarına yönelik güveni sarsmış, insanlığın özgürleşmesi hedefinin, evrensel bir baskı sistemine dönüşmesi yönünde şüpheler ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle başlayan tartışmaların odak noktası Aydınlanma projesi olmuştur.

AMAÇ 3

Harvey'in postmodernizm hakkındaki görüşlerini özetleyebilmek.

Harvey, postmodernizmi farklı yönleriyle kavrama amacıyla postmodernizmin, modernizmden radikal bir kopuş mu, bir üslup mu yoksa dönemleştirmeye yakından bağlı bir kavram mı olduğunu sorgulamaktadır. Ayrıca postmodernizmin meta anlatılara muhalefet olan susturulmuş başka sesler ve dünyalara yönelik ilgisi nedeniyle devrimci bir potansiyelinin olup olmadığını ya da modernizmin ticarileştirilmiş ve evcilleştirilmiş bir versiyonu olabileceği ihtimalini ele almaktadır. Harvey, postmodernizmi, hem bir üslup hem de belli ülkelerde, belli bir süre etkili olan tarihsel bir hareket olarak görmektedir.

Postmodernizmin moderniteye karşı bir tepki olarak ortaya çıkması görüşü doğrultusunda, merkezlenme ve dağılma, otorite ve yapıbozum, hiyerarşi ve anarşi, kalıcılık ve esneklik gibi bir takım karşıtlıklar sunulmaktadır. Harvey, postmodernizmin temel özelliklerinin parçalanma, belirlenemezlik ve bütün evrensel söylemlere yönelik duyulan derin bir güvensizlik olduğunu vurgulamaktadır. Harvey'e göre postmodernizmin olumlu yönleri ötekilik, öznellik, cinsiyet ve cinsellik, ırk ve sınıf, zamansal ve mekânsal coğrafi yerleşime dayalı birçok farklılığı temsil etmesidir. Diğer taraftan Harvey, Marxist bakış açısıyla postmodernizmin güçsüz yönlerini, modern dünyanın sorunlarını aşırı vurgulaması, onun maddi kazanımlarını görmemesi ve bu sorunlarla baş etme yolları önermemesi olarak ifade etmektedir.

AMAÇ 4

Harvey'in kapitalizmin ekonomik ve politik dönüşümü hakkındaki düşüncelerini değerlendirebilmek.

Harvey, 20. yüzyılın sonlarının ekonomi politiğinde yaşanan dönüşümün araştırılmasında kapitalist üretim tarzının temel kurallarının, tarihsel coğrafi gelişme sürecinde biçimlendirici güçler olarak işleyişin değişmeden sürmekte olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Harvey, sermaye birikiminin kaçınılmaz krizlerinin ekonomide önemli değişimlere yol açtığını belirtmektedir. Kapitalizmin 1973-1975 yılları arasında yaşadığı büyük ölçekli kriz, bir dizi düzenlemeyi gerekli kılmış ve böylece büyümeyi ve kârlılığı sağlama amacıyla farklı bir birikim rejimine geçilmiştir. Bu durum, postmodern olarak adlandırılan bir takım kültürel değişimleri ve "toplumsal ve politik düzenleme tarzını" üretmiştir.

Yeni birikim rejimi olan esnek birikim, Fordizm'in katı özellikleriyle çatışma ilişkisi içinde emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları açısından esnek bir biçime dayanmaktadır. Yeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yeni yöntemlerin ve yeni piyasaların ortaya çıkması ve ticari, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin temposunun büyük ölçüde hızlanmış olması, esnek birikim rejiminin temel özellikleri arasında yer almaktadır.

Ekonomide yaşanan bu değişimler aynı zamanda kültürel, politik ve toplumsal değişimlerin de temelini oluşturmaktadır. Kapitalizm tüketimi arttırmak amacıyla bir boş zaman endüstrisi yaratmış, bu alanda yeni hizmetler ve yeni ürünler sunmuş ve sürekli yenilenerek kâr elde edilebilen bilgisayar, müzik, giyim, gibi alanlarda hızlı değişimlere olanak sağlamıştır. Harvey'e göre, ekonomi alanında görülen değişimler, politik ve toplumsal hareketlerin gelişimini de etkilemiştir. Kapitalist sisteme muhalefet oluşturan kaynaklar olarak toplumsal sınıfla ilişkili konular ve işçi hareketi önemini kaybetmiş, politik muhalefet, özel konu veya grupları temsil eden çeşitli hareketlere dağılmıştır. Sermaye birikim sürecinde yaşanan bu değişimler, postmodern düşüncenin temelini oluşturmaktadır.

AMAÇ 5

Harvey'in 'zaman-mekân sıkışması' kavramını açıklayabilmek.

Harvey, mekân ve zamanın nesnel niteliklerinde meydana gelen değişimlerin, bazen ciddi bir şekilde dünyaya bakış biçimimizi değiştirdiğini belirtmektedir. Kapitalizmin tarihinde yaşamın hızı artmakta, mekânsal engeller aşılmaktadır. Mekân, telekominikasyon aracılığıyla "küresel bir köy"e dönüşmekte, zaman kısalmaktadır. Bu durum zamansal ve mekânsal dünyaların sıkışması hissine yol açmaktadır. Hız kapitalizminin büyümesi, görselleşen medyanın giderek hızlanması ve parçalanması gibi gelişmeleri Harvey, "zaman-mekân sıkışması" kavramsallaştırmasıyla ifade etmektedir.

Turizmin büyük ölçekli gelişimi, hızlı ve ucuz seyahat, yaygın kitle iletişim sistemleri, insanların zaman ve mekân algılarını etkilemiştir. Bu anlamda yoğun bir zaman-mekân sıkışması evresinde olduğumuzu belirten Harvey bu durumun politik ekonomik uygulamalar, sınıf güç dengeleri ile kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde sarsıcı bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Harvey, kapitalizmin dinamiğinin tam merkezinde yer alan mekânın, zaman aracılığıyla yok edilmesinin, günlük yeniden üretime giren meta bileşimini köklü bir şekilde değiştirdiğini, zamanlar, yerler ve kültürlerin, gittikçe yakınlaştığını ve birbirleriyle karıştığını ifade etmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Harvey'e göre kapitalist üretim tarzının, postmodern çağda **kaybolmayan** özelliklerinden biri **değildir?**

a. Ekonomik büyümeye dayalı olması
b. Teknolojik ve örgütsel anlamda dinamik olması
c. Örgütlü işin her zaman yeni yollarını üretmesi
d. Üretim sürecinde emek üzerindeki kontrolünü sürdürmesi
e. Yaratıcılık ve gelişmede çok geride kalması

2. Aşağıdakilerden hangisi modernizmin özelliklerinden biridir?

a. Dağılma
b. Anarşi
c. Retorik
d. Metafizik
e. İroni

3. Aşağıdakilerden hangisi Harvey'in sunduğu mekânsal pratiklerin bir yönü **değildir?**

a. Ulaşılabilirlik ve mesafe
b. Mekânın edinimi ve kullanımı
c. Mekânın dağılması
d. Mekânın kontrol edilmesi
e. Mekânın üretimi

4. Aşağıdakilerden hangisi 'postmodernizm' teriminin **ilk kez** kullanıldığı alandır?

a. Ekonomi
b. Mimarlık
c. Siyaset
d. Sanat
e. Kültür

5. Aşağıdakilerden hangisi Aydınlanma düşünürlerinin hedeflerinden biri **değildir?**

a. İnsanlığın özgürleşmesi
b. Evrensel ahlak ve hukukun geliştirilmesi
c. Günlük yaşamın zenginleşmesi
d. Bilginin tekel altına alınması
e. Nesnel bilimin geliştirilmesi

6. Aşağıdakilerden hangisi gösterim mekânları ile mekânın üretimi ilişkisini gösteren alanlardan biridir?

a. Hayali peyzajlar
b. Duvar yazıları
c. İletişim sistemleri
d. Zihinsel haritalar
e. Kentsel hiyerarşiler

7. Aşağıdakilerden hangisi Harvey'e göre postmodernizmin temsil ettiği alanlardan biri **değildir?**

a. Ötekilik
b. Nesnellik
c. Farklılık
d. Cinsiyet
e. Öznellik

8. Aşağıdakilerden hangisi postmodernizmin özelliklerinden biridir

a. Hakimiyet
b. Merkezlenme
c. Belirsizlik
d. Semantik
e. Romantizm

9. Aşağıdakilerden hangisi Lefebvre'in geliştirdiği kavramsal üç düzeyden biridir?

a. Mekânın hakimiyeti
b. Mekân-zaman ilişkisi
c. Mekânsal süreçler
d. Mekânın temsilleri
e. Mekânsal gerçeklik

10. Aşağıdakilerden hangisi mimariyi "modern yaşam makinası" olarak tanımlayan mimardır?

a. F. Jameson
b. D. Harvey
c. J.F. Lyotard
d. C. Jencks
e. Le Corbusier

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlışsa "Kapitalizmin Politik ve Ekonomik Dönüşümü" bölümünü gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlışsa "Postmodernizm" bölümünü gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlışsa "Zaman ve Mekân" bölümünü gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlışsa "Postmodernizm" bölümünü gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlışsa "Modernite ve Modernizm" bölümünü gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlışsa "Zaman ve Mekân" bölümünü gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlışsa "Postmodernizm" bölümünü gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlışsa "Postmodernizm" bölümünü gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlışsa "Zaman ve Mekân" bölümünü gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlışsa "Postmodernizm" bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Harvey (1997: 84), mimarlık ve kent tasarımı alanında postmodernizmin, modernist düşünceden bir kopuş anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Modernist düşünceye göre, planlama ve gelişme, geniş ölçekli, teknolojik bakımdan rasyonel ve etkin kent planlaması üzerinde yoğunlaşmalıdır. Bu modernist anlayışa karşıt olarak postmodernizm, kentsel dokuyu parçalanmış, bölünmüş bir şekilde görmektedir. Metropolün tamamının hâkimiyet altına alınmasının mümkün olmadığını, bu nedenle sadece bazı yerlerin düzenlenmesinin mümkün olduğu görüşüne dayalı olarak postmodernistler, kent planlamasıyla değil, kent tasarımı ile ilgilenmektedir. Basit bir biçimde "bölgesel geleneklere, yerel tarihçilere, tikel istek, ihtiyaç ve fantezilere duyarlı olmayı" amaçlamaktadırlar. Buna bağlı olarak, uzmanlaşmış ve ağırlıklı olarak "müşterinin zevkine göre biçimlenmiş mimari biçimler" yaratmaktadırlar. Mahrem, kişiselleşmiş mekânlar, gösteri ve geleneksel anıtsallık, bu mimari biçimlerin örnekleri olarak gösterilebilir. Bütün bunları, mimari üslupların eklektik bir şekilde kullanılması aracılığıyla süslemektedirler.

Sıra Sizde 2

Lefebvre (1976: 21), mekân ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimi arasında kurulan ilişki çerçevesinde kapitalizmin, "mekânı işgal ederek ve mekânlar üreterek" kendi iç çelişkilerinin üstesinden geldiğini vurgulamaktadır. Lefebvre'in (1991: 26-33) oluşturduğu mekân kuramının temeli, "(toplumsal) mekânı (toplumsal) bir ürün" olarak ele almasına dayanmaktadır. Bu anlamda, her toplum ve buna bağlı olarak her üretim biçimi kendi mekânını üretmektedir. Mekânın toplumsal olarak inşa süreci, üretim biçiminin mekânsal olarak örgütlenme sürecini de içermektedir. Böylece toplumsal mekânda, yeniden üretimin toplumsal ilişkileri ile üretim ilişkileri ve onların temsilleri yer almaktadır. Bu nedenle Lefebvre, çalışma nesnesi olarak mekânın kendisini değil, mekânın üretim sürecini ele almaktadır. Kapitalist ilişkilerin çözümlenmesi için toplumsal mekânın üretim sürecinin araştırılması gerektiğini belirtmektedir.

Sıra Sizde 3

Mekânın temsilleri, zihinsel haritalar, fiziksel ölçümler gibi toplumsal ve politik hayatın soyut bir parçasını ifade etmektedir. Buna karşın temsili mekânlar, ev, meydan, kilise, mezarlık gibi duygu yüklü merkezler anlamında canlı, yaşayan mekânları içermektedir.

Sıra Sizde 4

Harvey, postmodern kültürel nesnelerin, tasarlanma süreçlerindeki eklektizm ve konularının anarşisi bakımından çok fazla çeşitlilik gösterdiğini belirtmektedir. Zaman-mekân sıkışması temalarının, postmodern yapıtlarda nasıl temsil edildiğini açıklamak amacıyla sinama örneği üzerinde durmaktadır. Harvey (1997: 342), "sinemanın (fotoğrafla birlikte) kültürel modernizmin ilk büyük atılımı bağlamında ortaya çıkmış bir sanat türü olması" nedeniyle böyle bir seçim yaptığını ifada etmektedir. Bütün sanat türleri arasında sinemanın, zaman ve mekân temalarını iç içe geçmiş biçimde ele alma açısından en güçlü kapasiteye sahip olduğunu, bu nedenle öğretici bir değer taşıdığını ileri sürmektedir. Bu amaca yönelik olarak Harvey (1997: 343), postmodernizmin özelliklerinin örneklerini sunana ve "zamana ve mekânın kavramlaştırılmasına ve anlamlarına özel bir ilgi" gösteren *Blade Runner* (Bıçak Sırtı) ve *Himmel über Berlin* (Berlin Üzerinde Gökyüzü) adlı iki filmi çözümlemektedir.

Sıra Sizde 5

Harvey'e göre, 1960'lı yıllardan itibaren yaşanmakta olan zaman-mekân sıkışması ve ona eşlik eden aşırı gelip geçicilik ve parçalanma sonucunda ekonomik, politik ve kültürel tepkiler ortaya çıkmaktadır. Bu tepkiler, daha öncekilerden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Harvey'e (1997: 383-384) göre, bu tepkilerden ilki, "yorgun, bitkin, her şeyden usanmış bir sessizliğe çekilmek ve her şeyin ne kadar engin, kavranamaz ve bireysel ya da kolektif kontrolün dışında olduğu" duygusuna boyun eğmektir. İkincisi, dünyanın karmaşıklığının yadsınması ve basit retorik önermeler aracılığıyla temsil edilmesidir. Bir diğer tepki biçimi, politik ve ekonomik bakımdan ara bir yer bularak bir taraftan meta-anlatıları reddetme, diğer taraftan ise sınırlı mücadelenin mümkün olduğunu savunan tavrın benimsenmesidir. Sonuncu tepki biçimi ise zaman-mekan sıkışmasını yansıtacak ve denetim altına alacak bir dil ve imgeler bütününün inşa edilmesidir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Berberoğlu, Berch (2009). "Harvey ve Callinicos Postmodernizm ve Eleştirisi", **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif.** Çev. Can Cemgil, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berman, Marshall (1994). **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor.** Çev. Ü. Altuğ ve B. Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bernstein, R. J. (1985). (Ed.) **Habermas and Modernity.** Oxford: Polity Press.

Dicken, Peter (1986). **Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World.** London: Harper and Row.

Giddens, Anthony (1994). **Modernliğin Sonuçları.** Yay. Haz. T. Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Habermas, Jürgen (1983). "Modernity: An Incomplete Project", **The Anti-aesthetic: Essays on Postmodern Culture.** H. Foster (Ed.), translated by. Seyla Benhabib, Port Townsend, Washington: Bay Press.

Hall, S. and Gieben, B. (1996). (Ed.) **Formations of Modernity.** Cambridge: Polity Press in association with The Open University, pp. 1-16.

Haralambos, M. and Holborn, M. (1995). **Sociology: Themes and Perspectives.** London: Harper Collins.

Harvey, David (1969). **Explanation in Geography.** London: Edward Arnold.

Harvey, David (1973). **Social Justice and the City.** Oxford: Basil Blackwell.

Harvey, David (1978). "The Geography of Capitalist Accumulation: Reconstruction of the Marxian Theory", **Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues.** R. Peet, (Ed.), pp. 263-292.

Harvey, David (1982). **The Limits to Capital.** Oxford: Blackwell.

Harvey, David (1985a). **The Urbanisation of Capital.** Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Harvey, David (1985b). "The Geopolitics of Capitalism" Gregory, D. and Urry, J.(Ed.), **Social Relations and Spatial Structures,** London: Macmillan, pp. 128-163.

Harvey, David (1993.) "Postmodernizme Bir Bakış", **Birikim Dergisi.** Mayıs, Sayı 49, İstanbul: Birikim Yayınları, s.55-59.

Harvey, David (1997). **Postmodernliğin Durumu.** İstanbul: Metis Yayınları.

Hassan, Ihab (1985). "The Culture of Postmodernizm", **Theory, Culture and Society.** Vol.2 Issue 3, pp.119-132.

Hollinger, Robert (2005). **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler, Tematik Bir Yaklaşım.** Çev. A. Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Huyssens, Andreas (1984). "Mapping The Postmodern", **New German Critique.** No.33, pp.5-52.

Jameson, Fredric (1991). "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı", **Postmodernizm.** N. Zeka (Der.), İstanbul: Kıyı Yayınları.

Jeanniere, Abel (1994). **"Modernite Nedir?", Modernite Versus Postmodernite.** Der. M. Küçük, Ankara: Vadi Yayınları, s.15-25.

Johnston, Ron J. (1983). **Philosophy and Human Geography: An Introduction to Contemporary Debates.** London: Edward Arnold.

Lefebvre, Henri (1976). **Survival of Capitalism.** London, Macmillan.

Lefebvre, Henri (1991). **Production of Space.** Cambridge: Blackwell.

Lyotard, Jean Francois (1997). **Postmodern Durum.** Çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları.

Marshall, Gordon (1999). **Sosyoloji Sözlüğü.** Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Outhwaite, W. (2006). (Ed.) **The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought.** Oxford: Blackwell.

Öztan, G. G. (2004). "David Harvey Üzerine", **Eğitim Bilim Toplum.** Cilt: 3, sayı: 9, s.46-54.

Ritzer, George (1996). **Sociological Theory.** New York: McGraw-Hill.

Sarup, Madan (1995). **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm.** Çev. A. B. Güçlü, Ankara: Ark Yayınevi.

Smelser, Neil J. (1994). **Sociology.** Oxford: Blackwell Publishers.

Wagner, Peter (1996). **Modernliğin Sosyolojisi.** Çev. M. Küçük, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Urry, J. (1999). **Mekânları Tüketmek.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sözlük

A

Ağ toplumu: Ağlar oluşturma mantığı etrafında merkezsiz, hiyerarşi içermeyen, yatay ilişkilerin hakim olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimi.

Alan: Toplumsal mücadelelerin sürdüğü fiziksel olmayan mekan.

Amaçsal-rasyonel eylem: Habermas'ın çalışmalarında başarıya yönlenmiş, "katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden" koordine edildiği bir eylem tipidir (Habermas, 1981: 305). Habermas amaçsal-rasyonel eylemi her ikisi de katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden koordine edildiği araçsal eylem ve stratejik eylem olmak üzere iki alt eylem tipi altında inceler. Araçsal eylem tek aktörlü stratejik eylem ise en az iki ve daha çok aktör arasında geçen bir eylem tipidir. Tek aktörlü araçsal eylemde kişi kendisini çevreleyen doğal dünyayı manipüle etmekle ilgilidir, yani doğal dünyadaki nesnelere karşı araçsal bir tutuma sahiptir. İki veya daha çok kişiyi kapsayan stratejik eylemde ise kişi veya kişiler başkalarına karşı araçsal bir tutuma sahiptir, yani başkalarına nesnelermiş gibi davranarak bazı şeyleri kontrol etmeye ve manipüle etmeye çalışır (Edgar, 2006: 73, 144).

Anamorfoz: Önceden analiz etmek için zor, tutarsız veya dirençli gözüken şeylere anlam kazandıran geriye doğru bir göz atıştır. Bir başka deyişle anamorfoz, görme duyusuyla dolaysız olarak algılanamayan, belirli bir biçime sahip değilmiş gibi görünen nesnelerin özel bir bakış açısından algılanabilir olması anlamına gelir. Araçsal eylem bkz. Amaçsal-rasyonel eylem.

Araçsal rasyonalite: Bir amaca ulaşmada en uygun araçların akılcı seçimi olarak tanımlanmaktadır. Araçsal rasyonalitede amaçlardan çok araçların rasyonelliği söz konusudur.

Aydınlanma: 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan, gelenekten kopmayı ve toplumsal yaşamın rasyonel temeller üzerinde kurulmasını hedefleyen laik bir hareket.

B

Bilimcilik (scientism): Doğa bilimlerinin bilgi kaynaklarından salt birini değil fakat tek bilgi kaynağını temsil ettiğini ve dolayısıyla tüm geçerli bilgi iddialarının doğa bilimlerinde bulunan araştırma yöntemlerine uymak zorunda olduğu yönündeki yaygın kanı.

Bölgeselleşme: Bölgelerin yerellikler içinde ya da arasında zaman-uzam bakımından ayrışması.

Ç

Çifte yorumsama: Toplumbilimin mantıksal bakımdan zorunlu bir parçası olarakmeslekten olayan yapıların oluşturduğu anlamlı toplumsal dünya ile sosyologlar tarafından ileri sürülen kavramların anlam çerçevesi bakımından birbiri ile örtüşmesi.

D

Doxa: Bir alanın sorgulanmaması durumu veya o alana girmek için uyulması gereken ve sorgulanmayan kuralların tümü.

Düşünümsel modernleşme: Modernitenin öngörülemeyen sonuçlarından kaynaklanan belirsizlik sebebiyle toplumun kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesi.

Düşünümsellik: Araştırmacının incelediği olay ya da olguyla ilgili olarak her türlü etkeni gözden geçirmesi, yapı ve birey arasındaki karşılıklılığı hesaba katması ve çalışmasının her aşamasını sürekli geri dönüşler yaparak sınaması.

E

Ekonomik sermaye: Sahip olunan tüm maddi kaynaklar.

Enformasyonel toplum: Enformasyon üretimi, işlenmesi ve aktarımının ortaya çıkan yeni teknolojik koşullar ile birlikte üretkenliğin ve gücün temel kaynağı haline geldiği, özgül bir toplumsal örgütlenme biçimi.

F

Fantezi: Fantezi bizim gerçeklik olarak adlandırdığımız şeyi kuran ve Arzu'nun sınır hatlarını belirleyen şeydir. Bir yandan bizi Gerçek'ten korurken bir yandan da Gerçeği iletme görevi görür.

Fundamentalizm: Kişisel davranışın ve toplumun kurumlarının kaynağı olarak, tanrı ile toplum arasında aracılık eden belirli otoritenin varlığını kabul eden kolektif kimlik inşası.

G

Gerçek: Zizek'in bütün yazılarının etrafında döndüğü temel sorunsal konu olarak gerçek yalnızca gerçekliğin zıtlığa dayalı- farkı olarak var olur ve dilin sınırlarına işaret eder. Gerçek üzerine düşünme yolları onunla doğrudan değil, yalnızca kendi başına var olmayan ancak bir dizi etkiyle ama her zaman çarpıtılmış, yer değiştirmeye uğratılmış bir biçimde mevcut olan bir neden olarak ilişkilenir.

H

Habitus: İnsanların toplumsal yaşam içerisinde konum almalarını sağlayan davranış kalıpları, eğilimler ve yatkınlıklar bütünü.

I-İ

Illusio: Kişinin toplumsal bir mücadeleden elde etmeyi umduğu bireysel çıkarlar.

İdeal konuşma durumu: Habermas'ın çalışmalarında özgür ve şeffaf iletişimin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırıldığı durumu tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

İletişimsel eylem: Habermas'ın çalışmalarında "katılan aktörlerin eylem planlarının benmerkezci ego hesapları üzerinden değil de anlaşma edimleri üzerinden koordine edildiği durumlarda ortaya çıkan eylem tipine verdiği bir ad (Habermas, 1981: 305).

İletişimsel rasyonalite veya iletişimsel akıl: Habermas'ın hakikat ve ahlaki iyilik ile ilgili problemlerin bireyler arasında özgür, açık ve zorlamaya dayalı olmayan bir iletişim sürecinde akılcı bir şekilde çözümlenmesini ifade etmek için kullandığı bir kavram (Edgar, 2006:23).

İmgesel: Zizek, Lacan'daki psişenin 'imgesel', 'simgesel' ve 'gerçek' olarak terimleştirilmiş üç grup ilişki ile ilgili olarak düzenlediği düşüncesini benimser. Bu ayrımda imgesel 'öz' (benlik) dahil tüm nesnelerimin yapılanmasına şekil verir.

J

Jouissance (Keyif): Jouissance Lacan'ın Freud'un "haz ilkesi" kavramının ötesine yerleştirdiği bir kavramdır. Freud'da haz bedensel ya da ruhsal bir gerilimin boşalmasından ibarettir. Bir başka deyişle haz, bir tatmin ve rahatlama duygusuyla birlikte anılır. Buna karşın jouissance basit bir tatminin ötesinde, bir 'dürtü tatmini'dir; dolayısıyla olanaksızdır.

K

Kamusal alan: Katılımın herkese açık olduğu ve yurttaşların eşit bireyler olarak katılıp ortak toplumsal ve/veya pratik konuları/sorunları eleştirel bir akılcılıkla konuştuğu/tartıştığı ya da etkileşime girdiği mekânlara atfen kullanılan bir kavram.

Karar vericilik (decisionism): Karar vericilik (decisionism) ahlâk, siyaset ya da hukuk gibi alanlarda bir karara ulaşmayı sağlayacak nesnel temeller bulunmadığını, bu türden konularda bir karara ulaşmak için genel geçer ölçütlerden yoksun olduğumuzu savunan görüş olarak tanımlanmaktadır (Mautner, 2000: 122).

Kimlik: Bireylerin toplumsal olarak inşa etmeye çalıştıkları anlam ve tecrübe kaynakları.

Kültürel sermaye: Sahip olunan ve özellikle eğitimle edinilen bilgi birikimi.

Küresel kent: Enformasyonel toplumda finans, danışmanlık ve işletme hizmetlerinin örgütlendiği mekanlar.

M

Meritokrasi: Yönetim erkinin yetenek ve kişilerin bireysel üstünlüğüne, liyakata dayandığı yönetim biçimidir. Sosyolojik olarak bireylerin toplumda yetenekleri göz önünde bulundurularak rollerini gerçekleştirdikleri durum.

Meşruiyet Krizi: Meşruiyet krizi düşüncesi Habermas'ın çalışmalarında "örgütlü" ya da geç kapitalizmde önemli bir role sahip olan devletin meşruiyet (meşru güç, otorite) sorunuyla ilgilidir. Habermas geç kapitalist dönemde önemli bir role sahip olan devletin müdahalesiyle ekonomik krizlerin aşılabileceğini ancak bu sefer de devletin ekonomik alandaki krizleri çözerken diğer toplumsal alanlarda meşruiyetle ilgili düşünsel nitelikte yeni krizlere yol açabileceğini düşünür ve geç kapitalist toplumu vurabilecek asıl önemli krizlerin de ekonomik değil bir anlamda düşünsel nitelikteki krizler olduğunu savunur.

Modernite: Habermas'a göre 'modernite' tipik olarak Avrupa ve Amerikan tarihinde 17.yüzyılda Rönesans'ın bitimiyle başlayan dönemi tanımlarken modernizm bu dönemi karakterize eden kültürü tanımlar, Modernizm Bkz. Modernite

O-Ö

Ontolojik güvenlik: Birçok insanın, kendi öz-kimliklerinin devamlılığında ve etraftaki toplumsal ve maddi ortamların sabitliğinde hissettiği güvenlik. (Ontolojik güvenlik ve rutin birbiri ile ilgili olarak alışkanlık özelliği sergiler. Bu tür rutinliklerin kesintiye uğraması kaygıların artması anlamına gelir ve kişiliğinin sağlam olarak kurulmuş olan yönleri ise parçalanır, bozulur. Bu nedenle rutine bağlılık belirsiz olmakla birlikte psikolojik olarak rahatlatıcıdır)

Öteki: Zizek'te 'öteki' esas olarak simgesel düzen ile ilişkili olmakla birlikte Zizek ondaki gerçeğe ilişkin dehşet ve insanlık dışılığın farkına varır. Buna göre öteki insanların indirgenemez ötekilikleri, Öteki'nin içine kaydediliş olan bir tür gerçektir.

P

Postmodernizm: Evrensel söylemleri (meta anlatıları) reddeden, çoğulculuğu, parçalanma ve belirlenemezliği kabul eden, ötekilik, öznellik, cinsiyet, ırk ve sınıf, zamansal ve mekânsal coğrafi yerleşime dayalı farklılıkları ve çeşitliliği vurgulayan bir düşünce biçimi.

Post-modernizm: Post-modernizm Habermas'ın çalışmalarında modernizmden sonra gelen ve onun en temel varsayımlarına meydan okuyan bir kültürel dönemi tanımlar (Edgar, 2006: 96).

R

Risk toplumu: İnsanların bilgi ve teknolojileri yanlış ve kötü amaçlı kullanmalarıyla bütün dünyayı tehlikeye sokmaları sonucunda ortaya çıkan yapı.

Risk: Gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeler.

Rutinleşme: Gündelik yaşamın etkinliklerinin büyük bir çoğunluğunun alışkanlığa bağlı olarak davranışa dönüşmesi, sıradanlaşması, yüz yüze etkileşimlerin zaman ve uzamın ötesine geçtiği birincil yol.

S

Semptom: Semptom vücudu temsil eden ve dolayısıyla özne için bilinmez kalan bir iletişim biçimidir. İletişimsel bir eylem olarak semptom simgesel Düzen'e aittir ve Öteki tarafından yorumlanmak üzere tasarlanmıştır.

Simgesel sermaye: Bir alanda hakim olan ve özgül bir habitusla birlikte ekonomik, toplumsal ve kültürel sermaye tiplerinin çeşitli ağırlıklarla içinde bulunduğu simgeler bütünü.

Simgesel şiddet: Bireyler üzerinde ya da bireyler arasında fiziksel olmaksızın uygulanan her türlü yönlendirme, baskı ve şiddete verilen ad.

Simgesel: Lacan'ın 'imgesel', 'simgesel' ve 'gerçek' ayrımında simgesel Büyük Öteki ve Özne arasındaki etkileşimde gerçekleşendir.

Sistematik olarak çarpıtılmış iletişim: Hamermas'ın çalışmalarında toplumsal etkileşimin engellenmesi ve baskıya dayalı iletişim nedeniyle karşılıklı anlamaya dayalı iletişimsel eyleme ulaşılamama durumunu tanımlamada kullanılan bir kavramdır. Stratejik eylem bkz. Amaçsal rasyonel eylem.

T

Toplumsal sermaye: Sahip olunan toplumsal ilişkiler ağı.

Totaliteryanizm: Tek parti egemenliği altında, her tür siyasi, ekonomik ve toplumsal faaliyetin devlet tarafından düzenlendiği ve muhalefetin baskı altında tutulduğu ve ezildiği, özgürlüğe yer bırakmayan siyasi yönetim tarzı.

Töz: Değişen durum ve niteliklere karşı kalıcı olan; bir başka şeyle ya da bir başka şeyde değil, kendi kendisiyle, kendi kendisinde var olan. Öznede değil, kendinde var olan. Bağımsızca kendi içinde var olan.

Y

Yapının ikiliği: Yapının tekrarlanabilir olma özelliğini ortaya çıkaran davranışın hem aracı hem de sonucu olma niteliği, yapı ve eyleyenin/failin birbirini dönüştürme kapasitesine sahip olma durumu. Böylelikle yapı ve faillik tam olarak aynı kural ve kaynakların kullanımı aracılığıyla karşılıklı olarak inşa edilir.

Yaşantı-dünyası veya yaşama evreni (lifeworld): Toplumun sıradan üyelerinin gündelik yaşamda etkileşime girmek ve ortak bir anlayışa ulaşmak amacıyla kullandıkları bilgi beceri ve yetenekler stoku (Edgar, 2006, s.89).

Yaşantı-Dünyasının kolonileşmesi: Çok karmaşık toplumlarda, büyük ölçekli toplumsal süreçlerin giderek daha özerk hale gelmesi ve bireylerin eylemlerini sınırlandırması sonucunda ortaya çıkan ve ferdi özgürlük yitimine yol açan bir süreçtir (Edgar, 2006: 17). Yaşantı-dünyasının kolonileşmesi özünde yaşantı-dünyasını temellendiren en önemli etkinlik ve eylem alanı olan iletişim ile iletişimsel eylemlerin sınırlandırıldığı, dahası dilsel iletişim ve uzlaşının tahrip edildiği bir sürece işaret eder. Habermas'ın çalışmalarında bu süreç bir 'sistem' olarak toplumun, bir 'yaşantı-dünyası' olarak topluma müdahalesi" olarak anlaşılır (Edgar, 2006: 17). Habermas için yaşantı-dünyasının kolonileşmesi sorunu sistemin amaca ulaşmak için bir araç olmaktan çıkarak kendi içinde bir amaca dönüşmesi sonucunda ortaya çıkar (Edgar, 2006:19).

Yeni kapitalizm: İletişim ve enformasyon teknolojisinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan, küreselleşme süreci ile ilişkili, araştırma ve geliştirme odaklı üretimin gerçekleştiği, çalışanların profilinde gözlemlenen değişimleri de kapsayan süreçtir. Farklı yaklaşımlarca sanayi sonrası toplum, bilgi-enformasyon toplumu olarak da adlandırılmaktadır.

Yeni kapitalizmin kültürü: Kısaca teknolojik gelişmeler, sermayenin küresel ölçekte örgütlenmesi, bunlara bağlı olarak üretim yapısında gözlemlenen değişimler, üretim ve emek süreçlerinin esnekleştirilmesi, çalışanların kişilik yapıları üzerinde meydana getirdiği değişimler yeni kapitalizmin kültürünü de oluşturmaktadır.

Z

Zaman-mekân sıkışması: Kapitalizmin yaşam hızının artışı, telekomünikasyon ve görselleşen medyanın giderek hızlanması ve parçalanmasıyla, insanların zamansal ve mekânsal dünyalarının sıkışmasıdır.

Zaman-uzam uzaklaşması/aralaşması: Toplumsal dizgelerinin, toplum ve dizge bütünleşmesi mekanizmalarına dayanarak zaman-uzam boyunca yayılması.